Bereznay Gábor
Peter Goodrich és a Satirical Legal Studies

Peter Goodrich az angolszász jogelmélet máig aktív alakja. 2000. óta a Benjamin N. Cardozo Law School-ban tanít, de ezt megelőzően oktatott Londonban is (University of London, Birbeck College). A londoni karnak alapító dékánja is volt egyben. Szakterülete a common law, jogelmélet illetve jogtörténet. Peter Goodrich *Satirical Legal Studies, avagy a legistáktól a Lizard-ig* című átfogó tanulmánya 2005-ben jelent meg a Michigan Law Rewiev-ban. Tudomásom szerint e művét magyar fordításban eddig még nem publikálták. Én sem erre vállalkozom, de mivel hivatalos fordítás még nincsen e műről, ezért helyesnek ítéltem azt, hogy egy bővebb ismertetőt készítsek róla előrebocsátva, hogy a súlyponti kérdéseket és motívumokat emeltem ki a több mint 110 oldalas tanulmányból, de ezen felül saját elemzést is végeztem az alábbi sorokban.

A szerző ezen műve mintegy tablószerűen, nagyon mozgalmas, színes stílusban mutatja be az irányzat történeti fejlődését, annak kapcsolatait más jogelméleti irányzatokkal. Elemzést ad a szatíra jogi relavanciájának mibenlétét illetően, illetve bemutatja annak eszköztárát, cselekvő, változást sürgető, a társadalmi és jogászi valóság szellemétől soha el nem rugaszkodó karakterét. Teszi mindezt annak az aforizmának szem előtt tartásával, hogy a stílus maga az ember. Igen, Goodrich alapvető fontosságúnak tartja a stílusjegyek, a korrekt ámde megkapóan erőteljes nyelviség szerepének hangsúlyozását, s ezzel alapvetően azt jelzi, hogy maga az általa bemutatni kívánt irányzat is jóval emberközelibb, jóval személyesebb megközelítést enged meg, mint az elméleti tudományok általában.

Maga a tanulmányom tárgyát képező mű bevezetésből, 6 fejezetből és egy összegzésből épül fel. A főbb fejezetek magukba foglalják az antik tradíciókat, a klasszikus szatíra 4 fő eszközét, valamint a szatíra későbbi virágzását a középkorban, újkorban és jelenkorban annak jellegadó sajátosságaival – mint amilyen az allegorikus kifejezésmód, teátrális megjelenítés, ad hominem perszonális, címzett argumentáció –, de nagy figyelmet szentel a mű a tragédia és komédia, a humor és a kritika szerepe elemzésének is. Mindezen utóbbi fogalmakat nem önmagában álló definitív elemekként, azaz nem pusztán deskriptív jelleggel mutatja be a Goodrich, hanem azok társadalmi-történeti-jogi dinamikájában. Így végül elérkezünk a jogi élet szemeteseinek bemutatásához, amely irányzat a fenti eszközöknek köszönhetően, azok alkalmazásával alakulhatott ki, s válhatott végső soron a jog fejlődését dinamikusan követelő szemléletmóddá, mely szemléletmód persze ugyanígy megfigyelhető a Rossz Ember (Bad Man) alakjában is, aki metaforikus értelemben tekinthető a szatíra, a szatirikus jogelmélet főszereplőjének is. S hogy milyen is a Rossz Ember, hogy ki is ő valójában a Jó eszményéhez képest, erre ad választ a tanulmány. Féljünk-e tőle, kövessük vagy ne? Jók-e a tradícionális sztereotípiák vagy sem? Van-e olyan status quo, ami igazából szent és sérthetetlen, vagy Babilon falai leomolhatnak úgy is, hogy az nem válik destruktív tevékenységgé?

A feszes szerkezetű, mindvégig igen közvetlen hangnemű írás a stricti iuris szellemű jogirodalommal szembehelyezkedve alkalmazza a szatirikus humor stílusjegyeit, meg nem feledkezve ugyanakkor a szakmai, kőbe vésett tartalmi és formai követelményekről, és ha már csak ezt is vesszük tekintetbe, az is igen kritikus szemléletet tükröz. Mindent alkalmaz, amit a „szokás" előír, ugyanakkor egyetlen lényegi elemmel kapcsolatban sem rejti véka alá véleményét.

Bevezető gondolatok a szatirikus jogelmélethez

A szatirikus jogelmélet nem újkeletű irányzat a jogelmélet berkein belül. Már az ókorban jelen volt, de tisztán felismerhető a történelem minden korszakában, így a XX. századi jogtudományban is. Rövid ideig nagyon divatos lett az irányzat a századvég felé közeledve, azonban soha nem vált igazán naggyá, igazán önállóvá. Sokkal inkább a jog és a jogászok önhittségének kipellengérezését valósította meg egy felszínes szemlélő számára, ám, amint azt Peter Goodrich elemzésem tárgyát képező tanulmánya is bizonyítja, ennél sokkal analitikusabb diagnózist is felállított ez az irányzat a jogrendszer hibáinak kijavítása érdekében. Igazából ebben az utóbbi kíméletlen, éles, ámde mégsem l'art pour l'art értékítéletben rejlett a hasznossága, hiszen ezáltal lehetett bizonyos reformtörekvések orientációs pontja. Kifejezetten több a Satirical Legal Studies irányzata, mint egyszerű humor, paródia, vagy burleszk, mivel ezek csak eszközök – igen radikálisan alkalmazva mindazonáltal – ahhoz, hogy a figyelmet a társadalmilag fontos és problémás területekre irányítsák. Egy korai common law reformer szavaival élve a szatíra végcélja kimondva vagy kimondatlanul is a reform.[1] Éppen ezért a Satirical Legal Studies mindig fontos komponense volt azoknak a mozgalmaknak, amelyek változást, vagy éppen egy adott status quo megszüntetését akarták elérni akár a joggyakorlat, akár módszertan, akár az elméleti paradigma tekintetében. A XX. században a szatirikus mozgalom változó intenzitású, ámde mégis igen látványos szerepet játszott a jog kritikusainak körében a jogi realistáktól a law and economics irányzatáig, a jogi antropológiától a Critical Legal Studies-ig.

A Satirical Legal Studies átlépte a jogi, doktrinális vagy épp politikai határokat, amelyek egyébként hagyományosan meghatározták a jog szövetét. Ezzel mintegy kísérletet is tett a hagyományos szemléletmód újradefiniálására, azaz megkérdőjelezett évszázados dogmákat is. Tette mindezt úgy, hogy innovációi sok esetben implicit módon jelentek meg sokkal inkább, mint tudatosan kifejezve és kifejezetten tételesen kidolgozva. Mindehhez eszköztárában felhasználta a klasszikus örökséget, amelyről később még fogok írni, az irodalmiságot, költészetet, glosszákat vagy a korai nyugati jogászok szellemi hagyatékát – mindezt persze transzponálva egy a kor követelményeinek megfelelő formába. A Satirical Legal Studies irányzata nagyon közel áll a jog baloldali kritikusaihoz, ám semmiképpen sem lehetne azt mondani, hogy rájuk korlátozódik. Mindössze annyi jelenthető ki ennek kapcsán, hogy az ő eszköztárukban a szatirikus irányzat stílusjegyei szembeötlőek. Példaként vegyük Anatole France szatirikus megfigyelését, mely szerint „a jog fenséges egyenlőségi elve gazdagnak és szegénynek egyaránt megtiltja a híd alatt alvást és a koldulást vagy azt, hogy valaki kenyeret lopjon."[2] Emellett szintén látványos példái a szatirikus mozgalom XX. századi manifesztálódásának a Critical Legal Studies és a nem- és fajelmélet egyes munkái a kései XX. században, aztán ott van az üres vagy majdnem üres oldal szatirikus, cinikus stilisztikai megoldása (reductio ad absudum)[3], amelyhez általában egy-egy csípős – adott estben igen-igen terjedelmes – lábjegyzet társul, így fejezvén ki, hogy a gondolatok átadhatók szavakkal és azok hiányával, a vizuális fehér csenddel is. Sőt: a csend nagyon is kritikus tud lenni – lábjegyzetelve főleg.[4] (Megjegyzendő, hogy maga Goodrich tanulmánya ennél a résznél szinte egész oldalt

[1] Daniel Defoe: A true collection of the writings of the author of the true born englishman. London, Croft, 1703 E kötetben található erre tekintettel idézet: „For Penitence would all his verse disarm/ The Satyr answered if the man reform.

[2] Anatole France: The Red Lilly 91. Szerk: Frederic Chapman. Dodd, Mead & Co 1925. angol kiadásban

[3] Erik M. Jensen: The shortest article in Law Review History, 50 J. Legal Education 156. (2000.)

[4] Keith Aoki & Garreth Epps: Dead lines, break downs, and troubling the legal subject or „anything you can do, I can do meta". 73. Or. Legal Review 551. (1994.)

kitevő lábjegyzeteket használ több oldalon keresztül, holott – bár a tanulmány igen bőven el van látva hivatkozásokkal, szám szerint 600 található benne – az egyes lábjegyzetek ilyen terjedelme azért az egész írás tekintetében nem jellemző. Itt tehát maga a szerző is érzékeltetni akarja az eszköz abszurditását, ugyanakkor figyelemfelkeltő jellegét is kiemeli!)

Mindazonáltal ha már a kifejezésmódot, a stilisztikát ennyire kiemeljük, érdemes Goodrich tanulmánya szerint bizonyos distinkciókat tenni annak tekintetében, hogy mi az, amire kiterjed a Satirical Legal Studies, és mi az, amire már nem. Mindenek előtt a pusztán humoros, csípős, ámde jogi relevancia nélküli tanulmányok azok, amelyeket ki kell zárni, hiszen maga a mű is azt hangsúlyozza, hogy a Satirical Legal Studies elsődleges előnye nem csak az, hogy szatírát alkalmaz, hiszen attól még nyugodtan lehetne irodalomként kezelendő, hanem sokkal inkább abban rejlik a jelentősége, hogy megpróbálja a kényelmes, ámde rossz álláspontokat, szakmai beidegződéseket kitörölni a társadalmi-jogi-szakmai tudatalattiból, s teszi mindezt olyan erőteljes eszközökkel, melyek az érvek szintjén hatnak a tudatra és a kifejezés módja révén hatnak a tudatalattira, a tudattalanra is. Ezzel a problémakezeléssel akarja elérni az irányzat, hogy a sorba beálló azonosulást az ösztönös kritikai szemlélet korrekciós mechanizmusa egészítse ki. Ez persze nem jelent joggal vagy jogkövetéssel való szembe helyezkedést, de mindenképpen jelenti a problémák azonosításának lehetővé tételét és ez már egy lépés a jog folyamatos fejlesztése, a reformok irányába. A szatirikus irányzat egy környezet-adekvát, így hatékony jogot képzel el, ami feloldja az elmélet és gyakorlat terén egyaránt jelen lévő ellentmondásokat. Nyilvánvalóan, ahhoz, hogy ezt megtehesse, nem elég pusztán a humor, ezért ezt a szegmenst önmagában kizárja, eszközként viszont alkalmazza a Satirical Legal Studies szövete.

A jogi szatíra klasszikus hagyományai

Egy puszta vicc természetesen még nem lesz szatíra, még kevésbé a szatirikus jogelmélet tárgya, ám ettől még maga a humor nélkülözhetetlen része mind a szatírának, mind a Satirical Legal Studies irányzatnak.

Maga a szatíra, mint kifejezés a latin satura-ból ered, jogi vonatkozását pedig a lex per satura kifejezés mutatja, mely egy olyan törvénykezési aktust, olyan jogtestet jelent, melyet egymással kapcsolatban nem álló, össze nem függő szabályokkal töltenek meg. Etimológiailag a szatíra szó két dolgot sugall: egyfelől rámutat a distinkció hiányára, amely miatt úgy tűnik, hogy az elemzendő téma túlzottan kerek, irreálisan zanzásított, és ezért nem tükröz bizonyos gyakorlati szempontból nélkülözhetetlen specialitásokat. Másfelől pedig e distinkciók hiánya automatikusan bizonyos tényezők összemosását eredményezi, ennek következtében bizonyos tekintetben megdől a társadalmi hierarchiába vetett tisztelet. A szatirikus irányzatnak mindezek miatt az a jelentősége, hogy mintegy próbára teszi a normát, elősegítve a jogrend funkcionális szempontú továbbfejlesztését. A Satirical Legal Studies tehát nem egy deskriptív, hanem elsősorban dinamikus tudományterület. Olyan irányzat, amely az oksági láncolatok olyan színházát ajánlja fel, mely által a határok átléphetőek, az elvek felforgathatóak (ám mégsem dekonstruktív módon kiforgathatóságról van itt szó!), végső soron pedig bizonyos problematikus, nem jól funkcionáló helyeken megbontható a jogrend történeti szövete is a jobbítás szándékával.

Egyfajta irodalmi terminológiával élve, utalva a klasszikusokra, nevesíthető egyfajta szatirikus lex operis, azaz ún. jogi műfaj, amely természetesen lehatárolt. A teljesség érdekében érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy az egyes szatíra-típusok között felfedezhetőek különbségek, melyek adott esetben igen jelentősek. A római szatíra például meglehetősen szigorú kritikai nézeteket fejtett ki, s nem egyszer átlépte a fennálló rendben létező határokat, azonban szemben a modern szemlélettel, itt a reform nem egy új, még soha nem alkalmazott

rend felé terelte a jogrendet, hanem egy már korábban létezett, optimálisabbnak tartott rend felé. A szatirikusok ekkor a moralitás elkorcsosodást, a vallási túlkapásokat, a nyelvi hibákat, a mindennapinak számító ügyeskedéseket és a vezetés vétkeit ostorozták. A római szatíra legnevesebb alakja maga Horatius volt, így a szatíra egyik klasszikus válfaja hozzá kötődik, s műveiből egy tisztább rend utáni vágy olvasható ki, de mivel a tanulmány szerzője az angol restore kifejezéssel élt ehelyütt, ezért nyilvánvaló, hogy a tisztább rend utáni sóvárgás itt sem egy gyökeresen új rendet jelent, hanem sokkal inkább a régi szokásoknak, moralitásnak a visszaállítását, s ennek kifejezését a jogrendben. Ez pedig egy fontos mozzanat, mert itt válik Horatius tevékenysége jogi és államelméleti szempontból közvetlenül relevánssá és ezáltal lesz kezelhető a Satirical Legal Studies számára.

Horatius mellett a másik nagy klasszikus stílusa a szatírának a görög cinikus Menippus-hoz kötődik. Míg a horatius-i szatíra minden aktivizmusa ellenére is rendkívül irodalmi jellegű, addig a menippus-i sokkal politikusabb, közéletibb és egyben radikálisabb annál.[5] Ez utóbbinak a gyökerei azonban valahol a bacchus-i tradíciókban keresendők. Ez megfigyelhető az eszközrendszerében is, hiszen sokkal több az utalás a testiségre, a testre mint filozófiai kiindulópontra, valamint nem áll tőle távol a meglévő rendszer, a létező hierarchiák és hagyományos tekintélyek felforgatásának, átalakításának gondolata sem. A menippeánus tradíció művei közelebb állnak egy dühödt kirohanáshoz, ugyanakkor ez a düh nem a múltba, hanem a jövő felé fordulást eredményezi. Ők nem korábbi aranykort sírnak vissza, hanem kifejezetten új rendszert akarnak életre segíteni. Stilisztikai formulájuk: tedd a gyengébb alkotóelemet az erősebbé! Mindez bizonyítás és érvelés kérdése, és a jelen szituáció (értékek, hierarchia, tekintély) megkérdőjelezését szolgálja.[6] Ebben áll ereje és egyben veszélye is, hiszen ez volt az a pont, ameddig a római szatíra soha nem mert elmenni. Megjegyzem, véleményem szerint ez a két állam berendezkedésének centralizáltsága, a szabadság foka közötti különbséget is mutatja. Ha egy kicsit szélesebb spektrumban vizsgáljuk a menippeánus szatírát, láthatjuk, hogy mind utópikus, mint anti-utópikus hajtásai is vannak, tehát nem pusztán kritikát, nem esetekre adott spontán válaszokat kapunk, hanem kerek koncepciókat is. Ha pedig a szatíra utópikus és anti-utópikus hajtásai közötti eltéréseket vizsgáljuk, akkor szembeötlő, hogy az előbbi sokkal inkább magán viseli a szatíra irodalmi stílusjegyeit, míg utóbbi – Goodrich szóhasználatával élve – sokkal kevésbé barbár. Mindemellett e szatíra magába foglalt egyfajta nem szándékolt társadalmi paródiát, élve az alkalomszerű kipellengérezés, az abszurditás eszközével, tekintet nélkül a szerző szándékára és a hangsúlyokra.

Mindebből következtetni lehet arra, hogy a szatíra valójában a mindenkori hatalom mostohagyereke volt egészen a klasszikus időktől fogva[7]. Ezt a műfajt a hatalom nyilvánvalóan jobb esetben megtűrte, de azért az az eset egészen kivételes lenne, ha támogatta volna valaha is. Persze csodák mindig lehetnek. Például képzeljük el, hogy nem is kell megírnunk a jogrendszerünk szatíráját, hiszen annyira égbe kiáltó a tény hogy maga a rendszer önmaga szatírájává vált. És még csak nem is kell példáért a XX. század vívmányait felvonultatni! Caligula a Római Birodalomban a jogot mint társadalmi szabályozó tényezőt egymaga önmaga paródiájává tette. Ő volt ugyanis a törvény, senki más, az ő szava kőbe vésve, betű szerint betartandó, és hogy ez lehetetlen is legyen szögezzük hát fel egy olyan magas oszlopra, amin a legmagasabb ember sem tudja elolvasni még távcsővel sem[8]. Íme, kész a szatíra, és senkinek sem kellett tollat vennie a kezébe, kivéve a történészeknek!

[5] Erről lásd bővebben: The Cynics: the cynic movement in antiquity 75-76. (szerk: Bracht Branham & Marie-Odile Goulet-Cazé) 1996.
[6] Paul Feyerabend: Against method: outline of an anarchistic theory of knowledge (1975)
[7] Hans Kelsen: The pure theory of law, (1967)
[8] Peter Goodrich: Poor illiterate reason: history, nationalism and common law. 1. Social and Legal Studies 7., 16-19. (1992.)

A jog és annak megismerése, a jogalkotási folyamat és a jog környezete tehát igenis fontosak, ám a szatirikus irányzat felhívja a figyelmet arra is, hogy a jogkövetéshez a jogtestnek adekvátnak is kell lennie, ami időben dinamikus legiszlatív pozíciót feltételez, azaz a fejlesztő funkció mindig aktív kell legyen, ellenkező esetben a rómaiak által desuetudo-nak nevezett jelenség lassan szétbomlasztja a jogot, ami nem fog érvényesülni. De hogy lehet ezt a speciális igényekhez igazodó dinamikus funkciót megalapozni? A rómaiak erre is találtak megoldást, a szatirikusok ún. protoszatirikus jogi eszközként, a jogi fikciók (fictio iuris) képében megalkották az élet komplexitását reprezentáló kanonizált hazugságot az igazság és a jó érdekében. Ius est ars boni et aequi. A király meztelen – Goodrich szavaival élve.

Ez tehát az egyik véglet. Akár konstituáljunk legális hazugságot, mindegy, a cél szentesíti az eszközt ahhoz, hogy alkalmazkodjunk a környezethez. Ez még mindig a jobbik út, hiszen ott van Justinianus császár példája, akit Goodrich úgy ábrázol, mint aki beleszeretett a törvénykönyvébe, nem véve tudomást arról, hogy annak egy egész társadalmat kell tudnia helyesen szabályozni, nem csak ma vagy holnap, de lehet, hogy nagyon-nagyon hosszú ideig. Ő tehát saját szatíráját adta azzal, hogy megalkotván a Corpus Iurist, egy lélegzettel meg is tiltott minden fejlesztő, tétova interpretációt vagy a korábbi jogalkotások alkalmazását. Ezzel nem szintézist, hanem kalodát teremtett saját alattvalói számára.[9]

Ez a kaloda azonban a tilalomfáknak, az átfogó jellegének és a birodalmi tekintélynek is köszönhetően mégis alapja lehetett a nyugati jogi tradíciónak, hiszen megvalósult a Corpus Iuris recepciója, kiegészülve a Corpus Iuris Canonici-vel. De mit kezdjen egy humanista a Deo Auctore megnyilvánuló hatalommal. Nehéz kérdés. Voltak néhányan a középkori szatirikusok között, akik vették a bátorságot ahhoz, hogy ezen véleményüknek hangot is adjanak. Persze az eretnekség évszázadaiban ez nem kis merészségre vallott, ezért a jelenség nem volt tömeges.[10] Így aztán rengeteg ellentmondásos nézet, be nem fogadott igény kavargott ebben az időben a levegőben, amelyek összegezve egy meglehetősen fragmentált mintázatát adták a születőben lévő nyugati jogi hagyományoknak, s ezt a káoszt nem is lehetett mással feloldani később, mint a szintén latin kultúrkörből érkező fictio-val. Látni kell azonban az ellentmondást: ugyanabból a kultúrkörből átvett a jogi kultúra két egymást kizáró elveken nyugvó testet, két külön paradigmát: a status quo-t hirdető Corpus Iuris-t, melyek a Deo Auctoritatis-t hirdetik, és ugyanazzal a lélegzettel meghonosította a jogfejlesztés eszközeként a fikciót. Márpedig hazudni emberi dolog. Fejleszteni egy isteni alkotást emberi hazugságokkal pedig kétségkívül isteni érzés, majdhogynem Isten-lét! Mi a szatíra, ha nem ez? És ismét nincs szerzője, csak a történelem…

Ezek a történelmi körülmények és szatírába illő mozzanatok készítették elő a Satirical Legal Studies első középkori szerzőjének munkásságát. Placentinus, a XII. századi jogász glosszátor a Corpus Iuris markáns szatirikus kritikáját adta Sermo de legibus című művében menippeánus stílusban. Az alkotott jogot támadva a szokás és a hagyományos formák mellett érvel. Mindennek pozitívuma az, hogy a kevésbé lezárt jogi formulákat támogatja, negatívuma pedig a múltba révedés. A Sermo, mint költemény már alkalmazza a szatíra klasszikus eszköztárát, középpontba helyezve a megszemélyesített érvelési pozíciókat, a dialógusban kibomló kritikát, mely novumot hordoz magában. A novumot pedig Domina Ignorantia szerepe hordozza, hiszen az ő álláspontja, hogy a jogtudomány, mint elméleti jogi territórium egy értelmetlen vállalkozás, mert nem ajánl alternatívát, így a jog pusztán csak az öngyilkosság egy legális formája, a Corpus Iuris, mint ezen anomáliák forrása, csak arra jó, hogy zombit faragjon a jogászból Goodrich interpretációjában.

Nos, ez egy meglehetősen radikális nézet, melyet ennek megfelelően sokan vitattak, köztük Herman Kantorowicz is, azon az alapon, hogy az elmélet rendkívül középkorias és

[9] Theodor Mommsen: The Digest of the Iustinian. (1985.)
[10] Pierre Legendre: Le desir politique de Dieu (1988)

életidegen. Az azonban nem vált vitatémává sem a reneszánsz, sem a későbbi korok tudósai körében, hogy ezzel a művel kialakult a klasszikus szatíra eszközrendszere, ami négy elem (megszemélyesítés, novum, nevetségessé tétel, kritika) összhatására épült. Ezzel a Satirical Legal Studies mintegy populárissá is vált abban az értelemben, hogy a formátuma befogadható volt. A jog, mint elvont létező, és a problémák, amiket felvetett, hirtelen megtalálták kapcsolódási pontjaikat az élethez. Ez egyfajta dialóg, narratív szerkezetet igényelt, dramaturgiát, karaktereket, cselekményt, külön retorikai alakzatok alkalmazását. Azaz a szatirikus forma a tartalom mellett igen jelentőssé vált, mint a kifejezés módja. Ez segített ugyanis kiemelni azt a novum elemet, amelynek bemutatása az egész szatírának a végcélja volt. (E novum elemek már a menippeánus szatírának, vagy az utópiáknak is részét képezték.[11]) Igen ám, de ezen verbális szinten is kell egy olyan eszközrendszer, amely segít kiemelni a novum elem jelentőségét, és azt, hogy miért ez az egyetlen helyes megoldás, s a másik alternatíva miért nem tekinthető ésszerűnek. Ezt a verbális szintű eszközt a Satirical Legal Studies a nevetségessé tételben találta meg. Itt elsősorban humor eszközével valósítják meg az elérni kívánt célt, de hangsúlyozottan a humor itt csak eszköz, ami a cél elérésére szolgál, ezért a szerkesztés feszes és logikus kell legyen. Bárhogyan is, a humor legfőbb ereje, ha helyesen tölti be szerepét, abban rejlik, hogy személyhez címzett, reaktív, és számvetésre késztet, elszámoltat. Olyan kérdéseket tesz fel, amiket egy komoly diskurzusban egyszerűen talán az uralkodó paradigma miatt nem is igen mernének feltenni, a szatíra köntösében azonban ezek a témák a legpuritánabb valóságukban tündökölhetnek. Így válik lehetővé az, hogy ebben az oldottabb hangnemben komoly kritikát kapjanak a legfajsúlyosabb, legkényesebb kérdések is. Mert bár ez csak vicc, azonban tudjuk, hogy minden viccnek a fele igaz. S hogy melyik fele? Nos, mindkét fele! A humor ugyanis nem hazugság, nem fictio iuris, csak merész kombinatorika, mely olyan konnotációkat létesít, amelyek megkapóan újszerűek lehetnek.

A szatíra újjáéledése

A klasszikus elemek mintegy szintézisét alkotta később a Satirical Legal Studies által alkalmazott allegorikus, teátrális megközelítés. Ez azonban már a jogi szatíra újjáéledésének korszakára tehető és átível a modern jog korszakába. Ennek a perszonifikációs technikán alapuló Placentinus műben már voltak előzményei, de a teátrális, allegorikus, perszonifikációs modern szatíra tradíciója mégis az Inns of Court-ok tevékenysége során teljesedik ki Londonban. Ez a teljes mértékben figuratív sztereotípiákat alkotó színház tette lehetővé a common law erőteljes kritikájának kifejtését.[12] A kritika nem tűnt el, csak metaforizálódott, ami által még kifejezőbb, erőteljesebb lett, ugyanakkor még személyesebb is. Ez a modern tradíció ugyanis a klasszikusokon annyiban túl is lépett, hogy a perszonifikáció általános zsánerképeit kiegészítette a személyre szabott, konkrét ad hominem, ad personam kritikával, és ehhez tartozó argumentációval, ennek pedig minden társadalomban az az előnye, hogy dialóg szerkezetűvé alakítja a diskurzust. Ez sokkal nagyobb mértékben szolgálja a szatíra fő célját, a reformok elérését, mintha a tudományos vita megmaradna az általános kinyilatkoztatások, az univerzális ideák szintjén. Valamiféleképp pozitiválódnak az igények és nem bújnak meg a kanonizált tekintélyek köntöse mögött.

E ponton érdemes kitérni az ad hominem szatíra jellegadó sajátosságaira. Arisztotelész értelmezésében ez egy igencsak szofista érv volt, egy személyes támadás, amely nem helyettesíthet egy objektív érvet. A XX. században Arthur Leff szintén kísérletet tesz az ad hominem érvelés definiálására, ám ez láthatóan más súlypontra helyezkedik, mint az

[11] Ernst Bloch: The principle of hope. Neville Plaice (1959.)
[12] Paul Raffield: Images and cultures of law in early modern England, (2004.)

arisztotelészi definíció.[13] Elismeri, hogy az ad hominem szatíra közvetlen támadást rejt, de ugyanakkor elismeri annak relevanciáját és meggyőző erejét az adott eset vonatkozásában fenntartva, hogy mindazonáltal hagyományosan az ad hominem argumentum inkább retorikai etosz, mintsem bírósági bizonyíték. Mindazonáltal elszámoltat, méghozzá címzetten, nem univerzáliákban beszélve, és szemléletmódjával megtöri az akadémikus érvelésnek a gyakorlattól, élettől eltávolodott láncolatát. Nagyon is életközeli a deflációs, azaz lekicsinylő, leértékelő ad hominem szatíra is, aminek egyik legnagyobb alakja Richard Posner. Ő az érvelés tárgyát képező pozíciók tekintélyét a preferált pozíciók, személyek nyilvánvaló felülértékelésével törekszik csökkenteni, s ezzel párhuzamosan automatikusan nő a szemben álló pozíció súlya, jelentősége. Ez tehát egy negatív érvelési forma. Nem merül azonban ki a tagadás szintjén, s szintén nem személyeskedésről van szó természetesen. A személyes támadást mindig egy szélesebb kontextusban kell értelmezni, amely magába foglal etikai és politikai célokat is. Strukturális értelemben kettős funkciója van a deflációs kritikának Egyrészt elkülönít egy csoportot, amely céljainak érdekében orientációs, önmeghatározási pontként használja ezt eszközként, meghatározván a hierarchia és a primátusok elfogadott rendszerét és emellett ezek megerősítésére törekszik.

A deflációs szatíra tehát egyfajta status quo-ra törekszik. Sokan kritizálták is amiatt, hogy egyáltalán nem, vagy csak minimális mértékben ad hangot a másik fél véleményének, a status quo-tól eltérőnek. Ezzel helyezkedik szembe az inverziós irányzat, amelyet a változás vágya hajt. Ez nem azt jelenti, hogy a deflációs technikát ez az irányzat nem is alkalmazza, de az elsődleges célkitűzése mindenképpen a hatalmi rendszer reformja, a hierarchikus pozíciók megváltoztatása. Ezt a fordulatot nevezte Alain Badiou logikai fordulatnak[14], ami egyfajta fegyelemsértést, tiszteletlenséget jelent a fennálló renddel, a jog szentségével kapcsolatban.[15] Ez a fajta fordulat jelent meg a Postmodern Jurisprudence című tanulmányban, amelyet a Critical Legal Conference korai korszakában adtak ki 1987-ben. A tanulmány John Finnis természetjogi elméletének dekonstruktív szatirikus olvasata, és egyfajta jogfilozófiai polémia keretei között keres bizonyítékot arra, hogy bár Finnis a természetjog életképessége mellett érvel, azonban az ő elmélete szövegszerűen, stílusában, tónusában mégis pozitivista keretek között fogalmazódik meg.

Tragédia és komédia a jogi szatírában

Már említettem a tanulmány során, hogy a szatíra műfaja, így a jogi szatíra is nagy dramaturgiai potenciált rejt magában. Mindenek előtt sokkol, hogy megragadja a figyelmet. A szatíra ideákat léptet színre, így aztán az érvényesülés dimenziója, a normatív cselekvési rend lesz az, ami vizsgálat alá vonandó. Ennek során elemzik azokat a társadalmi tényezőket is, melyek meghatározzák, hogyan nyer majd alkalmazást a jog. Ez persze nem előnyös azok számára, akiknek a törvény misztériumának, homályosságának fenntartása az érdeke. Számukra a bizonytalanság maga a modus vivendi, s ezt így elvesztik. Ez tehát az a réteg, amely nem nyertese a jogbiztonságnak, s célpontja a szatírának. Ha a helyzetet a szatíra nem próbálná megváltoztatni, az – Peter Goodrich szavaival élve – annyit tenne, mintha egy színházban a színészek leeresztett függöny mögött adnák elő a darabot.

A jognak mindig is volt egy igen komplex kapcsolatrendszere a színházzal, színjátszással, így nem meglepő, ha ez az aspektus a szatíra területén is nagy hangsúlyt kap. Vegyük mindjárt a rómaiakat példaként! Itt megfigyelhető, hogy a jogi, állami tisztségeknek

[13] Arthur Leff: The Leff dictionary of law. Yale Legal Journal, (1985.)
[14] Alain Badiou: Infinite thought (2003)
[15] Dominique Lecourt: The mediocracy. (2001)

meglehetősen nagy nimbusza volt, szerepeiket igen komolyan vették és igen nagy volt a rituálék szerepe is, amelyek ezekhez a szerepekhez tartoztak. Ennek ellenére a posztklasszikus korra eljutott a római jog oda, hogy a Digesta előírta, hogy bármely római polgár, aki színészkedik vagy színpadon szaval, infamiával sújtandó, azaz elveszti polgárjogát. Történészek találgatták, mi lehet ennek az oka, hiszen a jog és a színház működése között mégiscsak igen sok a kapcsolódási pont. Megállapításaik szerint a római hatóságok tilalma eredetileg az athéni tragédia ellen irányult, mert jobbnak látták, ha a társadalmi élet drámáinak egyedüli elfogadott fóruma a bíróság lesz, hiszen az állami felügyelet alatt áll, a jogtest maga határozza meg működését. Ezzel szemben a színház által közvetített eszmék kicsúsztak az állam kezéből, túl sokfélék voltak, versengő nézetek ütötték fel a fejüket, nem lehetett érzéseket előírni egy darabbal kapcsolatban és ezt egy centralizáló állam nem engedhette meg magának.

Mindennek ellenére persze tagadhatatlan, hogy a jog klasszikus formájában valóban teátrális vállalkozás volt és a jogászok neve is a színészekére utalt (actores). Sőt: mind a mai napig a jogászok az igazságszolgáltatásban kosztümöt viselnek, köpenyt vagy akár parókát is. Megvannak a színdarab kellékei, mert ezek tradícionálisan egyfajta társadalmi cselekvés jelképei minden jogrendszerben. Angliának is megvoltak a maga szigorú tradíciói a jogi dramaturgiát illetően, sőt: ott ezt a szerepfelfogást az is fokozta, hogy a common law rendszerek nagy mértékben különböznek a kontinentális jogrendektől, sokkal nagyobb a szokás hatalma, a szerepek bűvölete. Ennek pusztán az a magyarázata, hogy egy törvényt megváltoztatni egy szavazásba telik, de megváltoztatni egy több évszázad folyamán organikusan kifejlődött jogrendszert már sokkal nehezebb.

A színház mellett a dialógusok azok, melyek a jog szerepfelfogását, a szerepek jellegadó sajátosságait tükrözték anélkül, hogy azokat színpadra állították volna. Egészen hasonló stílusban íródott Thomas Morus Utópia című műve, amely meglehetősen elmarasztaló értékítéletet mondott ki a jogászokkal és a joggal kapcsolatban.[16] Hasonlóan kritikus szellemben fogant Glanville William dialógusa A lawyer's Alice címmel, melyben a szerző azt pellengérezi ki, hogy a jogászok mennyire szabadosan bánnak a kifejezések jelentésével, ha az ügy illetve az ő érdekük úgy kívánja.

A legjelentősebb mű ebben az irányzatban a Satirical Legal Studies szempontjából azonban mégis Dworkin Law's empire című műve. Ez egy grandiózus dráma, amely bár kifejezetten explicit módon nem veszi fel egy dialógus formáját, mégis fiktív és teátrális jellegű. Egy olyan jog mellett száll síkra, amelyet csak a filozófia fedhet fel teljes valójában és helyesen. Így ír a szerző a képzelt birodalomról: „a bíróságok a jog birodalmának fővárosai, a bírák a hercegei, de nem látnokai vagy prófétái. A filozófusokra hárul a feladat, hogy ha akarják, kidolgozzák a jog számára annak ambícióit, egy tisztább formáját a jognak, amely feltárja a rendelkezésünkre álló jogot, és túl is mutat rajta." Ez volt tehát a cél, s ez voltaképpen igen ambiciózus. E ponton Goodrich felhívja a figyelmet a véletlenek összjátékára, mely szerint a héberben a *dvorin* szó prófétát jelent, s ez a feladat talán tényleg meg is kíván egy prófétát. Ez a mű persze nem szándékoltan szatirikus, mégis tartalmazza a szatirikus dráma defenzív és morális sajátosságait. Dworkin feltett szándéka, hogy hangsúlyozza a jog integritásába vetett hitét, ezért teremti meg a filozófus bíró alakját, aki a jogi és társadalmi igazság Titánja, s akiről Dworkin nemes egyszerűséggel csak azt mondja: „Szólítsd Herkulesnek!"

Herkules és birodalma persze kivívta a szatirikusok figyelmét, inspirációja volt a Satirical Legal Studies egyik klasszikus tanulmányának, amely egy recenzió volt Alan Hutchinson tollából Indiana Dworkin és a Jog Birodalma címmel. A szerző kritizálta a mű ellentmondásosságát, mindenek felett pedig profetikus dagályosságát, látván, hogy Dworkin műve bár „egy csendes előszó lenne bármely jogi döntéshez", mégsem képes feloldani a

[16] Thomas Morus: Utopia. Yale University Press, 2001. Maga a mű 1516-ban íródott, az angol kiadás jelent meg ekkor.

szövegben rejlő társadalmi igazságtalanságokat, bizonytalanságot. E vádakra Dworkinnak nincs adekvát válasza. A nők, a szexuális kisebbség, a színesbőrűek, a szegénységi küszöb alatt élők, a társadalombiztosítással sem rendelkezők úgy látszik, nem képezik részét a herkulesi világrendnek, így az kirekesztővé, elitistává válik.

A dramaturgia tehát segített előcsalogatni a jog hazugságait, függetlenül attól, milyen jogi vagy jogelméleti irányzat alkalmazta és hogy pontosan milyen formában. Ezek azok a csúsztatások, hazugságok, melyek a XX. századi szatirikusok érdeklődésének is homlokterébe kerültek, s melyek mind a Lizard című szatirikus jogi tanulmányokat publikáló periodikában, mind a jogi realisták elméleteiben, mind pedig az ún. szemetesek tevékenységében megjelentek.

Gyíkok, realisták és szemetesek a modern kor jogelméletében

A Lizard című periodika a Critical Legal Conference-hez tartozó, hivatalos elismerést nem nyert jogi periodika volt az 1980-as években. Működése a Critical Legal Conference kezdetei idején volt legintenzívebb, aztán rövid időn belül elhalt – e ponton Goodrich megjegyzi, hogy mindazonáltal maga a mozgalom sem volt igen hosszú életűnek mondható.[17] Ez nem jelenti persze azt, hogy a Lizard szolgaian a mozgalom elvárásainak engedelmeskedett volna – egyáltalán nem, hiszen magának a Konferenciának a vezetését, annak összetételét vagy az egész mozgalom hierarchiáját, a zártkörűségét, a rangkórságot éppúgy kritizálta, mint az akadémikus dogmákat. A Lizard tehát lényegében a róla tudomást vevő tudományos csoportok többségével szembehelyezkedett, s talán ez a fajta el nem kötelezett, kendőzetlenül kritikus szemlélete vezetett oda, hogy egyrészt hamar megszűnt, másrészt fennállása alatt sem volt népszerű. Elhibázott volt a retorikája, az eszköztára is, mert bár néhány igazán fontos kérdést is érintett, mégsem tudta megszólítani a reformokra vágyó potenciális támogatókat annak ellenére, hogy a világ akkoriban forrongott, folyamatosan alakult.

Ezt nem tudta kihasználni a Lizard noha néhány általa felvetett kérdés igenis releváns volt, de a hangütése sokszor személyeskedő, durván sértő, egész társadalmi csoportok önérzetét sárba tipró volt. Az oktató értelmiség egy része, a Critical Legal Studies mozgalom egy része is ellene fordult, a proletár – kezdeti – szimpatizánsok pedig komolyságot, aktivizmust akartak, ők valóban vevők voltak a radikális hangütésre, de receptet akartak az „itt és most" kívánságára, alapvető reformjavaslatokat vártak. Helyette vicceket és diáklázadozást kaptak vagy legfeljebb önanalízist, ami nem oldja meg az üres hűtőszekrény nevezetű dilemmát. Annak ellenére vesztette el ezt a bázist a Lizard, hogy alapvetően azért a baloldalhoz tartozó lap volt, ahogy baloldali volt a mozgalom is, amely szülte őt! Az összes stratégiai hibát elkövette, amit szatirikus irányzat elkövethet: ez vezetett megszűnéséhez. A szatíra túlhajtása ugyanis személyeskedő humorba csapott és eltűntek a súlypontok, kiüresedett a tartalom, mert az olvasó nem tudott kapcsolódni a szinte belterjes, belügynek tűnő polémiák tömkelegéhez. Így a Lizard rövid létezése alatt bemutatta a Satirical Legal Studies irányzatát fenyegető legnagyobb veszélyt: nevezetesen azt, hogy a mozgalom – ha ezen az úton halad tovább – hamarosan infantilis rendellenességnek fog tűnni. Ez az állítás még ha némileg sarkos is, azért nem teljesen alap nélkül való.

A jogi realisták ezeket a hibákat szerencsére elkerülték, s jelentős részt tudtak vállalni a XX. századi Satirical Legal Studies mozgalomban. Keblükön nevelkedett a szemetes (trasher) irányzat, ami az elmélet tisztulását, tisztítását tűzte ki célul maga elé, s gyakorlati javaslatokkal állt elő. A realisták alaptézise az volt, hogy a dogmatizmustól és a doktrinális megközelítéstől el kell szakadni (it should be trashed). Ami tehát a jogi realisták igazi novumát adta, az az volt, hogy lehozták a dogmákat a földre (még ha az irányzat nem is volt egységes, összességében ez

[17] Duncan Kennedy: A critique of adjudication. (1997)

állapítható meg), s mindeközben szerves részei voltak a XX. század szatirikus irányzatának, nem félvén az önrevíziótól sem.
Karl Llewellyn például a tankönyvek alkotóinak szolgai szellemét kritizálta, s mikor ezt tette, a szerzők közé magát is értette, mondván: „egy mikroszkópra lenne szükséged ahhoz, hogy elkülönítsd ezekben a könyvekben az egyéniség-komponenst, noha ez az a komponens, ami az értéküket adhatja." Ezt a megjegyzést lábjegyzetelve tette Llewellyn és ezzel csatlakozott a szemetes módszerhez a jogi oktatásbeli nézetei tekintetében. Ez azt is jelzi, hogy a trasher technika nem egy külön iskola, hanem egy jeles iskolának a szignifikáns, jellegadó technikai sajátossága.
Llewellyn különös figyelmet szentelt a jog metafizikai, természetfölötti jellegének cáfolására, ezzel némileg szembe is helyezkedett a skandináv elmélettel, a szavak mágikus erejének tézisével, mivel onnan már csak egy lépés a hit teológiai rendszere. A jelen praktikus szempontjait figyelembe vevő elméletet tartotta helyesnek. A szómágia tézisével egyébként például Jerome Frank is szembehelyezkedik a Satirical Legal Studies mozgalom keretein belül. Szerinte „a tézis bizonyos skizofrén attribútumokkal bír, mert ki kell jelenteni, hogy egy olyan jogrendszer létezése mellett foglal állást, amely fájdalom, de egyszerűen nem létezik…a szavakat összetéveszti a valósággal és így a valóság, ahogy mások ismerik, számára alig létezik. Következtetése pedig az, hogy „a modern mágikus gondolkodók némileg arra az esetre emlékeztetnek, amelyet egy pszichiátriai zárójelentésben láttam. Egy ember leírta a papírra, hogy beefsteak, aztán megette azt."

Nyilvánvaló, hogy ezek a valóságtól koncepcionálisan távoli elméletek a szemetesek érdeklődési körébe kerültek, azaz tárgyai lettek a negatív szatirikus kritikának, amely tagadta a túlvilági jog elméletét és a gyakorlati, tapasztalati valóságra fókuszált. Arra a valóságra, melynek talaján a Rossz Ember figurája is állt, s mellyel talán ez a Rossz Ember közvetlenebb és adekvátabb kapcsolatban állt, mint a metafizikus univerzáliákban gondolkodó tudósok egy része. Ki is akkor a hitelesebb figura és valójában milyen is a szatíra Rossz Embere? Ismerjük meg!

Ecce homo

A szatíra vitathatatlan előnye, hogy nevén nevezi a dolgokat, közvetlen ítéleteket ajánl, kikapcsol az elemző kommunikációban olyan csatornákat, melyek az analízis érdemét illetően csak a csatornazajt közvetítenék. Ugyanakkor közvetlen értékítéltet is nyújt, amikor azt állítja, hogy a normák üressége, a nevesítetlen absztrakció a normák eredeti célját és szándékát rejtette el. Ebben az értelemben az elmélet egy olyan címkévé válik, amely megszabadítja a szerzőt bármiféle elszámolási kényszertől a szövegszerűség szintjén és anonimitást biztosít, mindenki névtelen, arctalan, és az etika így háttérbe szorul, mint orientációs bástya. Ezt az anonimizáló tendenciát akarja megfordítani a szatíra, annak személyes, nevesítő hangütése, és a szatíra eszközei között például a fentebb említett trashing technika. Mindezzel tehát egy elméleti paradigmát kérdőjeleznek meg, ami persze a szép lassan globalizálódó világ sajátja. A konvencionális tudományos attitűd szempontjából tehát azt is lehet mondani, hogy egy rendszernek az ilyen mértékű kérdőre vonása már konstituálja is a Rossz Embert. Ezzel kapcsolatban Goodrich szelíden a következőt írja: „What is bad is good, what is good is bad. – Ami rossz, az jó, ami jó, az rossz." Tehát ezek a fogalmak nem kőbe vésett állandó dogmák, a pozíciók bizonyos mértékben bizonyos konstellációkban módosulhatnak, s hozzáteszem, történelmi és társadalmi szükségszerűség, hogy a változó társadalmi körülményekhez a normarendszert hozzáigazítsuk. Ahhoz pedig, hogy felismerjük azokat a momentumokat, amelyek reformot igényelnek, kell a Rossz Ember segítsége.

A Rossz Ember archetípusával Oliver Wendell Holmes is foglalkozott.[18] Path of law című művében a következőt állította: „Ha a jogot akarod megismerni és semmi mást, akkor Rossz Emberként kell tekintened rá." Így vált Holmes művében a Rossz Ember a barátunkká (our friend, the Bad Man), aki rávezet minket arra, hogy a dolgok alfája és omegája leegyszerűsítve abban foglalható össze, hogy „valójában mit is fog tenni a bíróság." Ez pedig adja a következő kérdést is: Miért éppen azt?

Igen ám, csakhogy a common law emblematikus alakja történelmileg a *reasonable man* archetípusa volt, aki a közösségi tudat és tisztesség figurája is egyben. Akiben nincs semmi, ami a tradícionális, és ekként helyesnek vélt organikus rendet megbontja.[19] Nem vonja kétségbe a kanonizált tekintélyeket, a kialakult viszonyokat, sőt: a transzcendentális „nonsense" létjogosultságát sem. Ez a legnagyobb különbség közte és a Bad Man között.

A Rossz Ember nézőpontjából ugyanis a jog a társadalmi patológia tanulmánya, és ennek során eszköz az észlelt problémák megoldására. Gyakorlati szempontokat előbbre helyez, mint a tiszta logikai megközelítést, ugyanakkor az efféle érvek segíthetnek az olyan megoldások kialakításában, mely által elkerülhetőek a szükségtelen konfrontációk a hatalommal és a hatóságokkal. A Rossz Ember tehát egy szekularizáló fordulatot hozott a common law jogi gondolkodásba, hiszen ugyan a common law-t sokan a jogi gondolkodás nagyon is gyakorlatias szemléletmódjaként tartották számon, ám ez nem egészen így van. Az ésszerűség ugyanis konstituáló ereje volt a jognak, az ésszerűség legvégső forrása pedig a szokás és a gyakorlat volt, amely olyan ősi, hogy bizonyos természetjogi kapcsolódási pontokkal is bír. Ennek az okfejtésnek köszönhetően eljutunk oda, hogy a szokás maga is isteni attribútumokkal bírhat, sokkal inkább, mint emberivel. A Rossz Ember ettől a transzcendentális „nonsense"-től akarta megszabadítani a jogot, amikor a jogot a szabályozott társadalmi élet bevett formájaként, módjaként címkézte, mely nagyon is emberi.

Összességében a Rossz archetípusával kapcsolatban az mondható el, hogy precízen megjeleníti a negatív, kritikus szatíra funkcióját sőt, nagy fokú aktivitást mutat e téren. Rámutat az univerzáliák által elfedett konkrét szándékokra, jogi motivációkra, s arra, hogy mi a célja a jog vállalkozásának az emberi társadalomban. Mindazonáltal egy retorikai alakról van szó, akit korszakonként felvált a *reasonable man* típusa. Ebben megfigyelhető a reform és a status quo harca is. Vannak olyan történelmi korszakok, amikor a Rossz Ember az egyetlen helyes megoldás a felmerülő kérdésekre. Ezek az időszakok azonban mindig a problémák kumulálódását is jelzik egyben. A Rossz Ember képes kifejezésre juttatni a társadalmi egyenlőtlenségeket, és azoknak a csoportoknak az igényeit, amelyekről a jog megfeledkezett. A jog ugyanis többségi elven működik a demokráciákban, így mindig van egy diverz kisebbség, akinek a hangja nem hallatszik a törvényekben. Ezeknek a hangját is hallatja a Rossz Ember, ezáltal arcot, hangot, testet kap milliók képében. Így az ő hangja szükségképpen a radikális, menippeánus szatíra olykor cinikus tónusán szólal meg a Satirical Legal Studies örök esszenciáját adva.

Összegző gondolatok

S hogy mindennek mi a célja, mi az ősi eredője? Nos, ezt a kérdést ma egy kissé háttérbe szorítják, pedig a társadalom szempontjából igencsak nem mindegy, hogy az élhető-e vagy sem. Boldog-e vagy sem. A jognak tehát végső soron vannak úgymond hedonista gyökerei, s talán ha a Rossz Ember érveire odafigyelne a kánon, akkor néhány alapvető problémát orvosolni lehetne. S hogy mit jelent ebben az értelemben a boldogság? Nem bacchusi gyönyört, hanem

[18] Oliver Wendell Holmes: Path of law. 10 Harvard Law Rewiev 457, 459. (1897)
[19] Oliver Wendell Holmes: The theory of legal interpretation. 12 Harvard Law Rewiev 417-418. (1899)

pusztán a képességet arra, hogy anélkül nézzünk tükörbe, hogy megijednénk.[20] Mindezek elérésének szükséges, de nem elégséges feltétele az, hogy megszabaduljunk bizonyos káros prekoncepcióktól, előítéletektől a jog intézményén belül. Ebben szándékszik eszközként segítséget nyújtani a Satirical Legal Studies irányzata. Nem véletlen az sem, hogy maga az irányzat lényegében átível a jogi történelmen, hiszen alapvetően a mindenkori társadalmi-jogi-gondolkodásbeli anomáliákra szándékozik felhívni a figyelmet, s hogy ennek kifejezése kellően erőteljes legyen, igénybe veszi a szatíra, a humor retorikai eszközeit is. Teszi pedig mindezt a kinyilatkoztatás dogmatikus hangját mellőzve. Ahogy Peter Goodrich írja: „Absolute determination belongs to God…Human laws should have human face." A törvényeknek pedig értenie kell a helyi nyelvet, azaz a társadalom minden szintjét meg kell érteni ahhoz, hogy adekvát szabályozás jöjjön létre. Ennek szelleme vezérli a Satirical Legal Studies irányzatát.

[20] Peter Sloterdijk: Critique of cynical reason (1987)

GYŐRFI TAMÁS

POKOL BÉLA ÉS A GYAKORLATI FILOZÓFIAI JOGELMÉLET KRITIKÁJA

1. A Jogelméleti Szemle egy korábbi száma[1] ismertette *A jogelmélet mint diszciplína* című szegedi konferencián elhangzott előadások egy részét, valamint az előadások nyomán kibontakozott vita bizonyos részeit. Ebben a vitában fontos szerepet kapott az a kérdés, hogy mik egy gyakorlati filozófiai indíttatású jogelmélet lehetőségei. Mind Bódig Mátyás, mint magam egy-egy rövid írásban további reflexiókat fűztünk ehhez a vitához,[2] Pokol Béla pedig egy újabb cikkben fontos kifogásokat fogalmazott meg egy gyakorlati filozófiai jogelmélettel szemben.[3] Ezekre a kifogásokra kívánok az alábbiakban röviden válaszolni.

2. Elöljáróban azonban azt szeretném leszögezni, hogy megítélésem szerint Pokol írása inkább új frontokat nyitott ebben a vitában, semmint a korábbi nézeteltéréseket tisztázta. A korábbi írásomban Pokolnak szegezett lényegi ellenvetésem az volt, hogy az az érv, ami alapján Pokol engem a jog és erkölcs megengedhetetlen összemosásával vádol, maga is egy politikai filozófiai álláspont része, ami nem védelmezhető politikai filozófiai érvek nélkül.[4] Számomra nem világos, hogy Pokol Béla későbbi írásának melyik állítása lenne alkalmas ennek az ellenvetésnek a kivédésére. Újabb ellenvetéseit ezért nemigen tudom a korábbi vita kontextusába helyezni, inkább saját jogon vizsgálom meg őket, mint önálló érveket.

3. Pokol módszertani ellenvetéseinek, ha jól értem, három kulcstétele van. (1) A normatív kérdések tudományosan nem megválaszolhatók, ezért az olyan jogelméleti törekvések, melyek normatív igazolási kérdésekbe bonyolódnak, eleve nem lehetnek tudományosak. (2) A gyakorlati filozófiai indíttatású jogelméletek per definitionem normatív igazolási kérdésekbe bonyolódnak. (3) A jog normativitásának a kérdéséről egy társadalomelméleti megközelítés anélkül képes számot adni, hogy normatív igazolási kérdésekbe bonyolódna. Alább majd röviden érintem mind az (1) és a (3) alatti tételeket, elöljáróban azonban (2)-ről és a három tétel közötti viszonyról mondok valamit. Nem állítom, hogy e három tézis logikailag inkonzisztens lenne, mégis úgy vélem, hogy együttes képviseletük komoly kihívást jelent Pokol számára.

4. Nézeteltérésünk egyik fontos forrása, hogy némileg mást értünk gyakorlati filozófia alatt. A gyakorlati filozófiai elméletek Pokol értelmezésével szemben ugyanis nem pusztán gyakorlati elvek tartalmi igazolási kérdéseivel, hanem konceptuális elemzéssel is foglalkoznak. A kötelezettség, a szabály, az autoritás vagy a jogosultság fogalmának megvilágítása például elsősorban nem gyakorlati elvek tartalmának a mérlegelését, hanem e fogalmak konceptuális elemzését igényli. A kérdés az,

---

1 *Jogelméleti Szemle* 2006/1. szám, http://jesz.ajk.elte.hu/2006_1.html

2 Bódig Mátyás: 'Társadalomelmélet, gyakorlati filozófia, jogelmélet.' *Jogelméleti Szemle*, 2006/1. szám, http://jesz.ajk.elte.hu/bodig25b.mht; Győrfi Tamás: 'Gyakorlati filozófia, liberális morálfilozófia és a jog autonómiája.' *Jogelméleti Szemle* 2006/1. szám, http://jesz.ajk.elte.hu/gyorfi25.mht

3 Pokol Béla: 'A tudományon túl: a kognitivitástól a normatív gyakorlati filozófiáig.' *Jogelméleti Szemle* 2006/1. szám, . http://jesz.ajk.elte.hu/pokol25b.mht . A máshogyan nem jelzett idézetek erre a szövegre utalnak.

4 Győrfi: 'Gyakorlati filozófia, liberális morálfilozófia és a jog autonómiája.' 3. pont.

hogy az ilyen fogalmak egy tisztán leíró, konceptuális elemzése adekvát választ ad-e a jogelmélet legalapvetőbb kérdéseire. Herbert Hart, Jules Coleman és Joseph Raz például úgy véli, hogy igen. Ha nekik van igazuk, úgy (2) megdől, s még ha (1) igaz is, Pokol kritikája nem érinti a gyakorlati filozófiai jogelmélet *egészét*, csupán annak bizonyos módozatait. Pokol jogelméletében azonban nincsenek meg azok a források, amelyekkel állást tudna foglalni ebben a vitában, s ennek nem valamilyen véletlenszerű, hanem nagyon is szisztematikus oka van: ha álláspontja szerint minden gyakorlati filozófiai jogelmélet tartalmi igazolási kérdésekbe bonyolódik (2), és ezek a kérdések nem elemezhetők tudományosan (1), úgy érveik eleve nem érdemesek megfontolásra. Pokol így mélyen alábecsüli a gyakorlati filozófiai jogelmélet konceptuális elemzésben megmutatkozó teljesítményét.

5. A helyzet tehát az, hogy (1) akkor lehet igazán hatékony kritika a gyakorlati filozófiai jogelmélettel szemben, ha a tisztán leíró elmélet híveinek nincs igaza. A jelen vita kontextusában fontos megemlíteni, hogy én éppen ezt az álláspontot látom meggyőzőbbnek.[5] Éppen ezért aligha lenne sportszerű, ha Pokol kritikájával szemben egy olyan álláspont esetleges tarthatósága mögé bújnék, amit máshol kritikával illetek. Pokol tehát akár saját álláspontomat felhasználva érvelhet ellenem a tisztán leíró metodológia, majd (1) és (2) alapján a gyakorlati filozófiai jogelmélet jó része ellen. Csakhogy a kritikának ez az útja Pokol számára nem járható, mert ez éppen azon alapul, hogy a jog normativitásáról csak egy olyan elmélet adhat adekvát módon számot, mely felvállalja tartalmi igazolási kérdések tárgyalását. Vagyis, ez a stratégia azt vonja maga után, hogy a (3) alatti tézis hamis. Ha viszont Pokolnak igaza van, s a jog normativitásáról tartalmi igazolási kérdések elemzése nélkül számot lehet adni, vagyis (3) helytálló, úgy alighanem a tisztán konceptuális kérdésekre szorítkozó gyakorlati filozófiai jogelmélet is adekvát lehet. Ekkor viszont a 4. pontban kifejtettek miatt (1) és (2) nem képes a gyakorlati filozófiai megközelítés egészét diszkvalifikálni. Vagyis úgy gondolom, Pokol nem képviselheti egyidejűleg hatékonyan az (1) és (2), valamint a (3) alatti tézisen alapuló kritikát.

6. Fenti érveim, ha helytállóak is, legfeljebb azt képesek bizonyítani, hogy Pokol kritikája túl átfogó, s ahhoz, hogy hatékony legyen, választani kell két alternatív stratégia között, mivel a kettő egyszerre nem tartható. Megállapításaim nem mondanak semmit a két stratégia érdeméről külön-külön. Vizsgáljuk meg először a (3) alatti tézist, amely Pokol törekvései szempontjából kevésbé tűnik alapvetőnek. Számomra úgy tűnik, hogy Pokolnak a normativitással kapcsolatos okfejtésében végzetesen összekeveredik két dolog. Más dolog egy normatív gyakorlatról, így például a jogról állítani valamit, s más a jog normativitásáról számot adni. Az utóbbi azt követeli, hogy tisztázzuk, milyen értelemben kötelező a jog, vagy másképpen megfogalmazva, mi a jogi kötelezettség karaktere. Ha jogi kötelezettség alatt állunk, akkor az azt jelenti, hogy bizonyos pszichológiai kényszert érzünk? Vagy netán kényszerítve vagyunk arra, hogy megtegyünk valamit? Esetleg a jog erkölcsi kötelezettségeket támaszt? Vagy létezik valamilyen sui generis jogi kötelezettség, s ha igen, akkor miben áll az? Én magam az alternatívák mérlegelése után arra a következtetésre jutottam, hogy a jog erkölcsi igényeket támaszt, s ezen igény alapjainak tisztázásakor nem menekülhetünk meg bizonyos gyakorlati elvek tartalmi mérlegelésétől.[6] Könnyen belátható azonban, hogy ez az álláspont nem vonja maga után azt az állítást, hogy egy normatív gyakorlatot csak normatív módon lehet megközelíteni. Ha például valaki a kábítószerfogyasztás tilalmának társadalmi hatásairól, vagy a bírók döntéseit befolyásoló szociológiai tényezőkről állít valamit, állítása egy normatív gyakorlatra vonatkozik, de nem magyarázza magát a normativitás fogalmát. Azzal a nézettel szemben, amit Pokol nekem tulajdonít, készségesen elismerem, hogy, az ő szóhasználatát követve, lehetséges kognitív módon viszonyulni egy normatív gyakorlathoz. Többször kifejtettem, hogy eszem ágában sincs kétségbe vonni egy olyan jogelméleti megközelítés létjogosultságát, mely — a harti terminológiát használva — a külső szemlélő perspektívájából elemzi a jogrendszert. Állításom az volt, hogy ez a

5 Lásd: Győrfi Tamás: 'A jog normativitása.' In: uő: *A kortárs jogpozitivizmus perspektívái.* Miskolc: Bíbor, 2006, 86-89. o. Hasonló álláspontot foglal el Bódig Mátyás. Lásd: Bódig Mátyás: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia. Jogelméleti módszertani vizsgálódások.* Miskolc: Bíbor, 2004, különösen 32. fejezet.

6 V.ö.: Győrfi: 'A jog normativitása.'

szemléletmód a jog normativitásáról nem képes megnyugtató módon számot adni. Erre a kihívásra inadekvát az a válasz, hogy egy normatív gyakorlatra vonatkozóan képesek vagyunk nem normatív állításokat tenni.

Úgy látom, az álláspontommal szemben három adekvát válaszlehetőség létezik. Egyrészt meg lehet kísérelni annak bizonyítását, hogy a normativitás a jog fogalmi konstitúciója szempontjából nem alapvető.[7] Ez az alternatíva azonban aligha képviselhető komolyan. Másfelől a normativitás-probléma fontosságának elismerése mellett el lehet utasítani a kérdés megválaszolását, lehatárolva az elemzés érvényességi területét. A Pokol által bizonyos vonatkozásban példaértékűnek tekintett Kelsen megoldása ezen alternatíva egyik megnyilvánulásaként is értelmezhető: „A Tiszta Jogtan nem titkolja, hogy bizonyos tényállásoknak »jog«-ként megjelölt sajátos normatív jelentése egy lehetséges — s csak egy meghatározott […] alapfeltevés esetén adott, de nem szükségképpeni — értelmezés eredménye; hogy a jog létezését nem lehet úgy bizonyítani, mint a természeti tényekét s a rajtuk uralkodó természeti törvényekét; s hogy nem lehet kényszerítő elvekkel cáfolni olyan magatartást — mint pl. az elméleti anarchizmusét —, mely elutasítja, hogy ott, ahol a jogászok jogról beszélnek, valami mást lásson, mint puszta erőszakot."[8] A harmadik megoldás, ha beszállunk a normativitás természete körüli érdemi vitába, s ott azt próbáljuk bizonyítani, hogy arról egy tisztán leíró elmélet keretében is számot adhatunk. Nem állítom, hogy emellett az álláspont mellett nem lehet plauzibilis érveket felhozni. Ám Pokol nem kapcsolódik ehhez a vitához: mivel elmossa a különbséget aközött, hogy egy normatív gyakorlatról tehetünk leíró állításokat, illetve aközött, hogy a normativitás jelenségét tisztán leíró terminusokkal megragadhatjuk, ezért úgy véli, nem is kell beszállnia ebbe a vitába. Ily módon azonban azt sem látom tisztán, hogy vitapartnerem milyen érvek alapján képviseli azt az álláspontot, hogy egy tisztán leíró elmélet számot adhat a jog normativitásáról.

Talán méltányosabbak vagyunk azonban, ha Pokol normativitásra vonatkozó rövid megjegyzését csak egy olyan programnak tekintjük, mely kijelöli a normativitással kapcsolatos elemzések helyes irányát: ha a tudomány kognitív természetű, akkor a normativitásról kognitív módon kell számot adni. Ezzel az állásponttal azonban egy nyilvánvaló nehézségbe ütközünk. A jog természete nem illeszkedik szükségszerűen a jogtudomány módszertani megfontolásaihoz.[9] Úgy vélem, e felfogással szemben fölöttébb találóak Joseph Raz Kelsennel kapcsolatban megfogalmazott sorai: „Világos, hogy a jogelmélet feladata a jog tanulmányozása. Ha a jog természete olyan, hogy nem lehet tudományosan tanulmányozni, akkor ebből kétségtelenül az következik, hogy a jogelmélet nem »tudomány«. Még akár az a következtetés is elfogadható, hogy amennyiben a jog valóban magában foglal morális megfontolásokat is, és ennélfogva nem vizsgálható tudományosan, úgy a jogelmélet a jognak csupán azokat a vonatkozásait fogja tanulmányozni, amelyek tudományosan tanulmányozhatók. Az egyetlen következtetés, amire nem juthatunk, az az, hogy mivel csak a morálisan semleges megfontolások tanulmányozhatók tudományosan, a jog természete valami olyasmi, aminek a tanulmányozása nem foglal magában morális megfontolásokat."[10] Pokol normativitással kapcsolatos álláspontja inkább egy, a Kelsenéhez hasonló előzetes módszertani előfeltevést tükröz, nem pedig magára a tárgyra (jelen esetben a normativitásra) vonatkozó elemzés

---

7 Talán nem véletlen, hogy ennek a stratégiának a felvetése a Pokol elmélete kapcsán tűnik a legkevésbé abszurdnak. Ezzel természetesen nem azt állítom, hogy Pokol ne lenne tudatában a jog normativitásnak, csak azt, hogy elméletében viszonylag kis szerepet kap ez az összefüggés. Képzeljük el, hogy létezik egy olyan társadalom, ahol a törvényhozó csak ajánló szabályokat fogalmaz meg. Ha nézeteltérés akad e képzeletbeli társadalom tagjai között, akkor bírósághoz fordulhatnak, de a bíróságok döntései szintén csak ajánlásoknak minősülnek. Az ajánló szabályok alapján kialakul egy sajátos diskurzus, mely csak azon orientálódik, hogy egy adott magatartás felfogható-e egy ajánló szabály esetének. Ez a diskurzus világosan elválik a cselekvésre vonatkozó egyéb diskurzusoktól. Ennek nyomán létrejön az a sajátos hivatás, mely az ajánló szabályok létrehozásával, alkalmazásával, fogalmi megkülönböztetéseinek, dogmatikájának gondozásával és tanításával foglalkozik. Ahhoz, hogy Pokol jogelméletét alkalmazzuk egy ilyen gyakorlatra, elméletén nem kellene radikálisan változtatnunk. Ugyanez aligha mondható el egy olyan elméletre, amely a jog autoritatív vagy imperatív jellemvonását állítja középpontjába.

8 Kelsen: *Tiszta jogtan.* Budapest: ELTE Bibó István Szakkollégium, 1988, 20. o.

9 Ennek az összefüggésnek a megvilágításához lásd Bódig Mátyás találó analógiáját. Bódig: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia.* 38-39. o.

10 Joseph Raz: 'A jog természetének problémája.' In: Bódig — Győrfi — Szabó (szerk.): *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái.* Miskolc: Bíbor, 2004, 94-95. o.

végeredményét.

7. Pokol ellenvetései azonban akkor sem veszítik el teljesen erejüket, amennyiben fenti elemzésem helyes. Feladhatja a (3) alatt kifejtett tételt, lehatárolva saját megközelítésének kompetenciáját. Feladhatja a (2) alatti tézist, a gyakorlati filozófiai jogelmélet bizonyos formáinak létjogosultságát elismerve. Ha (1) igaz, úgy a gyakorlati filozófiai elméletek bizonyos formáira, melyek tartalmi gyakorlati elvek mérlegelésére vállalkoznak, még mindig veszélyt jelent a kritika. Pokol azt sugallja, hogy a gyakorlati filozófiai jogelmélet egy tudományfilozófiai értelemben naiv és alulreflektált álláspontot képvisel, melynek esetleges térnyerése egy Kelsen előtti állapotba taszítaná vissza a jogelméletet. Ugyan rögzíti, hogy a tudomány kognitív vállalkozás és nem foglalkozik normatív kérdésekkel, de azt nem világítja meg, hogy miben áll a normatív kérdésekkel való foglalkozás tudománytalansága. A Kelsenre való utalás csupán valószínűsíti, hogy Pokol meggyőződésének alapjainál egy metaetikai álláspont, az erkölcsi szubjektivizmus húzódik meg. Az erkölcsi szubjektivizmus azonban maga is egy vitatott metaetikai pozíció, és Pokol nem ad arra vonatkozóan semmilyen érvet, hogy miért lenne magától értetődő, hogy erre a pozícióra kell támaszkodnunk.[11] Némileg ellentmond ennek az értelmezésnek, hogy egy másik megjegyzésében elismeri a gyakorlati filozófia „logikai-szellemi fejlettségét". Ez azt sugallja, hogy nem vonja kétségbe a normatív állítások racionalitásigényét, pusztán a tudományos státust akarja fenntartani az empirikus megközelítés számára. Előző írásomban éppen amellett érveltem, hogy Pokol velem szemben korábban kifejtett kritikája maga is feltételezi a normatív állítások racionalitásigényét, mivel éppen egy ilyen állításon alapul.

8. Ugyancsak súlyosan félrevezető az, ahogyan Pokol az értékítéleteknek a gyakorlati filozófiai jogelméletekben betöltött szerepét elemzi. Értelmezésében a gyakorlati filozófiai jogelmélet nem megérteni akarja a jogot, hanem egy külső mércét tartva a valóság elé, értékelni akarja azt. Nem állítom, hogy ez a vállalkozás nem lehet egy gyakorlati filozófiai elmélet része. Ugyanakkor Pokol ezzel teljesen figyelmen kívül hagyja mind egy interpretív jogelmélet elvi lehetőségét, mind azt, hogy a jelenlegi vitában vitapartnerei pont ezt az interpretív irányzatot képviselik. Egy olyan jogelméletet, mely a létező gyakorlatok értelmezését akarja adni, s ezért az elmélet alapvető mércéjének tekinti a gyakorlathoz való illeszkedést. Vagyis az értékítéleteknek nem az a funkciójuk, hogy a létező jog helyességét tegyék mérlegre. Ha szükség van igazolási célú elvek mérlegelésére, akkor erre azért van szükség, mert a létező jog fogalmi jellegzetességei nem érthetők meg enélkül. A létező joggyakorlat egyik alapvető vonása, normativitása nem tehető értelmessé bizonyos gyakorlati filozófiai elvekre való utalás nélkül.

9. Pokol Béla kritikája elején röviden felvázol egy tudománytörténeti ívet, miként váltották fel a kognitív társadalomtudományok a normatív premisszákon nyugvó megközelítést. Majd hozzáteszi, hogy mindig is voltak néhányan, akik az alapvető trenddel szemben megmaradtak a normatív megközelítésnél, s ez a tendencia bizonyos érdekcsoportok tevékenységének köszönhetően az 1970-es években fel is erősödött, illetve felerősítette egyes szerzők, elsősorban John Rawls műveinek a hatását. Ezen a közvetítésen keresztül hatottak aztán a normatív elméletek a „jogi életet kutató szellemi közösségek felé." Bár nemigen érdeklődöm a jogelmélet tudományszociológiája iránt, s nem tartom magam szakértőnek ebben a kérdésben, a gyakorlati filozófiai jogelmélet előretörésének ezt a magyarázatát fölöttébb implauzibilsnek tartom. Balgaság lenne persze azt állítani, hogy egy olyan jelentős szerző, mint John Rawls, ne hatott volna az angolszász jogelmélet jelentős szerzőire, akik közül nem egy politikai filozófiát is művel(t), s kétségtelenül igaz ez Ronald Dworkinra. Bár az talán vitatható, hogy Hart elmélete gyakorlati filozófiai jogelméletnek tekinthető-e, úgy gondolom, kétségtelen az, hogy jóval Rawls előtt ő nyitotta meg egy ilyen elmélet lehetőségét. A szabályok és a kötelezettségek körüli jogelméleti vita belső dinamikájából sokkal természetesebben magyarázható

11 Bár én magam sehol nem fejtettem ki metaetikai nézeteket, a jelen vita kontextusában meglepő, hogy Pokol egyáltalán nem reflektál Bódig Mátyás módszertani tárgyú monográfiájára, mely részletesen foglalkozik ezekkel a kérdésekkel. Lásd Bódig: *Jogelmélet és gyakorlati filozófia.* 345-365, 497-498, 501-506. o.

megítélésem szerint a gyakorlati filozófiai jogelmélet térnyerése, mint Rawls közvetlen hatásából. Pokol magyarázatát két, egymással összefüggő félreértés teszi könnyen érthetővé. Mivel a gyakorlati filozófiai jogelméletet egy, a gyakorlathoz képest külsődleges értékelő elméletnek tekinti, ezért nem vesz tudomást arról, hogy a domináns gyakorlati filozófiai jogelméletek interpretív jellegűek, vagyis valamely adott joggyakorlat elemzéséből indulnak ki. Rawls igazságosságelmélete azonban nem egy meglévő joggyakorlatot akar magyarázni. Még ha kétségtelenül van is bizonyos áthallás Rawls reflektív egyensúlyon alapuló erkölcsi érvelése, és Dworkin interpretivizmusa között, a rawlsi elmélet interpretív adatai nem korlátozódnak a joggyakorlatra. Másfelől Rawls elméletének súlypontját az igazságosság elveinek *tartalmára* vonatkozó fejtegetések adják. A kortárs angolszász jogelmélet vitáinak súlypontja ezzel szemben a jog *konceptuális* elemzésére esik. Bár a korrektség azt kívánja, hogy elismerjem, Dworkin elmélete jelentős részben a jog tartalmi kérdéseivel áll összefüggésben, a jogelméleti diskurzusban meghatározóbbnak bizonyult a leíró jogelmélettel kapcsolatos módszertani kritikája és a jog normativitásának kérdésére adott konvencionalizmus-ellenes felfogása. Ám Dworkin elmélete ebből a szempontból semmiképpen nem reprezentálja a gyakorlati filozófiai jogelmélet egészét. Összefoglalva, úgy gondolom, a kortárs angolszász jogelmélet gyakorlati filozófiai keretben gondolkodó képviselői jellemzően interpretív és konceptuális jogelméletet alkottak. Egy ilyen megközelítésre azonban Rawls elmélete jellegénél fogva igen korlátozott hatást gyakorolhatott. Ha jellemzésem helytálló, akkor viszont az is fölöttébb kérdéses, hogy a gyakorlati filozófia térnyerése bizonyos „társadalmi-hatalmi csoportok" érdekeihez köthető. A konceptuális jogelmélet tételei ritkán alkalmasak meghatározó társadalmi-hatalmi csoportok mozgósítására. Számomra meglehetősen bizarrnak tűnik az az elképzelés, hogy erős érdekcsoportok támogassák mondjuk az autoritás szolgálatteljesítő felfogását, a szabályok gyakorlatközpontú elméletét, vagy a gyakorlati relevancia tézisét.[12]

10. Ami Pokolnak a nem szigorúan módszertani, hanem tartalmi jogelméleti kérdésekben megfogalmazott kritikáját illeti, könnyű helyzetben vagyok. Pokol Béla ugyanis szisztematikusan olyan nézeteket tulajdonít nekem, amelyeket nem képviselek, így nem is kell azokat megvédelmeznem. A korábbi szövegben[13] egy rövid vázlatot adtam a gyakorlati indokokról, s azt állítottam, hogy az indokoknak a cselekvés vezérlésén és magyarázatán túl igazoló funkciójuk van. Egy-két mondatban aztán jeleztem azt, hogy ez a cselekvés-igazoló funkció fontos szerephez jut a jogban is, anélkül, hogy bármiben is specifikáltam volna a jogi igazolás karakterét. Mivel abban az összefüggésben a jogi igazolásra vonatkozó nézeteim részletes kibontásának nem lett volna semmilyen funkciója, nem is tettem ezt meg. Pokol Béla azonban ezt kéri rajtam számon. Bár egy helyen maga is jelzi, hogy nem specifikálom pontosan, hogy milyen igazolásra gondolok, a „máshol nyilvánvalóvá teszi vitapartnerem" szófordulattal, a „máshol" forrásának megjelölése nélkül kitölti ezt az értelmezési hézagot. Egy olyan álláspontot tulajdonít nekem, mely kizárja azt, hogy a

12 Van Pokol módszertani jellegű kritikájának két olyan kitétele, melyek tisztázása nemigen érinti a vitánk lényegét, ezért az ezekre adott válaszaimat lábjegyzetbe száműzöm. Egyrészt, korábbi írásomban azt állítottam, hogy a társadalomelméleti indíttatású jogelmélet elsősorban a német társadalomelmélet, míg a gyakorlati filozófiai jogelmélet az angolszász analitikus jogfilozófia irodalmán orientálódik. Pokol ezt azon nem német szerzők felvonultatásával utasítja el, akik befolyásolták az ő munkásságát. A magam részéről ezt az állítást egy, a magyar jogelméletben e paradigmán belül alkotó szerzők (Cs. Kiss Lajos, Karácsony András, Szigeti Péter, Varga Csaba, illetve talán bizonyos vonatkozásban Szilágyi Péter és Zsidai Ágnes) vonatkozásában megfogalmazott ártatlan általánosításnak tekintettem, amit az elsősorban kifejezés kvalifikál. Továbbra is úgy gondolom, hogy ez az állítás védhető. Mint azt a fenti mondat is bizonyítja, azt sem állítottam, hogy az én általam favorizált irányzat lenne az angolszász jogi gondolkodás *egészének* „szellemi örököse". Másrészt, a következő bekezdésben Pokol egy olyan állítással veszi fel a küzdelmet, melyet írásom nem állít vagy implikál. Azt állítottam írásomban, hogy a társadalomelméleti paradigmán belül gondolkodó magyar szerzők különböző indíttatásúak, és ezért talán értelmetlen lenne nekik egy közös módszertani álláspontot tulajdonítani. Készséggel elismerem, hogy ez a megfogalmazás szerencsétlen volt, mert a társadalomelméleti megközelítés bizonyos módszertani alapállást feltételez, s ha egy szerzőt ehhez az irányzathoz sorolok, úgy elméletének osztania kell ezt az alapállást. Ebből azonban nem következik, hogy a különböző indíttatású kitétellel e szerzők jogelméleti álláspontját politikai nézeteik fényében osztályoznám és tekinteném különbözőnek; az igazat megvallva ez az összefüggés eszembe sem jutott. Valójában a szellemi tájékozódási pontok eltérésére akartam utalni.

13 Lásd Győrfi: 'Gyakorlati filozófia, liberális morálfilozófia és a jog autonómiája.' 2. pont

jogalkalmazók pusztán az autoritatív szabályokra hivatkozva igazolják a döntéseiket, s mely mindig alárendeli a jogszabályokkal történő igazolást a pőre erkölcsi igazolásnak. Pokol olvasatában az egyedi esetben eljáró bírótól is azt várnám el, hogy ne a jogszabállyal, hanem valamilyen erkölcsi érveléssel igazolja a döntését. Mivel soha nem képviseltem ezt az álláspontot, ezért sehol nem is tettem azt nyilvánvalóvá, sőt kifejezetten érveltem a szabályalapú döntés erényei mellett.[14] Az a sejtésem, bár megengedem, hogy ebben tévedek, hogy Pokol az alkotmányértelmezéssel kapcsolatos nézeteim miatt tulajdonítja nekem ezt az álláspontot. Egészen más azonban azt mondani, hogy a bírók számára megengedett az erkölcsi érvelés olyankor, amikor a jogszabály maga absztrakt erkölcsi elveket fogalmaz meg, s a szöveggel több lehetséges olvasat is összefér, s más azt követelni, hogy a bíró a szabály világos tartalma *helyett* vagy annak *ellenében* erkölcsi érvekkel támassza alá a döntését. Még ha helytelen is az első kérdésben elfoglalt álláspontom, abból akkor sem következik a második állítás.

11. De vizsgáljuk most meg alaposabban a jog átmoralizálásának az egyik olyan dimenzióját, amiről Pokol beszél. Egy helyen ezt olvashatjuk: „Győrfi Tamással szemben tehát én - a reális jogi életre is mutatva - nem hagyom nagyobb mértékben nyitva a jog alkotásának folyamatát a mindenkor újraéledő morális viták számára – már a parlamenti plenáris vitákban a kormánypártok és az ellenzék között is csak nyomokban van ez jelen -, de különösen nem a jog egyedi alkalmazási folyamatát. És épp mert ő nyitva hagyja, tekintem álláspontját a jog átmoralizálásának." Koncentráljunk most csak az egyedi jogalkalmazóra, s különböztessük meg a jogi érvelésnek két formáját. Nevezzük *zárt* érvelésnek azt, amikor a jogalkalmazó a jogvitát csak az előre lefektetett normák felhasználásával döntheti el, s ahol döntését ezekre az érvekre hivatkozva kell igazolnia. Nevezzük *nyitott* érvelésnek azt, amikor a jogalkalmazó bármilyen érvet felhasználhat döntése során, amit az adott ügy megoldásához megfelelőnek lát, köztük természetesen erkölcsi érveket is. Nyitott érvelésnek fogom tekinteni azt is, ha létezik a jogi indokoknak egy készlete, mely kitüntetett szerepet játszik ugyan az érvelésben, de a bíró ezen érveket felülvizsgálhatja más érvek fényében, s azt is, ha a bíró eleve bármilyen érvhez fordulhat. Tekintsünk el továbbá a joghézagok és a nehéz esetek problémájától. Úgy gondolom, hogy azoknak az álláspontnak a különbségét, amit Pokol képvisel, s amit nekem tulajdonít, korrektül meg lehet ragadni ebben a fogalmi keretben. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy Pokol álláspontját a zárt, míg megítélése szerint az én álláspontomat a nyitott érveléssel való azonosulás fejezi ki. Ez a megfogalmazás azonban még szándékosan homályos: nem teszi ugyanis világossá ezeknek az álláspontoknak a státusát. Egyik vagy másik érvelési módot mind konceptuális, mind empirikus, mind normatív alapon lehet védeni. Azt kellene tehát tisztáznunk, hogy Pokol pontosan milyennek látja nézeteltérésünk természetét: konceptuálisnak, empirikusnak, vagy normatívnak.

A „reális jogi életre" történő utalás azt valószínűsíti, hogy ő empirikus összefüggést lát a zárt érvelés és jog között. Soha nem folytattam azonban Pokollal arról empirikus vitát, hogy egyik vagy másik jogrendszer melyik érvelést alkalmazza (melyikhez áll közelebb), ebben a kérdésben eleve igen szórványosan nyilvánítottam véleményt. Ám ha e kérdésben lenne is közöttünk nézeteltérés, úgy azt akkor sem lehetne olyan módon jellemezni, mint ahogy azt Pokol teszi. Történetesen én úgy gondolom, hogy a *common law*, vagy mondjuk a Weber által is elemzett *kádi* bíráskodás leírására inkább illik nyitott érvelés. Ha ezt a tételt védelmezném, akkor pusztán megfigyelőként tennék egy empirikus megállapítást, vagyis Pokol nem vádolhatna azzal, hogy *én* „hagyom nyitva" a jogi érvelést az erkölcsi érvelés számára, s *én* moralizálom át a jogot. Ekkor az adott jogi gyakorlatok hagynák nyitva a jogi érvelést, s azok moralizálnák át a jogot. Pokol ekkor pusztán azt állíthatná, hogy ennek vagy annak a gyakorlatnak rossz empirikus leírását adom. Vitánk tehát aligha lehet empirikus természetű.

Alternatívaként Pokol állíthatja azt, hogy a zárt érvelés a jog fogalmi jellemzője. Vagyis nem nevezhetjük jognak a vitadöntés olyan módjait, amelyek nem zárt érvelést alkalmaznak. Én azt a

14 Lásd Győrfi Tamás: 'Normatív pozitivizmus.' In: Szabó Miklós (szerk.): *Natura iuris. Természetjogtan & jogpozitivizmus & magyar jogelmélet.* Miskolc: Bíbor, 2002, és 'A szabályalapú döntéshozatal melletti érvek.' In: Szabó Miklós (szerk.): *Regula Iuris. Szabály és/vagy norma a jogelméletben.* Miskolc: Bíbor, 2004.

nézetet képviselem, hogy a jog nem áll analitikai kapcsolatban a zárt érveléssel: nem lenne hiba a jog értelemkörébe sorolni olyan társadalmi gyakorlatokat, ahol a bíró nem kizárólag a jogszabályok zárt készletére támaszkodik. Amennyiben Pokol a zárt érvelést a jog egyik fogalmi adottságának tekinti, úgy ki kellene zárnia ebből az értelemkörből például a *kádi* bíráskodást és a *common law*-t. Ha jól gondolom, nem ez Pokol álláspontja. De ha történetesen abban állna a kettőnk közötti nézeteltérés, hogy Pokol analitikai kapcsolatot látna a jog és a zárt érvelés között, míg én elutasítanám ezt az analitikai kapcsolatot, úgy Pokolnak megint más természetű vitája lenne a nekem tulajdonított állásponttal, mint amilyen valójában van. Ekkor azt mondhatná, hogy aki a *common law*-t vagy a *kádi* bíráskodást a nyitott érveléssel hozza összefüggésbe, az lehet, hogy empirikusan igaz állításokat tesz, de ezek a jogelmélet szempontjából irrelevánsak, hiszen az illető nem a jog bizonyos formáiról, hanem csupán a joghoz hasonlító társadalmi gyakorlatokról állít valamit. Ekkor Pokolnak nem azért kellene rossznak tartania az elméletemet, mert az tudománytalan, hanem azért, mert elvéti a tárgyát: egyszerűen nem a jogról szól. Pokol viszont a *jog* átmoralizálását rója fel nekem. Úgy vélem tehát, vitánk nem is konceptuális természetű.

A harmadik lehetőség, hogy Pokol helytelennek tekinti, hogy a bírók nyitott érvelést alkalmazzanak, mert az veszélyeztet bizonyos elveket és értékeket, mondjuk ellenkezik a demokrácia és a joguralom bizonyos felfogásaival. Vagyis a vita ekkor normatív természetű. Ha így van, akkor ebből két fontos következtetést vonhatunk le. Egyrészt, ahhoz, hogy Pokol megfelelőképpen védelmezze ezt a pozíciót, politikai filozófiai elvek közegében kellene mozognia. A zárt érvelés melletti ilyen érvek ugyanis maguk is egy politikai filozófiai igazolás eredményeképpen állhatnak elő.[15] Ekkor viszont Pokolnak is el kell ismernie a politikai filozófiai érvelés racionalitás-potenciálját. Korábbi írásomban éppen azt állítottam, hogy Pokol előző hozzászólásában kifejtett álláspontja is egy olyan ellenérvet fogalmaz meg a gyakorlati filozófiai jogelmélettel szemben, mely maga is gyakorlati filozófiai premisszákon nyugszik. A másik fontos következmény, hogy ebből a perspektívából a kérdés kevésbé tűnik drámainak, mint amilyen egy konceptuális nézeteltérés esetén lenne. A nyitott érvelés nem a jog halálát, a jog világából az ideológia világába való átlépést jelenti, hanem egy olyan intézményi megoldást, amely mellett időnként esetleg jobb érvek szólnak, mint a zárt érvelés mellett. Ebben a harmadik vitában korábban részletesen kifejtettem már álláspontomat.[16] Lehet, hogy ez az álláspont megengedőbb a nyitott érveléssel szemben, mint azt Pokol Béla kívánatosnak látja, de teljes mértékben összeegyeztethetetlen azzal, amit nekem tulajdonít.[17]

15 Mint az széles körben ismert, Pokol a magyar Alkotmánybíróság aktivista gyakorlatának egyik legkövetkezetesebb bírálója volt. Úgy gondolom, hogy ebben a vitában elfoglalt pozíciója is csak mint normatív pozíció értelmezhető koherensen.

16 Összefoglalva lásd Győrfi Tamás: A szabályalapú döntéshozatal erényei és a normatív pozitivizmus. In. uő: *A kortárs jogpozitivizmus perspektívái.* Miskolc: Bíbor, 2006.

17 Talán felmerül valakiben, hogy Pokol a jognak a zárt érveléssel való szoros kapcsolatát egy funkcionális tételként értelmezi. Ez a tétel azonban megítélésem szerint szükségszerűen beleomlik vagy a konceptuális, vagy a normatív értelmezésbe. Ha valaki az emberi magatartások szabályok alá rendelésének funkcióját konstitutívnak tekinti a jog fogalma szempontjából, akkor nem menekülhet azoktól a nehézségektől, amelyeket a tétel konceptuális értelmezésével szemben fentebb felhoztam. Ha ellenben valaki azért híve a zárt érvelésnek, mert a jog így képes betölteni bizonyos funkciókat, így képes kielégíteni bizonyos szükségleteket, vagy előmozdítani bizonyos értékeket, ám ez a funkció csak kontingensen kapcsolódik a joghoz, úgy ezen szükségletek és értékek fontossága vita tárgyává tehető és védelmezésük normatív érveket kíván.

HOLLÁN MIKLÓS

A bűncselekmény közös elkövetésében való megállapodás a magyar büntetőjogban

1. BEVEZETÉS

A hatályos hazai Btk. (az 1978. évi IV. törvény) szerint „ha a törvény külön elrendeli, előkészület miatt büntetendő" többek között az, „aki a bűncselekmény elkövetése céljából […] a közös elkövetésben megállapodik". A rendelkezés a hazai tankönyv és kommentárirodalmunk egyik mostohagyermeke. Ezt semmi sem mutatja jobban, mint azok a – más vonatkozásban mégoly részletes – tankönyvek,[1] illetve kommentárok,[2] amelyek egyetlen szót sem szentelnek a fogalom értelmezésének. A kérdéssel foglalkozó (nem túl gazdag) jogirodalom viszont – ahogy majd láthatjuk – nem mentes az egymással olykor gyökeresen szembenálló álláspontoktól sem. Ráadásul a téma aktualitása sem tagadható, hiszen az utóbbi időszakban büntetőjogunkban megnőtt azon büntető rendelkezések száma, amelyek az előkészület minden fajtájának,[3] illetve éppen a közös elkövetésben megállapodásnak[4] a büntetni rendelésére vonatkoznak. Tanulmányom a bűncselekmény közös elkövetésében való megállapodás fogalmát elemzi, a hazai jogon alapulva jogtörténeti és dogmatikai szempontból vizsgálva a jogintézményt.

---

[1] Pl. Földvári (1998) 193-194. o.
[2] Pl. Békés (1986) 69-70. o.
[3] Lásd pl. Btk. 175/A. § (5) bek., beiktatta 1993. évi XVII. törvény 38. §, hatályos 1993. V. 15. napjától, illetve Btk. 274. § (2) bek., beiktatta 1996. évi LII. törvény, hatályos 1996. VIII. 15. napjától, tovább bővítette 2001. évi CXXI. törvény 52. §, hatályos 2002. április 1. napjától.
[4] Ld. Btk. 303. § (3) bek., hatályos 2002. április 1. napjától.

2. JOGTÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS

Jogtörténeti visszatekintésem a kodifikált magyar büntetőjog kezdetéig megy vissza, de kiterjed nemcsak a büntető törvénykönyvek, hanem más törvények rendelkezéseire is. Ennek során igyekeztem feltárni azokat a korábbi szabályozásokhoz kapcsolódó joggyakorlati, illetve jogirodalmi értelmezéseket is, amelyek – akár egy az egyben, akár bizonyos módosítással, akár ellenpéldaként – irányadók lehetnek a hatályos jog magyarázata során.

2.1. AZ 1878. ÉVI BTK. IDŐSZAKA

Az 1878. évi Btk. és az annak hatálya alatt született törvények számos olyan diszpozíciót szabályoztak, amelyek a bűncselekmény közös elkövetésében való megállapodás szabályozási előzményének tekinthetők, ilyen különösen

– a szövetség, illetve
– a másokkal való összebeszélés vagy egyesülés.

2.1.1. A szövetség

2.1.1.1. A szövetség büntetendősége

A megállapodás előzményeként az 1878. évi V. törvény (továbbiakban: 1878. évi Btk.) különös része több esetben büntetni rendelte bizonyos bűncselekmények elkövetésére irányuló *szövetséget*, így pl. a felségsértés különböző alakzatainak elkövetésére létrejött szövetséget (1878. évi Btk. 130-131. §), illetve pl. a pénzhamisítás vagy a gyilkosság elkövetésére irányzott szövetséget (1878. évi Btk. 205., illetve 288. §).

Nemcsak a kódex, hanem más törvények büntető rendelkezési között is szerepelt a bűncselekmény elkövetésére irányuló szövetség büntetni rendelése. Lásd pl.

– a hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekmények, különösen a hadi szállítások körül elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló 1915. évi XIX. törvénycikk 12. §-át,
– a hatóságok büntetőjogi védelméről szóló 1914. évi XL. törvénycikk 11. §-át.

A szövetség büntetni rendeléséről rendelkezett a nőkkel és a gyermekekkel űzött kereskedés elnyomása végett Genfben létrejött nemzetközi egyezmény becikkelyezése tárgyában született 1925. évi XIX. törvénycikk 2. §-a is, amely a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról szóló 1908. évi XXXVI. törvénycikk (Bn.) negyedik fejezetének XIII. Cikkében foglalt a Btk. 247. §-a után beiktatandó rendelkezéseket módosította.

A szövetség bizonyos esetekben önmagában is büntetendő volt (pl. 1878. évi Btk. 148. § 1. tétel, 1914. évi XL. törvénycikk 11. § 1. tétel), más esetekben csak akkor, ha „ahhoz előkészületi cselekmény is járult" (pl. 1878. évi Btk. 205. §, 1915. évi XIX. törvénycikk 12. §). Előbbi esetekben a szövetség, amelyhez előkészületi cselekmény is járult minősített esetet képezett (pl. 1878. évi Btk. 148. § 2. tétel, 1914. évi XL. törvénycikk 11. § 2. tétel).

2.1.1.2. A szövetség fogalma

A számos különös részi rendelkezés ellenére az 1878. évi V. törvény általános részében nem definiálta a szövetséget, hanem azt átengedte a különös résznek. A törvényi meghatározás szerint a szövetség létrejött, ha két vagy több személy a felségsértés elkövetését közös egyetértéssel elhatározza (1878. évi Btk. 132. §). Ahogy látható a törvény idézett rendelkezése csak a felségsértés elkövetésére irányzott szövetséget definiálja, a meghatározás azonban más bűncselekmények esetén is megfelelően irányadó volt. Erre utal, hogy a Btk. és a külön törvények más rendelkezései (így pl. Btk. 148., 205., 428. §, 1914. évi XL. törvénycikk 11. §, 1915. évi XIX. törvénycikk 12. §) kifejezetten hivatkozták a Btk. 132. §-át, mint a szövetség definícióját, amelyben ilyenkor a felségsértés helyett a megfelelő bűncselekmény(ek) értendő(k). A definíció megfelelő alkalmazása szerintünk akkor is követelmény volt, ha az adott jogszabály (így az 1908. évi XXXVI. törvénycikk XIII. czikkét módosító 1925. évi XIX. törvénycikk 2. §-a) erről nem szólt.

Az irodalom azonban – a törvény absztrakciós szintjét szokás szerint meghaladva – már ekkor az általános részben tárgyalta a szövetség *fogalmát*,[5] amelyet természetesen a Btk. 132. §-ából eredeztetett. A Kúria a felségsértés (a király dinamitbombával való megölése) vonatkozásában utalt

[5] Bursics (1937) 93. o. 1. lj.

arra, hogy szövetséget fogalmilag nem pusztán „az akarat formai megállapodása” létesíti, hanem ahhoz szükséges „többek akaratának egymás irányába való *lekötése*” is.[6] Érdemes kiemelni azt is, hogy a Kúria – *obiter dictum*, azaz az ügyben eldöntött kérdéstől függetlenül – pénzhamisítás kapcsán kimondta, hogy szövetségnek tekinti a felhívás folytán vállalkozást is.[7] Ez utóbbi értelmezésnek nem volt logikai akadálya. Az 1878. évi Btk. ugyanis (utódaival szemben) még nem tartalmazott sem általános előkészület definíciót, sem azon alapuló olyan rendelkezést, amely a szövetkezés mellett a felhívás folytán vállalkozást is büntetni rendelte volna.[8]

2.1.1.3. A szövetség, mint a célul kitűzött bűncselekmény előkészülete

Az irodalom egy része szerint a szövetség nem más, mint – sajátságos és a legveszélyesebbnek tartott – előkészületi cselekmény.[9]

Ezzel szemben voltak olyan álláspontok, hogy a szövetség még a szándékolt bűntett *előkészületének fogalma alá sem vonható*, mert az elkövetésre irányzott megállapodás még nem előkészítése a véghezvitelnek.”[10]

Az utóbbi indokolás egyébként önmagában az 1878. évi V. törvény szövegezésével is alátámasztható volt, hiszen a kódex több helyen úgy fogalmaz, hogy „ha [a szövetséghez] a bűntett véghezvitelére czélzó előkészületi cselekmény nem járul”.[11] Ez pedig arra is utalhatott, hogy a szövetség nem tekinthető előkészületi cselekménynek, ellenkező esetben ugyanis a jogalkotó *további* előkészületi cselekmény meglétére vagy hiányára utalt volna.

A szövetség előkészületi minőségét tagadó – amúgy is igen formális – álláspont azonban már nem volt tartható az 1924. évi XV. törvénycikk 1. §-ának hatálybalépése után, ez ugyanis „szövetség vagy egyéb előkészületi cselekmény” elkövetéséről szólt.

---

[6] C. 1899 márcz. 21. 1483. In: *Grill féle Döntvénytár. Büntetőjog és bűnvádi eljárás. I* (szerkeszti Edvi illés Károly és mások). Grill, Budapest, 1905. Egyetértően Angyal (1912) 10. o.
[7] C. 1892. okt. 26. 3341. In: *Grill féle Döntvénytár. Büntetőjog és bűnvádi eljárás. I* (szerkeszti Edvi illés Károly és mások). Grill, Budapest, 1905. 290-291. o.
[8] Ennek jelentőségéről lásd részletesen a tanulmány 3.1. pontját.
[9] Finkey (1902) 247., 249. o., Irk (1928) 187. o.,
[10] Heil (1897) 895. o.
[11] Pl. 1878. évi Btk. 130. §.

2.1.1.4. A szövetség formális vagy materiális előkészületi jellege.

Az 1878. évi Btk. alapján gyökeresen eltérő álláspontok voltak ismeretesek a szövetség és más előkészületi cselekmények stádiumtani besorolására.

Az egyik álláspont szerint a szövetség és az előkészület minden esetben *sui generis* deliktum, azaz önálló büntetendő cselekmény, amelyet a törvény bevégzett tettként rendel megbüntetni,[12]

A másik álláspont alapján a szövetség valódi előkészületi cselekmény,[13] méghozzá – sajátságos és a legveszélyesebbnek tartott – előkészületi cselekmény.[14] Ettől eltér a *sui generis* előkészületi bűncselekmény fogalma, aminek körébe pl. a párviadalra való kihívás elfogadása tartozott.[15]

2.1.1.5. A szövetség egyéb szerepei

Nem tartoztak a bűncselekményre irányuló szövetség büntetendősége körébe a következő esetkörök:

- a bűncselekményre irányuló szövetség más bűncselekmény minősítő körülménye,
- a szövetkezés a bűncselekmény elkövetési magatartásaként más (önmagában büntetőjogilag semleges) cselekményre irányul.

A bűncselekményre irányuló szövetség más bűncselekmény minősítő körülménye, amikor a robbantószer és robbanóanyag előállításával, tartásával és használatával elkövetett bűncselekményekről szóló 1924. évi XV. törvénycikk 1. §-a szerinti bűntett (pl. emberélet kioltására alkalmas robbanóanyag jogosulatlanul előállítása) büntetése nem öt évig terjedhető börtön, hanem fegyház, ha ahhoz más bűntett vagy vétség elkövetésére irányuló szövetség vagy egyéb előkészületi cselekmény járult (második bekezdés).

A szövetkezés a bűncselekmény elkövetési magatartásaként más (önmagában büntetőjogilag semleges) cselekményre irányul, például az 1940. évi XVIII. törvénycikk szerint, amely a magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények között az állam

[12] Bursics (1937) 63. o.; Edvi Illés (1909) 190. o.; Fayer (1900) 224. o.
[13] Irk (1928) 187. o.; Finkey (1902) 247. o.
[14] Finkey (1902) 249. o.
[15] Finkey (1902) 250. o.; Irk (1928) 187. o.

nemzetközi érdekének veszélyeztetése egyik eseteként büntetni rendelte azt, aki idegen állam érdekében az ország területén idegen állam belső rendjét vagy külső biztonságát súlyosan sértő cselekményre *mással szövetkezik*, ha e szövetséghez az ország területén elkövetett előkészítő cselekmény is járul [11. § első bekezdés 4. pont].

2.1.2. Az összebeszélés vagy egyesülés

A 1878. évi Btk.-t követő törvényekben a szövetséghez hasonló alakzatok is megjelentek, így

- az árdrágító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. törvénycikk 1. § (5) bekezdése szerint, aki pl. ártúllépés [1. § (1) bekezdés 1. pont] elkövetésére felhív, ajánlkozik vagy *másokkal összebeszél vagy egyesül*, a kísérletre vonatkozó szabályok szerint büntetendő,
- a fizetési eszközökkel elkövetett visszaélésekről *szóló* 1922. évi XXVI. törvénycikk alapján, aki pl. minisztérium vagy a pénzügyminiszter tilalma ellenére külföldi fizetési eszközzel üzérkedés elkövetésére felhív, ajánlkozik, *másokkal összebeszél vagy egyesül*, a kísérletre vonatkozó szabályok szerint büntetendő [3. § első bekezdés], illetve
- a Magyar Köztársaság kormányának 8800/1946. M. E. számú rendelete alapján, aki árdrágító visszaélés vagy közellátás elleni bűncselekmény elkövetésére felhív, ajánlkozik, *másokkal összebeszél vagy egyesül*, a kísérletre vonatkozó szabályok szerint büntetendő (14. §).

2.2. A BTÁ. IDŐSZAKA

2.2.1. A Btá.

A bűncselekmény elkövetésében való megállapodás elkövetési magatartása a büntető törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvényben (a továbbiakban Btá.) jelent meg. Ennek 19. §-ának (1) bekezdése úgy rendelkezett „*ha a törvény ezt külön rendeli*, *előkészület miatt büntetendő az, aki – a bűntett elkövetésére irányuló szándékkal* – a tényálláshoz nem tartozó, de *annak véghezvitelét előkészítő cselekmény*t hajt végre, *így például* a bűntett elkövetéséhez szükséges vagy azt könnyítő előfeltételeket biztosítja, az ahhoz szükséges eszközöket vagy kellékeket biztosítja,

az ahhoz szükséges eszközöket vagy kellékeket megszerzi, illetőleg a bűntett véghezvitelére alkalmassá teszi, az elkövetésre mást felhív, *az elkövetésre nézve megállapodik*. (Kiemelések tőlem – H. M.)"

Látható, hogy a Btá. alapján a megállapodás a *véghezvitelt előkészítő cselekmények exemplifikatív* felsorolásának egyik eleme. Ebből következően szerintem a megállapodásnak *objektíve* is a véghezvitelre irányuló *előkészítő cselekménynek* kell lennie. Így az nem merülhetett ki az elkövetésre vonatkozó szándék kölcsönös kinyilvánításában, hanem annak magában kellett foglalnia az elkövetés későbbi mozzanataira vonatkozó egyeztetést és egyetértést is.

2.2.2. A Különös Rész

A korabeli büntetőjog különös részében egyrészt a továbbiakban is megmaradtak az addigi (pl. a szövetségre vonatkozó) büntető rendelkezések,[16] illetve az összebeszélés és az egyesülés.[17]

Másrészt az új büntetőjogszabályok már a Btá. terminológiájával harmonizáló büntető rendelkezéseket tartalmaztak, így pl.

- az ország területének elhagyására vonatkozó büntető rendelkezések kiegészítéséről szóló 1954. évi 12. törvényerejű rendelet 2. §-a alapján aki a pl. katonai büntető eljárás alá tartozó fegyveres testület tagjának külföldre szökése elkövetésére mást felhív, az elkövetésre ajánlkozik, erre felhívás folytán vállalkozik, *a közös elkövetésre nézve megállapodik* vagy a bűntett véghezvitelét előkészítő bármely más cselekményt hajt végre, 10 évig terjedhető börtönnel volt büntetendő,
- a tervszerű devizagazdálkodással kapcsolatos szabályokról 1950. évi 30. törvényerejű rendelet 61. § első mondata szerint, aki a törvényerejű rendeletben bűntettként minősülő cselekmény elkövetésére mást felhív, az elkövetésre ajánlkozik, felhívás folytán vállalkozik, vagy *a közös elkövetésre nézve megállapodik*, a kísérletre vonatkozó szabályok szerint büntetendő,

---

[16] Vö. pl. BHÖ. 350. pont. In: *Büntetőjogi Tankönyv II. Különös rész*. BM Tanulmányi és Módszertani Osztálya, Budapest, 1959. 400. o.

[17] A rendelkezésekre lásd Horgosi (1960) 164., 166-167. o.

– *aki* a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 4. törvényerejű rendelet 14. §-a első mondata szerint a törvényerejű rendeletben meghatározott bűncselekmény elkövetésére mást felhív, az elkövetésre ajánlkozik, erre felhívás folytán vállalkozik vagy *a közös elkövetésre nézve megállapodik*, a kísérletre vonatkozó szabályok szerint büntetendő.

A fenti rendelkezések mellett is fennmaradt egyébként a *sui generis* előkészület kategóriája, ilyen volt pl. a közegészségre ártalmas anyagok árusítás végett készleten tartása.[18]

2.3. AZ 1961. ÉVI BTK.

2.3.1. Általános Rész

Az 1961. évi V. törvény (továbbiakban: 1961. évi Btk.) 11. § (1) bekezdése *alapvetően a Btá. koncepcióját vette át*, amikor úgy rendelkezett „*ha a törvény ezt külön rendeli, előkészület miatt büntetendő, aki bűntett elkövetése céljából* az ehhez szükséges vagy ezt könnyítő feltételeket biztosítja, a szükséges eszközöket vagy kellékeket megszerzi, illetőleg a bűntett véghezvitelére alkalmassá teszi, az elkövetésre felhív, ajánlkozik, vállalkozik vagy *a közös elkövetésben megállapodik*. (Kiemelések tőlem – H. M.)”

A törvényi definíció már nem emeli ki, hogy az előkészületnél a tényálláson kívül eső, de annak véghezvitelét előkészítő cselekményről van szó. Ez azonban – összevetve a kísérlet az 1961. évi Btk. 9. §-ában szereplő definíciójával („a bűntett szándékos véghezvitelét megkezdte, de nem fejezte be”) – nyilvánvalóan továbbra is irányadó.

A megállapodás már nem a véghezvitelt előkészítő cselekmény egyik példája, hanem taxatíven felsorolt elkövetési magatartás. Azonban továbbra is érvényesek azok a tételek, amelyeket a megállapodás előkészületi jellegéből a Btá. vonatkozásában fentebb kifejtettünk.

Lényeges módosulás az objektív oldalon azonban, hogy a megállapodás már nem az „elkövetésre”, hanem a „*közös* elkövetésre” irányul. Az elkövetés közösségének kiemelése megítélésünk szerint még inkább hangsúlyozza azt a tételt, hogy a megállapodás idején minden

[18] BHÖ. 184. pont. Lásd erre Kádár (1955) 214. o.

résztvevőnek vállalnia kell valamely olyan magatartást, amely – az elkövetni kívánt bűncselekmény – elkövetésének része. Csak ezzel válhat a bűncselekmény megállapodás szerinti elkövetése közössé.

Az előkészület szubjektív oldala a törvényi terminológia szerint is szándékosság helyett célzatot tartalmaz. Helyesen, hiszen a kérdéses szubjektív viszonyulás az előkészület objektív diszpozícióján (pl. a megállapodás megkötésén) túlmutató körülményekre (azaz a bűncselekmény elkövetésére) terjed ki.

2.3.2. Különös Rész

Az 1961. évi Btk. különös része több esetben büntetni rendelte – további részletezés nélkül – az adott bűncselekmény előkészületét, amely ilyenkor nyilvánvalóan a közös elkövetésben megállapodásra is kiterjedt. Így pl. rombolás [1961. évi Btk. 125. § (3) bek.], hazaárulás [129. § (3) bek.], tiltott határátlépés [203. § (4) bek.], emberölés [253. § (3) bek.] esetén.

Ezen felül az 1961. évi Btk. 312. § (3) bekezdése alapján „aki több katonával szökés *közös elkövetésében megállapodik, előkészület miatt* egy évig, háború idején két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (Kiemelés tőlem –H. M.)" A fenti különös részi rendelkezés is előkészületet rendel büntetni, de nem az összes a Btk. 11. § (1) bekezdésében felsorolt elkövetési magatartást, hanem csak a megállapodást.[19] Az előkészület körébe sorolás egyébként már a szabatosan megfogalmazott rendelkezés nyelvtani értelmezéséből is nyilvánvaló, hiszen a törvény kifejezetten említi, hogy előkészület büntetni rendeléséről van szó. Ezt egyébként a miniszteri indokolás is megerősíti, amikor kifejezetten hivatkozik az 1961. évi Btk. 312. § (3) bekezdése kapcsán a kódex 11. § (1) bekezdésére.[20]

Sokkal aggályosabb az 1961. évi Btk. 287. § (4) bekezdésének besorolása, amely alapján az volt büntetendő, aki „a (2) bekezdés a) pontja szerint minősülő [azaz üzletszerű – H. M.] kerítés elkövetésére szövetkezik". A rendelkezés szövegezése ugyanis nem a kódex általános részéhez, hanem paradox módon a korábbi joghelyzethez igazodott. A miniszteri indokolás azonban a „társak

[19] Így például Sömjén (1968) 1592. o.; Békés (1968) 66. o.
[20] Az 1961. évi V. törvény 312. §-ához fűzött Indokolás 5. pont. In: *A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve*. KJK, Budapest, 1962. 545. o.

szerzésében [meg]nyilvánuló *előkészületi"* cselekménynek minősíti a szövetkezést.[21] Ennek alapján a jogirodalom nagyobb része joggal utal arra, hogy a (4) bekezdés – ugyan „olyan előkészületi cselekményt rendel büntetni, amelyről a 11. § nem tesz kifejezetten említést", de – „nem határoz meg *sui generis* bűntettet, csupán büntetni rendeli az előkészület egyik formáját".[22] Ezzel szemben más szerző a rendelkezést ugyan azonosítja a közös elkövetésben megállapodással, de önálló bűntetti szabályozásnak tartja.[23]

A szövetkezés fogalmát a törvény nem határozta meg, Nemenyi Béla szerint azon „a 11. § (1) bekezdésében szereplő »a közös elkövetésben megállapodást« kell érteni."[24] Schultheisz Emil – ezzel lényegében összhangban – külön kiemeli, hogy szövetkezés legalább két személynek egymás irányában kölcsönösen megtett nyilatkozata, amelyben az ezt tevők kifejezésre juttatják az üzletszerű kerítés együttes megvalósítását célzó akaratelhatározásukat.[25] Másoknak a megbeszélés végett való összehívása, az ezen az alapon keletkezett összejövetel, a véghezvivendő bűntett tervének ismertetése, az előzetes megbeszéléseken túl nem terjedő eszmecserék, azonban kívül estek a szövetkezés keretein.[26]

Schultheisz Emil szerint nem követelmény, hogy az egymással szövetkezők mindegyike a célba vett bűncselekményben mint társtettes szándékozzék közreműködni. A pönalizált előkészületnek tehát az is tettese lehet, aki az említett bűncselekményben bűnsegédként leendő közreműködésre *vállalkozik*.[27]

2.4. A BTK.

A hatályos Btk. értelmezésekor az 5/1999. számú Büntető jogegységi határozat Indokolásának 3. pontjában a Legfelsőbb Bíróság jogegységi tanácsa kifejezetten elkülöníti az előkészület [illetve

---

[21] Az 1961. évi V. törvény 287. §-ához fűzött Indokolás 8. pont. In: *A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve*. KJK, Budapest, 1962. 498. o.
[22] Nemenyi (1968) 1420. o.; Hasonlóan Schultheisz (1966) 275. o.
[23] Traytler (1963) 336. o.
[24] Nemenyi (1968) 1419-1420. o.
[25] Schultheisz (1966) 275. o.
[26] Schultheisz (1966) 275. o.
[27] Schultheisz (1966) 275. o.

annak körében egyes a Btk. 18. § (1) bekezdésében foglalt elkövetési magatartások] büntetni rendelését, illetve a *sui generis* előkészületi bűncselekményeket. A jogegységi tanács ugyanis kifejti, hogy „az előkészület csak a törvény külön rendelkezése szerint büntetendő, mégpedig egy-egy különös részi rendelkezésben meghatározott bűncselekmény előkészülete, illetve kivételesen – a Btk. 18. §-ának (1) bekezdésében felsoroltak közül – *csak egyes előkészületi cselekmények*. Lehetséges *továbbá* az is, hogy a törvény Különös Részének rendelkezése olyan cselekményeket nyilvánít önálló, ún. *sui generis* bűncselekménynek, amelyek fogalmilag előkészületi jellegűek […]. Az ilyen *sui generis* bűncselekményekre nem az előkészületre irányadó, hanem ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint más, a Különös Részben meghatározott befejezett bűncselekményekre."[28] Az előkészület és *sui generis* előkészület fogalmától is elkülönítendők azok a deliktumok, amelyek elkövetési magatartása olyan megállapodás, amely más (önmagában büntetőjogilag semleges) cselekményre irányul.

A következőkben tehát a

– valódi előkészület,
– a *sui generis* előkészület, illetve
– a büntetőjogilag semleges cselekményre irányuló megállapodás

fogalmait vesszük elemzés alá a Btk. vonatkozásában.

2.4.1. A valódi előkészület

A Btk. 18. § (1) bekezdés V. fordulata alapján „ha a törvény külön elrendeli, előkészület miatt büntetendő, aki a bűncselekmény elkövetése céljából […] *a közös elkövetésben megállapodik* (Kiemelés tőlem – H. M.)". A Btk. általános része alapvetően az előző kódex megoldását vette át, így az 1961. évi Btk. kapcsán kifejtettek ennek vonatkozásában megfelelően irányadók.

a) A Btk. különös része is több esetekben rendeli büntetni az előkészületet, így pl. lázadás vagy emberölés esetén [Btk. 140. § (2), illetve 166. § (3) bek.]. Az utóbbi időben a büntetendő előkészületek száma komolyan emelkedett, részben az új tényállások beiktatásával párhuzamosan (pl.

[28] Legfelsőbb Bíróság 5/1999. számú Büntető jogegységi határozat.

emberrablás [175/A. § (5) bek.], illetve emberkereskedelem [175/B. § (6) bek.]),[29] másrészt pedig régebbi bűncselekmények (pl. közokirathamisítás) előkészületi stádiumának kriminalizálására visszavezethetően [pl. Btk. 274. § (2) bek.].[30]

ba) A különös részt tekintve a Btk. hatálybalépésekor még csak a 207. § (4) bekezdése tartalmazott olyan rendelkezést, amely valamely bűncselekmény (az üzletszerű kerítés) elkövetésében való megállapodást pönalizált. A rendelkezés az irodalom nagy része szerint nem *sui generis*, hanem valódi előkészület,[31] amely álláspont helyessége ugyan nem a Btk. szövegéből következik, hanem a rendelkezés logikai és *történeti* értelmezéséből nyilvánvaló.

A *történeti* értelmezés körében figyelembe veendő miniszteri indokolás az üzletszerű kerítés elkövetésében megállapodást „igen veszélyes" előkészületi magatartásnak nevezi, továbbá annak vonatkozásában külön utal a Btk. 18. § (1) bekezdésére.[32]

Ezt erősíti a *logikai* értelmezés körében, hogy amennyiben a rendelkezést *sui generis* előkészületnek tartanánk, kizárnánk a Btk. 18. § (2) bekezdésében foglalt büntethetőséget megszüntető ok alkalmazását az üzletszerű kerítés elkövetésében megállapodásra. Ezzel szemben az a személy büntetlenséget nyerne, aki az emberölés vagy a közokirat-hamísítás elkövetésének elhárítása céljából arra törekszik, hogy a többi közreműködő elkövetéstől elálljon, feltéve, hogy a bűncselekmény elkövetésének megkezdése bármely okból elmarad. Márpedig egyáltalán nem logikus, hogy az üzletszerű kerítés elkövetőjét pusztán arra tekintettel zárjuk ki a büntethetőséget megszüntető ok kedvezményéből, hogy a jogalkotó ennél a bűncselekménynél más magatartásokat (az elkövetéshez szükséges vagy ezt könnyítő feltételeket biztosítása, az elkövetésre felhívás, ajánlkozás, vállalkozás) egyáltalán nem kívánt büntetni rendelni.

bb) A 2001. évi CXXI. törvény 60. §-a oly módon módosította a Btk. 303. §-át, hogy az büntetni rendeli „a pénzmosás elkövetésében való" megállapodást is. A büntetni rendelésre – ahogy arra a

---

[29] Ld. 1993. évi XVII. törvény 38. § (hatályos 1993. V. 15. napjától), illetve 1998. évi LXXXVII. törvény 43. § (hatályos 1999. III. 1. napjától).
[30] 1996. évi LII. törvény (hatályos 1996. VIII. 15. napjától), majd tovább tágítva 2001. évi CXXI. tv 52. § (hatályos 2002. április 1. napjától).
[31] Így pl. Berkes (1999) 44., 45. o.
[32] A Btk. 207. §-ához fűzött miniszteri indokolás 5. pont. In: *Büntető Törvénykönyv*. KJK, Budapest, 1979. 276. o.

miniszteri indokolás is utal – nemzetközi kötelezettség teljesítéseként került sor. A pénzmosásról, a bűncselekményből származó dolgok felkutatásáról, lefoglalásáról és elkobzásáról szóló, Strasbourgban, 1990. november 8-án kelt egyezmény[33] 6. Cikke alapján 1. bekezdés d) pontja alapján a Felek megteszik a szükséges jogalkotási és egyéb intézkedéseket aziránt, hogy a belső joguk szándékos elkövetés esetén bűncselekménynek minősítse az e cikk értelmében megállapított bűncselekmények (azaz lényegében a pénzmosás) elkövetésére való társulást, szövetkezést.[34]

Ennek a rendelkezésnek a vonatkozásában is kétséges, hogy valódi előkészületről vagy *sui generis* előkészületi bűncselekményről van szó. A jogirodalom nagyobb része (Berkes György, Tóth Mihály, Gál István László, Kereszty Béla) a rendelkezést előkészületként kategorizálja.[35] Ezzel szemben Varga szerint a jogalkotó „a Btk. 18. § (1) bekezdésében meghatározott előkészületi magatartást befejezett bűncselekménynek minősítette és büntetni rendeli",[36] azaz szerinte lényegében *sui generis* előkészületről van szó.

A történeti értelmezés körében a miniszteri indokolás Varga nézetét támasztja alá, amikor kimondja, hogy a törvény „a (3) bekezdés[….] *előkészületi jellegű cselekmények közül* büntetni rendeli a pénzmosás elkövetésében való megállapodást." Más esetekben ugyanis a miniszteri indokolásokban az „előkészületi jellegű" kifejezés a *sui generis* előkészület szinonimájaként szerepel. Így pl. A 2001. évi CXXI. törvény 51. §-hoz fűzött indokolás e) pontja alapján „a […] bűnszervezetben részvétel tényállása *részint* előkészületi jellegű meghatározásokat fogalmaz meg az öt évi vagy azt meghaladó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény bűnszervezetben történő elkövetésére. A tényállás tartalmazza a Btk. 18. §-ának (1) bekezdésében meghatározott előkészület-fogalom elemeit, ezért *joggal tekinthető sui generis előkészületi bűncselekményi tényállásnak*. (Kiemelések tőlem – H. M.)"[37]

---

[33] Kihirdette a 2000. évi CI. törvény.

[34] Az egyezmény egyik hivatalos nyelvű szövege alapján: „*association or conspiracy to commit […] the commission of any of the offences established in accordance with this article*"

[35] Tóth (2002) 362. o.; Gál (2004) 80. o.; Kereszty (2005) 693. o.

[36] Varga (2004) 1194. o.

[37] Hasonlóan a 2003. évi II. törvény 15. §-ához fűzött miniszteri indokolás 7. pontja, amely alapján „az (5) bekezdés a terrorcselekmény terrorista csoportban történő elkövetésének *részint előkészületi jellegű* meghatározását fogalmazza meg. A meghatározás *tartalmazza a Btk. 18. §-ának (1) bekezdésében meghatározott előkészület-*

Azonban a miniszteri indokolás szóhasználatánál lényegesebbnek tekinthető a logikai értelmezés, amely egyértelműen a rendelkezés valódi előkészületi jellegét támasztja alá. Amennyiben ugyanis a rendelkezést *sui generis* előkészületnek tartanánk, itt is [a Btk. 207. § (4) bekezdéséhez hasonlóan] kizárnánk a Btk. 18. § (2) bekezdésében foglalt büntethetőséget megszüntető ok alkalmazását. Ebben a vonatkozásban nem szükséges arra tekintettel sem eltérni a Btk. 207. § (4) bekezdése vonatkozásában kifejtettektől, hogy a Btk. 303. § (4) bekezdése alapján „nem büntethető pénzmosás miatt, aki a hatóságnál önként feljelentést tesz, vagy ilyet kezdeményez, feltéve, hogy a cselekményt még nem, vagy csak részben fedezték fel." Ez a rendelkezés ugyanis a Btk. 303. § (3) bekezdése *sui generis* előkészületként való értelmezése esetén nem pótolja a Btk. 18. § (2) bekezdésének alkalmazását, mivel annál szűkebb körben alkalmas arra, hogy az elkövető utólagos magatartásával feltétel nélküli büntetlenséget nyerjen.

2.4.2. A *sui generis* előkészület

A Btk. is tartalmaz s*ui generis* előkészületi tényállásokat, ilyen

- a kiskorú veszélyeztetésének második alakzata [Btk. 195. § (2) bek.], ha bűncselekmény (pl. lopás) elkövetésére való rábírni törekvésben nyilvánul meg,

- ha a tettes a tizennegyedik életévét be nem töltött személyt arra törekszik rábírni, hogy vele, illetve mással közösüljön vagy fajtalankodjék [Btk. 201. § (2) bek. és 202. § (2) bek.],

- a bűnszervezet, illetve a terrorista csoport létrehozatalának tényállása [Btk. 263/C. § (1) bek. I-V. fordulat, 261. § (5) bek. I-V. fordulat].

2.4.3. A megállapodás más szerepei

A bűncselekményben való megállapodástól a hatályos Btk.-ban is elkülönítendők azok a deliktumok, amelyek elkövetési magatartása olyan megállapodás, amely más (önmagában büntetőjogilag semleges) cselekményre irányul. Így a 2005. évi XCI. törvény 14. §-a iktatta be a Btk.-

---

fogalom elemeit, ezért sui generis előkészületi bűncselekményi tényállásnak tekinthető; de az előkészületi jellegű magatartásokon kívül tartalmazza a terrorista csoport tevékenységének bármilyen egyéb módon való támogatását, ideértve az anyagi eszközök szolgáltatását vagy gyűjtését is. (Kiemelések tőlem – H. M.)"

ba 296/B. §-ként a versenyt korlátozó megállapodás közbeszerzési és koncessziós eljárásban elnevezésű bűncselekményt, amelyet – többek között – az követ el, aki „közbeszerzési eljárás, illetve a koncesszióköteles tevékenységre vonatkozóan kiírt nyílt vagy zártkörű pályázat eredményének befolyásolása érdekében az árak (díjak), illetőleg egyéb szerződési feltételek rögzítésére, illetve a piac felosztására irányuló megállapodást köt […] és ezzel a versenyt korlátozza."[38]

3. DOGMATIKAI ELEMZÉS

A Btk. 18. § (1) bekezdés V. fordulatában foglalt diszpozíciónak a közös elkövetésben megállapodás az objektív, míg a bűncselekmény elkövetésének célja a szubjektív eleme.

3.1. AZ OBJEKTÍV OLDAL

A közös elkövetésben megállapodás elemzése nyilvánvalóan a megállapodás, másrészt annak tárgya (nevezetesen a közös elkövetés) kategóriájának tisztázását igényli.

3.1.1. A megállapodás

3.1.1.1. A megállapodás létrejötte

A közös elkövetésben való megállapodás – mint a szándékos bűncselekmény kifejlődésének egyik stádiuma – nyilvánvalóan előfeltételezi az elkövetés *elhatározás*át. A bűncselekmény közös elkövetésében való megállapodás azonban nyilvánvalóan nem merülhet ki ebben, hiszen a puszta elhatározás büntetőjogilag közömbös.[39] Az Ulpianusig visszavezethető jogelv alapján ugyanis a puszta gondolat sohasem lehet büntetendő ("*cogitationis poenam nemo patitur*"),[40] annak szankcionálása napjainkban a tettfelelősség[41] jogállami büntetőjogi alapelvébe ütközne.

A gondolat külvilágba lépése a másokkal való megállapodás esetén nyilvánvalóan nem lehet más, mint a más személy felé irányuló kommunikáció, azaz *az elhatározás kinyilvánítása*. A megállapodás kétoldalú aktusként nem merülhet ki az elhatározás más felé való kinyilvánításában, hanem feltételezi

[38] Btk. 296/B. § (1) bek.
[39] Pl. Berkes (1999) 44. o
[40] Dig. 48. 19. 18.
[41] Az alapelvre lásd Nagy Ferenc (2004) 66-68. o.

a másik oldal egyetértését is. [A megállapodás szempontjából közömbös, hogy a másik személynek (aki felé a kezdeményező kommunikációja irányult) már előzőleg kialakult elhatározása volt vagy éppen a kinyilvánított elhatározás bírta rá őt a bűncselekmény elkövetésére.] A megállapodás természetesen fogalmilag feltételezi a *másik fél egyetértésének kinyilvánítását,* illetve a *kezdeményező arról való tudomásszerzését* is.

Az akarategység és annak kinyilvánítása természetesen gyakorlatilag nem a fenti vázlatban leírt „két mondatos" kommunikáció során, hanem – a bűncselekmény jellegétől is függő hosszúságú – huzamosabb egyeztetés eredményeként alakul ki. Azonban – Schultheisz Emil nyomán[42] – szerintünk is kívül esnek a megállapodás keretein az előzetes megbeszéléseken túl nem terjedő eszmecserék. A megállapodást ugyanis a valóságban megelőzheti (követheti, kísérheti) egyeztetési (közös tervezési) folyamat, de az nem alkalmas arra, hogy az akarategységet vagy annak kinyilvánítását a büntetőjogi felelősség szempontjából helyettesítse.

Vannak az irodalomban olyan álláspontok, amelyek szerint a (közös) elkövetésben megállapodáshoz „nem szükséges a kinyilvánított kölcsönös egyetértésen kívül semmi egyéb".[43] Ezzel szemben részemről úgy vélem, hogy a megállapodás nem azonos a közös döntéssel, valamint szerintem nem merülhet ki abban, hogy az elkövetők akár közösen kialakítják (illetve egymás tudomására hozzák) az elkövetésre vonatkozó elhatározásukat.

A közös elkövetésben megállapodáshoz fogalmilag szükséges, hogy a kölcsönös egyetértés *minden megegyező részéről* a közös bűncselekményben való valamilyen elkövetői közreműködésre irányuljon. A megállapodás ennek alapján tulajdonképpen nem más, mint kétoldalú vállalkozás olyan további (egymással nem feltétlenül azonos) cselekményekre, amelyek tényleges megvalósításuk esetén egy adott bűncselekményben való elkövetői (Btk. 19. §) közreműködés megállapításának lehetnek alapjai. Ezt fejezi ki szerintem a Kúria gyakorlatában „többek akaratának egymás irányába

[42] Schultheisz (1966) 275. o.
[43] Tóth (2002) 362-363. o.

való lekötése”,[44] Schultheisz Emilnél pedig „az említett bűncselekményben […] leendő közreműködésre” való *vállalkozás*[45] eleme.

A megállapodás fenti értelmezése adódik nemcsak az elkövetési magatartás előkészületi minőségéből, hanem a „közös elkövetés” követelményéből is. Erről ugyanis csak akkor lehet szó, ha a megállapodás minden résztvevője olyan magatartást vállal, amely az elkövetni kívánt bűncselekmény elkövetésének része. Nem lehet ugyanis közös elkövetésre irányulónak tekinteni olyan megállapodást, amely alapján csak egy elkövető vállal további magatartást, míg a másik az elkövetéshez csak hozzájárulását adja.

Nem minősül tehát a bűncselekmény közös elkövetésére vonatkozó megállapodásnak, ha A. és B. abban állapodik meg, hogy az adott bűncselekményt (bordélyház alapítását) csak A. követi el, mivel ő bír az adott területen döntő befolyással, cserébe pedig lemond B. javára egy máshol található lokál ellenőrzéséről. Ilyen esetekben a megállapodás bűncselekmény elkövetésére vonatkozik, de közös elkövetésben megállapodásról szó sincsen.

3.1.1.2. A megállapodás konkrétsága és közvetlensége

A Btk. nem szól arról, hogy a megállapodásnak milyen jellemzőkkel kell bírnia, de a Fővárosi Ítélőtábla jogtételként kimondta, hogy „az előkészület miatti büntetőjogi felelősség megállapításának akkor van helye, ha a[…] közös elkövetésben megállapodás *konkrét és közvetlen*”, ennek „vizsgálata szempontjából annak van döntő jelentősége, hogy az előkészületi cselekmény *önmagában megteremti-e a terrorcselekmény közvetlen lehetőségét*” (Kiemelések tőlem – H. M.).[46]

Ez ugyan a Fővárosi Ítélőtábla szerint „a bűnelkövetői szándék fennállása szempontjából fontos”,[47] azonban a megállapodás konkrétsága és közvetlensége *a megállapodásnak is jellemzője*, hiszen annak a közös elkövetéshez való viszonyára vonatkozik, így szerintem objektív elem. Ezt a felfogást igazolja a bíróság azon megállapítása is, hogy a *konkrétság és közvetlenség* vizsgálata

---

[44] C. 1899 márcz. 21. 1483. In: *Grill féle Döntvénytár. Büntetőjog és Bűnvádi Eljárás. I* (szerkeszti Edvi illés Károly és mások). Grill, Budapest, 1905. Egyetértően hivatkozza még pl. Angyal (1912) 10. o.
[45] Schultheisz (1966) 275. o.
[46] Fővárosi Ítélőtábla 3. Bf. 1410/2004. sz. – BH 2006. 40.
[47] Fővárosi Ítélőtábla 3. Bf. 1410/2004. sz. – BH 2006. 40.

szempontjából annak van döntő jelentősége, hogy az előkészületi cselekmény „önmagában megteremti-e a terrorcselekmény közvetlen lehetőségét”.[48]

Az ügyben első fokon megállapított történeti tényállás szerint a „vádlottak […] megállapodtak abban, hogy […] egyik kisebb gyakorlattal rendelkező felügyelőjüket a zárkájukba berántva foglyul ejtik, elengedését szabadon bocsátásuktól teszik függővé”. A Fővárosi Ítélőtábla szerint azonban az elsőfokú bíróság ítéletének tényállásában „hiányzik annak megállapítása, hogy a vádlottak *valóban megállapodtak-e a túszejtésben* […], avagy – a bv. intézetben szokásos módon – *csak beszélgettek a szabadulás ezen lehetőségéről*” (Kiemelések tőlem – H. M.).[49]

A megállapodás megállapításához a Fővárosi Ítélőtábla szerint szükséges lett volna tisztázni, hogy „a vádlottak valóban rendelkeztek-e a bűncselekmény végrehajtásához szükséges késsel, illetve intézkedtek-e ennek beszerzése iránt; megtörtént-e a foglyul ejtéshez kiszemelt büntetés-végrehajtási őr kiválasztása, amennyiben igen, nem került tisztázásra, hogy ki ez a személy; a vádlottak valóban elpróbálták-e a fegyőr berántását és nyakának elvágását. Mivel ezek *jelezték volna* a közös elkövetésben való megállapodás [….] *konkrétság*át és *közvetlenségét*.” Ellenkező esetben a vádlottak között nem történt „más, mint a fogva tartottak között általában a szabadulás lehetőségét felvető egy beszélgetés a sok közül” (Kiemelések tőlem – H. M.).[50]

3.1.2. A megállapodás tárgya: a közös elkövetés

A közös elkövetés fogalma vonatkozásában két kérdés igényel tisztázást. Egyrészt elegendő-e a közös elkövetésben megállapodáshoz, ha egyik elkövető tettesi, a másik pedig részesi magatartással kíván résztvenni a bűncselekmény elkövetésében. Másrészt pedig az, hogy büntetendő lehet-e az olyan megállapodás, amely csak olyan személyek között köttetik, akik csak részesi magatartással kívánnak közreműködni a bűncselekmény elkövetésében.

[48] Fővárosi Ítélőtábla 3. Bf. 1410/2004. sz. – BH 2006. 40.
[49] Fővárosi Ítélőtábla 3. Bf. 1410/2004. sz. – BH 2006. 40.
[50] Fővárosi Ítélőtábla 3. Bf. 1410/2004. sz. – BH 2006. 40.

3.1.2.1. A megállapodás tárgya lehet-e részesség is

Ahogy arra bűncselekménytani monográfiájában már Tokaji Géza is rámutatott „a közös elkövetésben való megállapodás tágan és szűken egyaránt értelmezhető.[51]

A jogirodalomban a tágabb értelmezés képviselője Schultheisz Emil, aki szerint „nem követelmény, hogy az egymással szövetkezők mindegyike a célba vett bűncselekményben mint társtettes szándékozzék közreműködni. A pönalizált előkészületnek tehát az is tettese lehet, aki az említett bűncselekményben bűnsegédként leendő közreműködésre vállalkozik."[52] Ehhez az álláspontho sorolható Wiener A. Imre, aki szerint „ebben a stádiumban nincs jelentősége annak, hogy a megállapodás a későbbi elkövetői pozíció, melyik formájára vonatkozik.",[53] illetve Berkes György, aki szerint a megállapodás csak „többnyire" irányul társtettességre.[54]

Ezzel szemben a Tokaji Géza által kialakított és Nagy Ferenc által továbbvitt szűkebb felfogás szerint „a közös elkövetésben megállapodás fogalmi körét úgy indokolt korlátozni, hogy azon csak a társtettesként való elkövetésben történő megállapodás értendő".[55] Tokaji Géza és Nagy Ferenc szerint ugyanis „a tág értelmezés oda vezetne, hogy az üzletszerű kerítés viszonylatában a felhívás folytán vállalkozást is a közös elkövetésben megállapodásnak kellene tekintetni, holott e bűncselekményre vonatkozóan a törvény sem a felhívást, sem a vállalkozást nem kívánta büntetni rendelni."[56]

Tokaji Géza és Nagy Ferenc a közös elkövetés fogalmának tág értelmezését támadó fenti érve azonban nem helytálló. A tág értelmezés elfogadása ugyanis nem jelenti azt, hogy a megállapodást – valóban megengedhetetlenül – azonosítanánk a felhívás folytán vállalkozással. Ahhoz ugyanis, hogy a közös elkövetésben megállapodást elhatároljuk a felhívás folytán vállalkozástól, elegendő, ha annak fogalmi elemeként a további tettesi vagy részesi magatartások *kétoldalú vállalását* adjuk meg.

A felhívás folytán vállalkozás ugyanis alapvetően abban különbözik a közös elkövetésben megállapodástól, hogy az előbbinél a büntetendőségnek *nem szükségszerű feltétele*, hogy az a fél, aki

---

[51] Tokaji Géza (1984) 309. o.
[52] Schultheisz (1966) 275. o.
[53] Wiener (2003) 103. o.
[54] Berkes (1999) 44. o.
[55] Tokaji Géza (1984) 309-310. o.; Nagy Ferenc (2004) 272-273. o.
[56] Tokaji Géza (1984) 309-310. o.

az elkövetésre felhívott, valamilyen további magatartásra vállalkozzon az elkövetés érdekében. A közös elkövetésben megállapodás lényege, hogy annál mindkét elkövető vállalkozik valamilyen olyan további (a megállapodáson felüli) magatartásra, ami a célul kitűzött bűncselekményben elkövetőként való közreműködést jelent.

A közös elkövetésben megállapodás körében értékelendő tehát, ha a felhívó azt ígéri, hogy a későbbiekben az elkövetéshez eszközt is biztosít. Ha azonban a felhívással egyidejűleg átadja az eszközt, akkor nem valósul meg közös elkövetésben való megállapodás, hiszen az átadás nem a megállapodás tartalma, hanem annak puszta kísérője. Nem közös elkövetésben megállapodás, ha nem ígéri meg az eszköz átadását, de később azt biztosítja. Az sem közös elkövetésben megállapodás, ha a felhívó az elkövetésre vállalkozó személynek nem ígér segítséget, de pl. a bérgyilkos tudtán kívül elhárítja az elkövetés bizonyos akadályát.

Nem a közös elkövetésben való megállapodás, ha az a fél, aki az elkövetésre felhívott, olyan további magatartást ígér csak meg, ami nem jelenti a bűncselekményben elkövetőként való közreműködést, hanem pl. csak a vérdíj átadását. A vérdíj utólagos átadása ugyanis részességnek nem tekintendő, ha a vagyonelkobzás szempontjából büntetőjogilag releváns is lehet.

Ha a felhívó bűnpártolói magatartást (pl. elrejtést) ígér meg, ez sem tekinthető közös elkövetésben való megállapodásnak, mivel a megállapodás tárgya önmagában nem elkövetői, hanem bűnkapcsolati magatartás. Még akkor sem, ha annak megígérése a bűncselekményben való elkövetői közreműködés megállapítására adhat alkalmat. A helyes szemlélet szerint ugyanis a megállapodás tartalmának – nem pedig az annak elemeként szereplő ígéret kinyilvánításának – kell olyannak lennie, ami (megvalósítása esetén) a bűncselekményben való elkövetői közreműködés megállapítására adhat alkalmat.

Tokaji Géza és Nagy Ferenc álláspontjának egyébként ellentmond a rendelkezés logikai értelmezése is, hiszen a Btk. 20. § (2) bekezdése alapján „társtettesek azok, akik a […] bűncselekmény *törvényi tényállását* […] *közösen valósítják* meg.” A tényállás közös megvalósításának fogalma viszont nyilvánvalóan szűkebb a közös elkövetés fogalmánál.

A szűk értelmezést alátámasztó érv hiányában tulajdonképpen nem marad más választásunk, mint a rendelkezés szinte egyébként is kínálkozó tág interpretációjának elfogadása. A közös elkövetés tehát azon magatartások összessége, amit a célul kitűzött bűncselekmény elkövetői (Btk. 19. §) – a megállapodás alapján – egymással összefüggésben tanúsítanának.

3.1.2.2. A megállapodás tárgya lehet-e csak részesség

Molnár Gábor szerint a közös elkövetésben megállapodás „társtettesi vagy tettesi-részesi" együttműködésre egyaránt vonatkozhat.[57] Ebből eredően úgy tűnik, hogy részéről nem ismeri el a Btk. 18. § (1) bekezdése szempontjából releváns megállapodásnak, ha két személy abban egyezik meg, hogy egy bűncselekményhez közösen fognak tettest felbujtani. Részemről viszont nem látom semmi akadályát ilyen megállapodás előkészületként való minősítésének, mivel a jövendő tettesnek csak az elkövetés egész tervében, de nem a megállapodók között kell szerepelnie.

3.2. A SZUBJEKTÍV OLDAL

3.2.1. A megállapodás komolysága

A Fővárosi Ítélőtábla idézett határozatának indokolása (ugyan az összefoglaló részben nem reprodukálva) jogtételként arra is utal, hogy „a bűnelkövetői szándék fennállása szempontjából fontos, hogy a „közös elkövetésben megállapodás *komoly* […]" legyen. A megállapodás komolyságának hiányában a vádlottak közötti kommunikáció arról, hogy „egyik kisebb gyakorlattal rendelkező felügyelőjüket a zárkájukba berántva foglyul ejtik, elengedését szabadon bocsátásuktól teszik függővé", valójában „nem volt más, mint a fogva tartottak között általában a szabadulás lehetőségét felvető egy beszélgetés a sok közül".[58]

A komolyság vizsgálata szempontjából is *döntő jelentősége van annak*, hogy „a vádlottak valóban rendelkeztek-e a bűncselekmény végrehajtásához szükséges késsel, illetve intézkedtek-e ennek beszerzése iránt; megtörtént-e a foglyul ejtéshez kiszemelt büntetés-végrehajtási őr kiválasztása,

[57] Molnár (2003) 194. o.
[58] Fővárosi Ítélőtábla 3. Bf. 1410/2004. sz. – BH 2006. 40.

amennyiben igen, nem került tisztázásra, hogy ki ez a személy; a vádlottak valóban elpróbálták-e a fegyőr berántását és nyakának elvágását. Mivel ezek *jelezték volna* a közös elkövetésben való megállapodás […] komolyságát" (Kiemelések tőlem – H. M.).[59]

A Fővárosi Ítélőtábla határozata sem tagadja tehát, hogy a közös elkövetésben való *komoly* megállapodás akkor is megvalósul, ha az elkövetők egyetlen további előkészületi cselekményt sem valósítanak meg. A megállapodás *komolyságára* – mint a szubjektív tényállási elemek mindegyikére – azonban nyilvánvalóan csak objektív a külvilágban felmerült tényekből lehet következtetni. Ezek között a tények között pedig a Fővárosi Ítélőtábla központi jelentőségűnek tartja a további előkészületi cselekmények (így pl. az eszközök beszerzésének) megvalósítását.

3.2.2. A bűncselekmény elkövetésének célzata

Az előkészület nem pusztán szándékos, hanem célzatos bűncselekmény.[60] Az előkészületi magatartások tanúsításakor az elkövető célja valamely szándékos bűncselekmény objektív tényállásának teljes megvalósítása, azaz annak befejezése. Ha az adott bűncselekmény célzatos, akkor annak előkészülete lényegében kétszeresen is az, az előkészület megvalósító személy célzatának ugyanis ki kell terjednie a tényállásban írt célzatra is.

Tokaji Géza mutat rá, hogy a célzatosság szerepe a feltételek biztosításánál kiemelkedő, hiszen az ilyen magatartások körébe jórészt olyan cselekmények tartoznak, amelyek önmagukban megengedettek, így csakis a bűncselekmény végrehajtására irányuló célzat esetén válhatnak büntetendővé.[61] A bűncselekmény elkövetésében való megállapodás – a feltételek biztosításával szemben – nyilvánvalóan nem csak szubjektív, hanem már objektív oldalon sem tekinthető büntetőjogilag semleges magatartásnak. Attól függetlenül azonban a célzatosság követelménye a közös elkövetésben megállapodás tekintetében sem veszti el a jelentőségét. Éppen erre tekintettel nem tartozik az adott bűncselekmény előkészületéért büntetőjogi felelősséggel az a személy, aki úgy

[59] Fővárosi Ítélőtábla 3. Bf. 1410/2004. sz. – BH 2006. 40.
[60] Horváth (1965) 294. o.
[61] Tokaji Géza (1984) 311. o.

vesz részt a megállapodásban, hogy csak belenyugszik annak kivitelezésébe. A megállapodás tárgyát képező bűncselekmény megkísérlése esetén azonban bűnsegédként már ő is felelősséggel tartozhat.

4. ÖSSZEGZÉS

A jogtörténeti visszatekintés és dogmatikai elemzés alapján látható, hogy a bűncselekmény közös elkövetésében való megállapodás nem azonos az akarategység kifejezésre juttatásával, azaz nem merül ki abban, hogy az elkövetők (akár közösen) kialakítják, illetve egymás tudomására hozzák az elkövetésre vonatkozó elhatározásukat. A felelősségnek az is szükséges feltétele, hogy a résztvevők személyesen további olyan cselekmények elkövetésére vállalkozzanak, amelyek (tényleges megvalósításuk esetén) egy közös bűncselekmény a Btk. 19-21. §-a szerinti elkövetői magatartásaként büntetőjogilag relevánssá válhatnak. A közös elkövetésében való megállapodás tehát lényegében akarategységen alapuló többoldalú vállalkozás bűncselekmény elkövetésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Angyal Pál (1912) *A magyar büntetőjog tankönyve*. Második kötet. Különös rész. 1. füzet Athenaeum, Budapest, 1912. viii + 491 o.

Békés Imre (1968) „A büntethetőség” In: *A Büntető Törvénykönyv kommentárja* (szerkesztette Halász Sándor). KJK, Budapest, 1968. 49-195. o.

Békés Imre (1986) „A bűncselekmény és az elkövető” In: *A Büntető törvénykönyv magyarázata* (szerk.: László Jenő). KJK, Budapest, 1986. I. kötet 36-79. o.

Berkes György (1999) „A bűncselekmény és az elkövető” In: *Magyar büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára* (szerk.: Berkes György). 2. kiadás. HVG-ORAC, Budapest, 1999. 12-51. o.

Bursics Zoltán (1937) *A magyar anyagi büntetőjog rövid összefoglalása*. Grill, Budapest, 1937. xi + 384 o.

Dorosy Dezső és társai (1940) *Árdrágítás, árszabályozás, Árkormánybiztosság*. Népszerű útmutató mindenki számára. Athenaeum, Budapest, [1940 után]. 168 o.

Edvi Illés Károly (1909) *A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata*, Harmadik teljesen átdolgozott kiadás. Első kötet. Révai, Budapest, 1900. xi + 591 o.

Fayer László (1900) *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Tetemesen bővített második kiadás. Első kötet. Bevezető rész és Általános tanok. Franklin, Budapest, 1900. xx + 427 o.

Finkey Ferencz (1902) *A magyar büntetőjog tankönyve*. Politzer és Fia Könyvkereskedése, Budapest. xvi + 752 o.

Földvári József (1998) *Magyar büntetőjog. Általános rész*. 4., átdolgozott kiadás. Osiris kiadó, Budapest, 1998. 351 o.

Gál István László (2004) *A pénzmosás*. KJK, Budapest, 2004. 199 o.

Heil Fausztin (1897) „Szövetség" In: *A Pallas nagy lexikona*. *XV. kötet*. Pallas, Budapest, 1897. 824-825. o.

Horgosi György (1960) *Árdrágító és közellátási bűncselekmények*. KJK, Budapest, 1960. 206 o.

Horváth Tibor (1965) *Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme*. KJK, Budapest, 1965. 534 o.

Irk Albert (1928) *A magyar anyagi büntetőjog*. Dunántúl, Pécs, 1928. 655 o.

Kádár Miklós (1955) *Magyar büntetőjog. Általanos rész*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1955. 343 o.

Kereszty Béla (2005) „A gazdasági bűncselekmények" In: *A magyar büntetőjog különös része* (szerk.: Nagy Ferenc). Korona, Budapest, 2005. 613-738. o.

Molnár Gábor (2003) „A bűncselekmény megvalósulási szakaszai (stádiumai)" In: *Büntetőjog, Általános Rész* (szerk: Békés Imre). 2. hatályosított kiadás. HVG-ORAC, Budapest, 2003. 180-196. o.

Nagy Ferenc (2004) *A magyar büntetőjog általános része*. Korona kiadó, Budapest, 2004. 579 o.

Neményi Béla (1968) „282-290. §" In: *A Büntető Törvénykönyv kommentárja* (szerkesztette Halász Sándor). KJK, Budapest, 1968. 1395-1436. o.

Schultheisz Emil (1966) *A nemi erkölcs elleni bűntettek de lege lata*. KJK, Budapest, 1966. 332 o.

Sömjén György (1968) A katonai bűntettek In: *A Büntető Törvénykönyv kommentárja* (szerkesztette Halász Sándor). KJK, Budapest, 1968. 1585-1711. o.

Tokaji Géza (1984) *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban*. KJK, Budapest, 1984. 386 o.

Tóth Mihály (2002) *Gazdasági bűnözés és bűncselekmények*. KJK-KERSZÖV, Budapest, 2002. 465 o.

Traytler Endre (1963) „Kerítés" In.: Lukács Tibor – Traytler Endre: *A nemi erkölcs elleni bűntettek*. KJK, Budapest. 320-344. o.

Varga Zoltán (2004) A gazdasági bűncselekmények. In: *A Büntető Törvénykönyv magyarázata* (szerk: Jakucs Tamás). KJK, Budapest, 2004. 1013-1297. o.

Wiener A. Imre (2003) „Felelősségtan" In: *Büntetőjog. Általános Rész* (szerk.: Wiener A. Imre). KJK-KERSZÖV, Budapest, 2003. 53-147. o.

Karácsony András
Carl Schmitt Weimarban*

Ha egy lexikonban csak a Carl Schmitt neve melletti alapvető életrajzi adatokra tekintünk (született 1888-ban Plettenbergben és elhunyt 1985-ben Plettenbergben), azt hihetnénk, hogy ez az igencsak hosszú életpálya nem lehetett különösképp mozgalmas, talán Schmitt el sem hagyta Plettenberget, miként Kant Königsberget. A látszat csalóka, noha Schmitt életének második felét (1945-től) valóban Plettenbergben élte le. A Kantra való utalás, ami valószínűleg nem nyerte volna el Schmitt tetszését, annyiban megáll, hogy a helyhez kötődés egyik gondolkodó esetében sem jelentette az impulzivitás szegényességét. Legyen szó akár a külső hatások befogadásáról, akár ennek ellentétéről, a gondolat erejének kisugárzásáról. Ugyanis mindkét gondolkodó kora eszméinek fókuszpontjában helyezkedett el, Képesek voltak arra, hogy meglássák koruk világproblémáinak alapvető kérdéseit, és arra is, hogy e kérdésekre olyan választ adjanak, ami nemcsak a kortársak számára érdekes, hanem a később születettek figyelmét is kiérdemli.

Carl Schmitt életpályája egy állandóan jelenlévő irritációként hatott a 20. század gondolkodói számára. S valószínűleg nem lesz másként a 21. században sem. Ez az irritációs hatás abból fakad, hogy Schmitt mindig is vonzódott a szellemi-politikai vitákhoz. Írásaival kora alapvető politikai kérdéseihez akart hozzászólni. Noha ez elmélet világának embere volt, ám elméleti munkálkodását nem a teóriák „örök beszélgetésének" szintjén, hanem elsősorban a mindenkori itt és most-ban pozícionálta. Ami persze nem jelenti, hogy abban a bizonyos „örök beszélgetésben" ne kapna helyet. Intellektuális teljesítményével és politikai állásfoglalásaival a 20. század egyik legprovokatívabb gondolkodójaként vált ismertté. Könyvei, tanulmányai révén, illetve – főként 1945 után – személyes megnyilvánulásai (látogatók fogadása és kiterjedt levelezése) által súlya volt a német, sőt az európai szellemi életben. Figyelmet kapott politikai szempontból. Tekintélyként hivatkoztak rá az antiparlamentarizmus jobb- és baloldali híve, a liberálisok szemében az örök ellenfelek listáján szerepel, akinek gondolataival mindig fel kell venni a küzdelmet. De figyelmet kapott olyan gondolkodóknál is, akiket nem a közvetlen politikai megfontolások vezéreltek, hanem tudósként koruk szellemi-politikai-jogi állapotának feltérképezésére törekedtek. Politikai filozófiával, társadalom- és jogfilozófiával foglalkozó írásokban egyre gyakrabban jelennek meg és megkerülhetetlennek minősülnek Schmitt gondolatai – hogy csak egy napjainkban divatos filozófus, az olasz Agamben munkáira utaljak. Schmitt hatástörténetét leírhatjuk hullámmozgásként is. Ugyanis nyugodtabb időszakokban kevésbé forgatják műveit, ám válságos időkben, amikor nehéz eligazodni a korösszefüggésekben, akkor Schmitt előlép a háttérből – Günter Maschke találó hasonlatát felidézve – mint az időjárás-előrejelző házikó alakja.[1]

Nem vagyunk könnyű helyzetben, ha a *tudományos diszciplínákra* tekintettel akarjuk elhelyezni Schmitt munkásságát. Schmitt önmagát jogásznak tartotta, ám ebbe az önmeghatározásba bele kell értenünk, hogy a jogfilozófiától az alkotmányjogon át a nemzetközi jogig figyelemreméltó írásokat publikált. Munkái azonban a jogászok világán kívüli is jelentős

---

* Az írás utószóként megjelent in: Carl Schmitt: Legalitás és legitimitás. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2006, 117-133.

[1] Günter Maschke: Freund und Feind – Schwierigkeiten mit einer *Banalité Supérieure*. Der Staat. 1994. Heft 2. 286-305.

hatást váltottak ki, gondoljunk csak a filozófiára, vagy éppen konkrétan a politikai filozófiára. Amennyiben figyelmünket Schmitt tevékenységének konkrét *politikai* jellege, politikai hatása felé fordítjuk, akkor nemcsak arra kell gondolnunk, hogy 1933-tól éveken át a nemzetiszocializmus egyik legtekintélyesebb igazolójaként lépett fel, hanem arra is, hogy az elmúlt évszázad húszas-harmincas éveiben a liberalizmus, a politikai pluralizmus oly éles elméleti kritikáját fogalmazta meg, hogy sokan mindmáig fontosnak tartják Schmitt felvetéseivel való vitát.

Szerencsére az elmúlt félévtizedben látványos eredményekkel gazdagodott a hazai Schmitt recepció. Műveinek fordításait vehetjük kézbe, és értő tanulmányok születtek különféle tárgykörökben.[2] Így e helyen nem szükséges Schmitt szellemi biográfiájának részletes taglalása, megelégedhetünk a *Legalitás és legitimitás* könyvből néhány fontosabb megállapítás kiemelésével és a könyv születési helyzetének rövid jellemzésével.

Kezdjük az utóbbival, a könyv születési helyzetének bemutatásával. Az utószó címe – *Schmitt Weimarban* – természetesen szimbolikusan értendő. Az első világháború befejeztével létrejött német államalakulatot Weimari Köztársaságnak szokás nevezni, mégpedig azért, mert a köztársaság alkotmányát Weimarban fogadták el.[3] „Weimar" tehát nem csupán egy város neve, hanem politikai szimbólum is, az első világháborútól a nemzetiszocializmus uralomra jutásáig tartó időszakot jelöli meg a németországi történelemben. 1918. november 9-én Berlinben kikiáltották a köztársaságot, és ekkor nemcsak a világháború fejeződött be, de a császárság kora is véget ért. Az átmeneti helyzetben a végrehajtó hatalmat a sebtében felállított, szociáldemokrata vezetésű Népmegbízottak Tanácsa gyakorolta, ugyanakkor ezekben a napokban megalakultak a különféle munkás- és katonatanácsok, melyek vezető szerve azonnal a Népmegbízottak Tanácsának konkurenseként lépett fel. Az újonnan alakult (forradalmi) szervezetek politikai vitája nem ritkán fegyveres összecsapássá fajult. A konfliktusokkal teli helyzetet némiképp csillapította, hogy 1919. februárjában sikerült Weimarba összehívni az Alkotmányozó Nemzetgyűlést. A képviselők először az átmeneti helyzetnek megfelelő ideiglenes jogszabályokat hozták meg, majd nekikezdtek az alkotmány megalkotásának. A heves politikai csatározások ellenére viszonylag gyorsan 1919. július 31-én elfogadták az új alkotmányt, mely két héttel később már hatályba is lépett.

A Német Birodalom új államformája a köztársaság lett. Ám a köztársaság alkotmányos rendjét a hatalmi források oly erős megosztásával (pl. a népszavazás és a parlament versengő pozíciója) biztosították, hogy ennek következtében az alkotmány egysége került folytonosan veszélyeztetett állapotba. Noha a jogalkotók szándéka nem az volt, hogy olyan alkotmányos rendet hozzanak létre, ami ellehetetleníti egy hatóképes végrehajtó hatalom működését, ám mégis ez következett abból, hogy a parlamentben helyet kapó politikai ellenfelek egymásra kölcsönös bizalmatlansággal tekintettek. A jobboldal hívei, látva az Oroszországban történteket, a kommunizmus előretörésétől, a baloldal hívei pedig a tekintélyelvű önkényuralom létrejöttétől féltek. Hogy mennyire hatóképes volt – negatív értelemben – ez a kölcsönös bizalmatlanság, jól mutatja, hogy a Weimari Köztársaság időszakában a Birodalmi Gyűlés (Reichstag) egyetlen alkalommal sem töltötte ki mandátumát, munkájának mindig az elnök feloszlató döntése vetett véget.

Az alkotmánynak a túlbiztosításokból fakadó bizonytalansága Schmitt számára is az egyik legkomolyabb problémát jelentette. Egyébként Schmitt életpályájának legtermékenyebb időszaka volt ez az alig több mint egy évtized. Ekkoriban írta a *Politische Romantik* (1919),

---

[2] A hazai recepció történetét, tartalmi számbavételét illetően, kitekintve a külhoni szakirodalomra, nagyon jól bemutatja és értelmezi a *Carl Schmitt jogtudománya* (/szerk.: Cs. Kiss Lajos/, Gondolat Kiadó, Budapest, 2004.) című kötet. A schmitti életmű és annak hatástörténete iránt érdeklődőknek e kötet tanulmányait és bibliográfiai összegzéseit tudom ajánlani.

[3] Erről az időszakról a hazai szakirodalomban a leginformatívabb munka: Szabó István: Az államfő jogállása a Weimari Köztársaságban. Osiris, Budapest, 2000.

Die Diktatur (1921), *Politische Theologie* (1922), *Verfassungslehre* (1928), *Der Hüter der Verfassung* (1931), *Legalität und Legitimität* (1932)és *Der Begriff des Politischen* (1932) c. műveit. Életművének gerincét adják e könyvek. A felsoroltak közül két munka kifejezetten a weimari alkotmányos helyzet elemzését adta. A *Der Hüter der Verfassung*-ban azt a kérdést vizsgálta, hogy ki lehet az alkotmány legfőbb őre? Kire kell bízni a döntést, amikor a politikai döntési lehetőségekkel jogszerűen rendelkező szervek között véleményeltérés támad? A *Legalität und Legitimität* pedig az alkotmányszöveg elemzésén keresztül mutatta be, hogy a weimari alkotmányban valójában többféle alkotmány rejlik, és az alkotmány inkoherenciájából feloldhatatlan dilemmák fakadnak. Mivel e két könyv nemcsak témáját tekintve kapcsolódik össze, hanem megszületésük ideje sincs távol egymástól, az alábbiakban az „alkotmány őre" gondolatmenetre is kitérek.

Schmitt az alkotmány lehetséges őrét, az alkotmányosság garanciáját keresve, talán meglepő módon, a Benjamin Constant által megfogalmazott „semleges hatalmi ág" államjogi elképzelésére támaszkodott. Meglepő azért lehetett, mert Constantra sokan mint az újkori kontinentális liberalizmus és republikanizmus egyik vezéralakjára tekintenek, Schmitt pedig egyáltalán nem a liberális hagyományba illeszkedő gondolkodóként ismert. A magyarázat nagyon egyszerű: Constant a francia forradalom után monarchistává lett, s mint a legitimista eszme képviselője fogalmazta meg az államfő (uralkodó vagy államelnök) semleges, közvetítő, szabályozó és védelmező szerepét. Schmitt abban látta Constant gondolatmenetének újszerűségét – és használhatóságát a weimari köztársaságban –, hogy különbséget tett az uralkodás és kormányzás között. Az államfő ugyanis uralkodik, de nem kormányoz. Ez a szerepkör egy összetett és kényesen kiegyensúlyozott helyzetben valósulhat meg. Az államfőnek az uralkodáshoz szükséges sérthetetlenséggel rendelkeznie kell, sőt meghatározott privilégiummal is (törvények aláírása, kihirdetése, kegyelmezési jog, miniszterek kinevezése, a parlament feloszlatása), ám mindebből nem következik, hogy a politikai élet aktuálisan felmerülő döntéseiben részt venne. Ezek a hatalom mindennapjaiban megjelenő döntések már a kormányzás illetékességébe tartoznak. Az államelnök tehát – miként Schmitt már a konkrét weimari helyzetre nézve fogalmazott – az állam egységét, az állam állandóságát fejezi ki, s mint ilyen a politikai küzdőtér harcosai (kormányzat - ellenzék) *melletti* harmadik félként jelenik meg. Nem föléjük rendelt, mert ha ez lenne, akkor az elnök lenne maga a szuverenitás, és akkor már nem beszélhetnénk a politikai élet pluralitásáról. Ám erről szó nincs, létezik a politikai élet (párt)pluralizmusa, de léteznie kell – legalábbis Schmitt szerint – az alkotmányos vitákat eldöntő harmadik félnek is, aki nem lehet más mint az államelnök. Az államelnök politikai helyzete ugyanis – a jogkörök elosztásából következően – semleges. A törvényhozás nem feladata, a miniszterek – noha az államelnök nevezi ki őket – teljes mértékben a törvényhozó testület (parlament) bizalmától függnek, az államfői aktusok miniszteri ellenjegyzést kívánnak. Schmitt az államfő alkotmányőrző funkcióját nem csupán jogelméleti fejtegetésekkel támasztotta alá, hanem úgy látta, hogy ez magából az alkotmány szövegéből is fakad, sőt konkrét példákban ennek megvalósulását is látta. Ebert és Hindenburg ugyanis gyakorta mint az alkotmányos élet konfliktusainak elsimítója, közvetítője jelent meg a Weimari Köztársaság jogi-politikai életében.

Schmitt alkotmányjogi, jogpolitikai felvetése komoly intellektuális ellenállással találkozott. Elsősorban is Hans Kelsen szállt vitába vele, s Kelsen ekkoriban az alkotmányjog legnagyobb tekintélyei közé tartozott.[4] Kelsen alapvetően azért tartotta elfogadhatatlannak a schmitti javaslatot, mert amikor a köztársasági elnök jelenik meg az alkotmányosság garanciájaként, akkor egy olyan szerv ellenőrzi a különböző jogi aktusok alkotmányosságát, melynek a jogi aktusait szintén ellenőrizni kellene. És lehet-e bíró valaki a saját ügyeiben? Vagy konkrétabban: aki az államhatalom egy részét birtokolja, tekinthető-e semleges hatalmi

[4] Schmitt könyvének kulcsfontosságú fejezete és Kelsen erre vonatkozó vitairata magyarul is olvasható a Takács Péter által szerkesztett *Államtan* (Szent István Társulat, Budapest 2003. 260-332.) c. kötetben.

tényezőnek? De Kelsen kérdései itt nem állnak meg. Kétségessé teszi, hogy hivatkozhatunk-e Constantra? Magyarán: az alkotmányos uralkodó helyzete analóg-e a demokratikus köztársaság pártpolitikai küzdelmeiben aktuálisan elfogadott elnök szerepkörével? A Kelsentől talán szokatlanul harcias megfogalmazásokkal teli kritika végül is elvezetett odáig, hogy a szerző egyértelművé tegye saját elképzelését arról, hogy kinek kellene védeni az alkotmányt? Erre Kelsen szerint egy újonnan létrehozandó szervezet lenne a legalkalmasabb, ami egyébként Ausztriában már működik, s ez az alkotmánybíróság. Schmitt viszont vitatta, hogy az igazságszolgáltatás eljárásában megvalósítható az alkotmányvédelem, mégpedig elsősorban a konkrét német szituációra nézve utasította el ezt a feltevést. Ugyanis az igazságszolgáltatás megfelelő működése feltételezi az államélet normális működését, amikor viszont nem beszélhetünk normál helyzetről – s Weimarban Schmitt szerint erről van szó –, akkor már az alkotmányvédelem feladatát az igazságszolgáltatás nem tudja ellátni. Schmitt számára kevésbé a „mindennapi" alkotmánysértések kiküszöbölése volt érdekes, sokkal inkább az, hogy válságos helyzetben milyen alkotmányos megoldások ígérkeznek? Azaz az alkotmányvédelmet elsősorban politikai és nem pedig jogi feladatnak tartotta.

Az előzőekben tárgyalt kérdések, problémák végül is odavezettek, hogy Schmitt részletes elemzés alá vetette magát az alkotmányszöveget, hogy pontosan bemutassa: milyen is az az állam, ami a weimari alkotmányból kirajzolódik. És az ezzel kapcsolatos megállapításait tartalmazza a *Legalitás és legitimitás* c. könyve. Az elemzését Schmitt egy meghatározott államtipológia felvázolásával indította, és az ennek során adott fogalom-meghatározások a weimari alkotmány szerkezeti jellemzésében nyerték el értelmüket. Schmitt az alábbi államtípusok megkülönböztetését tartotta fontosnak:

A parlamentáris *törvényhozó* állam.

A törvényhozó állam sajátossága: a parlament jogként megjelenített általános normákat alkot, melyeknek minden ügy, minden funkció, minden szakterület alárendelhető. Az elmúlt száz évben ezt nevezték jogállamnak, ahol is a 'törvények uralkodnak', azaz nincs személyes parancs, hanem a személytelenül érvényesülő normák alkalmazásáról van szó. És a törvényalkalmazást megvalósító végrehajtó szervezet, illetve a bíróság a törvényhozótól elkülönülten működik. Ez az államtípus azoknak a korszakoknak jellemző formája, amikor a társadalom kis lépésekben, fokozatosan, azaz evolúciós, reformista módon kíván változni, és a változtatást mindig parlamentáris-legális kontroll alatt akarja tartani. A törvényhozó állam esetében a hatalomgyakorlás igazolása a *legalitásán* nyugszik. A legalitás feleslegessé tesz mindenféle – akár valamely uralkodótól, akár a nép akaratából származtatható – legitimitást. Pontosabban: nincsen a legalitástól különválasztott legitimitás. Akik vitatják a legalitás és legitimitás ezen egybeesését, azok azt hangsúlyozzák, hogy a legalitás csak valamiféle 'formálisat' jelent, amivel szembeállítható a 'tartalmi' legitimitás.

Az *igazságszolgáltató* állam.

Igazságszolgáltató államnak Schmitt azokat a berendezkedéseket nevezte, ahol a normaalkotó törvényhozó helyett, a konkrét jogvitákban döntést hozó bíró mondja ki az utolsó szót. A konkrét eseti döntésben a bíró *közvetlenül* a jog és az igazságosság, a helyes jog nevében ítélkezik, tehát anélkül, hogy politikai hatalmak által hozott általános normák közvetítenék számára kötelező jelleggel az igazságosság normáit. Valójában tehát egy olyan államtípusról van szó, ahol a jog az állam fölé rendelt, ahol egy apolitikus jogközösség lép a politikai egység helyére. Schmitt úgy látta, hogy ez az államtípus a konszolidált időszakoknak felel meg, amikor a jog és az igazságosság tartalma közbenső (általános) norma nélkül is egyértelműen megállapítható.

A *kormányzó* illetve *igazgató* állam.

A kormányzó és az igazgató államot összekapcsolja, hogy mindkét formában az alapvető döntés nem a normaalkotás, nem a bírói döntés, hanem a konkrét helyzetre tekintettel hozott *intézkedés*. Kormányzó állam esetében a végső döntés (intézkedés) mögött az államfő

személyes akarata áll, és tekintéllyel felruházott parancsként fejeződik ki. Az igazgató államban ettől eltérően a parancs és az akarat nem tekintélyelvű és nem személyes, hanem szakszerű rendelkezésként jelenik meg, melyben a szakmai-gyakorlati célszerűség szempontjait érvényesülnek. Schmitt azt emelte ki, hogy a kormányzó és az igazgató állam inkább a nagy változások korának megfelelő állam, amikor átfogó és hosszú távú átalakításokat terveznek.

Az államra vonatkozó gondolkodástörténeti irodalomban nagyon sokféle tipológia fogalmazódott meg. E tipológiák adták az alapját annak, hogy a kutatók pontosan megfigyelhessék és leírhassák a konkrét államokat. A megfigyelés és leírás mindig megkülönböztetéseket vesz alapul. Ugyanakkor Schmitt e tekintetben nem követte a gondolkodástörténeti kánon aktuális állapotát, hanem újféle megkülönböztetésekkel (lásd a fenti tipológiát) állt elő. Ugyanis szerinte korának államéletét vizsgálva nem a 'monarchia – arisztokrácia – demokrácia' hármas felosztására, vagy a 'jogállam – diktatúra' ellenpárjára kell támaszkodni. Mégpedig két eltérő okból is fontosnak tartotta, hogy a 'törvényhozó – igazságszolgáltató – kormányzó illetve igazgató' állam megkülönböztetésével közelítsünk a háború utáni évek német államának értelmezéséhez. Egyfelől a korabeli politikai tapasztalatra hivatkozott, ami azt mutatja, hogy a parlamenti törvényhozó állam *legalitása* kibékíthetetlen ellentétben áll a jogszerű akarat *legitimitásával*. Azaz fontos kérdés a legalitás – legitimitás viszonyának tisztázása. Másfelől pedig – előrejelzése (és szimpátiája) szerint – kora államát mint a 'totális állam' felé fordulást látta, és a totális állam az igazgató állammal rokonítható. Ebből következően a kormányzó-igazgató állam mibenlétét szintén a vizsgálódás középpontjába állította Schmitt.

A fentiekben elkülönített államtípusokat – mondhatjuk nyugodtan – a weberi értelemben vett ideáltípusokként kell felfogni. Nemcsak azért indokolt ez az utalás, mert Schmitt többször is pozitívan hivatkozott Weberre, hanem mert egyértelműen megfogalmazta, hogy a történelmi fejlődés során az említett államformák egymással folytonosan összekapcsolódtak és keveredtek, amin persze nem csodálkozhatunk, hiszen egyetlen politikai közösség sem képzelhető el törvényhozás, ítélkezés, vagy éppen kormányzás és igazgatás nélkül. A történelmi-társadalmi realitás tehát összetettebb annál, mintsem egy – egy korszak konkrét államéletét teljes mértékben jellemezhetnénk bármely egyetlen típussal. Az államtípusok megkülönböztetésének értelme inkább abban rejlik, hogy világossá váljanak az állam működésének különböző logikái, és amikor egy konkrét berendezkedést vizsgálunk, akkor meglássuk az egymással versengő logikák együttlétezéséből fakadó problémákat, feltárjuk azokat a tényezőket, melyek nem e logikák egymást kiegészítését, hanem éppen egymás gyengítését szolgálják.

Schmitt a weimari alkotmány vizsgálata során arra törekedett, hogy bemutassa: a rendes parlamentáris törvényhozó állammal három rendkívüli törvényhozó (*ratione materiae, ratione supremitatis, ratione necessitatis*) verseng. Az alkotmány láthatóan tagolt rendjéből, sőt e tagoltság heterogenitásából – most eltekintve a föderalisztikus jellegből következő komplikációktól, amitől persze a realitás alapján nem lehetett eltekinteni – Schmitt arra következtetett, hogy ez a helyzet hosszabb távon ahhoz vezet, hogy a politikai rendszer feléli a tekintély/bizalom tartalékait.

Nézzük először a parlamenti többség kérdéskörét. Az alkotmány – a parlamentáris rendszernek megfelelően – a parlamenti többség akaratát preferálja. Ennek ellenére, meghatározott tartalmú törvények esetén, nem elégszik meg az egyszerű többséggel, hanem minősített többséget ír elő a törvény elfogadásához. Az alkotmány első része egy funkcionalista legalitásrendszer semlegességét fejezi ki, a második része pedig nem funkcionalista, hanem szubsztanciális, azaz meghatározott esetekben (témákra, személyekre vonatkozóan) különleges jogi védelmet nyújt a változtatással, a törvényalkotással szemben. A semlegesség azt mondja ki, hogy elvileg nincsen olyan cél, aminek megvalósítására a demokráciában a többség ne

törekedhetne, amikor viszont az alkotmány minősített többséget ír elő bizonyos célok tekintetében, akkor ezzel azt mondja ki, hogy vannak elképzelések, melyek a többség (az „egyszerű" többség) számára nem megváltoztathatók.

Mi következik a minősített többségre vonatkozó elvárásból? Mit is jelent a minősített többség kívánalma? Amennyiben bizonyos esetekben az 51 %-tól eltérően 66-67 %-ra van szükség, akkor azt mondhatjuk, valójában két törvényhozóval van dolgunk. Az egyik az 51 %-os, a másik a 66-67%-os. Schmitt szerint a minősített többség megkívánása nem teszi „demokratikusabbá" vagy éppen „igazságosabbá" a törvényhozást. A demokrácia ugyanis a mindenkori többség, azaz az egyszerű többség döntési kompetenciáját jelenti. Demokrácia vagy van, vagy nincs. És ha van, akkor a többség fokozása (minősített többség) nem növeli a demokráciát. Sőt! Schmitt éppen ennek ellenkezőjét látja. A minősített többségre vonatkozó előírás a demokratikus többséggel szembeni bizalmatlanságot fejezi ki, általa csorbul a demokrácia, mert meghatározott témákat, személyeket, személyek csoportját kivesz a demokratikus eljáráshoz kapcsolt kompetenciából, más szóval meghatározott témákat, személyeket privilegizál. És ez határozottan szemben áll a demokratikus - parlamentáris törvényhozóállam érték- és tartalomsemlegességével.

Azzal, hogy bevezetésre kerültek az alkotmányba meghatározott materiális-jogi biztosítékok, az alkotmány kettéhasadt az értéksemlegesség és a tartalmilag meghatározott értékek védelme mentén, azaz a törvényhozó állam legalitásrendszere a maga értéksemlegességével és nyitottságával szembekerült egy rögzített tartalom értékteliségével. Persze 2/3-dal már az utóbbiak is megváltoztathatók, s ebből kitűnik, hogy az alkotmányban kiemelt materiális-jogi értékvédelem nem is oly komoly védelem, a védett értékek nem is annyira szubsztanciális értékek, hanem olyan értékek, melyek megváltoztatását csak nehezíti, ám nem teszi lehetetlenné az alkotmány. A parlament kétharmada legális módon képes akár a legalitást is felszámolni.

A többségi kritériumnak a jelzett kettéosztása valójában egy alacsonyabb és egy magasabb rendű legalitást teremt. Az egyszerű többségű törvények másfajta államot képeznek, mint azok az államok, melyek alkotmányában a változtatási szándékokkal dacoló materiális-jogi képződmények vertek gyökeret. Schmitt nem azt vitatja, hogy ne lehetnének az alkotmányban olyan elvek, melyek alapvetően megváltoztathatatlanok (azaz védettek), hanem szerinte az baj, hogy a weimari alkotmány második része „ellenalkotmányként" teljesedett ki azzal, hogy egy másféle szuverént (aki a 2/3-ot birtokolja) hatalmazott fel meghatározott normák megváltoztatására.

A második veszélyforrás a népszavazás *közvetlen* demokratikus eljárásában kifejeződő népakaratnak mint rendkívüli törvényhozónak a megjelenése. Ezzel ugyanis a parlamentáris *legalizmus* került szemben a népszavazás *legitimitásával*. Természetesen a parlament is rendelkezik a népakarat legitimitásával, hiszen a képviselőket a nép választotta. Ám amikor a képviselők által hozott törvényekre tekintünk, akkor a legitimitás már csak közvetve van jelen, a konkrét törvényhozást illetően legalitásról kell beszélnünk. A parlamentáris rendszerben a legitimitás tehát előfeltétele a legalitásnak, és nem pedig azzal versengő elv. És éppen ezen a ponton támadja a népszavazás mint rendkívüli törvényhozás a parlamentáris rendszert. E két különböző rendszer (legalitás/legitimitás) közvetlen összemérése, érthetően, jogi aszimmetriához vezet, amit csak fokoz a weimari alkotmány azon rendelkezése, miszerint – a parlamenti eljárástól eltérően – a népszavazás esetében az alkotmánymódosításhoz nem kívánja meg a minősített többséget. A népszavazás esetében az egyszerű és a minősített többség ugyanaz. Schmitt kérdése kézenfekvő: lehetséges-e e két különböző jogi rendszer együttélése?

A rendkívüli törvényhozók sorában a birodalmi elnök a harmadik. Az elnök jogköréhez kötött rendkívüli törvényhozásra utaló lehetőségek azt fejezik ki, hogy a normák csak normális helyzetben érvényesek. Amikor nem normális helyzet van, akkor lép a színre a birodalmi elnök. Az elnök sajátos helyzetét mi sem mutatja jobban, hogy – amíg a parlamentáris törvényhozó

államtól elválasztott a törvényalkalmazás, addig – az elnöknek nem kell tekintettel lenni erre az elválasztásra, eseti rendelkezéseket hozhat. Pozíciójában összefonódik a képviselet és a képviseletnek felelős kormányzat.

A pártok persze megpróbálják kihasználni ebből a heterogén helyzetből adó aktuális előnyöket, és nem látják, hogy ezáltal folyamatosan aláássák a parlamentáris törvényhozó állam legalitásrendszerét. Normálissá vált a parlament feloszlatása. Ebben a helyzetben a népszavazás (ebbe itt beleértve a folyamatosan kiírt választásokat is) általi legitimitás maradt az egyetlen elismert igazolási rendszer. Kérdés, hogy ez meddig folytatható? A tekintély/bizalom tartalékok mikor merülnek ki?

De hát végül is: ki a szuverén? A parlamenti többség, avagy a minősített többség? A nép a közvetlen akaratnyilvánításában, vagy éppen a birodalmi elnök? Az alkotmánytól elvárható, hogy ezeket a kérdéseket megválaszolja. A weimari alkotmány alkotói nem azt az utat választották, hogy az alkotmányban egyetlen szuverén egyértelmű pozícióját rögzítsék, hanem arra tettek kísérletet, hogy különböző szuverenitások egymásmelletiségét tételezzék, és ezt a helyzetet valamiképp rendezzék. Ez a megoldás – írja Schmitt – egy tisztázatlan átmeneti helyzet gyakorlati-technikai szükségmegoldásaként talán még elfogadható, azonban tartós berendezkedéséként nem. És az alkotmány hatálybalépése után több mint egy évtizeddel a felmerült problémákkal mint tartós megoldatlanságokkal kell szembesülnünk. Schmitt szerint az alkotmány szétesése amiatt következett be, mert az alkotmányozók nem adtak választ arra az alapvető kérdésre, hogy a funkcionalista értéksemlegességet akarják az alkotmányban kifejezni *vagy* pedig a német nép szubsztanciával bíró tartalmainak és erőinek elismerését? Az első lehetőség szerint az alkotmány formai előírásainak megfelelő minden politikai törekvés – tekintet nélkül tartalmakra, célokra – elfogadhatónak tartható, a második lehetőség viszont konkrét, materiális jogtételek rögzítésével tartalmilag meghatározza azt a területet, amit a politikai akaratképzés nem érinthet. Az alkotmány első és második részének szembenállása e két koncepció vitáját mutatja. Schmitt egyértelműen állást foglalt ebben a vitában és leszögezte, hogy szimpátiája a második rész (a szubsztanciával bíró rend elismerése) mellett van, és az értéksemleges funkcionalizmust csak mint ennek alárendeltet tartotta elfogadhatónak.

Milován Orsolya

„Eszmékért és elvekért harcoltunk...”

avagy hogyan függ össze az ukrajnai narancsos forradalom, a Pora és Soros György

2004-ben, az elnökválasztás után, forradalmi helyzet alakult ki Ukrajnában. Két jelölt, két jövőkép és két „ősellenség” csapott össze: a nyugatbarát Juscsenkó és az Oroszország által támogatott Janukovics harca jelezte azt, hogy itt mélyebben fekvő érdekek is közrejátszanak a választási győzelemért vívott harcban. Ennek a harcnak egyik központi szereplője volt a Pora nevű ifjúsági szervezet. Dolgozatomban azt a kérdést vizsgálom, hogy milyen kapcsolat fedezhető fel a nyugati érdekek és a Pora forradalmi szerepe között.

Ukrajna helyzete 2004-ben

A Szovjetunió felbomlása után Ukrajnában viszonylag könnyű és harcmentes volt az átállás a demokráciára. 1991-től, a függetlenség kikiáltása óta az ország demokratikusan fejlődött, bár ez a demokrácia elég sajátos típusú volt. Az ország kulturálisan és nyelvileg is kettéosztott: míg Nyugat-Ukrajna inkább az európai hagyományokra épít (Nyugat-Ukrajna bizonyos részei évszázadokig Lengyelországhoz tartoztak), és a lakosság nagy része ukránnak vallja magát, addig Kelet-Ukrajnát nagyrészt oroszok lakják, akik azt sem bánnák, ha az egész országrészt Oroszországhoz csatolnák. Az országot klánok és oligarchák irányítják, a legerősebb klán a donyecki (vagyis a kelet-ukrajnai ipari vidékhez köthető), amelynek jelöltjeként indult Viktor Janukovics a választásokon. Az ő jelölését Kucsma, a leköszönő elnök is támogatta, Vlagyimir Putyin pedig mindent megtett annak érdekében, hogy kinyilvánítsa, hogy Oroszország is Janukovicsot szeretné látni az elnöki székben.

A „másik Viktor”, vagyis Viktor Juscsenkó az ukrán nemzeti illetve a nyugatbarát erőket képviselte a választásokon. 1993-99 között ő volt az Ukrán Nemzeti Bank elnöke, a pénzrendszert ő stabilizálta, ő vezettette be a máig is érvényes fizetőeszközt, a hrivnyát.

1999-től 2000. áprilisáig Ukrajna miniszterelnöke volt, de mivel az országot – legalábbis a retorika szintjén – túlságosan nyugati irányba fordította, ezért Kucsma megvonta tőle a

bizalmat, így le kellett mondania. Juscsenkó személyesen is bír nyugati kötődéssel: felesége amerikai állampolgár volt, egy ideig az amerikai külügyminisztériumban dolgozott.

A 2004-es elnökválasztás tétje tehát valóban nagy volt: Ukrajna jövőbeni világpolitikai helyét volt hivatott eldönteni. A választást megkülönböztetett figyelemmel kísérte mind az EU, mind Oroszország, mind az Egyesült Államok.

Az EU az úgynevezett Tacis program keretében 2004. és 2006. között 212 millió eurós támogatást adott Ukrajnának, amit a demokratikus átalakulásra és a piacgazdaság fejlesztésére kellett költeni. Azonban jóval nagyobbnak ígérkezik az az összeg, amit 2007 és 2013 között kapna Ukrajna, és amely a történtek miatt veszélyben forgott. "Ha a választási visszaélések beigazolódnak, annak jelentős hatása lesz az EU szomszédsági politikájára és különösen az Ukrajnának nyújtott pénzügyi támogatásra" – nyilatkozta Elmar Brok, az EP külügyi bizottságának elnöke, az Európai Parlament 2004. december elsejei plenáris ülése előtt.

Az EU összesen 14,3 milliárd eurót szán az „új szomszédsági politika” programjára, melynek során 16 olyan szomszédos állammal kötne egyedi együttműködési megállapodásokat, amelyeknek az uniós tagsága hosszú távon sem valószínű. Ennek a programnak kiemelt partnere lenne egy demokratikus Ukrajna. Ennek megvalósulását cselekvési terv szolgálta, amelyen a választás időszakában még dolgozott az Európai Bizottság. Kijev teljesítette a megkövetelt gazdasági reformokat, közreműködött a jogharmonizációs folyamatban, készséges volt a biztonsági együttműködés terén is, így azt várta, hogy rövid időn belül megkaphatja a vízummentességet, illetve a „működő piacgazdaságként” való elismerést. Ez utóbbi különösen fontos Ukrajna számára, hiszen az ország még nem tagja a Kereskedelmi Világszervezetnek, és ez biztosítaná az EU támogatását a tagfelvételkor. Az EU ígéretet tett arra is, hogy tárgyalni fog Ukrajnával egy esetleges szabadkereskedelmi övezetről, amennyiben az ország a WTO tagja lesz. A WTO tagság Ukrajnában egy stabilabb, kiszámíthatóbb üzleti klímát teremtene, így mindenképpen hasznára válna a külföldi befektetőknek is.

2003-ban Ukrajna jelentősen rontotta esélyeit ez ügyben, hiszen az Egységes Gazdasági Térségbe (JEP) (Oroszország, Belorusszia, Kazahsztán és Ukrajna által kötött egyezmény) való belépése kapcsán többek is kinyilvánították, hogy ez az esetleges EU- illetve WTO-tagság rovására fog menni. A JEP - tagság egyértelműen egy Oroszország felé való közeledést mutatott, amely természetesen sokaknak nem tetszett, többek között az Egyesült Államoknak sem, hiszen az USA a legjelentősebb külföldi befektető Ukrajnában. A JEP egyike Oroszország birodalomépítő lépéseinek: az elképzelések szerint a kereskedelmi politikát egy orosz vezetésű központ irányította volna mindhárom társországban. Azonban a JEP is olyan sorsra jutott, mint

a többi kelet-európai együttműködés (GUAM, FÁK) – a tagok nem vették komolyan, így csak egy kiüresedett szerződés maradt. Mindemellett Putyin többször is célzott arra, hogy az ukránok élete sokkal könnyebb lenne, az orosz nyelv államnyelv lehetne Ukrajnában (ami a kelet-ukrajnai lakosságnak egyik legfontosabb célkitűzése), ha az állam vezetése végleg Oroszország felé fordulna. Oroszország természetesen nem örült annak, hogy végül Juscsenkó lett Ukrajna elnöke, de látszólag beletörődött a „népakaratba". Juscsenkó győzelme az elnökválasztáson Putyin személyes vereségét is jelentette, illetve Oroszország birodalmi törekvéseinek gátját.

Amikor Oroszország felemelte a gáz árát, sokan ezt bosszúként, vagy legalábbis az új elnök dolgának megnehezítéseként fogták fel, és részben igazuk is volt. Azonban azt sem kell elfelejteni, hogy pont Amerika követelte (többek között) a gázárak világpiaci szintre való emelését Oroszországtól a WTO – tagság támogatásának fejében.

A kelet-európai forradalmak

A szerbiai, a grúziai, a fehérorosz és az ukrán „színes forradalmak" esetében több hasonlóságot is felfedezhetünk. Sztanyiszlav Belkovszkij orosz politológus szerint a kelet-európai forradalmak közös vonásai közzé tartozik, hogy „hiányzik vagy megroggyant a politikai elit hitele, beleértve sok esetben már az autoriter vezetők karizmáját is. Feszítőerő a belső mobilitás hiánya is: ezek a rendszerek betokozódtak, részlegesen meg is bénultak. Nem szabad elfelejteni, hogy mindegyik érintett országban jelen volt a hatalom körein belüli ellentét is, amely – különösen látszik ez Ukrajna esetében – gyengítette a folytatására kijelölt utódot. Szemmel láthatóan hiányzott a hatalom által megtestesített pozitív jövőkép is. Elengedhetetlen feltétel a világi ellenzék megerősödése és az a tény, hogy az „uralkodó" nem kész vagy nem képes az erő alkalmazására. Szerepet játszik a „forradalmi hangulat" megteremtésében a különböző etnikai konfliktusok és klánellentétek felszínre kerülése, szociális gyúanyagként egyes körzetekben a már-már elviselhetetlen szegénység, az uralkodó osztály és a bürokrácia mind ellenszenvesebb összefonódása, a korrupció elburjánzása, végső soron pedig a már nem tolerált választási csalások".[1] A belső okok mellett pedig minden esetben megjelenik a külső érdek is, amely alapvetően az Oroszország és az Egyesült Államok közötti geopolitikai versengést jelenti.

[1] Belkovszkijt Stier Gábor idézi Idegen kéz című cikkében (www.mno.hu, 2005. május 28.)

Más közös vonást is felfedezhetünk a forradalmakat átélt országokban: minden esetben jelen vannak az amerikai külügyminisztérium és Soros György alapítványai és intézetei, amelyek tevékenysége a választások közeledtével felerősödik. Olyan szervezetek jönnek létre, amelyek minden esetben kötődnek ezekhez az alapítványokhoz, de mindig ifjúsági és egyetemista szervezeteknek tüntetik fel őket. Az ellenzék vezetője általában egy karizmatikus egyéniség, aki valahogyan kötődik az Egyesült Államokhoz vagy Soros György intézményhálózatához.

A forradalmak ideológiai alapjainak kidolgozását az amerikai Albert Einstein Intézet (AEI) végezte, amelynek elnöke, Robert Helvey 2000-ben Budapesten tartott szemináriumokat az Otpor vezetőinek. 2000. májusában Gene Sharp, az erőszakmentes hadviselés atyja, az AEI alapítója, A diktatúrától a demokráciáig című mű szerzője tartott előadást több helyen Szerbiában. Művét 2003-ban orosz, majd ukrán nyelvre is lefordították, és a volt Szovjetunió egész területén terjesztették. A könyv leírja, hogy hogyan kell alkalmazni a jelképeket, a polgári engedetlenség különböző formáit, az erőszakmentes zaklatást, a humoros, performansz jellegű tiltakozási elemek beépítését, az alternatív tájékoztatási lehetőségeket, hogyan lehet megtalálni a diktatúrák leggyengébb pontját, és hogyan lehet aláásni tömegbázisukat.

Mi is az a Pora?

A Pora (magyarul: „itt az idő”, jelképe egy hamarosan tizenkettőt ütő óra) nevű szervezet kulcsszereppel bírt a 2004-es elnökválasztás során. Ennek a szervezetnek köszönhető, hogy a választási csalások ellenére végül Juscsenkó került az elnöki székbe.

A Pora egyike azoknak a közvetlen akciócsoportoknak, amelyek a Kelet-Európa országaiban végbemenő demokratizálódási folyamatokért felelősek. Ilyen akciócsoport volt az Otpor, amely megbuktatta Szerbiában Milosevicset, a grúz Kmara, amely Sevarnadze bukását előidézte, illetve a belorusz Kmara, amely sikertelenül próbálkozott Lukasenkó megbuktatásával. Ilyen típusú akciócsoportok először az Egyesült Államokban jelentek meg, radikális környezetvédőkként, majd antiglobalista csoportokként, az erőszakmentesség filozófiáját és eszközeit használva. Később ez a módszer különböző amerikai alapítványok közreműködésével Kelet-Európába is eljutott, ahol ezzel a technikával a liberális demokráciát népszerűsítették, sőt harcoltak a megvalósulásáért. Ezek az akciócsoportok professzionális módon működnek: tréningeken kiképezik a szervezőket, megtanítják nekik, hogyan lehet erőszakmentes ellenállással is sikereket elérni. A mozgalom alapját az elektronikus kommunikációs

kapcsolatrendszerek jelentik, amelyek segítségével e-mailben, SMS-ben tömegeket lehet mozgósítani rövid idő alatt. Kampányaik mindig figyelemfelkeltőek, és gyakran humoros elemeket tartalmaznak. A szervezet felépítése horizontális, sejtekből áll, így biztosítván a folyamatos működést: hiába esik ki egy aktivista, helyére azonnal mások állíthatóak.

A Porát sokan, így a sajtó is, egy ifjúsági szervezetként tartják számon, ez az állítás azonban nem helytálló. A Pora Internetes honlapján található egy tanulmány, amely a Pora létrejöttével foglalkozik.[2] A tanulmány állítása szerint 2000. elején (tehát a Juscsenkó - kormány idején) Ukrajna már a demokrácia útjára lépett, és az EU illetve a NATO felé fordult, azonban a folyamatot megakadályozták a szovjet rendszer idejéből itt maradt, máig is hatalmon lévő oligarchák. Hogy Ukrajna újra visszatérjen a „helyes útra", az Ukrajnában működő NGO-k (non-governmental organization, vagyis nem-kormányzati szerv) összefogtak „A szabadság hulláma" név alatt. Az összefogás célja az volt, hogy a 2004-es választások csalás nélkül menjenek végbe, és ebből adódóan a Juscsenkó-oldal győzelmét eredményezzék. Az NGO-k még 1999-ben koalíciót hoztak létre „A választás szabadsága" névvel, amely együttműködött a már korábban, az 1980-as évek végétől, 1990-es évek elejétől működő diákszervezetekkel, így jött létre a Pora. A Pora tehát nem egy ifjúsági kezdeményezés, hanem egy „széles skálájú információs és oktatási kampány"[3], amelyet az alapítványok hoztak létre, felhasználva a diákszervezeteket is. Az egyik céljuk a Pora létrehozásával egy alternatív „mass-media" megszervezése volt, amelyik láncszerűen (hand-to-hand) működik.[4] A másik fő cél az úgynevezett monitoring tevékenység volt: figyelték azt, hogy milyen anyagi és nemzetközi (értsd: orosz) támogatást élvez az ukrán kormányzati rendszer és Janukovics.

A Pora 2004. március 9-én kezdte meg működését, az első tréninget 2004. április 14-18. között tartották Ungváron. A kampány első tesztelése a munkácsi polgármester-választás volt, később további teszteléseket végeztek különböző helyhatósági választásokon. Módszerüket az ukrán erőszakmentes ellenállási tapasztalatok, a szlovákiai OK'98 kampány, az Otpor és a Kmara tapasztalatai alapján alakították ki. Az anyagi hátteret az akcióban részt vevő NGO-k biztosították: az Euro-Atlanti Együttműködés Intézete, a Tömegkommunikációs Intézet, a

---

[2] Vladislav Kaszkiv: Case study Pora- „Pora – vanguard of the victory", (http://pora.org.ua/content/blogcategory/141/206/)

[3] uo.

[4] Ukrajnában a média valóban elég hatalomközpontú: négy tévéállomás is Viktor Pincsuk parlamenti képviselő tulajdonában van, aki Ukrajna egyik leggazdagabb embere, és mellesleg Kucsma ex-elnök veje is.

Politikatudományok Nemzetközi Központja, a Törvényhozói Kezdeményezések Műhelye, illetve a Demokratikus Kezdeményezések Alapja.[5] Ha megnézzük, hogy ezek a szervezetek kikkel működnek együtt, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy szinte kizárólag amerikai és kanadai illetőségű intézetekkel, a Világbankkal és a Soros György által működtetett Újjászületés Alapítvánnyal illetve a szintén Soroshoz köthető Helsinki Bizottságokkal vannak kapcsolatban. A személyi összefonódás is látványos: a Pora elnöke, Vladislav Kaszkiv, 1994-1997 között az Újjászületés Alapítványban dolgozott, 2001-től a Világbanknak, majd „A választás szabadsága" NGO-összefogás koordinátoraként.

A tanulmány szerint Pora csak minimális összeget (130 000 dollárt) kapott a nemzetközi közösségtől, eltérően az Otportól és a Kmarától. Ezt az összeget az amerikai German Marshall Fund, a Freedom House és a kanadai International Development Agency-től kapták. Azonban ettől jóval jelentősebb összeget kaptak az ukrán vállalkozóktól: összesen körülbelül 5 millió eurót (ebből 1,2 millió euró készpénz, a többit különböző juttatások alakjában).

A Pora távolabbi céljai között szerepel egy nemzetközi központ létrehozása Ukrajnában, amely a demokratizálódási folyamatot hivatott előmozdítani a térségben, és ez által Ukrajna regionális vezető szerepét is megteremteni.

A Pora mozgalom egyetlen fő szabálya (a tanulmány szerint) az volt, hogy tilos volt a mozgalom jövőjét firtatni: a későbbi struktúra és forma a kampány végéig tabutémának minősült. A Pora végül párttá alakult, de hiába sikerült még a világhírű bokszolót, Vitalij Klicskót is megnyerni a mozgalom céljainak (ő volt a 2006-os választásokon a párt „arca"), a parlamenti választásokon egyetlen helyet sem sikerült megszerezniük. Ezzel a Pora az Otpor és a Kmara sorsára jutott: bár a szervezet még működik, a politikai élet irányításában hivatalosan nem vesznek részt.

A Pora mégis többet volt képes elérni, mint akár az Otpor vagy a Kmara (a sikertelen Zubrról nem is beszélve). Ahogy azt Kaszkiv is elmondta egyik interjújában[6], Ukrajna jóval nagyobb, mint Szerbia, tehát a mozgósításnak is jóval effektívebbnek kellett lennie. Ezen kívül az ukrán forradalom reális lehetőségében senki sem hitt, és az ellenfél (Oroszország) is közvetlen szomszédként vett részt az eseményekben. Külön kiemelte, hogy a Pora-aktivistákat sem az

---

[5] Institute for Euro-Atlantic Cooperation, Institute of Mass Communication, International Center for Policy Studies, Laboratory for Legislative Initiatives, Democratic Initiatives Foundation

[6] Каськив: „Цели всех групп, которые были объединены на Майдане, разные" From-UA interjú, http://pora.org.ua/content/view/3313/185/

Otpor, sem a Kmara aktivistái nem utasították semmire, legfeljebb tanácsokat adtak nekik, vagy szimpatizánsként részt vettek a rendezvényeiken.[7]

Ebben az interjúban Kaszkiv elmondta, hogy ha a Porát nemzetközi erők finanszírozták volna, akkor valóban beszélhetnénk arról, hogy valaki beleavatkozik egy ország belügyeibe, így azonban fölösleges is erről szót ejteni. „Mi eszmékért és elvekért harcoltunk. Sehol sem talál olyan példát, hogy mi valamilyen politikai erő érdekében folytattunk volna agitációt." [8]

Amerika szerepe a narancsos forradalomban

Janukovics a kampány során többször is megvádolta ellenfelét, Juscsenkót, hogy nyugati pénzből finanszírozza kampányát. Szép számmal akadtak olyan ukrán vállalkozók, akik örültek a régi rezsim megbukásának, és erre hajlandóak voltak nagy összegeket áldozni. De nem csak egyes vállalkozók, hanem az Egyesült Államok is segítette az ellenzéki oldal hatalomra jutását, akár alapítványokon keresztül, akár politikai agytrösztök segítségének biztosításával. Amerika Ukrajna legnagyobb külföldi befektetőjeként természetesen igyekszik minél nagyobb politikai befolyásra szert tenni az országban.

Az Egyesült Államok mind Szerbia, mind Grúzia és Ukrajna esetében sok pénzt áldozott arra, hogy a demokratikus erők legyőzzék a diktatúrákat. Peter Ackerman és Jack Duvall „A Force More Powerful: A Century of Nonviolent Conflict" (Palgrave: 2001) című könyvükben kifejtik, hogy az erőszakmentes ellenállás segítette az Otport abban, hogy megnyerje a nemzetközi közösség szimpátiáját, és ezzel anyagi támogatását is. Julie A. Corwin tanulmánya[9] szerint a National Endowment for Democracy (NED), amelyet az Egyesült Államok Kongresszusa alapított, 2000-ben 282 ezer dollárt adott az Otpornak. A Nemzetközi Republikánus Intézeten keresztül a NED további 74 ezer dollárt utalt át a szervezetnek. Korábban 125 ezer dollárt kapott az Institute for Democracy in Eastern Europe, amelynek szintén az Otpor volt a haszonélvezője.

A grúziai választások során több olyan cikk is napvilágot látott az orosz és a grúz sajtóban, melyek szerint az Egyesült Államok és Soros György beleavatkozik a grúz belügyekbe. Eduard

---

[7] Bár jó néhány aktivistát be sem engedtek Ukrajnába: Milos Milenkovics Otpor-vezetőt 2004. decemberében ezer évre kitiltották Ukrajnából, Alesandar Maricsot (szintén otporos) még 2004. októberében visszafordították a határról.

[8] Каськив: „Цели всех групп, которые были объединены на Майдане, разные" From-UA interjú, http://pora.org.ua/content/view/3313/185/

[9] Julie A. Corwin: East: Regime Change on the Cheap, http://www.rferl.org/featuresarticleprint/2005/04/47268268-9e3d-414a-928d-435ff4de8af2.html

Sevarnadze elnök is megjegyezte egy rádióinterjújában, hogy egy nemzetközi szervezet támogatja a kormányellenes erőket, később a szóvivője megerősítette, hogy az elnök a grúz Nyílt Társadalom Intézetre gondolt. Soros tagadta, hogy beleavatkozna a demokratikus folyamatokba, illetve, hogy grúziai alapítványának éves költségvetéséből, mely 2003. során 4,6 millió dollár volt, a Kmara közvetlenül részesedett volna.

A NED, amely 1989. óta van jelen Ukrajnában különböző projektekkel, 2001. és 2004. között több mint 240 ezer dollárt költött az ukrán ifjúság politikai mobilizációjára. 2004-ben további 100 ezer dollárt költöttek erre a célra egy másik program keretében, de ezekből a pénzekből a Pora nem kapott. Kaszkiv, a Pora vezetője határozottan tagadta, hogy a Soros Alapítványok pénzzel támogatták volna a szervezetet. Ez azt mutatja, hogy a forradalmak nyugati pénzzel való támogatása csökkent. A Népszabadság a The Guardiant idézve azt írta, hogy az Egyesült Államok hivatalosan 41 millió dollárt költött Belgrádban egy év alatt az ellenzéki mozgalmakra, Ukrajnában pedig csak 14 milliót, ami magában foglalta a megfigyelők kiképzését és az exit poll felmérések költségeit is.[10] Ugyanitt megjegyzik azt is, hogy a forrásokat mindhárom esetben ugyanazok a szervezetek biztosították: az amerikai Demokrata Párt vezette Nemzeti Demokrata Intézet, a republikánusok Nemzetközi Republikánus Intézete, az USA külügyminisztériumához tartozó USAid, valamint Soros György Nyílt Társadalom Intézete és a Freedom House nem kormányzati szervezet.

A pénz mellett azonban a diplomácia szerepe sem mellékes. Az USA belgrádi nagykövete 2000-ben ugyanaz a Richard Miles volt, aki 2003-ban már tbiliszi nagykövetként segítette tanácsaival a rózsás forradalmat (talán az volt a hiba a fehérorosz forradalom esetében, hogy ott nem ő, hanem a Nicaraguában még eredményesen működő Michael Kozak volt a nagykövet).

Az elnökválasztások eredményének kijevi közzététele után Colin Powell külügyminiszter azt nyilatkozta, hogy „nem tudjuk elfogadni az eredményt", és hozzátette: "az ukrán vezetőknek el kell dönteniük, hogy a demokrácia oldalán állnak-e vagy sem, hogy tiszteletben tartják-e a nép akaratát vagy sem. Ha az ukrán kormány nem cselekszik azonnal, akkor ennek következményei lesznek a kapcsolatainkban."[11] Moszkvával kapcsolatosan csak annyit jegyzett meg a külügyminiszter: "nem akarunk versengeni Oroszországgal ebben az ügyben". George W. Bush hálaadásnapi hosszú hétvégéjét töltötte texasi farmján, és csak röviden válaszolt az újságírók

[10] Rezsimbuktatás franchise-ban, Népszabadság, 2004. november 27.

[11] Messziről jött emberek, HVG, 2004. december 3.

kérdéseire: "Állítják, hogy rengeteg választási csalás történt ott, az eredmény érvényessége ezért kérdéses".[12] 2005. májusában azonban sokkal magabiztosabban fogalmazott, amikor a Nemzetközi Republikánus Intézet ünnepségén hitet tett a demokrácia exportjának folytatása mellett, és hangsúlyozta, hogy „a szabadság további utat tör magának a Kaukázusban és Közép-Ázsiában".[13]

Soros György, a kelet-európai forradalmak bőkezű adakozója másképp vélekedik a demokráciaexportról. A Magyar Nemzet hírösszefoglalója szerint az NPR amerikai közszolgálati rádióban tett interjújában elmondta, hogy teljesen helyesnek érzi azt, hogy tavaly megpróbálta megakadályozni George Bush amerikai elnök újraválasztását. Ennek ellenére van egy közös célja Bush elnökkel: a demokrácia terjesztése. Soros azonban aggódik amiatt, ahogyan Bush elnök a demokráciát terjeszteni akarja. A milliárdos szerint az állampolgároknak kell kiállniuk az elveikért, és akkor törekvéseiket örömmel segíti ő maga is. „Ez más megközelítés, mint amikor valaki katonai eszközökkel akarja rájuk kényszeríteni a demokráciát" [14] – emelte ki Soros György a különbséget. Soros György megerősítette, hogy vannak olyan esetek, amikor az alapítványai és az amerikai külügyminisztérium együttműködik, ilyen volt például az az eset, amikor a Nyílt Társadalom Intézet Üzbegisztánban az amerikai külügyminisztériumtól kapott pénzügyi segítséget. A milliárdos hozzátette, hogy ugyanazokat a célokat követik, csak alapítványa sokkal több figyelmet szentel a demokrácia előmozdítására, mint a külügyminisztérium.

Már évekkel ezelőtt észrevehető volt, hogy Soros György figyelme a közép-európai országok után a posztszovjet országok felé fordult.[15] Kiterjedt pénzügyi manővereket folytat olyan országokban, ahol szervezete, a Nyílt Társadalom Intézet, illetve különböző alapítványai által támogatott nem-kormányzati szervezetek, civil egyesületek többé-kevésbé meghatározó politikai szerepet játszanak. Intézetével illetve alapítványaival szinte az egész posztszovjet térségben jelen van, az ukrán forradalomban is jelentős szerepet töltött be ezek segítségével.

---

[12] Uo.

[13] Stier Gábor: Idegen kéz, www.mno.hu, 2005. május 28.

[14] Hírösszefoglaló, www.mno.hu, 2005. május 11.

[15] Soros György 2001-ben a Financial Timesban megjelent cikkében azzal vádolta meg Leonyid Kucsmát, hogy a fehérorosz állammodell átvételével kísérletezik Ukrajnában, és az elnök lemondását követelte. (George Soros: Step aside, Mr. Kuchma, www.ft.com, 2001. március 2.

A milliárdos üzletember ukrajnai kapcsolatairól már évek óta cikkezik az orosz és az ukrán sajtó. Állításuk szerint Ukrajna függetlenségének 1991-es kikiáltása óta Soros sok ukrán politikus és értelmiségi hűségét vásárolta meg. Azzal gyanúsítják az Újjászületés Alapítványt és a Nyílt Társadalom Intézetet, hogy azok gazdasági tervei végrehajtásának megalapozását végzik az országban. 2006. januárjában bejelentette, hogy közreműködne egy független tévécsatorna létrehozásában is Ukrajnában, tehát valószínűleg továbbra is politikaformáló tényező szeretne lenni az országban.

Következtetések

A demokrácia a nyugati civilizáció felfogása szerint a legjobb politikai berendezkedés, ezért természetesnek tűnik, hogy ezt szeretnék terjeszteni (többek között) a kelet-európai országokban is. Amerika egységesnek tűnik a demokrácia exportjával kapcsolatos álláspontjában, csak a módszerben látszik különbség republikánusok és demokraták között. Azonban azt kell hinnünk, hogy a demokrácia terjesztése nem minden hátsó szándék nélküli. A különböző „színes forradalmak" segítségével hatalomra jutó ellenzék általában Amerika-barát irányvonalat képvisel, ami legalábbis gyanússá teszi a különböző, Egyesült Államokhoz köthető alapítványok és intézetek pártatlan segítségét és határtalan demokráciaszeretetét.

„Amíg valóban csak egy diktatúra megbuktatása történik ezen az úton, nincs mit ellene felhozni, de a veszély abban áll, hogy a már létrejött pluralista demokráciákban is fennmarad ez az intézményhálózat és a központi „demokráciatervezés." (Pokol, 2005). Ez a veszély valóban reálisnak tűnik, hiszen miért is mondana le valaki önként már megszerzett befolyásolási képességéről, úgy, hogy rendelkezésére áll egy kiépített intézményi és alapítványi hálózat, megfelelő médiaháttér ahhoz, hogy „népakaratként" tüntesse fel saját érdekeit? Ez pedig ahhoz vezethet, hogy ezeknek az országoknak a lakossága azt hiszi, hogy egy valódi demokráciában él (és bár a szabadságjogok valóban jobban érvényesülnek, esetleg az életszínvonal jelentősen csökken a paternalista állam hiánya miatt), valójában csak bizonyos üzleti körök érdekei kívánják fenntartani ezt a látszatot – és ily módon nem is különböznek igazán a forradalmakkal megdöntött rendszerektől.

Felhasznált irodalom és hivatkozott Internetes oldalak:

Pokol Béla: Globális uralmi rend (Kairosz Kiadó, Budapest, 2005)

Gerorge Soros: Step aside, Mr. Kuchma, 2001. március 2. (www.ft.com)

Stier Gábor: Idegen kéz (http://mn.mno.hu/index.mno?cikk=286636&rvt=22&rvt2=57&s_text=idegen+k%E9z&s_texttype=1&norel=1&pass=3)

Rezsimbuktatás franchise-ban (http://www.nol.hu/cikk/342127/)

Messziről jött emberek (http://hvg.hu/hvgfriss/2004.49/200449HVGFriss8.aspx)

Каськив: „Цели всех групп, которые были объединены на Майдане, разные” From-UA interjú, http://pora.org.ua/content/view/3313/185/

Julie A. Corwin: East: Regime Change on the Cheap, http://www.rferl.org/featuresarticleprint/2005/04/47268268-9e3d-414a-928d-435ff4de8af2.html

Vladiszlav Kaszkiv: Case Study Pora: ”Pora – vanguard of the victory” (http://pora.org.ua/content/blogcategory/141/206/)

www.ft.com

www.hvg.hu

www.mno.hu

www.nol.hu

www.pora.org.ua

www.rferl.org

www.ieac.org.ua

www.imc.org.ua

www.icps.org.ua

www.parlament.org.ua

www.dif.org.ua

Nótári Tamás
A kora középkori salzburgi birtokjegyzékek margójára

Írásunkban a kora középkori Salzburg teljes egészében ránk maradt birtokjegyzékeit tesszük vizsgálat tárgyává. A *Notitia Arnonis* (**I.**) és a *Breves Notitiae* keletkezésésnek korát és körülményeit, valamint szerkezetüket vázoljuk (**II.**), majd a két jegyzék politikailag némiképp eltérő tendenciáját elemezzük, megjegyzéseket téve nyelvhasználatukra és annak kapcsolataira az okleveles nyelvével (**III.**), végül pedig Salzburg különféle neveit – Iuvavum és Salzburg – és azok változatait rendszerezzük a kora középkori források tükrében (**IV.**).

I. A *Notitia Arnonis* keletkezésének idejének és céljának meghatározásában maga a szöveg van segítségünkre, hiszen a lejegyzés idejére a textus igen fontos utalást tartalmaz.[1] Mielőtt e mondatot behatóbban szemügyre vennénk, érdemes a *Notitia Arnonis* keletkezésével összefüggésben álló forrásokat áttekinteni. Nagy Károly oklevelei közül a 168-as számot viselőben királyok és királynők, hercegek és más, istenfélő emberek adományairól olvashatunk.[2] Ezen, Wolfram által 791-re datált[3] oklevél a hercegi és az egyéb emberektől származó adományokon kívül királyi és királynői adományokat is említ, amelyekre a *Notitia Arnonis* nem utal,[4] s ezt azért teheti, mivel – Pippin Tasziló gyámja lévén – Bajorország szoros kapcsolatba került a frankokkal, s a frank királyok visszamenőleg is a püspökség jótevőinek minősültek.[5] Ezek alapján ezen oklevél nem látszik összefüggésben állani a *Notitia Arnonis*szal, annál is inkább, minthogy a *Breves Notitiae* párhuzamos szöveghelye expressis verbis jelzi Pippin és nővére, Hiltrud közreműködését.[6] Ha tehát a 168-as oklevél kifejezetten a *Notitia Arnonis*ra utalna, úgy igen sajátságos módon az oklevélben felsorolt tényeket az igazolandó dokumentum, vagyis a *Notitia Arnonis* nem tartalmazná.[7] Ezen oklevél természetesen párhuzamba állítható több, hasonló tartalmú oklevéllel. A 788-ból származó, 162-es számú

---

[1] *Notitia Arnonis* 8, 8. (Ed. Lošek, F. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 130. 1990.) *Noticiam vero istam ego Arn una cum consensu et licentia domni Karoli piissimi regis eodem anno, quo ipse Baioariam regionem ad opus suum recepit, a viris valde senibus et veracibus diligentissime exquisivi, a monachis et laicis, et conscribere ad memoriam feci.*

[2] MGH Dipl. Karol I. 226. *Omnes res episcopatus sui …, que de datione regum aut reginarum seu ducum vel relinquorum deum timencium hominum … tradite vel delegate sunt … confirmare per nostram auctoritatem deberemus.*

[3] Wolfram, H.: *Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. 378–907.* Wien 1987. 189.

[4] Lošek, F.: *Notitia Arnonis und Breves Notitiae. Die Salzburger Güterverzeichnisse um 800.* MGSL 130. 1990. 31.

[5] Lošek 1990. 31; Wolfram 1987. 190.

[6] *Breves Notitiae* 11, 1–2. (Ed. Lošek, F. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 130. 1990.) *Iterum ad Iuvavensem sedem. Soror domni Pippini regis nomine Hiltrut, mater Thassilonis ducis, concedente eodem anno rege post obitum viri sui Ottilonis ducis in eorum omnium bonam retributionem coram deo et sanctis eius dedit ad Iuvavensem sedem in pago Danubiacensi villam, que dicitur Puche, cum manentibus XXXVIIII et cum omni appendicio suo, hoc quidem Meinhardo comite nobilissimoque viro affectante in eternam coram deo mercedem suam proque remedio amine sue. Thassilo quoque dux una cum matre sua Hiltrude concedente domno Pippino rege dederunt deo et sancto Petro ad Iuvavensem sedem pro animabus suis villam nuncupatam Campus cum manentibus XXX et coloniis eorum et cum omnibus rebus eorum super Salzaha.*

[7] Lošek 1990. 32.

oklevél szintén foglalkozik az aktuális bajorországi eseményekkel,[8] s ezt erősíti meg a *Traditio Frisingensis* is, amely szerint *„anno secundo, quod domnus rex Carolus Baiuariam adquisivit ad Tassilonem clericavit”,*[9] valamint *„in secundo anno quo translatus est Tassilo dux de regno suo”.*[10] Az *aquisitio* dátumát e források is egyértelműen 788-ra teszik, aminek alapján a *Notitia „eodem anno, quo ipse Baioariam regionem ad opus suum recepit”*[11] közlését teljes bizonyossággal a 788-as esztendőre vonatkoztathatjuk.[12] Az idézett mondat[13] alaposabb elemzése esetén kiderül, hogy az időhatározói bővítmény *(anno, quo … recepit)* az első állítmányhoz *(exquisivi)* tartozik, s ennek nem kell feltétlenül egyeznie a második állítmány *(conscribere ad memoriam feci)* által jelöltekkel, annál is inkább, mivel a két állítmány különválasztását sugallja az első állítmány után álló, azt magyarázó kitétel *(a monachis et laicis)*.[14] Ugyanakkor e mondat nem feltétlenül bír perdöntő jelentőséggel a *Notitia Arnonis* datálásában, hiszen Benedictus diakónus mind az *a viris valde senibus et veracibus diligentissime exquisivi,* mind az *ad memoriam conscribere* fordulatokat szó szerint a *Libellus Virgilii*ből[15] vette át.[16]

Lehetséges tehát, hogy a *Notitia Arnonis*t már 788-ban lejegyezték, azonban egy valamivel későbbi idő sem zárható ki; a rotulusi szöveghagyomány[17] címként a 790-es esztendőt *(anno dcc lxxxx)* adja meg, s csak a XV. századi betoldások tették hozzá a 788-ra utaló bejegyzést *(anno dcc lxxxviii congestum)*, tehát az általunk ismert legkorábbi, a XII. századból származó datálás a 790-es évszámot engedi valószínűsíteni. Ezek alapján összefoglalva megállapítható, hogy 788 végén *(eodem anno, quo ipse Baioariam regionem ad opus suum recepit)* a Nagy Károly által követelt, és a Salzburg által készségesen prezentált, részint régebbi feljegyzésekre támaszkodó és ezekből merítő, részint új adalékokat tartalmazó kimutatás valamikor Bajorország frank okkupációja, vagyis 788 és – amint a szöveghagyományból következtetni lehet – 790 között keletkezett.[18]

A *Notitia Arnonis* szerkezetének áttekintése nem okoz különösebb nehézséget, Lošek ezt a következőképp vázolja:[19]

Praefatio
A A salzburgi Ecclesia Sancti Petrinek tett adományok (1–6.)
1. Hercegi adományok (1–5.)
a Theodo (1.)
b Theodbert (2.)
c Hucbert (3.)
d Odilo (4.)
f Tasziló (5.)

---

[8] MGH D Karol. I. 219. *Quia ducatus Baioarie ex regno nostro Francorum aliquibus temporibus infideliter per malignos homines Odilonem et Tassilonem, propinquum nostrum, a nobis subtractus et alienatus fuit, quem nunc moderate iusticiarum deo nostro adiuvante ad propriam revocavimus dicionem.*

[9] *Traditio Frisingensis* Nr. 127a (Ed. Bitterauf, Th. Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte. Neue Folge 4–5. München 1905–1909.

[10] *Traditio Frisingensis* Nr. 127b

[11] *Notitia Arnonis* 8, 8.

[12] Lošek 1990. 32.

[13] *Notitia Arnonis* 8, 8.

[14] Lošek 1990. 33.

[15] *Libellus Virgilii* 2. Vö. Wolfram, H.: *Libellus Virgilii. Ein Quellenkritisches Problem der ältesten Salzburger Güterverzeichnisse*. Vorträge und Forschungen 20. Sigmaringen 1974. 177. skk.

[16] Vö. *Breves Notitiae* 8, 12. *Hec omnia Virgilius episcopus a viris valde senibus atque veracibus diligenter perquirere studuit posterisque ad memoriam scripta dimisit.*

[17] A *Notitia Arnonis* szöveghagyományához összefoglalóan lásd Lošek 11. sk.; részletesebben Keinz, F.: *Indiculus Arnonis und Breves Notitiae Salzburgenses.* München 1869. 3. skk.

[18] Lošek 1990. 34.

[19] Lošek 1990. 51.

2. Nemesek és félszabadok adományai (6, 1–25.)
   a Adományok (6, 1–21.)
   b Cella Au (6, 22–23.)
   c Cella Otting (6, 24–25.)
3. Ecclesiae parochiales (6, 26–28.)

B Nonnberg (7.)

C *cella Maximiliani* (8, 1–7.)

Eschatolcollon (8, 8.)

A későbbi feljegyzéssel, a *Breves Notitiae*vel szemben tehát a *Notitia Arnonis* szerkezete könnyebben áttekinthető – a hercegi adományok természetesen adódó kronológiai rendszere mellett megjelenik ugyan a topográfiai elv is, ám a szerző ezen belül is igyekszik az időbeli sorrendiséget megtartani.

II. A *Breves Notitiae* Arnt három alkalommal is érsekként említi, azonban érdemesnek tűnik az *archiepiscopus*-helyeket behatóbban szemügyre venni. Az első szöveghely[20] esetében már Wilhelm Levison is felhívta a figyelmet, hogy feltehetően egy korai glossa marginalisszal van dolgunk.[21] Az *archiepiscopus* megnevezés teljességgel jogos Arn 798 utáni ténykedéseire vonatkoztatva, azonban a *notum sit, quod* fordulat későbbi betoldásnak tűnik, amit a *pars* kifejezés a *Breves Notitiae*ben egyedül itt előforduló pluralisa is megerősíteni látszik[22] – ezek alapján valószínű, hogy e mondat mindenestül későbbi interpolációként került a szövegbe. A második szöveghely[23] kapcsán feltételezhetjük, hogy nem későbbi betoldással van dolgunk, ugyanis nem volna logikusan megmagyarázható, hogy a másoló miért éppen ebben az esetben kívánta volna Arn érseki méltóságát hangsúlyozni, a többiben viszont csupán püspökként említette volna.[24] A harmadik locus[25] eredetiségében nincsen okunk kételkedni, és a *Breves Notitiae* tizennegyedik fejezetétől kezdve megfigyelhető, a topográfiai csoportosításon belüli kronológiai elrendezés alapján megállapítható, hogy az idézett és az azt követő paragrafusokban[26] említett adományokat Arn mint érsek kapta, mégpedig 798 után.[27] A *Breves Notitiae* számos alkalommal említi Arnt mint püspököt,[28] érsekként megbízhatóan két helyen találkozhatni vele,[29] az egyik szöveghely egyértelműen 798 utánra, a másik pedig a 798 körüli időre utal; mindebből a következő két – egymásnak ellentmondó – következtetést vonhatjuk le. Egyfelől feltételezhetnénk, hogy 798 után – s ha a *Breves Notitiae* keletkezési idejét 798 utánra és 816 előttre tesszük, ez tizennyolc évet jelent – olyan kevés jogügyletet foganatosítottak, hogy a forrás Arnt legfeljebb két helyen nevezhette meg mint érseket. Másfelől kiindulhatnánk abból is, hogy a *Breves Notitiae* oly röviddel 798, vagyis Salzburg érsekséggé válása után került lejegyzésre, hogy csak a közvetlenül 798 után végbement ügyletek nyerhettek felvételt a szövegbe, vagyis az ajándékozások, cserék és adásvételek túlnyomó része 798 előtt jött létre.[30]

---

[20] *Breves Notitiae* 14, 33. *Notum sit, quod Arn archiepiscopus conquisivit II partes de Tusinperch a Gotberto.*

[21] Levison, W.: *Die älteste Lebensbeschreibung Ruperts von Salzburg.* Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde 28. 1903. 216; Lošek 1990. 35.

[22] Egyebütt (*Breves Notitiae* 14, 19. 29.) a *portiones* pluralisszal találkozhatni.

[23] *Breves Notitiae* 14, 54. *Isti Romani de Fischaha voluerunt illam silvam iuxta Fischaha habere in proprio, sed Arn archiepiscopus per ipsos pagenses viros nobiles attestantes duobus vicibus conquisivit sancto Petro ad Salzburg.*

[24] Lošek 1990. 36.

[25] *Breves Notitiae* 15, 4. *Arn archyepiscopus concambiavit ad Pachmann unum territorium et silvam a tribus fratribus, id est Reimbotone, Kozbotone et Putulungo, et dedit eis, quod fuit sancti Petri de dato Eginolui in Lambach.*

[26] *Breves Notitiae* 15, 4–7.

[27] Lošek 1990. 36.

[28] *Breves Notitiae* 14, 40; 16, 3; 18, 8; 19, 3. 4; 23, 1. 3. 5; 24, 2.

[29] *Breves Notitiae* 14, 54; 15, 4–7.

[30] Lošek 1990. 37.

Herbert Haupt a *Breves Notitiae* későbbi – bizonyos pontokon egészen a IX. század közepére tehető – datálása mellett foglalt állást, érvelését főképp nyelvi és stiláris alapokra helyezve. A forráson belül megkülönböztetett egy *Breves Notitiae I.* (hozzávetőlegesen 1–14. fejezet) és egy *Breves Notitiae II.* (15–24. fejezet) textust, a *Breves Notitiae I.* keletkezését 798 utánra vélelmezte, tekintettel arra, hogy azon fejezetek Arnt érsekként említik[31] – ugyanakkor ezt csak két szöveghelyen tudta kimutatni,[32] amelyek közül az első bizonyosan későbbi betoldás eredménye.[33] Nyelvi érvként hozta fel a *fornax* substantivum használatát, nevezetesen hogy míg az első rész többször a *fornacium loca* fordulattal él,[34] addig a későbbiekben a *fornacium I* megfogalmazás[35] található,[36] ám ezen okfejtést Fritz Lošek számos, igen találó érvvel cáfolta meg. Egyrészt felette problematikus csupán egyetlen szöveghely alapján nyelvfejlődési tendenciákra következtetni; másrészt a *fornacium I* szerkezetben nem feltétlenül kell singularis nominativust látnunk, a genitivus partitivuskénti használat éppúgy elképzelhető; harmadrészt ha a *fornacium* mégis singularis nominativus volna, úgy ez egyértelműen beleillenék a középlatin nyelvfejlődésnek a bonyolultabb harmadikról az egyszerűbb második declinatio felé hajló tendenciájába; negyedrészt a *fornax* és a *fornacis locus* között jelentésbeli különbségek is felfedezhetőek; ötödrészt pedig nehezen magyarázható, hogy miért állna a klasszikus latinitástól távolabbi *fornacium* alak a későbbi, tehát a Karoling-kor nyelvi emendatiója után lejegyzett részben.[37] (Ugyanez áll Hauptnak a *fluvius* szó kapcsán kifejtett argumentációjára.[38]) Kétségbevonhatatlan tény, hogy a *Breves Notitiae* második része a némiképpen sematikus *„David presbiter vir nobilis ad Salzpurch totum dedit, quod habuit ad Chirihheim”*[39] minta szerint alakul,[40] ám az ott megmutatkozó – az első, erősebben elbeszélő hangvételű részhez képest valóban jelentős – stiláris változások oka elsősorban a tartalmi különbségekben keresendő.[41]

Ezen érveket, amelyek alapján a *Breves Notitiae* keletkezési időpontjául a 798-as évet vélelmezzük, vagy pedig egy, kevéssel későbbi esztendőt fogadunk el, erősítik a (michael-)beuerni templom feletti vita körülményei.[42] Az említett *Ludowicus rex* minden bizonnyal Jámbor Lajos lehetett, a vitát pedig Nagy Károly király idején, legkésőbb 799 augusztus vége előtt fejezhették be, ugyanis ugyanezen év szeptember 1-jén halt meg az említett Gerold[43] – vagyis a *Breves Notitiae* tizenharmadik fejezetében foglaltak legkésőbb 799-ben megtörtént eseményekről szólnak.[44] A röviddel 798 utáni datálást támasztja alá a Nagy Károly által Salzburgnak biztosított immunitás ténye, ami indokolhatta a birtokviszonyok tisztázását; s noha Nagy Károly ezen oklevele elveszett, az ebben foglaltakra Jámbor Lajos 816. február 5-én kelt

---

[31] Haupt, H.: *Zur Sprache frühmittelalterlicher Güterverzeichnisse.* Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 83. 1975. 35.
[32] *Breves Notitiae* 14, 33. 54.
[33] Lošek 1990. 38.
[34] *Breves Notitiae* 2, 5; 4, 5; 9, 6.
[35] *Breves Notitiae* 14, 50.
[36] Haupt 1975. 47.
[37] Lošek 1990. 38. sk.
[38] Lošek 1990. 39.
[39] *Breves Notitiae* 16, 1.
[40] Haupt 1975. 46.
[41] Lošek 1990. 39. Ugyankkor számos esetben találkozhatni az említett sémától eltérő megfogalmazásokkal is: *Breves Notitiae* 18, 5. *Confirmatio terminum facta est de traditione ipsa, quam Wenilo venator quesivit, sed per veraces viros inventum est et signa facta sunt.*; *Breves Notitiae* 18, 8. *Noticia, qualiter Arn episcopus conquisivit traditiones Eginolfi a Willihelmo filio eius sive Etich comitis ab Atan, id est ecclesiam sancti Iohannis cum rebus suis et Chyemberch ad Tagahartingen.*
[42] *Breves Notitiae* 13, 13. *Illa de ecclesia ad Puron placitum est habitum coram Ludowico rege. ... Rursum placitum est habitum de ipsa ecclesia Arnonis et Wenilonis coram Richolfo et Geroldo legatis domni Karoli regis.*
[43] Wolfram 1987. 190.
[44] Lošek 1990. 40.

és Német Lajos 837-ből származó megerősítő okleveleiből következtethetünk.[45] Heinrich Wanderwitz ezek alapján 798 és 814 közé teszi a *Breves Notitiae* keletkezését,[46] azonban ezt az intervallumot szűkíthetjük azáltal, ha – amint ezt a történelmi körülmények figyelembevétele is indokolja – feltételezzük, hogy a Salzburgnak adott immunitás összefügg, s ezért időben is nagyjából egybeesik Salzburg érsekséggé tételével.[47] Megállapítható, hogy az általa adományozott immunitásokat Nagy Károly túlnyomórészt 787 és 800 között adta ki.[48] Ezek alapján a Salzburgnak adományozott immunitás terminus post quemjeként 798-at, terminus ante quemjeként pedig 800-at határozhatjuk meg, tehát ismét a 798 és 800 közötti időszakot adhatjuk meg a *Breves Notitiae* keletkezési koraként.[49]

Fritz Lošek felosztását követve a *Breves Notitiae* szerkezeti felépítése – amely mind a tartalmi, mind pedig a nyelvi és stiláris szempontokat felöleli – a következőképpen vázolható:[50]

Praefatio
1–13, 13.
A Theodo és Rupert (1–3, 7.)
  a A Rupert-legenda és az első adományok (1–2, 11.)
  b *Libellus Virgilii* I/1. (3, 1–3, 7.)
B Rupert és Theodbert (3, 8–5, 5.)
  a *Libellus Virgilii* I/ 2. (3, 8–3, 16.)
  b Nonnberg (4.)
  c Szent Péter-kolostor (5.)
C Hucbert (6–7, 4.)
  a Adományok (6.)
  b Betoldás: vadászati jog és erdőhasználat (7, 1–7, 2.)
  c Adományok (7, 3–7, 4.)
D Odilo és Virgil (7, 5–10, 5.)
  a A hatalmi viszonyok és az első adományok (7, 5–7, 7.)
  b *Libellus Virgilii* II. (8, 1–8, 15.)
  c Odilo adományai a *cella Maxilimiani*nak (9.)
  d A nemesek adományai a *cella Maximiliani*nak (10.)
E Virgil (és Tasziló) (11–13, 13.)
  a A hatalmi viszonyok és az első adományok (11, 1–11, 3a)
  b Betoldás: pótlások az adományokhoz (11, 3b–12, 3.)
  c *Libellus Virgilii* III. (13, 1–13, 7.)
  d Adományok Ottingnak (13, 8–13, 13.)
Nemesek és közrendűek adományai Salzburgnak (14, 1–24, 4.)

Az első részben (1–13.) a kronológiai, a második részben (14–24.) a topográfiai rendezőelv dominál, azonban ezen alapelvek alkalmazása nem következetes. Az első részben általában az egyházi és a világi oldal főszereplői párban jelennek meg, tehát a salzburgi püspökök Ruperttől Virgilig[51] és a bajor hercegek Theodótól III. Taszilóig; Hucberttől kezdve a passzusok végén, a hercegi adományok után a nemesek adományai következnek.[52]

---

[45] *Salzburger Urkundenbuch II.* Hrsg. Hauthaler, W.–Martin, F. Salzburg 1916. Nr. 5.
[46] Wanderwitz, H.: *Quellenkritische Studien zu den bayerischen Besitzlisten des 8. Jahrhunderts.* DA 39. 1983. 58.
[47] Lošek 1990. 41.
[48] Ehhez lásd Semmler, J.: *Traditio und Königsschutz. Studien zur Geschichte der königlichen monasteria.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung 45. 1959. 1–33.
[49] Lošek 1990. 42.
[50] Lošek 1990. 43.
[51] Arnt e szövegrész (*Breves Notitiae* 1–13.) az *episcopus* nélkül említi.
[52] Lošek 1990. 44.

III. Érdemes némi figyelmet szentelni a *Breves Notitiae* és a korábbi salzburgi textusok viszonyának, különös tekintettel a *Gesta Hrodberti*re és a *Notitia Arnonis*ra. A *Breves Notitiae* szövegére jelentős hatást gyakorolt a Rupert életéről szóló hagiografikus mű, ellentétben a *Notitia Arnonis* textusával, amelyben Rupert nem annyira szentként, hitvallóként, illetve püspökként jelenik meg, hanem sokkal inkább *domnus Hrodbertus*ként,[53] akinek ténykedésére, illetve az erről készült okiratokra a feljegyzés írója biztonsággal támaszkodhat.[54] A *Notitia Arnonis* és a *Breves Notitiae* ezen különbségét érthetővé teszi, hogy a *Notitia Arnonis*ban Arn püspök, illetve Benedictus diakónus nem a salzburgi primátus legitimációját tartotta szem előtt, ami utóbb, a *Breves Notitiae*ben elsődleges fontosságot nyert, s amit a ruperti hagyomány felelevenítése nagyban elősegíthetett.[55] Eltérések mutatkoznak Rupert működésének ábrázolása során abban is, hogy a *Breves Notitiae* a szent apostoli funkcióját hangsúlyozza: a *Gesta Hrodberti* negyedik fejezete szerint a szent elsősorban a keresztény hit megújításán munkálkodott,[56] a *Breves Notitiae* állítása szerint Rupert keresztelte meg Theodo herceget előkelőivel együtt,[57] a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* első fejezete e térítést az egyszerű népre is kiterjesztette.[58] A *Breves Notitiae* nyomatékkal említi Rupert egész Bajorországra és annak népeire kiterjedő működését[59] – félreérthetetlenül a salzburgi primátust alátámasztani szándékozó tendencia –, ám természetesen hallgat a *Gesta Hrodberti*ben említett lorchi,[60] és a *Conversió*ban leírt, Pannónia határáig terjedő utazásáról.[61] A Seekirchen am Wallerseére vonatkozó adatot már mind a *Gesta Hrodberti*, mind a *Conversio*,[62] mind pedig a *Breves Notitiae* tartalmazza.[63] A *Gesta Hrodberti* – és a *Conversio* – szerint Rupert Salzburgba érvén ott régi, még a római korból származó, ám immáron romos építményeket talált,[64] s a

---

[53] Schmitt, F.: *Zur Vita Ruperti.* In: Frühes Mönchtum in Salzburg. Salzburger Diskussionen 4. Hrsg. v. E. Zwink. Salzburg 1983. 100.

[54] Wolfram, H.: *Vier Fragen zur Geschichte des hl. Rupert. Eine Nachlese.* In: Festschrift St. Peter zu Salzburg 582–1582. Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens 93. St. Ottilien 1982. 18.

[55] Lošek 1990. 26.

[56] *Gesta s. Hrodberti confessoris* 4. (Ed. Levison, W. MGH SS rer. Merov. 6. Hannover–Leipzig 1913.) *Quem vir Domini mox coepit de christiana conversatione ammonere et de fide catholica inbuere ipsumque vero et multos alios illius gentis nobiles viros ad veram Christi fidem convertit et in sacra corroboravit religione.*

[57] *Breves Notitiae* 1, 1. *Primo igitur Theodo dux Baioariorum dei omnipotentis gratia instigante et beato Rudberto episcopo predicante de paganitate ad christianitatem conversus et ab eodem episcopo baptizatus est cum proceribus suis Baioariis.*

[58] *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* 1. (Ed. Wattenbach, W. MGH SS 11. 1854; Ed. Lošek F. MGH Studien und Texte 15. Hannover 1997.) *Quem vir Domini cepit de christiana conversatione ammonere et de fide catholica imbuere; ipsumque non multo post et multos alios istius gentis nobiles atque ignobiles viros ad veram Christi fidem convertit sacroque baptismate regeneravit et in sancta corroboravit religione.*

[59] *Breves Notitiae* 1, 2. *Item Theodo dux dedit ei potestatem circuire regionem Bawariorum et eligere sibi locum ad episcopii sedem et ecclesias construendas et ipsos populos ad servicium dei erudiendos cum adiutorio dei et sui ipsius supplemento.*

[60] *Gesta Hrodberti* 5. *Tunc supradictus vir Domini, accepta licentia, per alveum Danubii navigando iter arripuit, sicque tandem perveniens ad Lavoriacensem civitatem, praedicando verbum doctrinae vitae multosque infirmos variis languoribus oppressos orando per virtutem Domini sanavit.*

[61] *Conversio* 1. *Tunc supradictus vir Domini accepta licentia per alveum Danubii usque ad fines Pannoniae inferioris spargendo semina vite navigando iter arripuit, sicque tandem revertens ad Lauriacensem pervenit civitatem multosque ibi infirmos variis languoribus oppressos orando per virtutem Domini sanavit.*

[62] *Gesta Hrodberti* 6; *Conversio* 1. *Deinde, arrepto itinere, pervenit ad quendam lacum, qui vocatur Walarium, ubi ecclesiam in honore sancti Petri principis apostolorum construxit et dedicavit.*

[63] *Breves Notitiae* 1, 3. *Prefatus igitur beatus Rutbertus multa circuiens loca pervenit tandem in pagum Iuvavensem iuxta lacum vocabulo Walarse, ubi exit Fischaha de eodem lacu; consedit ibi et construxit ecclesiam eamque dedicavit in honore beati Petri apostolorum principis.*

[64] *Gesta Hrodberti* 6. *Postea vero ad notitiam pervenit sancto pontifici Hrodberto, aliquem esse locum iuxta fluvium Iuvarum, antiquo vocabulo Iuvavensem vocatum, quo tempore Romanorum pulchra fuissent habitacula constructa, quae tunc temporis omnia dilapsa et silvis fuerant obtecta.*

Theodo hercegtől kért engedélyt megkapván építkezni kezdett.[65] Ezzel szemben a *Breves Notitiae* szerint Rupert a herceg hozzájárulásával jött Salzburgba, ott régi épületeket talált, felépített egy templomot, berendezte püspöki székhelyét, s csak ezek után jelent meg Theodo herceg, aki székhelyül nekiadta e helyet, s egyéb adományokat tett.[66]

Mindezekből világosan kitűnik, hogy a *Breves Notitiae* ábrázolásában Salzburg jelentősebb szerepet játszik, valamint Rupert kötődése jóval szorosabb a városhoz, mint akár a *Gesta Hrodberti*, akár a *Conversio* elbeszélésében: a Rupert által Salzburg előtt felkeresett helyek közül egyedül Seekirchenről esik szó, tekintettel arra, hogy Salzburg ott – ellentétben Lorch városával, amelyről a *Breves Notitiae* hallgat – birtokokkal rendelkezett; Rupert önállóan cselekedett Salzburgban, Theodo csak utóbb adta ténykedésének eredményéhez hozzájárulását, ami a salzburgi püspökök aktivitását és autonómiáját hangsúlyozza.[67] A *Breves Notitiae* a *cella Maximiliani* alapításáról szóló passzusának[68] – a *Libellus Virgilii* egy részének[69] – előképe nagy valószínűséggel a *Gesta Hrodberti* vonatkozó paragrafusa[70] lehetett.[71] Az egyetlen adásvételt, amelyre a *Gesta Hrodberti* is kitér, Piding megvásárlását[72] a *Breves Notitiae*ben is megtalálhatjuk.[73] A Rupert által alapított apácakolostor kapcsán a *Gesta Hrodberti* említést tesz arról, hogy a püspök saját hazájából, Wormsból hozta magával rokonát, Erintrudist, akit a kolostor élére állított,[74] a *Breves Notitiae* természetesen nem utal Wormsra, hiszen egyfelől a szent származásának kérdését[75] sem tárgyalja, másfelől a forrás tendenciájának megfelelően pedig a püspök *saját hazája* nem lehetett más, mint maga Salzburg;[76] hasonlóképpen

---

[65] *Gesta Hrodberti* 7–8. *Hoc audiens vir Domini, propriis cupiens prospicere oculis, quid inde ipsius rei veritas haberet, propter fidelium animarum lucrum ... coepit Theodonem rogare ducem, ut illius loci ei potestatem tribueret ad exstirpanda et purificanda loca et ecclesiasticum, prout ei libitum foret, ordinare officium. Quod ipse dux consensit, tribuens ei in longitudine et latitudine de territorio super duas leuvas possessiones ... Tunc vir Domini coepit renovare loca, primo Deo formosam aedificans ecclesiam, quam in honore sanctissimi Petri principis apostolorum dedicavit, ac demum claustram cum ceteris habitaculis ad ecclesiasticorum virorum pertinentibus usum per omnia ordinabiliter construxit.*

[66] *Breves Notitiae* 2, 1–3. *Non multo post tempore prospiciens idem episcopus aptum non esse eundem locum ad episcopii sedem cepit aptiorem ad hoc opus querere. Una cum consensu et voluntate ipsius ducis pervenit ad fluvium Iuarum, qui alio nomine dicitur Salzaha, in loco vocato Iuvavo. Inveniens ibi multas constructiones antiquas atque dilapsas cepit ibi hunc locum expurgare, ecclesiam construere aliaque edificia erigere ad episcopii dignitatem pertinentia. Non longe postea venit iam fatus Theodo dux ibidem et dedit domno et sancto Rudberto episcopo eundem locum ad episcopii sedem cum finalibus locis ... ac ... hunc locum ad episcopatus honorem et sedem cum omnibus adiacentiis suis perpetualiter confirmavit.*

[67] Lošek 1990. 28.

[68] Vö. Koller, H.: *Zur Frühgeschichte der ältesten Klöster in der Umgebung von Salzburg.* MGSL 117. 1977. 10.

[69] *Breves Notitiae* 3, 7–8. *... ut rogaret ipsum ducem sancto Rudberto dare licentiam ecclesiam ibi construere et habitacula servorum dei, et Theodo dux ita ei licentiam dedit. Venitque ibidem domnus Rudbertus episcopus et cepit ibi cum hominibus suis extirpare et purgare ipsum locum et parvam ecclesiam ceteraque habitacula edificare.*

[70] *Gesta Hrodberti* 7–8.

[71] Lošek 1990. 29.

[72] *Gesta Hrodberti* 8. *... Sanctus Domini vir Rodbertus, cupiens augmentare loca, a praefato duce aliquem fiscum suo vocabulo dictum a Pitingon inter aurum et argentum cum millenis comparavit solidis.*

[73] *Breves Notitiae* 2, 4. *Postea vero domnus et sanctus Rudbertus episcopus Theodoni duci dedit de proprio conquestu suo in auro et argento solidos mille et comparavit ad eum villam, que dicitur Pidinga ...*

[74] *Gesta Hrodberti* 9. *Tunc sanctus Domini sacerdos Hrodbertus, cupiens aliquos adipisci socios ad doctrinam evangelicae veritatis, propriam repetivit patriam. ... iterum cum duodecim veniens discipulis secumque virginem Christi nomine Erindrundam adducens, quam in superiore castro Iuvavensium statuens ibidem colligens congregationem sanctarum monalium et earum conversationem rationabiliter, sicut canonicus deposcit ordo, per omnia disponens ...*

[75] Vö. *Gesta Hrodberti* 1. *... Hrodbertus in Wormacia civitate habebatur episcopus, qui ex nobili regali progenie Francorum ortus ...*

[76] Rupert származásának és salzburgi kötödésének problematikájához lásd Beumann, H.: *Zur Textgeschichte der vita Ruperti.* In: Festschrift für H. Heimpel. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 36. 1972. 166. skk.; Baltl, H.: *Zur Datierungfrage des hl. Rupert.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte,

hangsúlyozza a *Breves Notitiae*, hogy Erintrudis apácafőnöknővé tétele a herceg engedélye és akarata szerint történt,[77] ami világosan jelzi az egyetértésben eljáró püspök és herceg képét, ami a *Breves Notitiae*n végigvonul.[78]

A *Breves Notitiae* helyenként erősen Karoling-párti ábrázolásmódja a kutatók körében – ha különböző mértékben is – elismert és elfogadott.[79] E tendenciát jelzi Pippin és anyja, Hiltrud előfordulása a szövegben,[80] akiket a *Notitia Arnonis* egyáltalán nem említ, s akik mellett Tasziló herceget az elbeszélés egyfajta mellékszereplővé fokozza le.[81] A *Breves Notitiae* mindössze öt alkalommal említi Taszilót,[82] szemben a *Notitia Arnonis* – a terjedelmét tekintve rövidebb forrás – kilenc locusával,[83] grammatikailag pedig csupán egy alkalommal szerepel alanyként a textusban.[84] (A *Notitia Arnonis* és a *Breves Notitae* eltérő forráskezelésének egyik legszembetűnőbb példája a Nonnbergnek tett adományokkal foglalkozó szöveghely – nemcsak tartalmát,[85] hanem a textusban elfoglalt helyét tekintve is: míg a *Breves Notitiae* besorolja a Rupert és Theodbert korában és közreműködése révén juttatott adományok közé,[86] addig a *Notitia Arnonis* teljességgel különálló fejezetet és önálló *praefatió*t szentel e *donatió*knak.[87]) Herwig Wolfram a *Notitia Arnonis*ra az *(eindeutig) prokarolingisch* minősítést használja,[88] Heinrich Wanderwitz viszont a *Notitia Arnonis* kapcsán a forrásnak az Agilolfingek iránt táplált egyértelmű rokonszenvéről szól, a bevezetés és a zárófejezet kivételével.[89] Fritz Lošek megállapítja, hogy amint a *Notitia Arnonis*, úgy a *Breves Notitiae* esetében sem jogos ilyen egyértelmű és lapidáris megállapítással élni, és rámutatott arra, hogy az egyes bajor hercegek megítélése személyenként változó; a feltétlenül pozitív Theodo- és Theodbert-képet az Odilóról és Taszilóról festett, korántsem hízelgő portrék követik, amit a *Libellus Virgilii*ben vázolt konfliktus is alátámaszt.[90]

Kanonistische Abteilung 61. 1975. 1. skk.; Reindel, K.: *Die Organisation der Salzburger Kirche im Zeitalter des hl. Rupert.* MGSL 115. 1975. 88. skk.; Wolfram, H.: *Der heilige Rupert in Salzburg.* In: Frühes Mönchtum in Salzburg. Salzburger Diskussionen 4. Hrsg. v. Zwink, E. Salzburg 1983. 84. skk.; Schmitt, F.: *Zur Vita Ruperti.* In: Frühes Mönchtum in Salzburg. Salzburger Diskussionen 4. Salzburg 1983. 96. skk.; Jahn, J.: *Ducatus Baiuvariorum. Das bairische Herzogtum der Agilolfinger.* Monographien zur Geschichte des Mittelalters 35. Stuttgart 1991. 54. skk.; Forstner, K.: *Quellenkundliche Beobachtungen an den ältesten Salzburger Güterverzeichnissen und an der Vita s. Ruperti.* MGSL 135. 1995. 473. skk.; Wolfram, H.: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit.* Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 31. Graz–Wien–Köln 1995. 228. skk.; Nótári T.: *Gesta Hrodberti.* In: Classica – Mediaevalia – Neolatina. Edd. Havas, L. et Tegyey, E. Debrecen 2006. 131. skk.

[77] *Breves Notitiae* 4, 1. *Cepit autem idem beatus pontifex una cum consilio et voluntate domni Theodberti ducis in superiori castro sepedicti Iuvavensis oppidi construere ecclesiam ac monasterium sacris virginibus ad habitandum in servicio dei et sancte Marie matris domini, et peracta ecclesia consecravit eam domino in honore eiusdem sancte dei genetricis Marie posuitque ibidem per licentiam et voluntatem domni Theodberti ducis Christi ancillam deo sacram neptem suam nomine Erindrudem cum aliis deo devotis feminis in servicium dei et sancte Marie semper virginis Christique genitricis.*

[78] Lošek 1990. 30.

[79] Wanderwitz 1983. 56; Wolfram 1974. 203.

[80] *Breves Notitiae* 11, 1–2.

[81] Lošek 1990. 47.

[82] *Breves Notitiae* 11, 1. 2; 13, 1. 10; 14, 4.

[83] *Notitia Arnonis* 5, 1. 7; 6, 1. 2. 13. 15. 22. 24.

[84] *Breves Notitiae* 11, 2.

[85] *Notitia Arnonis* 7, 9. *farinarii cum omnibus apenditiis – Breves Notitiae* 4, 7. *omnia, que ad ipsam villam pertinent*; *Notitia Arnonis* 7, 3. *mansus V – Breves Notitiae* 4, 5. *mansus VI*; *Notitia Arnonis* 7, 12. *tributales III – Breves Notitiae* 4, 9. *tributales IIIIor*

[86] *Breves Notitiae* 4.

[87] *Notitia Arnonis Praef.*; 7.

[88] Wolfram 1974. 203.

[89] Wanderwitz 1983. 45.

[90] Lošek 1990. 21.

Egyértelműen megállapítható, hogy a két forrás közül egyik sem szolgált a másik számára előképül, vagyis a *Breves Notitiae* nem tekinthető a *Notitia Arnonis* kibővített átdolgozásának, attól teljességgel függetlenül jött létre.[91] Mindkét auctornak – a *Notitia Arnonis* esetében Benedictus diakónusnak és a *Breves Notitiae* ismeretlen szerzőjének – bizonyos feljegyzések álltak rendelkezésükre, amelyeket forrásként használhattak.[92] További lényeges különbséget jelez a két forrás címe is: a *Notitia Arnonis* singularisa mutatja, hogy esetében egy utólag elkészített, gyűjtőmunkán alapuló, egységes feljegyzéssel van dolgunk, a *Breves Notitiae* pluralisa pedig jelzi, hogy nagy valószínűséggel számos, korábban készült feljegyzést olvaszt magába.[93] A két szöveg között bizonyos eltérések mutathatók ki azon tekintetben is, hogy az általuk felhasznált forrásokat – korábbi *notitiá*kat – mennyire aktualizálták, igazították saját korukhoz: az aktualizálásokat, amelyeket a *Notitia Arnonis* és a *Breves Notitiae* azonos tartalmú helyeinek összevetéséből ismerhetünk fel, legtöbbször a *nunc,* illetve a *tantummodo* szó jelzi.[94] A módosítások során gyakorta a latin, illetve római helységneveket helyettesítették germán nevekkel, a gazdasági és topográfiai viszonyokat néhol igyekeztek megfeleltetni a kor viszonyainak, a rövidebb szöveg, vagyis a *Notitia Arnonis* szenvedett változtatásokat – ugyanakkor aktualizáló tendenciákat csak azon szöveghelyeken érhetünk nyomon, amelyeket mindkét forrás tartalmazott, ám e módosítások soha nem találhatóak meg egyidejűleg a két textus azonos tartalmú locusaiban.[95] Ezen eredményekből két következtetés vonható le: egyfelől – amint már megállapíthattuk – sem a *Notitia Arnonis,* sem a *Breves Notitiae* nem szolgált a másik szöveg előképéül vagy forrásául, másfelől pedig kitűnik, hogy a későbbi textus, a *Breves Notitiae* őrzi a régebbi, az eredeti forrásokhoz, *notitiá*khoz közelebb álló szövegréteget.[96]

Nyelvileg a *Breves Notitiae* – akárcsak a *Notitia Arnonis* – sajátos keveréke az oklevéli és a historikus elbeszélő nyelvnek; érdemesnek tűnik e jelenségre néhány példát felvillantani. Az adományozás, átadás megjelölésére a *Breves Notitiae* leggyakrabban a *dare,* valamivel ritkábban a *tradere* kifejezést használja, ezzel szemben a *Notitia Arnonis*ban a *tradere* jóval gyakrabban fordul elő, mint a *dare*: tekintettel arra, hogy a két szó között lényeges jelentésbeli különbséget nem fedezhetünk fel, ha a különféle verbumokkal jelzett, a két forrás tartalmilag azonos helyein előforduló birtokok jellegét és jogi sorsát vizsgáljuk, e terminológiai eltérés oka másutt keresendő.[97] Mivel a *Notitia Arnonis* Nagy Károly számára készített, a Salzburgi Püspökség vagyoni helyzetét igazoló dokumentumként keletkezett, a hivatalos nyelvhasználathoz közelebb álló *tradere* verbumot alkalmazza gyakrabban, a *Breves Notitiae* pedig – tekintettel a kevésbé szigorúan hivatalos, sokkal inkább általánosan legitimációs célzatra – a köznyelvibb *dare* igét preferálja, amiben már a Karoling-kor nyelvi reformja is érezteti hatását.[98] Ugyanezen hatásnak tudható be a *Breves Notitiae* grammatikailag messze korrektebb alak- és mondattana, ami többek között a participiumhasználatban is

---

[91] Lošek 1990. 21.

[92] *Breves Notitiae* 18, 8. *Noticia, qualiter Arn episcopus conquisivit traditionem ...*; 16. 1. *Noticia prediorum ad Chyricheim.*; 16, 3. *... quod concambium inter ceteras kartas continetur.*; 18, 5. *Confirmatio terminum facta est de traditione ipsa ..., sed per veraces viros inventum est et signa facta sunt.*

[93] Lošek 1990. 22.

[94] *Breves Notitiae* 3, 1. *venientes ... in illum locum, qui nunc dicitur Pongo – Notitia Arnonis* 8, 1. *in locum, qui dicitur Pongawi*; *Breves Notitiae* 14, 1. *in Bisontio, quod nunc Pinzco dicitur – Notitia Arnonis* 6, 2. *in pago Pinuzgaoe loca nuncupantes Bisonzio et Salafelda*; *Notitia Arnonis* 1, 6. *in quo sunt tantummodo pascua ovium – Breves Notitiae* 2, 7. *ad pascua pecodum*; *Notitia Arnonis* 5, 1. *in loco, quo dicitur Chruchunperk ..., in quo nunc sunt plantagines vinearum institute – Breves Notitiae* 2, 10. *in loco, qui dicitur Chruchinperch, vineas duas cum vinitoribus suis*; *Notitia Arnonis* 7, 8. *ad pontes, que nunc vocatur Stega – Breves Notitiae* 4, 10. *usque ad Stegen*; *Notitia Arnonis* 7, 5. *in quo sunt tantummodo prata et silva – Breves Notitiae* 4, 4. *prata et silva et alpes IIIIor*

[95] Lošek 1990. 24. sk.

[96] Lošek 1990. 25.

[97] Haupt 1975. 38.

[98] Haupt 1975. 38.

megmutatkozik: a *Breves Notitiae*ben számos helyen a *loco dicto,*[99] illetve *loco vocato*[100] fordulattal találkozhatni, szemben a *Notitia Arnonis*ban rendszeresen előforduló *villa nuncupante* összetétellel.[101] (A passzív értelemben használt *nuncupante* participium imperfectum igen jellemző a Merowing-kor okleveleire, amit nagy valószínűséggel az Agilolfing diplomák is átvettek.[102]) Az oklevéli nyelv a *Breves Notitiae*ben számos esetben átadja helyét az elbeszélő stílusnak, kiváltképp azon részekben, amelyeket a számunkra ismeretlen szerző a *cella Maximiliani*[103] és Otting[104] kapcsán kibontakozott vitát tematizáló *Libellus Virgilii*ből vett át: e két helyen él az auctor az oratio recta eszközével,[105] amivel a *Notitia Arnonis*ban egyáltalán nem találkozhatni.

IV. A Kr. u. I. században, a római uralom elején keletkezett város, Iuvavum nevének etimológiája máig nem kellően tisztázott, a rómaiak nagy valószínűséggel az ott lakó kelta népességtől vették át e megnevezést. Szintén jó okkal elfogadhatjuk, hogy a *Iuvavum* név a Salzach folyó régebbi nevével, a *I(u)varus* megnevezéssel rokonságban áll, s hogy ebben az esetben a folyónév régebbi a városnévnél, vagyis a *Iuvavum* név a *I(u)varus* származéka. A bajor uralom előtt e nevet utolsóként Eugippius *Vita Sancti Severini* című művének tizenharmadik fejezete említi, amikor egy *Iuvaó*nak nevezett város közelében történtekről emlékezik meg.[106] A *Gesta Hrodberti* Rupert vándorlása során egy, az Ivarus folyó mellett fekvő, régi nevén Iuvavumnak nevezett helyről tesz említést,[107] a Rupert által alapított és rokonára, Erintrudisra mint vezetőre bízott apácaközösség elhelyezése kapcsán pedig a iuvavumiak felső váráról emlékezik meg:[108] tehát megnevezésként az antik Iuvavum névből képzett adiectivumot használja.

A *Breves Notitiae* egy érdekes szöveghelyén a két név mintegy egymást magyarázza, ugyanis a forrás egy, a Iuarus folyó mellett fekvő, Iuvavo nevű helyről beszél, amit közönségesen (népnyelven) Salzburgnak hívnak.[109] Egyebütt a *Breves Notitiae* gyakran él a *Salzburg, Salzburch* illetve *Salzpurch* névvel,[110] máshol többször használja a *Iuvavensis,*[111] ritkábban a *Salzburgensis* melléknevet.[112] A *Notitia Arnonis* bevezetője Salzburg városáról beszél, amely a iuvavumiak körzetében, az Igonta folyó mellett van, amit más néven Salzachnak neveznek *(oppidum Salzburch in pago Iobaocensium super fluvium Igonta, qui alio nomine Salzaha vocatur [113])*; e megfogalmazás tehát nem csupán a város, hanem a folyó esetében él a két név egymást magyarázó lehetőségével. Kérdésként merülhet fel, hogy a kettős megnevezés mennyiben értékelhető a korabeli kétnyelvűség bizonyítékaként, vagy pedig Arn kora tudományos igyekezetének kell betudni.[114] A *Notitia Arnonis* egyebütt a *Salzburc, Salzburch*

---

[99] *Breves Notitiae* 12, 2.
[100] *Breves Notitiae* 2, 1.
[101] *Notitia Arnonis* 1, 2; 2, 3; 2, 7; 6, 16.
[102] A *Notitia Arnonis* bizonyos fordulatai – így például a számos alkalommal visszatérő *mansos ... vestitos et ... apsos* (*Notitia Arnonis* 1, 2.) –, valamint névmáshasználata langobárd hatásra engednek következtetni. vö. Haupt 1975. 42. skk.
[103] *Breves Notitiae* 8, 1. skk.
[104] *Breves Notitiae* 13, 1. skk.
[105] *Breves Notitiae* 8, 8; 13, 3.
[106] Eugippius, *Vita Sancti Severini* 13, 1. (Ed. Noll, R. Berlin 1963.) *Item iuxta oppidum, quod Iuvao appellabatur* – vö. Noll 1963. 83.
[107] *Gesta Hrodberti* 6. *aliquem esse locum iuxta fluvium Ivarum antiquo vocabulo Iuvavensem vocatum*
[108] *Gesta Hrodberti* 9. *in superiori castro Iuvavensium statuens*
[109] *Breves Notitiae Praef. in loco, qui dicitur Iuvavo, quod vulgo dicitur Salzburg, super fluvium Iuarum*
[110] *Breves Notitiae* 9, 4; 14, 51. 54. 55; 15, 1. *Salzburg;* 23, 2. *Salzburch;* 16, 1. *Salzpurch*
[111] *Breves Notitiae* 1, 3. *pagus;* 3, 11; 5, 1; 6, 1; 7, 1. 6; 8, 3. 5; 9, 1; 11, *tit.*; 11, 1. 2; 12, 2; 14, 1. *sedes;* 4, 1. *oppidum;* 7, 1. *castrum;* 8, 10. *potestas*
[112] *Breves Notitiae* 3, 15; 12, 1; 13, 4; 14, 15; 15, 2. *sedis (episcopatus)*
[113] *Notitia Arnonis Praef.*
[114] Vö. Forstner 1995. 471.

és *Salzpurch* neveket használja,[115] valamint egy alkalommal a *Salzburgensis* adiectivumot.[116] A *Notitia Arnonis* megfogalmazása *(in pago Iobaocensium)* – amely párhuzamba állítható a *Breves Notitiae* egyetlen alkalommal használt *in pagum Iuvavensem*[117] fordulatával[118] – fokozott figyelmet érdemel, mivel a későbbiekben mindkét feljegyzés germán nevén, a *Salzburggau* különféle alakjaival *(in pago Salzburchgaoe, -burgaoe, -burgowe, in pago Salzburgoense)*[119] élve emlegeti. (Ennek kapcsán kell szót ejteni Willi Mayerthaler azon – a szakirodalomban némiképp vitatott[120] – etimológiai okfejtéséről, miszerint a *pago Iuvavensis* jelzős szerkezetbe a *Iuvavensis* adiectivum helyébe a kétségkívül ősibb, a Salzach kelta–latin folyónevét, az *Ivarus*t behelyettesítve a **Pagoivaro*, vagyis *Salzburggau,* illetve *Salzachgau* szó képezhette a bajorok népnevének – Bagovari – etimonját.[121]) A *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* a Iuvavum városnevet e formában nem tartalmazza, a *Gesta Hrodberti*vel átfedést mutató első fejezete csupán – jelzős szerkezettel – a Iuvarus (vagyis a Salzach) folyó mellett fekvő, régi nevén iuvavuminak nevezett helyet említi *(locum iuxta fluvium Ivarum antiquo vocabulo Iuvavensem vocatum*[122]*)*, ami egybecseng a *Iuvavensis* adiectivumot gyakorta alkalmazó tendenciával.[123] A *Salzburc,* illetve *Salzpurc* mint nomen két alkalommal,[124] a *Salzburgensis* adiectivum pedig három helyen fordul elő e forrásban.[125]

Míg a *Iuvavum* városnévként a IX. századtól kezdve egyre ritkábban fordul elő a forrásokban, addig az ebből származó *Iuvavensis* melléknév mind okiratokban, mind pedig irodalmi művekben tovább él a Salzburgi Érsekség nevében Arntól (785/798–821) kezdve egészen Heroltig (939–958) az érsekek hivatalos megnevezése: *sanctae ecclesiae Iuvavensis archiepiscopus*.[126] A *Iuvavenses,* vagyis a *salzburgiak* adiectivum substantivumkénti használata némiképp korlátozott,[127] ugyanakkor a *Salzburg* nomenből képzett *Salzburgensis* adiectivummal több szöveghelyen is találkozhatni.[128] A X. század közepéig a *Salzburgensis* melléknév előfordulása nem általános, azonban a X. század második felétől, kiváltképpen pedig a XI. és a XII. századtól szinte teljességgel kiszorítja a klasszikusabb *Iuvavensis* alakot.[129] Ugyanakkor a *Iuvavensis* jelző oly szorosan hozzátapadt az érsekség nevéhez, hogy az oklevelek kiállítási helyeként, még azon esetekben is, ha a szöveg magáról a Salzburgi Érsekségről, vagyis az *ecclesia (sedis) Iuvavensis*ről szól, Salzpurchot jelölik meg.[130] Bizonyos textusok a *Iuvavensis* jelzőt a *Salzburgensis*szel magyarázzák, így például Arn *(Iuvenensis*

---

[115] *Notitia Arnonis* 6, 22; 7, 1. *Salzburc*; 6, 25; 8, 7. *Salzburch*; 8, 4.; 8, 5; 8, 6. *Salzpurch*
[116] *Notitia Arnonis* 1, 4. *pagus*
[117] *Breves Notitiae* 1, 3.
[118] Reiffenstein, I.: *Baiern und der Pagus Iobaocensium – Neues zum Namen der Baiern?* Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache 6. 1986. 97.
[119] *Notitia Arnonis* 1, 2. 6; 2, 1. 2. 3. *pagus Salzburchgaoe; Notitia Arnonis* 3, 2; 6, 5. 10. 12. 13. 15. 18. 25; 7, 2. 4. 7. *pagus Salzburgaoe; Breves Notitiae* 5, 3; 12, 1. *(pagus) Salzburgowe; Notitia Arnonis* 1, 4; 6, 3. *pagus Salzburgensis*
[120] Vö. Reiffenstein 1986. 96. skk.
[121] Mayerthaler, W.: *Woher stammt der Name 'Baiern'?* In: Das Romanische in den Ostalpen. Hrsg. v. Messner, D. Wien 1984. 7. skk.
[122] *Conversio* 1.
[123] Vö. a *Conversio* – az 5. caputot kivéve – valamennyi fejezetével.
[124] *Conversio* 6; 11. *Salzpurc*
[125] *Conversio* 2; 11; 14.
[126] Reiffenstein 1990. 194.
[127] *Notitia Arnonis,* Praef. *in pago Iobaocensium; Conversio* 6. *Iuvavensium episcopo;* 8. *archiepiscopo Iuvavensium; Iuvavensium rectorum;* 10. *episcopis Iuvavensium*
[128] *Notitia Arnonis* 1, 4; *Breves Notitiae* 3, 15; 12, 1; 13, 4; 14, 15; 15, 2; *Conversio* 2; 11; 14.
[129] Reiffenstein, I.: *Der Name Salzburgs – Entstehung und Frühgeschichte.* MGSL 130. 1990. 195.
[130] Salzburger Urkundenbuch I. Hrsg. v. W. Hauthaler. Salzburg 1910. 95; 99; 103.

(sic!) *ecclesiae archiepiscopus necnon Salzburgensium*[131]*)* és Adalwin érsek *(Adalwino archiepiscopo sanctae ecclesiae Iuvauensis qui et Salzpurgensis vocatur*[132]*)* esetében.

Magyarázatot igényel azon kérdés, hogy a *Iuvavum* nomen eltűnése, illetve a *Salzburg* (és alakváltozatai) általi kiszoríttatása után miért maradt a *Iuvavensis* adiectivum még jó ideig használatban, noha az új, germán névből képzett *Salzburgensis* melléknév is rendelkezésre állott. Ennek okai feltehetőleg az írott latinitásban, illetőleg a germán nevekből derivált, latinizált melléknevek nehézkességében keresendők: a *Iuvavensis* adiectivum kizárólag írásbeli alkalmazását a hosszabb időn át azonos és biztos ortográfia is mutatja – a latin szóbeliség utolsó lecsapódása az írott forrásokban alighanem a *Notitia Arnonis* praefatiójában megjelenő *in pago Iobaocensium* fordulat lehetett. Több évszázados koegzisztencia után a XII. századtól a *Salzburgensis* melléknév szinte teljességgel kiszorította a *Iuvavensis*t, amit annak tudhatunk be, hogy míg a *Salzburgensis* adiectivum városnévi eredete és bázisa változatlanul – és immáron egyedüliként – használatban volt, addig a *Iuvavensis* főnévi kapcsolódás nélküli, önálló melléknévként már a kancellária nyelvében sem mutatkozott életképesnek.

Mindezek tükrében felmerül két kérdés. Miként magyarázható a Iuvavumról Salzburgra történt névváltozás, illetve e nevek időleges egymás mellett élése? Törvényszerűnek tekinthető-e az etnikum megváltozása esetén – mint például esetünkben a Bajor Hercegségnek a VI–VIII. századi története során – a topográfiai megnevezések újakkal történő felcserélése? Az utóbbi kérdésre egyértelműen nemleges választ adhatunk: az újonnan betelepülők főszabály szerint megtartották a korábbról származó, általuk mintegy „készen talált" földrajzi neveket, még azon esetekben is, ha ezek jelentése számukra nem volt világos – e jelenség során elegendő az e területről való Atanate/Adnet, Albina/Alm, Morciacum/Morzg, Ovilavis/Wels, Lentia/Linz, Vindobona/Wien, Lauriacum/Lorch, Batavis/Passau, Quint(i)anis/Künzing, Augusta (Vindelicum)/Augsburg nevekre gondolnunk. Egyáltalában nem meglepő tehát, hogy a ma egynyelvű terület számos város- és folyóneve nem a germán beáramláskor született, hanem a római, illetve a rómaiakat megelőző kor nyelvállapotának maradványa. Éppen ezért magyarázatra szorul azon jelenség, hogy a bajorok a hajdani római város, Iuvavum régi nevét egy új névvel, Salzburggal cserélték fel. E vonulatot erősíti az is, hogy a I(u)varus (eredetileg talán *Isonta) folyónak a Salzaha/Salzach nevet adták, ami annál is különösebb, hiszen e terület minden nagyobb és kisebb folyójának nevére a többszöri etnikumváltozás semmilyen lényeges hatással nem bírt – gondoljunk csak a Duna, Isar, Inn, Traun, Saalach, Mattig, Ager, Enns, Steyr, Erlauf, Traisen, Mura és Dráva folyókra. E sorba tartozik a *I(u)varus (*Isonta)* név is, s amint a forrásokból egyértelműen megmutatkozott, azon lehetőséggel semmiképpen sem számolhatunk, hogy a vidék lakosai – kiváltképp mivel Salzburgtól délre egészen a XI. századig római maradványnépesség jelenlétére is következtethetünk – e nevet elfelejtették volna, s ez tette volna szükségessé az új (Salzaha/Salzach) név bevezetését. [133] E nyelvi újítás magyarázatát Ingo Reiffenstein abban véli megtalálni, hogy – amint az onnan nem messze, az Isar és az Inn között fekvő vidékeken a germán, valamint Kelet- és Dél-Ausztriában a szláv eredetű településnevek mutatják – a hajdani Noricum ripense területét elfoglalók szándékosan nem kívántak a római uralommal kontinuitást vállalni, nagy valószínűséggel azért, mert a hatalomátvétel nem mehetett végbe békésen.[134] Az új, Salzburg és Salzach nevekre nem nehéz magyarázatot találni: a bajorok feltehetően igen korán saját befolyásuk alá vonták a reichenhalli sókitermelést – Reichenhall egymás mellett létező latin és germán neve, Salinae és Halla is ugyanazon folyamat eredménye lehetett, amit már Salzburg esetében is nyomon követhettünk.[135]

---

[131] SUB II. Nr. 5. (*a.* 816)
[132] SUB II. Nr. 19. (*a.* 860)
[133] Reiffenstein 1990. 196. sk.
[134] Reiffenstein 1990. 197.
[135] Reitzenstein 1986. 52.

Nótári Tamás: Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526).

(*Tanulmányok Pécs történetéből 17. Pécs Története Alapítvány, Pécs 2005. 481 oldal)*

A *Tanulmányok Pécs történetéből* című sorozat tizenhetedik kötete, Fedeles Tamás monográfiája a szerző 2004-ben a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Medievisztikai PhD-programjának keretében summa cum laude minősítéssel megvédett doktori értekezésének bővített és átdolgozott változata. A sorozatról érdemes tudni, hogy négyféle típusba sorolható köteteket foglal magába: a kronológiailag és tematikailag széles skálán mozgó konferenciakötetek, a tematikus konferenciák anyagát közreadó kötetek, az egy-egy terjedelmesebb forrást közlő munkák, valamint a monográfiák. Ez utóbbi típusból jelen kötet a második, amely azonban több szállal is kötődik az első hasonlóhoz, Koszta Lászlónak a pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenységéről írott monográfiájához.[1] Fedeles Tamás részint követve Koszta László módszertani alapvetését bővebb anyagból dolgozhatott, hiszen az általa vizsgált időszak okleveles anyaga már jóval gazdagabb. A szerző a pécsi káptalan 1354 és 1526 közötti történetének, személyi összetételének teljes forrásanyagát feldolgozta, elvégezve annak archontológiai és prozopográfiai vizsgálatát. Ezen időszakból már több ismerettel rendelkezünk a kanonokok származásáról, életútjáról, feladataikról, külföldön végzett egyetemi tanulmányaikról. Fedeles Tamás munkája mélyre ható betekintést enged a káptalan elé kerülő, kivizsgálandó ügyekbe is. Külön figyelmet érdemel, hogy a szerző a pécsi káptalan viszonyait a kor egy-egy nyugat-európai káptalanjának helyzetével is összehasonlítja.

A szerző munkájának szakirodalmi-módszertani előzményeként említi Köblös József 1994-ben napvilágot látott, négy kanonoki testület személyi összetételét vizsgáló monográfiáját[2] és Leo Santifaller 1924/25-ben megjelent kétkötetes művét, amely a brixeni káptalan összetételét tárta fel.[3] Azon tény, hogy a vizsgált időszak kezdőpontjaként az 1354-es esztendőt adja meg a szerző, azzal indokolható, hogy a pécsi kanonokora vonatkozó, Károly Róbert-kori adatokat Timár György már 1981-ben publikálta,[4] Koszta László pedig már idézett 1998-as monográfiájában 1353-ig mutatta be a testület közhitelességi tevékenységét – amint ezt Fedeles Tamás is említi előszavában. A záró évszám nem igényel különösebb magyarázatot, hiszen a magyar középkor végét a communis opinio doctorum a mohácsi csata évében határozza meg. A szerző igen precízen megjegyzi ugyanakkor, hogy e korszakhatárok rugalmasan kezelendők, mivel a vizsgált időszakban voltak olyan személyek is, akik már 1354 előtt stallumhoz jutottak, illetve 1526 után is rendelkeztek javadalmakkal.

---

[1] Koszta László: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353).* Tanulmányok Pécs történetéből 4. Pécs 1998.

[2] Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában.* Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12. Budapest 1994.

[3] Santifaller, Leo: *Das Brixner Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter I–II.* Schlern-Schriften 7. Innsbruck 1924–1925.

[4] Timár György: *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában.* In: Baranyai Helytörténetírás 1981. Pécs 1982. 13–56.

Monográfiájában Fedeles Tamás gazdag forrásbázisra támaszkodott, noha e források jóval szerényebben csordogálnak, mint a korabeli nyugat-európai káptalanok esetében. Statútumok, számadáskönyvek és *protocollum*ok híján a szerző elsősorban a hiteleshelyi kiadványokra támaszkodhatott, amelyek segítségével összeállította a testület archontológiáját, valamint feltérképezte a tanúként közreműködő egyházi személyek körét. Vizsgálat tárgyává tette a pécsi püspöki vikáriusok okleveleit is, hiszen számos esetben a káptalan tagjai töltötték be e hivatalt, illetőleg ezen oklevelek tanúnévsoraiban is találkozhatni kanonokok neveivel. A szerző az egyéb hatóságok kibocsátotta diplomákból is kigyűjtötte a pécsi kanonokok neveit, valamint forrásként használta a pápai regesztákat. Szintén a forrásbázis részét képezte Koller József egykori nagyprépostnak a pécsi egyházmegye történetére vonatkozó forrásokat tartalmazó hétkötetes munkája.[5] Az egyetemi anyakönyveket sem hagyta a szerző figyelmen kívül, hiszen a kanonokok egyötöde folytatott kimutathatóan egyetemi tanulmányokat, illetve két formuláskönyvet is bevont a vizsgálódás körébe.

A monográfia első fejezetében historiográfiai áttekintés olvasható. Egyrészt a nemzetközi kutatások összefoglalása, amire eleddig a magyar kutatásban nem került sor, s hasznossága többek között azért is elvitathatatlan, hiszen Fedeles Tamás a magyar káptalan(ok) felépítését, összetételét európai összehasonlításban is vizsgálja. Másrészt a magyar káptalanok kutatástörténetét vázolja a szerző, harmadrészt pedig a pécsi testületre vonatkozó kutatásokat veszi számba. A második fejezetben az intézmény középkori történetének összefoglalását követően a testület szerkezeti felépítésével ismertet meg bennünket a monográfia. A harmadik fejezet a káptalani javadalmak betöltésének pécsi gyakorlatát vizsgálja: ennek körében áttekinti, hogy Pécs esetében milyen arányban rendelkeztek királyaink, a pécsi püspökök, a pápák a stallumok betöltéséről, végül pedig a javadalomcseréket tekinti át. A negyedik fejezetben szerző a testületbe történő bejutást teszi vizsgálat tárgyává. Elsőként a kanonokok származását (báró, nemes, polgár, jobbágy, külföldi) vizsgálja, és meghatározza az egyes társadalmi csoportok reprezentációs arányát. Ezt követően a kanonokok műveltségi szintjét (egyetemjárás) térképezi fel, majd a javadalomszerzés különböző típusait (személyi és területi kapcsolatok, uralkodói szolgálat stb.) mutatja be. Az ötödik fejezet a már stallummal rendelkező személyek feladatait foglalja össze, vizsgálja a káptalan tagjainak liturgikus kötelezettségeit és a lelkipásztori szolgálatban vállalt szerepüket. Jelentősége miatt külön alfejezet foglalkozik a testület közhitelű tevékenységében szerepet vállalókkal, majd a helybetartózkodás, és javadalomhalmozás jelenségeit vizsgálja meg. A hatodik fejezetben a kanonokok életmódjára vonatkozó általános információkon túl az egyes méltóságok, hivatalok, stallumok, oltárok nyújtotta bevételekről származó információk alapján a szerző megkísérli hozzávetőlegesen kiszámítani egy-egy stallum jövedelmét, a régészeti feltárások eredményei segítségével vizsgálja a kanonokok lakáskörülményeit, majd áttekintést ad a kanonokok mentalitásáról, életviteléről – az európai összehasonlítás tükrében. A hetedik fejezet a káptalanból való továbblépés lehetőségeit mutatja be.

A két részből álló munka második fele közli a vizsgálat során feltárt négyszáznégy személy rövid életrajzát. A szerző igyekezett az összegyűjtött és rendszerezett adatok alapján a rendelkezésre álló információknak leginkább megfelelő kritériumrendszert felállítani. A főbb adatokat táblázatokba foglalta és térképeken ábrázolta. A szempontrendszer – amint Fedeles Tamás megjegyzi – Köblös József munkáján és a külföldi szakirodalomban már régóta alkalmazott módszereken alapul, melyek adaptálásával megpróbálta egy, lehetőség szerint mindenre kiterjedő, komplex összefoglalást készíteni.

[5] Koller, Iosephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum I–VII.* Posonii–Pesthini 1782–1812.

A kötet „Kitekintés” című fejezetében Fedeles Tamás igen értékes, programatikus gondolatokat fogalmaz meg a középkori magyar káptalanok (és kanonokjaik) történetének kutatása számára. Felette kívánatosnak ítéli, hogy készüljön valamennyi magyar káptalanról egy archontológiai és egy prozopográfiai összeállítás – e munkát egy e célra felálló kutatócsoport keretében tartja megvalósíthatónak. Ennek kapcsán joggal hivatkozik a Nyugat-Európában már jó ideje folyó ilyen irányú munkákra *(Germania Sacra, Prussia Sacra, Helvetica Sacra, Fasti Ecclesiae Gallicanae, Fasti Ecclesiae Anglicanae)*. Magyarországon egy ilyesfajta sorozat meritumát többek között abban látja, hogy ezáltal az egyházmegye-történeti feldolgozások is modern alapokra volnának helyezhetők. Fedeles Tamás már korábban is szorgalmazta a világiak és az egyháziak, valamint a szomszédos országok kutatói között megvalósítandó együttműködés szükségességét, így például 2004 szeptemberében egy Németországban rendezett nemzetközi konferencián összefoglalta a középkori magyar székeskáptalanok tagjaira vonatkozó korábbi kutatásokat, majd az előadás végén állást foglalt a team-munka relevanciája mellett, amely elgondolás széleskörű helyesléssel találkozott.

Mindezek alapján a legmesszebbmenőkig egyetérthetünk a monográfiához előszót író Font Márta professzor asszonnyal, a sorozat társszerkesztőjével, miszerint Fedeles Tamás munkája jelentős mértékben gazdagította a hazai medievisztika irodalmát, és méltán tarthat számot mind az egyház-, a jog- és a helytörténészek érdeklődésére. A magunk részéről továbbá üdvözlendőnek tartanók a munka – esetlegesen rövidített változatának – idegen nyelven történő közzétételét, hiszen ezáltal a nyugat-európai összehasonító kutatás vérkeringésében bekerülhetne a magyar egyháztörténet e fejezete is.

Nótári Tamás
Római jogi szöveggyűjtemény szerb nyelven

Magdolna Sič: *Praktikum iz rimskog privatnog prava – Život i pravo u rimskoj imperiji,* Novi Sad 2005. 275 oldal
Szűcs Magdolna: *Gyakorlatok a római magánjog köréből – Élet és jog a Római Birodalomban,* Novi Sad 2005. 275 old.

A *Praktikum iz rimskog privatnog prava – „Život i pravo u rimskoj imperiji"* c. kötet Szűcs Magdolna, az Újvidéki Egyetem professzorának munkája. E kötet első kiadása 2000-ben látott napvilágot, amit hamarosan, 2002-ben követett a második kiadás. Az oktatási segédkönyv példaképéül Vécsey Tamás jogesetgyűjteménye szolgált,[1] amelyet Szűcs Magdolna a magyar ajkú hallgatókkal több éven át fel is dolgozott. Később – amint ezt a professzor asszonytól megtudhattuk – a szerb anyanyelvű hallgatók is szívesen fogadták ezt a módszert.
Az *Előszó*ban a szerző-szerkesztő ismerteti a „Praktikum" célját, amelyre már az alcím is utal *(Élet és jog a Római Birodalomban)*. Ennek során felhívja a hallgatók figyelmét Hermogenianus azon megállapítására, miszerint *„hominum causa omne ius constitutum est"*, s hogy ennek szellemében a jogot nem lehet és nem szabad a történeti-emberi viszonyoktól elvontan értelmezni és tanítani. Feladata tehát megláttatni a római jogban az örök emberit, amit arra Moravcsik Gyula is felhívta *„A papíruszok világából"* című 1942-es kötetében a figyelmet.[2] Abban, hogy – Savigny szavaival élve – *„a gyakorlat tudományosabb, a tudomány pedig gyakorlatiasabb legyen"* a római forrásszövegek nagy segítségére lehetnek a jogi oktatásnak. A mindennapi problémák és az azokat az igazságosság és a méltányosság elve alapján megoldani kívánó jogszabályok születésének kapcsolatát nyomon követhetjük a római jogászok esetmegoldásain keresztül. Általuk a hallgató megismerheti a jogászi gondolkodásmódot, elsajátíthatja a magánjog alapfogalmait és napjainkban is alkamazott szabályait.
Bevezetésként a *„Bevezetés helyett"* címszó alatt Strabón leírásában[3] a hallgató megismerkedhet Róma városának jellegzetességeivel, majd áttekintő képet kap a jogászképzés-jogásszá válás modelljeiről a római történelem során (az archaikus kortól Iustinianus császár oktatási reformjáig). A római magánjogot a gyűjtemény Gaius hármas felosztásában *(personae, res, actiones)*, melynek keretében a későbbi jogi ágakra való felosztást is figyelembe vesszük, a további években tanulandó magánjogi anyag könyebb megalapozása érdekében. A gyűjtemény a dolgokra vonatkozó rész *(de rebus)* keretében a dologi, az öröklési és a kötelmi jogot természetesen külön fejezetekre osztva tárgyalja.
Minden rész tárgyalása bevezető tanulmánnyal kezdődik, amely a tankönyvek anyagához kiegészítő ismereteket kínál a hallgatók számára a legfontosabb elvek és fogalmak tekintetében, ugyanakkor nem feledkezik meg olyan momentumokról sem, amelyek a jogtörténet határterületeivel (az irodalom- és a vallástörténettel) érintkezik. A római jogtudósok mellett helyet kaptak a kötetben a jogtörténeti szemszögből releváns szerzők forrásszövegei is, így például Ammianus Marcellinus, Augustinus, Gellius, Cato maior, Cicero, Dio Cassius, Festus, Galenus, Horatius, Iuvenalis, Livius, Martialis, Ovidius, Plautus, Plinius maior és minor, Plutarkhos,

[1] Vécsey T.: Jogesetek. Budapest 1901.
[2] Moravcsik Gy.: A papíruszok világából. Budapest 1942. 26.
[3] Strabón, Geographica 5, 3, 8.

Polybios, Quintilianus, Sallustius, Seneca, Tacitus, Terentius, Tertullianus, Varro, Vergilius és Vitruvius műveiből is olvashatók szemelvények a szöveggyűjteményben.

A forrásszövegeket tartalmazó válogatásban a szerkesztő felhasználta az eredeti latin források mellett a magyar, szerb és horvát nyelven megjelent szöveggyűjteményeket is.[4] A gyűjtemény a forrásokat csak szerb nyelven közli, azonban nem mulasztja el a nélkülözhetetlen latin kifejezéseket megadni. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a válogatás számos ügyletmintát is tartalmaz, amelynek összeállítása és értelmezése során Szűcs Magdolna elsősorban Moravcsik Gyula már idézett összeállítására, Pólay Elemér *„A dáciai viaszostáblák szerződései”* című 1972-es monográfiájára és Szepessy Tibor chrestomathiájára támaszkodik.[5]

Minden fejezet feladatokkal végződik: egyes eseteket a szerző a forrásokból, másokat Vécsey gyűjteményéből merítetett, ugyanakkor bizonyos esetek nem forrásszerűek, ám a tananyag jobb elsajátíthatóságához jelentős segítséget nyújthatnak. A *Függelék*ben található a kézikönyvben idézett római jogászok és ókori szerzők rövid életrajza, valamint egy válogatás a szerb nyelven elérhető római jogi irodalomból.[6] Meggyőződésünk szerint e nagy eruditióval, a forrásanyag és a szakirodalom kiváló ismeretével összeállított munka nem csupán a római joggal tananyagszerűen foglalkozó jogász és történész egyetemi hallgatók, hanem a klasszikus ókor iránt érdeklődők számára is értékes kézikönyvként, illetve forrásgyűjteményként szolgálhat.

[4] Szűcs i.m. 13.
[5] Pólay E.: A dáciai viaszostáblák szerződései Budapest 1972; Szepessy T.: A régi Róma napjai. Budapest 1968.
[6] Szűcs i.m. 264. skk.

Novák M. Zoltán

Globális kormányzás, globális gazdaság — ahogy a spanyol későskolasztika látta[1]

Vannak a filozófiatörténetnek olyan alakjai, akik figyelemreméltó életművük érdemi elismerése helyett arra kárhoztattak, hogy bizonyos részproblémák előremutató földolgozása miatt egy-egy szaktudomány „úttörőiként" tartsák őket számon. Ez a sors jutott osztályrészül a spanyol későskolasztika mesterének, az egész XVI. században át virágzó salamancai iskola meg-alapítójának, Francisco de Vitoriának is, akinek nevével – afféle kiállítási tárgyként – szinte kizárólag a szigorlatra készülő jogászhallgatók találkozhatnak. Említésének kontextusát egy – a nemzetközi jogi kézikönyvekben toposszá vált – pár soros méltatás alkotja, mely visszatérően a jogág kialakulásának *első* állomásaként mutatja be a domonkos teológus munkásságát – pontosabban annak a korban átstrukturálódó nemzetközi renddel, mindenekelőtt pedig a leghúsbavágóbb indiánkérdéssel foglalkozó szeletét. Ebből az intellektuális árnyéklétből törhet ki Vitoria immár a magyar olvasóközönség szemében is Csejtei Dezső és Juhász Anikó kétkötetes, hangsúlyozottan bölcseleti megközelítésű elemzésének révén, mely a *Monumenta Hispanica* sorozat első darabjaként látott napvilágot.

A filozófiai perspektíva azért is alkalmas Vitoria gondolkodói profiljának hívebb megrajzolására, mert a spanyol teológus – ahogy erre a szerzőpáros találóan rámutat – hivatását a társadalom univerzális hatáskörű lelkiismeretének fogta föl, és ezzel sokban napjaink kritikai értelmiségének attitűdjét előlegezte meg. „A teológus foglalatossága olyannyira átfogó, hogy semmilyen érv, semmiféle vita, semmiféle anyag nem tűnik szakmájától idegennek" — írja Vitoria *De potestate civili* című nagyelőadásának bevezetőjében. (86.) A könyv ennek ellenére nem Vitoria társadalomfilozófiájának rendszeres bemutatását nyújtja, hanem legjelentősebb teljesítményének: a *ius gentium* alapvetésének új dimenziókra kiterjedő vizsgálata révén kívánja fölvillantani a teológus gondolatrendszerének tágabb kontúrjait. Csejtei és Juhász stratégiája ennyiben kétségtelen szellemi erőről és önállóságról tanúskodik: nem a Vitoria-kutatás eredményeit kívánták magyar nyelven összefoglalni, hanem egy meghatározott probléma új szempontú vizsgálatával hozzájárulni az értelmezések gazdagításához. A radikális Mással való találkozás fenomenológiája, melynek témája súlyos metafizikai szálként szövődik a skolasztikus

[1] A kritika korábbi, rövidebb változata *Francisco de Vitoria mint a globális igazságosság prófétája* címmel megjelent a Vulgo 2006/1-es számában.

közjogi érvelés elemzésébe, nemcsak a tudományos Vitoria-képet árnyalhatja, hanem modern egzisztenciánk alól is képes kihúzni a talajt. A lábunk alatt megnyíló mélységből pedig olyan feszítő etikai, antropológiai és történetfilozófiai kérdések tódulnak elő, melyek – az Újvilág meghódításának jogszerűségén töprengő koraújkori emberhez hasonlóan – a mai olvasót is önmagával való számvetésre késztetik.

A szerzők célkitűzése rendkívül komplex, és ez néhány ponton nem válik előnyére vállalkozásuknak. A munka egyszerre szövegkiadás, kommentár, tudományos értekezés és publicisztika: A második kötet Vitoria két ünnepi nagyelőadásának, *Az indiánokról* és *A háború jogáról* szóló *relectio*knak, valamint – a kontraszt kedvéért – Juan Ginés de Sepúlveda hasonló témájú dialógusának *(Második Democrates, avagy az indiánok elleni háború igazságos okairól)* magyar fordítását tartalmazza. Az első kötet gerincét az ezekhez írt kommentárok alkotják, melyekben Csejtei és Juhász mindenekelőtt egy politikafilozófiai és egy antropológiai problémára: a gyarmatosításokkal globálissá táguló világrend fölállítandó jogi rezsimjére, illetve a kulturális mássággal való találkozás egzisztenciális tapasztalatára összpontosít. A kötet első négy fejezete ezeknek a kérdéseknek a korabeli kontextusába avatja be az olvasót: a szerzők először a derengő spanyol aranykor korrajzát adják; majd Vitoria szellemi fejlődésének bemutatásán keresztül a rá ható riválisbölcseleti áramlatokat veszik sorra; külön fejezetet szentelnek annak, hogy a vitoriai társadalomelmélet releváns kategóriáit ismertessék; végül egy mentalitástörténeti elemzés keretében a témakör legneuralgikusabb pontját: az indiánokhoz való viszony alakulását tekintik át. Az összegzésnek szánt záró fejezetet végül arra használja föl a szerzőpáros, hogy Vitoria gondolatait aktualizálva elmondják véleményüket napjaink slágertémájáról: a globalizációról.

A fordítások kapcsán az első zavarbaejtő körülmény, hogy nincs kifejezetten föltüntetve, ki ültette át magyarra az eredetileg latin nyelvű traktátusokat. Ha a háttérben szerényen meghúzódó, névtelenségbe burkolózó közreműködő teóriáját – mint napjaink ethoszával nyilvánvalóan összeegyeztethetetlent – elvetjük, marad az a megoldás, hogy ezek mögött is a Csejtei-Juhász szerzőpáros áll, akik ily módon szerkesztői, szerzői és fordítói minőségben egyaránt jegyzik a könyvet. Még problematikusabb, hogy az sem derül ki, összevetette-e valaki a fordításokat az eredetivel; előző megfontolásainkból kiindulva két verzió jöhet szóba: vagy senki, vagy pedig Csejtei Dezső és Juhász Anikó egymás fordításait ellenőrizték – ezt azonban, mintegy természetesnek véve, nem tartották fontosnak közölni. Sajnos a fordítások alacsony színvonala, melyre jelen sorok írója jórészt egy-két próbafúrásból vett minta alapján következtet, az első verziót valószínűsíti.[2] Fölöttébb szomorú képet fest a magyar könyves szakma

[2] A fordítás ellenőrzésénél az alábbi kritikai kiadást használtam: Francisco de Vitoria: *De indis et de iure belli relectiones.* Carnegie Institution. Washington, 1917.

helyzetéről, hogy egy olyan szövegkiadás esetében, mely valószínűleg évtizedeken át első számú vonatkoztatási pontja lesz a Vitoria iránt magyar nyelven érdeklődőknek, az Attraktor Kiadó nem áldozott valódi kontrollfordítóra. Annál is fájdalmasabb, hogy a hibák nagy részét egy latinul nem vagy alig tudó egyszerű lektor is észrevehette és a benne lakozó „természetes észre" támaszkodva kijavíthatta volna: ezek ugyanis értelemzavarók lévén kizökkentik az olvasást rendes kerékvágásából, és átfogalmazás után kiáltanak.

Utóbbiak közül talán a legbosszantóbb ismétlődően fordul elő a *De indis* magyar szövegében: A fordítók többes szám harmadik személyű cselekvésként adják vissza a passzív *arguitur* kifejezést, és ezzel azt a benyomást keltik, hogy ez azokra a tekintélyekre vonatkozik, akikkel Vitoria vitázik. Valójában azonban mások véleményét általában a tényleg többes szám harmadik személyű aktív *dicunt* igével vezeti be a teológus, az *arguitur* személytelen formája pedig saját érvelését közvetíti: *et ideo aliter arguitur* helyesen *»ezért másképp érvelek (tkp. zajlik az érvelés)«*, nem pedig „ezért a következőképpen érvelnek" (II. 17). Ez az egy betűnyi elírás órákra képes a figyelmes olvasót olyan fokú kétségbeesésbe kergetni, melyben saját értelmi képességeinek legszélsőségesebb megkérdőjelezéséig jut el, mígnem – főleg más hasonló helyek (pl. II. 47.) összevetésével – rájön a probléma nyitjára. Néhány oldallal később ennek fordítottjába ütközünk: a megint csak személytelen *et videtur quod sic* fordulatot *[és úgy tűnik, igen]* merészen többes szám első személyű cselekvésként értelmezik („úgy véljük, igen"), és ezzel a vele bevezetett közkeletű vélekedést a szerző szájába adják (II. 18).

Az olvasó egy fokkal jobb helyzetben van akkor, ha a hiba beméréséhez és azonosításához nem kell egy egész fejezet kontextusát újragondolnia, mert az már egy mondaton belül leleplezi magát. Így például annak kapcsán, hogy az eretnek milyen föltételekkel idegenítheti el vagyonát, a következőt olvashatjuk: „visszterhes jogcímen (…) nem jogszerű az, ha valakit bűntett miatt bíróság elé idéznek, hiszen így a vevő lenne becsapva, s kitéve annak a kockázatnak, hogy elveszíti a szóban forgó dolgot és a vételárat akkor, ha az eladót elítélnék" (II. 20-21). Itt nyilvánvalóan arról van szó, hogy ha az eladót komolyan és közvetlenül fenyegeti az eretnekség bűne miatti bírói vagyonelkobzás, vagyonátruházó szerződéseket – a vevő védelmében – nem köthet. Ezt fejezi ki a latin eredeti is: *si crimen posset venire in iudicium, non licet transferre [dominium],* vagyis *»ha bűne bíróság elé kerülhet, nem ruházhatja át vagyonát«.* Most már csak az a kérdés, miként korcsosult ez a világos tartalom azzá az értelmetlenséggé, hogy nem jogszerű valakit bűne miatt bíróság elé idézni – és hogyan maradhatott benne ez a fordítás végső változatában is. A következő gyöngyszemre a szabad kereskedelem jogának mint az emberek közti természetes társasság és érintkezés föltétlen követelményének kifejtésénél bukkanunk: Vitoria leszögezi, hogy az ezt indokolatlanul akadályozó jogszabály igazságtalan, márpedig „ha ennek nem lehet

jogszerűen, törvény által elejét venni, akkor jogszerűen elő sem lehet ezt mozdítani, mivel a törvény igazságtalanná csak a végrehajtása által válik" (II. 56). Sajnos az utolsó tagmondat fölráz minket abból az andalító ábrándból, melybe az első kettő beleringathatna: nevezetesen, hogy Vitoria nem egyszerűen modern, hanem kimondottan trendi gazdaságpolitikai elveket képvisel, amennyiben a javak országok közötti áramlásának nemcsak adminisztratív korlátozását, hanem (talán a verseny torzítása miatt) állami szubvenciókkal való támogatását is elutasítja. A latin eredeti pedig megerősíti fölébredt kételyünket: *si autem hoc lege caveri iuste non potest, nec etiam facto fieri,* vagyis: *»ha pedig ez törvény által jogosan nem rendelhető el, akkor tettleg sem eszközölhető«*. Itt tehát pusztán annyit állapít meg a szerző, hogy ha egy norma – méltánytalansága miatt – nemkívánatos, akkor a neki megfelelő hatósági cselekvés is az.

Alattomosabb, ezért az olvasó számára nagyobb veszélyeket rejt magában az olyan hiba, mely sem szűkebb, sem tágabb szövegkörnyezetével nincs nyilvánvaló ellentmondásban. Ennek enyhe példája fordul elő a *De indis* első fejezetében, az amellett fölhozható szempontok számbavételénél, hogy az indiánok javaik fölött érvényes uralmat gyakoroltak: „köz- és magánjogi szempontból békés birtokosai voltak a dolgoknak; következésképpen, ha nem fordítva van, akkor abszolút értelemben javaik valódi urainak kell őket tekinteni, és ilyen körülmények között őket birtokuktól megfosztani nem lehet" (II. 15). A figyelmes olvasó fülét mindjárt megütheti a kissé faramuci fogalmazás: a „ha nem fordítva van" kitétel ebben a kilúgozott formában a logikai igazságok tartalmatlan evidenciájával hat, és merőben funkciótlannak tűnik. A latin eredeti mindjárt sokatmondóbb: *nisi contrarium constet*, vagyis *»ha az ellenkezője be nem bizonyosodik«*, ami megfelel a megdönthető vélelem jogi konstrukciójának. Az idézett magyar mondatban ugyancsak mintegy töltelékszó gyanánt szerepel az „ilyen körülmények között" kifejezés, mely a félrefordítás klasszikus esete; a latinban ennek jelentősége is világos: *indicta causa,* vagyis *»törvényes eljárás nélkül«*. Csak találgathatjuk, hány ehhez hasonló leiterjakab lappang még a kétes hitelességű magyar szövegben.

Ennél súlyosabb az az eset, melyben maguk a kommentár írói (mint saját fordításuk olvasói) mennek lépre egy rosszul átültetett félmondatnak, hogy ebből aztán messzemenő következtetéseket vonjanak le: Csejtei és Juhász rendkívül előremutatónak tartják a kölcsönös előnyök elérésére űzött szabad kereskedelem jogának elvi rögzítését, de ezt az ítéletüket azzal árnyalják, hogy „a spanyolok és az indiánok közötti kereskedelem (…) mégis csak ott, az Indiákon zajlott, és a másik helyszín még megengedő értelemben sem szerepel" Vitoriánál (I. 200.); ebben ők olyan eurocentrizmust vélnek fölfedezni, mely a nemzetközi árucserét valamiféle egyirányú utcának tekinti. Ehhez az értékelésükhöz hozzájárulhatott, hogy a kérdéses tétel magyar fordítása a spanyolokra lényegében csak jogokat ruház, míg a bennszülött fejedelmekre

kizárólag kötelezettségeket ró: „s az indián uralkodók sem akadályozhatják meg alattvalóikat abban, hogy a spanyolokkal kereskedjenek, ill. fordítva sem, azt, hogy a spanyolok kereskedjenek az indiánokkal" (II. 55). Az eredeti szöveg azonban ennél több viszonossági mozzanatot tartalmaz, hiszen ott az indián uralkodókra vonatkozó első tiltást – annak a visszájáról való megismétlése helyett – a *nec e contrario principes Hispanorum possunt commercia cum illis prohibere* párhuzamos tilalma követi, mely annyit tesz: *»sem pedig fordítva a spanyolok uralkodói nem tilthatják a velük (ti. az indiánokkal) folytatott kereskedelmet«.* Ez pedig, ha a nemzetközi üzleti forgalomnak a „másik helyszínen" való megengedettségét nem implikálja is, az Indiákon űzött árucsere *mindkét irányú* szabadságát már igen.

A legsúlyosabb károkat azonban az a fordítói melléfogás okozza, mely az átültetett szöveg kategóriarendszerét kezdi ki; sajnos a tárgyalt esetben erre a megbocsáthatatlan hibára is találunk példát. A *De indis* első fejezete azt a kérdést vizsgálja, „valódi urai voltak-e javaiknak a barbárok a spanyolok jövetele előtt". A javak fölötti uralmat az eredetiben minden összefüggésben a *dominium* szó fejezi ki, mely jogi vonatkozásban egyértelműen *tulajdon*t jelent. Mégis érthető a fordítók törekvése, hogy ehelyett a legtöbb esetben a *dominus* szó tágabb jelentéséből elvont *uralom* szóval magyarították a kategóriát: Vitoria ugyanis ebben az ősi fogalomban vonja össze mind a javakkal való magánjogi rendelkezést, mind a közjogi hatalom gyakorlását. Nem kell azonban római jogon edzett fül ahhoz, hogy a *birtok* szó hasonló értelemben való alkalmazását már erősen disszonánsnak találjuk; márpedig a fordítók néhány bekezdésen keresztül erre váltanak át (21). Nem mentség az, hogy ezeken a helyeken az irracionális lények uralomra való képességéről van szó *(ut aliquis sit capax dominii, requiratur usus rationis)*, márpedig velük kapcsolatban nyilvánvalóan nem beszélhetünk tulajdonlásról; a korban ugyanis erről (persze nem a tételes jog lefektette polgári, hanem a természeti törvény biztosította „természetes tulajdont" illetően) vita folyt, és ezt a szöveg csak az eredeti kategóriák megőrzésével tudja visszaadni. A *dominium birtok*kal való fordítása ezzel szemben alapvető fogalmakat zavar össze, minthogy a római jogban a tulajdon föltétlenül garantált jogi, a birtok *(possessio)* viszont pusztán fizikai hatalmat jelent egy dolog fölött; a birtok egyszerűen annak ténye, hogy egy dolog valakinél van. Így merő értelmetlenségnek tűnik Vitoria gondolatmenete: „Az irracionális teremtményeknek nem lehet birtoka. A birtoklás jog, mint ahogy ezt maga Conradus is elismeri. No mármost, az irracionális teremtményeknek jogaik nem lehetnek, következésképp nem lehet birtokuk sem." Ettől függetlenül sem szerencsés, ha egy kategóriának egyszerre három megfelelője van a lefordított szövegben.

Áttérve ezek után a kommentárkötetre, egy helyesbítés erejéig maradjunk még a konkrét tévedéseknél. Csejtei és Juhász – elgondolkodtató módon – ebben az esetben is euro-

centrikusabbnak akarja láttatni Vitoriát, mint amit a szöveg megfelelő értelmezése követelne. A szerzőpáros a spanyol teológus érdemének tartja, hogy az ártatlan emberek ellen elkövetett bűnök megakadályozásának mint a hódítás egyik jogcímének kimunkálásával a beavatkozás igazolásának olyan jogi formát adott, mely később – humanitárius intervenció néven – nagy karriert futott be a nemzetközi jogban. Fölrója neki ugyanakkor, hogy ezeknek a bűnöknek (elsősorban az emberáldozatnak) az őslakók körében való elfogadottságát azért zárja ki a releváns megfontolások közül, mert „ebben a vonatkozásban ők nem urai önmaguknak, és nincs joguk arra sem, hogy saját magukat és gyermekeiket a halálnak kiszolgáltassák" (II. 64). Csejtei és Juhász értelmezése szerint ezzel Vitoria az egyenrangúságuk alapjául szolgáló beszámíthatóságot vitatja el az indián közösségektől: „Vagyis nem (vagy nemcsak) azért legitim a beavatkozás, mert valamilyen *önmagában* jog- és életellenes bűncselekmény megy végbe, hanem azért is, mert a szóban forgó populáció alacsonyabb rendű, ők »nem urai önmaguknak«." (I. 207.) Csakhogy – számomra nyilvánvaló módon – itt nem egy rasszista élű, degradáló megjegyzésről van szó, hanem egy olyan egyetemes elv kinyilvánításáról, mely a keresztény doktrínában és a római jogi tradícióban is általános érvénynek örvend: nevezetesen hogy az ember nem rendelkezhet saját életével; ezért tiltja az egyház az öngyilkosságot, és ezért nem ismeri el a jog az áldozat beleegyezését az életének kioltására irányuló cselekménybe. Vitoria egyszerűen azért vélte figyelmen kívül hagyhatónak azt az egyöntetű támogatást, mellyel a bennszülöttek ezeket az intézményeket övezték, mert másokhoz hasonlóan őket sem tartotta illetékesnek arra, hogy akár a maguk, akár mások életéről határozzanak.

Ez azonban az egyetlen komolyabb malőr, melyet a munka tudományos igényű első kötetében fölfedeztem. A vaskos kísérő tanulmány összességében imponáló teljesítmény, akár a fölhasznált szakirodalom mennyiségét és sokszínűségét, akár a kifejtés összefogottságát és meggyőző erejét tekintjük. Az elemzés három csomópont köré szerveződik, és ezek kifejtése – mint már utaltunk rá – az eredetiséget sem nélkülözi.

Az első, rendkívül gondolatébresztően tematizált probléma az európai ember világ-tudatának az Újvilág fölfedezésével bekövetkező átstrukturálódására vonatkozik. A szerzők szinte kozmológiai léptékű változást mutatnak ki a nyugati civilizáció világképének szerkezetében, és ennek három aspektusát emelik ki: A világtörténelmi jelentőségű találkozás először is fölszínre hozta a Másság radikális megtapasztalását. Az Újvilág kultúráival az európaiak mint tőlük gyökeresen különbözővel, mint abszolút idegennel szembesültek, hiszen ezekről az öreg kontinens nemhogy semmiféle ismerettel sem rendelkezett, hanem korábban létezésükről sem volt fogalma. Másodszor a hirtelen föllelt alteritásra való reflektálás a lehető legerősebben járult hozzá az európai azonosság megformálódásához; „az Óvilág – gazdasági,

politikai, kulturális szempontból – épp az »Újvilág« másságával való találkozás tapasztalatának köszönhetően döbbent rá igazán önnön identitására mint *modernitásra*". A nagy tudati átalakulás harmadik aspektusa pedig a teljesség, az emberi univerzum zárt totalitásának élménye. Csejtei és Juhász különösen érzékletesen ábrázolják ennek jelentőségét: Korábban, bár az ember mindig valamilyen egész tagjaként értelmezte magát, „a *határ* képzete s a határ mögötti *túlnaniság* téries kíváncsisága, az, hogy a mindenkori határokon *túl* talán van/lehet még valami további, valamilyen formában mégis érzékeltette a mindenkori totalitás viszonylagosságát. Most viszont (…) röpke néhány évtized alatt (…) megformálódott mind gondolatban, mind pedig a valóságban a *teljes egész*, a *zárt emberi totalitás* gondolata (…), s ennek a másság és az azonosság legfeljebb csak eleme. El Doradót fogalmilag immáron sohasem lehetett valamin túl keresni, hanem legfeljebb csak valamiben, valamin belül". (I. 121-23.)

Ez volt az a megváltozott világhelyzet, melynek radikális újdonságát a szerzők szerint az elsők között Vitoria ismerte föl, ahogy az általa fölvetett problémákhoz is ő közelített először a kor kihívásainak megfelelő új alapvetés igényével. (I. 327.) Fölismerte, hogy a kultúrák és az államok kibontakozó pluralitását csak úgy lehet a távlati célként fölsejlő új világrend keretei közé illeszteni, ha végbemegy a hagyományos univerzum antropológiai, illetőleg közjogi revíziója.

Az antropológiai tisztázást mindenekelőtt az indiánok státusának rendezetlensége kényszerítette ki; Vitoriának itt gyakorlati síkon a spanyol hódítás kegyetlenségével, elméletileg pedig az Aristoteléstől származó „természettől fogva rabszolga" koncepciójával kellett megbirkóznia. Az antik teória fölújítása azzal kísérelte meg az amerikai őslakosság alávetését igazolni, hogy észhasználatuk mértékét az ügyeik önálló viteléhez szükséges szint alá taksálta, ily módon a spanyolok gyámkodásának szolgáltatva ki őket. Vitoria a *De indis* első fejezetében végzi el az indiánok antropológiai egyenjogúsítását azáltal, hogy kimutatja: az Újvilág bennszülöttjei nem szenvednek értelmi fogyatkozásban, „a maguk módján használják az eszüket". Ennek igazolására következő tulajdonságaikat emeli ki: „Nyilvánvaló, hogy dolgaikban bizonyos rend uralkodik; megfelelően rendezett városaik vannak, a házasság intézménye jól körvonalazott náluk, vannak elöljáróik, uralkodóik, törvényeik, tanítóik, ipart űznek és kereskednek; mindez megköveteli az ész használatát. Továbbá, a vallásnak egy formája náluk is megvan, és nem tévednek azokban a dolgokban sem, melyek nyilvánvalóak másoknak, ami ismét csak az ész használatának jele." (II. 23.)

Csejtei és Juhász, akik ezt a passzust az előadás egyik csúcspontjának tartják, annak elemzésében szerencsésen ötvözik a filológiát a spekulatívabb értelmező eljárásokkal: Először is megállapítják, hogy az idézett fölsorolás gyöngített parafrázisa a *Politika* egy helyének, melyben Aristotelés a *polis* fönnállásának legfőbb kritériumait összegzi. Ebből aztán arra következtetnek,

hogy az indiánok hozzánk való hasonítása európai mérce alkalmazásával történik; minthogy azonban az összemérés során az azonos elemek meglétére, nem pedig azok eltérő szintjére helyeződik a hangsúly, a végeredeményt a határozott egyenlősítés, az indiánoknak az emberi nembe való végérvényes beemelése jelenti. (I. 172-77.) Vitoria igyekszik elhárítani a koncepciójával szemben fölhozható ellenvetéseket is: „úgy hiszem, az a tény, hogy a mi szemünkben annyira idiótának és balgának tűnnek, legnagyobb részt inkább rossz és barbár neveltetésükből ered" (II. 23-24). Hogy a kortársak fejében motoszkáló kételyek eloszlatása nem ment könnyen, azt nemcsak Sepúlveda későbbi írásai példázzák, hanem az is, hogy maga a salamancai teológus előadásának végén – talán csak taktikából – nagyrészt visszavonja egyenjogúsító téziseit.

A hagyományos univerzum közjogi revízióját nemcsak a tengerentúli területek világpolitikai szerephez jutása, hanem a szuverén nemzetállamok megerősödése is indokolta. Ennek kapcsán Vitoriának két olyan középkorias koncepcióval kellett leszámolnia, melyeket korában épp az Újvilág meghódítását igazolandó támasztottak föl. A pápa világi főhatóságát azon az alapon utasítja el, hogy minden állam önmagával beérő tökéletes közösség: olyan belső rendezettséget mutat, mely kívülről minden mástól, így az egyháztól is független. Ez az aristotelési eredetű modell a politikában nem tart igényt a kegyelemre, sőt az államszervezet működőképességét arra az esetre is fönntartja, ha nem létezne semmilyen szellemi hatalom és egyáltalán természetfölötti rend. (I. 91-92.) A császár világuralmát Vitoria a *De indis*ben tételesen cáfolja: uralom, mint írja, csakis természeti, isteni vagy emberi jog alapján létezhet, és a császárnak az egész földkerekségre kiterjedő hatalmát egyik sem alapozza meg. (I. 183.) A keresztény univerzalizmus két legfőbb instanciájának szimbolikus trónfosztása pedig magával vonja a nem keresztény államalakulatok szuverenitásának elismerését is; ezeket tehát nem lehet alapos ok nélkül lerohanni.

Vitoria a globálissá táguló és plurálissá töredező világban sem mond le a jog és az igazságosság érvényesítéséről: ennek eszközéül szánja a népek jogát, a *ius gentium*ot, melynek fogalmát egy római jogi terminus átértelmezésével alkotja meg. A *ius gentium* a mellérendelt aktorok kapcsolatait kölcsönösségi és viszonossági alapon szabályozó normarendszer, melyet „a természetes ész az összes nép között létesített". A *ius gentium* mögött álló tekintély pedig nem más, mint a *totus orbis*, melyet Vitoria a *De potestate civili*ben ilyen lelkesült szavakkal méltat: „S *az egész földkerekségnek, mely bizonyos módon egyetlen respublikát képez,* megvan a hatalma arra, hogy igazságos és mindenki számára elfogadható törvényeket hozzon, […betartásukra] a kötelezettséget *az egész földkerekség autoritása adja*." A szerzők helyesen emelik ki ennek a gondolatnak az óriási jelentőségét: ez az első alkalom, amikor az emberiség összessége – mint

„rendezett, tagolt, politikailag artikulált totalitás, politikailag egyetemes társadalom" – konkrét szerephez jut egy bölcseleti teóriában. (I. 105-111.) A kényszerítő erőt, mely a *ius gentium*nak tényleges hatékonyságot biztosít, az igazságos háború jelenti. A *De iure belli* legfigyelemreméltóbb gondolata, ahogy erre Csejtei és Juhász is rámutat, hogy az igazságos háború az egyetemes emberiség intézményesített eszköze a népek joga betartatására és megsértőinek ráncba szedésére. Az igazságos háborút mintegy mandátum alapján vezető uralkodónak ezért a békekötéskor bíróként kell ítélkeznie a nemzetközi jogrenden esett sérelem helyreállításáról és megtorlásáról. (I. 255-57.)

A szerzőpáros végül találóan mutat rá, hogy Vitoria háborúfelfogása – haladó vonásainak dacára – nélkülözi a modernitás egyik princípiumának számító dinamizmust, ezért az erőviszonyokban beálló változásokat nem képes kezelni. Alternatívaként egy másik spanyol, Ortega y Gasset elképzelését ajánlják, mely szerint a nemzetközi jognak idővel föl kell nőnie ahhoz a feladathoz, amit az erő sajátos jogának meghatározása jelent. (I. 267-74.) Súlyos hiányérzetet kelt azonban, hogy ennek a problémának aktuális vetületét a – szemlátomást tömör elmélettörténeti összefoglalás igényével is föllépő – kommentárban egyáltalán nem hozzák szóba. Pedig a vitoriai fölfogás két szempontból is megdöbbentő hasonlóságot mutat az ENSZ mai kollektív biztonsági rendszerével: Egyrészt ennek végső szankciója is az igazságos háború, melyet eredetileg a Bizonsági Tanács vezénylete alatt álló nemzetközi haderő vívott volna meg. Ennek híján azonban a fegyveres kényszerintézkedéseket mindkét eddigi alkalmazásukkor (az 1950-es koreai, illetve az 1990-es Öböl-háborúban) az érdekelt államok koalíciója hajtotta végre a BT („az egész földkerekség mint egyetlen respublika" kormányszervének) fölhatalmazásával. Másrészt ez a szisztéma is menthetetlenül statikus, amennyiben kizárólag a háborúval megbontott *status quo* helyreállítására képes és hivatott; eresztékei ma éppen azért recsegnek-ropognak, mert a fél évszázad alatt gyökeresen átalakult erőviszonyok akár ezek szétfeszítésének árán is hatalmi érvényesülést keresnek maguknak.

Ezzel főbb vonalaiban fölvázoltuk annak a megközelítésnek tartalmi hozadékát, mely a *ius gentium*ra vonatkozó vitoriai koncepció elemzését a Másikkal való találkozás – Lévinas által szavakba öntött – élményének irányában mélyíti el. Ennek a rendhagyó eljárásnak azonban súlyos hátrányai is vannak: Csejtei és Juhász könyvében túlzottan háttérbe szorul a nemzetközi jogi koncepció általános társadalomfilozófiai kontextusa. Ennek a hiányosságnak két aspektusát érdemes kiemelni: A szerzőpáros egyrészt nem szentel figyelmet Vitoria jogfilozófiai alapvetésének, és ezzel a rá épülő etikai rendszer fontos, de témájukba közvetlenül nem vágó szektoraival szemben vakká válik; másrészt egyáltalán nem utal a globális igazságosság mai elméleteire. Meggyőződésem szerint többet ért volna, ha a kissé iskolásnak ható történeti

bevezető és az inkább adatgazdag, mint informatív életrajzi vázlat helyett egy jól áttekinthető összefoglalás igazította volna el az olvasót Vitoria igazságosságfelfogásának egyes rétegeiről és a kortárs irányzatokhoz való viszonyáról; ahogy a sekélyes publicisztikába hajló kitekintést is érdemes lett volna inkább egy napjaink filozófiai fejleményeivel való összevetésre cserélni.

A salamancai teológus jogszemléletének vizsgálata ráadásul tanulságos illusztrációjául szolgálhatott volna annak a második fejezetben untig ismételgetett állításnak, hogy Vitoria munkásságában ötvözte a domináns tomizmus, valamint a nominalizmus és a humanizmus Párizsban magába szívott eszméit. Vitoria ugyanis – a humanistákhoz hasonlóan – alapvetően objektív jogfogalmat képviselt (a jog az igazságosság törvényben rögzített tárgya), ezt azonban – Tamást követve – a természetes jogok szubjektív elemével egészítette ki, hogy a nominalisták korlátlanul szubjektív fölfogását semlegesítse.[3] Míg Vitoria nemzetközi jogi fejtegetéseit nyilvávalóan a kommutatív igazságosság meghatározta objektív szemlélet uralja, gazdaságfilozófiája már jelentős részben szubjektív töltetű, és az ember állam-előtti, természetes állapotából indul ki.

Az embernek egyrészt a saját tulajdonhoz, másrészt a másében való szabad vándorláshoz *(peregrinatio)* és kereskedéshez *(commercium)* fűződő alanyi joga a természeti lét szerkezetéből fakadóan komplementer viszonyban állnak egymással.[4] A kétfajta jog kapcsolata kardinális jelentőségű az indiánok jogállásának és a spanyol hódítás legitimációjának szempontjából is: „A világ kezdetén (mikor még minden dolog közös volt) megengedett volt bárki számára az, hogy oda utazzon és olyan területet járjon be, amilyet csak akar. S nem tűnik úgy, hogy a földek felosztása ezt érvénytelenítette volna, mert a népeknek sohasem állt szándékában az, hogy az emberek közötti érintkezést és kapcsolatot hasonló felosztásokkal megakadályozza." (II. 54.) Míg az indiánoknak a javaikon fönnálló tulajdonjogát Vitoria azzal veszi védelmébe, hogy az eredeti disztribúció során szerző felek legitim jogutódai közé sorolja őket, a spanyol behatolásra alkalmat nyújtó kereskedés jogát az ember természetes társiasságából vezeti le.

A salamancai teológus politikai antropológiája szerint az egyén három szempontból van a társaival való érintkezésre utalva: létszükségleteinek kielégítése, értelmének a társalgás révén való kibontakoztatása és az erkölcsi cselekvés lehetősége végett. A vándorlás és a kereskedés pedig az emberek közti érintkezés nélkülözhetetlen eszközét és közegét jelenti, tehát aki ezeket tilalmazza, olyan alapvető jogokat sért, melyek az ember természetes közösségre és kommuni-

---

3 Richard Tuck: *Natural rights theories (Their origin and development).* Cambridge University Press. 1979. 45-50.

4 Daniel Deckers: *Gerechtigkeit und Recht. (Eine historisch-kritische Untersuchung der Gerechtigkeitslehre des Francisco de Vitoria.)* Universitätsverlag Freiburg -Verlag Herder. Freiburg in Ue./Freiburg in Br, 1991. 269-70.

kációra utaltságán alapulnak.[5] A kereskedésnek és a vándorlásnak mint föltétlenül tiszteletben tartandó alanyi jognak elméleti megalapozásával Vitoria nemcsak az indiánok elleni háború első legitim jogcímét dolgozza ki, hanem a gondolkodástörténet első „világgazdasági etikáját" is körvonalazza.[6] Ennek lényege, hogy amíg a fogadó állam lakosságának nem okoznak kárt, a külföldi kereskedők semmilyen ürüggyel sem akadályozhatók az ott-tartózkodásban és a helyi lakossággal folytatott árucserében.[7] A tétel persze sokféleképp értelmezhető, ám legkézenfekvőbb olvasatában a kolonializmus ideológiájának tűnik, mely a kiszolgáltatottabb fél mindenfajta protekcionizmusát az emberi jogok megsértéseként ítéli el. A domonkos teológus liberális gazdaságfilozófiája nyilvánvalóan fontos és megdöbbentően modern hozzájárulást képez a globális igazságosság általa tárgyalt problémájához. Csejtei és Juhász mégis lényegében átsiklik jelentősége fölött, és ennek legfőbb oka, hogy – mint utaltunk rá –, elmulasztottak számot vetni a *ius gentium* vitoriai elméletének mélyebb összefüggéseivel. Pedig aki vizsgálódásait végső soron a globalizáció aktuális problémájára kívánja kifuttatni, annak illene ezekben a korakapitalista eszmékben fölismernie a mai szabadkereskedelmi ideológia gyökereit.

Ami a másik hiányosságot illeti, a globális igazságosság körüli mai vitákkal csakugyan nehéz párhuzamot találni. Ennek elsődlegesen két oka van: egyrészt ezekben a diskurzusokban – mint a mai politikafilozófiában általában – többnyire a disztributív igazságosság kérdéséről van szó, másrészt a szerzők jelentős része – a kozmopolitizmus talaján állva – evidenciaként kezeli a „vesztfáliai" modell, vagyis az államok szuverenitásán alapuló nemzetközi rendszer szétesését, melynek Vitoria épp csak az előhírnöke volt. Talán mégsem erőltetett párhuzamot vonni a korszak hajnalának és alkonyának két jelentős elméleti teljesítménye: Vitoria és John Rawls munkássága között – legalább egy szempontból. Rawls *The law of peoples* című kései tanulmányában ragaszkodik ahhoz, hogy a nemzetközi jog normáit, melyek szerinte lényegében megegyeznek az államok szuverén egyenlőségén alapuló klasszikus szabályokkal, nem magukban álló egyének, hanem kiforrott intézményrendszerrel rendelkező népek hozzák létre. A népek joga elsősorban a liberális társadalmak elképzeléseit tükrözi, Rawls azonban föltételezi, hogy az általuk kidolgozott szabályrendszert az úgynevezett „tisztességes társadalmak" is elfogadnák. Ezeknek egy példája a „tisztességes hirerarchikus társadalom", melynek fő jellegzetességei a következők: politikai rendszere nem liberális, mert a jó egy meghatározott eszméjén alapul; ugyanakkor tiszteletben tartja az alapvető emberi jogokat, és valamilyen formában bevonja

5 Deckers i. m. 265.

6 Deckers i. m. 265-66.

7 Deckers i. m. 263-64.

lakosait a döntések meghozatalába; továbbá nem agresszív.[8] Rawls toleranciát vár el a liberális népektől a társadalom más elfogadható berendezései iránt, amíg az ezeket alkalmazó népek a nemzetközi együttélési szabályokat betartják. Úgy véli, ez a követelmény megfelel a politikai liberalizmus szerint a belső színtéren tanúsítandó attitűdnek, mely – amíg az ésszerűség határain belül maradnak – tudomásul veszi az eltérő életvezetési elveket és stílusokat.[9] Rawls célja nyilvánvalóan az, hogy biztosítsa a nemzetközi rendszer békés működését olyan körülmények között, melyben nem minden nép vallja magáénak a liberalizmus eszméit.

Úgy véljük, hasonló törekvés vezette Francisco de Vitoriát, mikor az amerikai őslakosságnak a *ius gentium*ban rögzített szuverén jogait hangoztatta, és a keresztény európaiakat ezek tiszteletben tartására szólította föl.

Csejtei Dezső – Juhász Anikó: *Amerika felfedezése és az új globális rend (Az alteritás és a* ius gentium *kérdése Vitoria és Sepúlveda írásaiban).* Attraktor. Máriabesnyő-Gödöllő, 2004. I-II. kötet, 371 és 231 oldal, 6900 Ft.

8 John Rawls: *The law of peoples (with The idea of public reason revisited).* Harvard University Press. Cambridge/London, 2000. 62-70.

9 Rawls i. m. 59-62.

Pokol Béla
Jogtörténeti jegyzetek

A jogrendszer szerkezeti elemeit összefoglaló átfogó és elméleti elemezéseket készítve sokszor kellett fordulnom az elmúlt években jogtörténeti monográfiák és tanulmányok felé, és az így nyert információk fényében megérteni illetve bemutatni a modern jogrendszerek össz-szerkezetét. A hivatásos jogász alakjának kibontakozása és térnyerése a jog egyes folyamataiban, a jogi kategóriák elválása a mindennapi élet gondolkodási sémáitól és fogalmaitól, a jog saját logikájának önállósulása az állami törvényhozás megjelenése idejére önálló jogfogalmi világ alakjában, ennek folyamatos jogdogmatikai továbbfejlesztése az egyetemi jogászok és a felsőbíróságok tagjai által, illetve ennek állandó veszélyeztetése a jogon kívüli törekvések által - ezek voltak azok a jogi szerkezeti elemek, melyeket jogtörténetileg is igyekeztem kutatni és megérteni. Ezek a szórványos kutatások azonban nem elégségesek egy minőségi szintű jogelmélet kidolgozásához, rendszeresebb jogtörténeti kutatások folytatása szükséges ehhez. Ezeket kezdtem el az elmúlt hónapokban, és a következő jogtörténeti jegyzetek így egy alapvetően jogelméleti irányultságú szerző jogelméleti célú, jövőbeli munkáihoz készültek - és terveim szerint készülnek még továbbiak -, de mivel a hazai jogtörténet utóbbi fél évszázadának irodalmában csak kevés anyag jelent meg a középkori magyar jog és az átfogó európai jogtörténeti monográfiák és tanulmányok feldolgozása terén, talán nem haszontalan ezeket a jegyzetet is megjelentetni - még ha végső felhasználásuk jogelméleti rendszeremet tartalmazó könyvem átfogó újraírásánál is történik majd meg.

I. Európai jogtörténeti vázlatok

((Három átfogóbb európai jogtörténeti könyv kivonatolása található e részben, röviden Wenzel Gusztáv 1869-es munkája, Hajnik Imre néhány évvel később született egyetemes európai jogtörténete részletesebb jegyzeteléssel, és végül legbővebben Franz Wieacker 1952-es európai jogtörténetének második, átdolgozott változatának kivonatolása, illetve ezekhez fűzött megjegyzések. Ezután néhány e témával foglalkozó újabb tanulmányból rövid jegyzetek, majd a Szásztükör nem régen magyarul megjelent anyagából néhány kivonat következik.))

Wenzel Gusztáv (1869): Egyetemes európai jogtörténet. Királyi Egyetemi Magyar Nyomda. Budapest. 1869.

Mivel ez 760 oldalas könyv, Hajnik Imre írta később, hogy 1877-től egy rövidített verzió is volt a diákok részére. Négy részre osztja a történelmet, az ókor után a Nyugat-Római Birodalom bukása utáni évektől Nagy Károlyig, kb. 800-ig, ezután a tulajdonképpeni középkornak nevezve a frank birodalom elenyészésétől és a magyarok bejövetelétől az 1200-as évek végéig, ezután a harmadik korszak, reneszánsz kora az 1300-as évek kezdetétől a kelet-római birodalom bukásáig (1453-ig), és végül a negyedik az újkor ettől kezdve egészen a könyv írásáig 1850-ig. Nagyon sok benne az államtörténet, a jogtörténetre rátérve az egyes szakaszoknál, a „tulajdonképi jogtörténet" cím alatt mindig a külső jogtörténet, majd a belső jogtörténet következik. Az előbbi az egyes országokban jogra hatott eseményeket, így pl. az egyetemek

megjelenését tárgyalja, a belső jogtörténetben pedig - külön mindig a közjogra és külön a magánjogra rátérve - az egyes intézményeket, jelezve az országonkénti verziókat.

368. oldaltól: a második szakasz (800-1300) közötti „Tulajdonképi jogtörténet" c. rész

Általános megjegyzései:

- az addigi személyi (népjog) helyére egyre inkább e szakasztól kezdve a letelepedett lakosság territoriális joga lép, most már eltekintve a törzsi hovatartozástól (Hajnik e kapcsán jelzi majd, hogy e helyére a hűbéri szervezet lép Nyugat-Európa nagy részén, széttörve a törzsi jog egyenlőségét, főként a déli és francia illetve hispániai részeken, míg a németeknél az északi részek csak később mentek el ebbe az irányba, illetve a skandinávok különösen sokáig kitartottak a hűbéri renddel szemben.)
- Másik megjegyzés, hogy a római jogot a hohenstauffeni császárok a közjogi része miatt pártfogolták, míg a francia királyok a magánjoga miatt.

Külső jogtörténet (370-481. o.).

- Az általános európai jogfejlődés szempontjából fontos, hogy míg a nyugat-római birodalom által befolyásolt területeken a kialakuló közös jog három részből állt: a kánonjogból, a római jogból (ahogy Justiniánus kodifikációjával átvették) és a longobárd hűbéri jogból, addig keleten az utóbbi elmaradt, és amúgy is a római jog is jobban görögösödött, inkább már késői bizánci volt, és ez lett a kelet-európaiak közös joga. (Vagyis a bizánci részeken illetve befolyásuk alatti területeken nem alakult ki a hűbéri rendszer és az ez által lehetővé tett, az egyes nagyhűbéresek területén levő autonómia! Így a hűbéri rend mind Nyugat-Európa sajátossága a bizánci despotizmussal szemben!) Magyarország és Lengyelország is, noha kulturális szempontból nyugati, és a nyugati közös jog szolgált belső jogfejlődés iránymutatójaként, de csak a hűbéri jog nélkül hatott ránk is. (A magyar koronához tartozó Szerbia, Moldávia, Havasalföld és Galícia is már a kelet-európai közös jogon fejlődött, és nem a nyugatin!)

Jelzi hogy az 1050-ben Pisa-ban megtalált Digesta - melynek nyomán Pepo, a tudománykedvelő gyakorlati jogász kezdett tanítani az 1100-as évek fordulóján Bolognában - előtt a római jogot már Padovában addig is oktatták, de ott a longobárd hűbéri jog volt a fő, és azt rendszerezték igazán, és csak mellékesen és eltorzult formában a római jogot.

- A 382. oldalon jelzi, hogy míg a bolognai és nyomában az egyetemek „universitates scolarium" voltak, addig a párizsi és nyomában a franciák „universitates magistorum"-ok, és a legtöbb egyetem aztán a párizsi mintát követte. (Egy másik eltérés még, hogy míg a bolognai egyetemet a diákok önkormányzata jellemezte, addig a párizsit egyházi felügyelet és állami ellenőrzés is jobban befogta.). Ír a Szásztükörről - Eike von Repgow munkájáról - és a Svábtükörről, de Hajniké jobb, majd onnan.

Egyáltalán: végigolvasva már Hajnik európai jogtörténetét, az már jobb nyelven és okosabban van megírva, így onnan veszem a továbbiakat.

Hajnik Imre (1891): Egyetemes európai jogtörténet. A középkor kezdetétől a franczia forradalomig (Harmadik javított kiadás). Eggenberger Könyvkereskedés Budapest 1891.

Hajnik 1875-ben adta ki először ezt a könyvét - így alig hat évvel Wenzel könyve után - de ez a harmadik javított kiadása. Bár jelzi, hogy lényeges eltérés nincs e javításban az elsőhöz képest, az tény, hogy minden rész előtt az irodalmat jelzi, és ebben sok az 1880-as anyag. Vagyis az újabb irodalmat továbbolvasta ehhez, és úgy javított. Ez is még kissé archaikus

nyelvezetű, de sokkal tisztább magyar nyelvű ez – már a maihoz hasonlítható - szemben Wenzel könyvével. Ez a könyv csak 380 oldal, és rengeteg benne az államtörténeti rész, igazán fontos e könyvből jogtörténetileg a negyedik könyv első három fejezete, a 242-303 oldal között, de még előtte a 70-71 oldalról a frank kapitulárékról:

„A királyi törvényhozás, mely e korszakban királyi rendeletalkotás (Constitutiones, Edicta, Decreta stb.) formájában kelt, nem a népjogot megszüntetve, hanem inkább melléje helyezkedve alkot jogszabályokat, melyek a népjog szigorát enyhíteni és a haladó míveltség igényeinek érvényt szerezni hivatva volt. Országos rendszeres jognak alkotására a királyi törvényhozás ép azért sehol sem emelkedik, még a Karolingok *capitularei* sem, melyek még leginkább gyakoroltak átalakító hatást. Szorosan véve a capitularé-k csak a Karolingok rendeletei, de tágabb értelemben e kifejezés a frank királyok rendeleteire egyáltalán vonatkoznak.

A capitularé-k jogszabályokat vagy kormányszervezeti intézkedéseket tartalmazó rendeletek, kelnek pedig vagy mint az utóbbiak, önállólag (capitularia per se scribenda) vagy pedig egyes vagy az összes népjogok kiegészítéseik végett (capitularia addenda), melyek hogy jogi erővel bírjanak, a nép beleegyezésére szorultak. E capitularék, így elnevezve tartalmuknak fejezetekre (capitula) oszlásáról, keletkezésük éve és helyének vagy pedig a tárgynak, a melyekkel foglalkoznak, megjelölésével idéztetnek" Hajnik 1891:70). (Példa az elsőre: Capitulare Aquisgranense 817-ből, példa a másodikra… Capitulare de villis). A Karolingok capitularéinak fő szerepe, hogy – lévén ők a pápa és a keresztény egyház fő támasza és felfogásának terjesztői voltak – általuk a keresztény egyház felfogása jobban áthatotta a germán szokásjogokat. Igaz, hogy a kapitularék formai érvénye megszűnt a Karolingok után, de átszivárogva a szokásjogokba a nyugati jog fejlődését tartósan befolyásolták.

És most a 242. oldaltól a jegyzetelés: Negyedik könyv - „A jogélet Európában a X. századtól a XVI.-ig.

A törzsi jogéletről a területi jogéletre áttéréssel ebben a szakaszban a hűbéri rend is felváltja a korábbi törzsi egyenlőséget, és ezzel együtt a központ teljhatalmát, és ez utóbbi révén a szakadozottság jön létre. És minél teljesebb a hűbéri rendre áttérés, annál inkább. (A hűbéri rend és az autonómiák létrejöttének összefüggéseit majd meg kell nézni Bónis (Hűbériség és rendiség" c. könyvében, mert a bevett történelmi tanulmányok ezt egyáltalán nem emelték ki, csak a hűbéri rend „sötét feudális" jellegét…). Ti. a hűbéri területté válás, egyben annak önálló joghatóságát is létrehozta, és ez hamar annak önálló jogát is. Minden autonómia ekkor egyben önálló jog keletkezését is magával hozta, és ez okozta a jogi decentralizációt a hűbéri rend miatt:
„Azon nyugat-európai országokban ellenben, hol a hűbériségnek nem sikerült felbontani a közjogi egységet (Anglia), vagy hová a hűbériség csak későn és már fogyatkozó erővel hatolt (Magyarország, Lengyelország, Skandinávia), valamint a Kelet- Európát alkotó Oroszországban, a jogélet teljes egységének hiánya egyes országrészeknek nem annyira uralmi, mint inkább nemzetiségi különállásával függött össze" (Hajnik 1891:244). („Példák erre hazánkban a székely- vagy szász föld, vagy Angliában a kelta lakosságú Wales stb." - lábjegyzet ehhez.)

246. o. A kapitulárék érvényének megszűnésével noha ezek szokásjogilag részben tovább éltek, de írott jog nem volt már az 1000-rel induló években, „Így jutott a tulajdonképi középkor kezdetén a nyugat-európai jogélet újból a merő szokásjog korszakába, melyből Európa keleti és éjszakkeleti vidéke még egyáltalában ki sem bontakozott"

A hűbéri rend uralomra jutása szétszaggatta a szokásjogokat és megszüntette az egységes jogot, kivétel itt Anglia: „Az összes jogéletre kiterjeszkedő országos egyszersmind nemzeti szokásjog csak Angliában (common law) és pedig már a 13. században, alakul, és még azon inkább keleti és éjszakkeleti országokban is, hol mint például Magyar- vagy Lengyelországban, egy törzsi jognak még a középkorban sikerült közönséges vagy országos joggá emelkedni" (Hajnik 1891:246).

247. o. A szokásjog feljegyzései illetve „kérdezés a szokásjog iránt": „És ha per alkalmával mindkét fél az ő állítását a szokásjogon alapulónak tudta bizonyítani, a bíróságnak a népből választott tagjait, az un. bírótársakat (Schöffen) tartották arra hivatottaknak, hogy kimondásukkal a való szokásjogot megállapítsák, vagyis a fennforgó kételyek közepette a jogot mint mondták megtalálják (das Recht finden); sőt idővel szokásossá lett, hogy a bíróság nem csak midőn ítéletet hozott, hanem a szokásjog iránt egyszerűen kérdezve is, tett ilyen jognyilatkozatokat. A szokásjog és különösen ennek időnkénti változásai felismerésére tehát sokáig fő fontosságuak voltak a bíróságok nyilatkozatai a fennálló szokásjog iránt, azoknak erre való utalásai, melyek a *lauda recordationes (récords), scita, Weissthümer, Öffnungen, ordele* stb. neve alatt ismertek, és milyenek különösen a városi jog terén, hazánkban sem hiányoztak (...) A falusi jogéletben nem csak ily egyes esetre adott jognyilatkozatokkal lehet találkozni, hanem szokásban volt a szokásjognak egyáltalában a községgyűlésben koronkénti előadása. Ezek feljegyzései Németországban a szorosabb értelemben vett Weissthümer vagy Pantaidinge, Francziaországban a rotuli (Rodel)" (Hajnik 1891:47). (Korábban írta, hogy a falusi jog megállapításainak falugyűléseit ding-nek hívták).

248. „A jog megállapítása mindig nagy probléma volt e korban, és az egyes területi szokásjogokat a XII. századtól magánosok - ritkábban a hatóságok megbízásából - készítettek erre feljegyzéseket, a jogot írásba foglalva, ezek a jogkönyvek (Rechtsbücher). Készítésük fénykora a nyugatibb országokban a XIII. és a XIV. század, de kivált a XV. századba tartozó jogkönyvek amazokat sem számban se pedig jelentőségre el nem érvén. Az inkább keletre fekvő országokban, hol a XI. és XII. századig, sőt van ahol később is, még csak a törzsi jogok feljegyzése eszközöltetett, a nyugati jogkönyvekhez hasonlítható munkák csak a XV. és a XVI. századokban készülnek"

249. A kiváltságok (vagy privilégiumok) szerepe a középkorban: mivel a teljes alávetés volt a kiinduló állapot, vagyis „minden tilos, ami nincs külön írásban megengedve"-gyakorlat alapján az egyes csoportoknak, városoknak stb. adott privilégiumok adták meg a jogok nagy részét, és nem egy közös jogon belül. „A kiváltságok tehát egyének és testületek pergamenre vetett jogai vagy szabadsága lévén, szabadság (libertas) és kiváltság (privilegium) a középkori népek gondolkodásában egyértelműkké lettek, és a privilegiumokaat megerősíteni s ezek megtartását ígérni, mit az új úrtól vagy a trónra lépő fejedelemtől vártak és kívántak, annyit jelentett, mint biztosítani a szabadságot.

250. „Hasonnevű kifejezés erre a chartae (chartes, charters) Olaszhonban, Francziaországban és Angliában, a Freibriefe Némethonban, a fueró-k az ibériai félszigeten, sőt idővel e kiváltságok oly annyira elfoglalták a jogéletet, hogy minden jog, mely nem szokásból fakadt, a kiváltság formájában öltött alakot".

251. A törvények és a rendeletek későbbi szerepéről írja: „Az államhatalom és az államegység kifejlődésével a későbbi középkorban végtére törvények és rendeletek (ordinationes, decreta, stabilimenta, statuta, sanctiones pragmatice) lesznek folyvást jelentékenyebb jogforrásokká, de azért a jogélet jellemére határozókká még sem lesznek. Túlnyomólag közjogi tárgyak iránt intézkedve, törvény és rendelet ugyanis még sehol sem szabályozzák kizárólag, sőt még túlnyomósággal sem a jogéletet vagy

ennek valamely ágát (péld. büntető vagy perjogot), hanem csak égető hiányok pótlása vagy visszaélések megszüntetése érdekében alkotnak szabályokat. Törvényt és rendeletet egymástól fogalmilag sokáig nem különböztették meg; különállásuk csak későn és akkor is csak az alkotmányosság felé haladó országokban, kivált Angliában és Magyarországon megy véghez".

252. Nincs.
253. Nincs.
254. Fontos kiemelés, hogy 1050-ben csak a Digestákat találták Pisa-ban, meg, és a Justiniánusi kódex, illetve Institutiói illetve a Novellák már ismertek voltak, és Paviában ill. Ravennában már tanították ezeket, miközben itt főként persze a longobárd hűbéri jogot tanították. „Nagy jelentősége e paviai iskolának a longobard jognak tudományos mívelésében rejlik, a XII. század előtti irodalmát az kizárólag neki köszönvén; de a római jog is részesült mívelésben, ti. a római jognak ekkor már ismertebb részei, az institutiók, a codex és novellák".
255. „De a római jog tanulmánya csak a XII. században jutott virágzáshoz, midőn Irnerius (1085-1125) a bolognai egyetemen a pandektákat, melynek legnevezetesebb kézirata (littera pisana) ez időtájt lett ismeretessé, kezdé tanítani. Rövid idő multán számos tanszékkel bírt Olasz- és Délfranciaországban, hol a jogiskolák Orléans-ban, és Montpellier-ben voltak híresek, és a spanyolhoni salamancai egyetemen. Németország XIV. századbeli egyetemein ellenben római jogot kezdetben nem tanítottak, és csa a XV. században nyert ott tanszéket; a párisi egyetem tanulmányai köréből pedig a római jogot pápai tilalom a XIII. század elején csaknem teljesen kirekesztette egész a XVI. század végéig (…) Hazánkban végtére, ahol az árpádkori veszprémi főiskoláról csak azt tudjuk, hogy jogiskola is volt, de szervezetét közelebbről nem ismerjük, a pécsi és az óbudai főiskolában a római jogot is tanították, de ez nagy jelentőségre itt nem jutott". Írja még hogy míg a párizsi egyetem a hittudomány tanításának fő helye volt a kezdetektől, addig bolognai a jogé, és ebből adódott, hogy a párizsi egyetemen később is a kánonjogot oktatták különösen. A pápák a római jogot igazán csak a kánonjogba felvett és átformált alakban támogatták, - mondja Hajnik valahol -, hogy a világi főhatalom önállóságának hangoztatása miatt alakult ki a pápáknak ez az ellenkezése a római joggal szemben - és ez adhatja meg a párizsi egyetemre kimondott tilalom okát is.
256. Accursius 1182-1260 között élt, és ő foglalta össze a glosszátorok munkáját, utána a posztglosszátoroknak vagy kommentátoroknak vagy Accursianusoknak hívják a következő nemzedékeket, mely már nem exegétikus módszerrel, hanem casuistikus módszerrel élt a XIII. század végén, de főként a XIV. és a XV. században, leghíresebbek Bartolus de Saxoferrato és Baldus de Ubaldis voltak. Őket sokszor keresték meg egyes peres ügyek kapcsán véleménykéréssel (consilium-ért), és ezért e jogtanárokat juris consultus-oknak is hívták. Ők olasz irányba fejlesztették a jogot. (Vagyis a gyakorlati életbe való bekapcsolódás miatt helyi jogi dilemmák is befolyásolták őket, innen az olasz irány.)
257. Irnerius gyakorlati jogtól való távolsága, és a kezdeti római joggal való foglalkozás nem gyakorlati jellege: „A római jognak a XII. század végén újból megindult tanulmányozását nem valamely gyakorlati érdeknek, hanem merőben az akkor felébredt tudományos szellemnek kielégítése végett karolták fel oly lelkesen. A glosszátorok, kiknek legelsője, Irnerius hivatásánál fogva nem is volt jogász, nem arra irányozták foglalkozásukat, hogy mit lehetne a római jogból a gyakorlati élet számára hasznosítani, hanem, hogy a római jogot azon alakjában felismerjék, melyben az Justinian korában élt és ennek törvénykönyveiben előadva volt". Két dolog adta később a római jog tekintélyét: „ Az egyik , a római jognak a középkori nézet szerint

a csak újból feléledt római császársággal való összefüggése volt, mely felfogást a római császárok, különösen I. és II. Frigyes, istápolták, miután az imperatori absolitismusnak kedvezett. A másik, a melyre különösen a francziaországi legisták hivatkoztak, a római jog tartalmának ésszerűsége, tanainak vitatott helyessége, miért is azt „ratio scripta" (raison écrite) melléknévvel tisztelték meg, és tanainak oly értelemben tulajdonítottak közönséges érvényt, mint a mathematika és a logika szabályainak". És mivel az egyetemeken csak a római jogot illetve a kánonjogot tanítottak, ezért egy megvetés jött léte a hazai szokásjogok iránt, melyeket nem is tanultak az itt végzett jogászok.

258. Mi vezetett a római jog gyakorlati elterjedéséhez? - teszi fel itt a kérdést: Olaszországban a hajdani Róma nimbusza gyakorolt hatást, Németországban pedig a római császárság és a német királyság összekapcsolásának az eszméje. A pápák a XIII. századi ellenkezés után egyre inkább a római jog hívévé váltak, és terjesztéséért sokat tettek, de a gazdasági élet egységesülése a széttagoltság után is kedvezett ennek, és ezentúl különösen az, hogy a tanult jogászok a helytartó tanácsokban tanácsadóként és a felső bíróságok megszállása után ezt elterjesztették. „De a római jog befogadásának mindezeknél hathatósabb tényezője, sőt tulajdonképi eszközlője, romanistáknak a fejedelmi tanácsban és a bíróságoknál alkalmazása, az úgynevezett jogtudós bíróságok (das gelehrte Richterthum) keletkezése volt". Tehát előbb a fejedelmek melletti tanácsadóként, majd itteni befolyásukat felhasználva a bíróságokba jutottak és itt átformálták a hazai jogot a tudós jogászok a római jog szerint. „Németországban, hol a római jog recepciója névleg a legkorábban volt végrehajtva, de tényleg azonban az csak a XV. század végén, de leginkább a XVI. században ment végbe, miután elébb a nemzeti joggal itt is erős küzdelmet volt kénytelen vívni" (Lábjegyzetben teszi hozzá, hogy Bajor Lajos 1342. évi rendelete már előírta a Hofgericht-nek a római jog szerinti ítélkezést.) Angliában csak doktrinális hatást gyakorolt a római jog, „És ez volt a római jog szerepe hazánkban is (különösen Verbőczynél) míg Skandináviában és a szláv tartományokban e korszakban annak még ily hatása sem észlelhető".

277. A Szásztükör és a Svábtükör eltérése: A szásztükröt (Sachsenspiegel) Eike von Repgow, anhalti lovag 1230 körül latin nyelven írta,aki a Billingshöhe grófságban bírótársi tisztet teljesített, és a Falkensteini Hoyer gróf óhajára fordította le szász tájnyelvre a szásztükröt. Ezután egész Észak-Németország legfőbb könyve lett ez, amely „a római és kánonjognak úgyszólván minden befolyásától ment feljegyzése a szász közönséges és hűbéri jognak." Ezzel szemben a svábtükröt 1275 körül írták, valószínűleg Augsburg-ban, amely Dél-Németország legjelentékenyebb jogkönyve lett, és ez a közönséges jogot nem annyira függetlenül a római jogtól és a kánonjogtól ábrázolta, mint a szásztükör, és a hűbéri jogi részben pedig a longobárd hűbéri jogot vette át erősebben, nem úgy mint a szásztükör, amely ettől is ment maradt. De azt tudni, hogy a svábtükör a szásztükör felhasználásával is készült. E két jogkönyvet lefordították franciára, lengyelre, hollandra, és a keleti tenger mellékén is sok helyen használták a szásztükröt. Így az 1495-ös Reichsgerichthof alakításáig német jog jórészt független maradt a római jogtól, és a longobárd hűbéri jogtól, noha ezeket a svábtükör óvatosan már elkezdte bevenni, de csak e tudós bíróság kényszerítő ereje 1495 után erősítette fel itt a római jog recepcióját, és szakította meg az önálló német jog országos joggá válását. (Feltehetően itt Hajnik a romanistákkal szembenálló germanisták jogtörténeti hangsúlyait mondja….)
278. Nincs
279. Nincs

280. Nincs
281. Nincs
282. Itt tér rá a franciákra. Lényege, hogy ez eléggé eltér a Dawson által adott képtől (Oracles of Law, 1968), és egy erőteljes királyi rendeletalkotást ír le, ami a királyi parlamentek által kifejtett elveket alakítja írott rendeletekké, és a nagy hűbérurak törvényszékei is a királyi parlamenteket mintázták joggyakorlatukkal. És az 1453-as rendelettel előírt szokásjogi hivatalos összeírás, amely egészen a forradalomig tartott, megteremtették az egységes francia jogot. A Code Napóleon csak így tudott kialakulni.
283. „A merő partikuralismus kora a franczia jogélet terén a XIII. századik tart. Ekkor mutatkoznak egy közönséges szokásjog alakulásának, valamint idegen jogintézmények befogadásának kezdetei. Az erősbülő királyságnak volt ez a műve, mely azt az igazságszolgáltatásnak a királyi curiá-ban, majd a királyi parlamentben nagyobb összpontosítása útján és egy tekintélyes hivatalnoki kar segélyével létesítette. Az elveket, melyeket a királyi bíróságok, a hatalmasabb koronahűbéresek székeinek ezen példányképei kifejtettek, a királyi rendeletek (ordonances) öntötték határozottabb alakba, mely királyi rendeletek (a legrégibb, országos jelentőségű 1155-ből, VII. Lajostól való) IX. Lajostól kezdve folyvást növekvő mennyiségben kiadva, a jogállapotokat mindinkább átalakító törvényhozást képviselnek. A XV. század második felében, midőn az ország területi egyesítése már végre volt hajtva, a franczia jogélet egy újabb korszaka kezdődik. A tartományi coutumes-eknek VII. Károly Montil-lez-Tours-ban 1453-ban kiadott rendeletével megindított, de csak a XVIII. században befejezett feljegyzése és megállapítása, a királyi ordonance-ok törekvése egységes jogélet alkotására és a jognak tudományos formulázása jellemzik e korszakot, mely csak a nagy franczia forradalommal ért véget ”.
284. „A középkori franczia jog legönállóbb ismertetője és a középkori jogirodalomnak egyáltalán legértékesebb termékei egyike Philipp de Beaumanoir „Les Coutumes de Beauvoisis” (Beauvoisis szokásjoga) című 1283-ban elkészült műve. Habár szerzőnek, ki előkelő bírói hivatalokat viselt (bailli volt, majd parlamenti tag is) az idegen jogokkal való ismeretsége nyomokat hagyott is munkájában, a hazai jog tiszta előadása ott nincs elhomályosítva, és római jog ismerete csak segédeszközül szolgált a joganyagnak több jogászi éllel és módszeresebb feldolgozására, miben Beaumanoir-t a középkori jogászok egyike sem haladta meg”.
285. „A tulajdonképpeni jogkönyvek mellett középkori franczia jog megismerésének forrásai még az ítéletek és a jognyilatkozatok. Ezek nevezetesebb gyűjteményei 1. az un. Olim, vagyis a franczia parlament registrumai 1254-től 1318-ig, melyek Montlucon János és még három királyi jegyző feljegyzéseinek köszönhetők, és arréts című részükben a parlamenti közönséges ítéleteit, inquestae czím alatt pedig annak rendkivüli eljárása (ti. inquisitio, enquete) alapján hozott ítéleteit tartalmazzák”. Lábjegyzetben jelzi, hogy ezt 1681-ben Du Moulin összes munkái második kötetében adták ki, úgy tűnik, hogy - majd száz évvel élete után - először csak ekkor jelent ez meg nyomtatásban, és így csak igaza lett Dawson-nak a titkosságról. (Amiről pedig Hajnik egy szót sem ejt…).

Wieacker, Franz (1967): Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung.

Vandenheck & Ruprecht. 2., neuarb. Aufl. Göttingen.
(Az első kiadás 1952-es volt.)

(Első átolvasás utáni jegyzetelés). Nyilvánvaló Wieacker romanista vonzódása és a germanistákkal való szembenállása, így ebből a szempontból a történeti anyag rendezésénél ezt a beállítódását érvényesíthette, de ennek ellenére kiegyensúlyozottak elemzései, és ez nem nagyon nem torzíthatta el a leírásnál a történelmi tények összhangját.

-14.o. jelzi, hogy a németeknél 1500 körül végbement Vollrezeption (melytől ő kezdeni akarja a részletesebb elemzést) előtti recepció leírását Coing épp most adta ki egy nagy munkájában. Már itt jelezni kell, hogy a Vollrezeption (vagy sokszor praktische Rezeption név alatt) előtti Frührezeption-t alapjaiban Wieacker a kánonjog általi közvetett recepciót érti, és nem az „egyetemek általi szűk recepciót", noha a tömeges gyakorlati recepció a Vollrezeption név alatt ezt is sugallja.

- 19.o. E könyv 1952-es születésének szellemi hangulatához adalékot adhat egy itteni hosszú lábjegyzet, amiben a II. Világháború után a német nemzetállami gondolat katasztrófáját említi, ami egy átfogó átértékelést hozott a háború előtt a német joggal és jogtudománnyal szembeállított római jog kutatásában, „die ihren ideologischen Ausdruck in Koschakers Nachkriegsbuch „Europa und das römische Recht" fand", és írja, hogy e könyv nemzetközi visszhangját és támogatottságát jelzi, hogy a könyvet külön nemzetközi szimpóziumokon méltatták, illetve ezután új kutatási részlegek jöttek létre, mint pl. az IRMAE (Iius Romanum Medii Aevi).

- **Az Erster Teil (26-96.) az újkori jogtudomány** - amivel részletesebben foglalkozik – középkori előzményeit foglalja röviden össze

- 27.o. A szétesző nyugat-rónai birodalom az új népeknek a területén a központi monarchia igazgatási és pénzügyi szervezetét hagyta hátra, és míg ezek számára a jog korábban csak az életviszonyok spontán áthagyományozása volt, és a központilag alkotott jogról, illetve a jogról mint szellemi intézményről nem tudtak, ezek áthagyományozódtak rájuk. E mellett még a központosított keresztény egyház maradt meg az itt újra kezdődő birodalmak szerveződéséhez. Áthagyományozódott még a korai középkorra a bizánciak által a görögggel vegyitett alsófokú iskolai rendszer, a trivium: grammatika, logika (dialektika) és a retorika hármasságával, illetve a további szabad művészetekkel (artes liberales): artimetika, geometria, zene és asztronómia négyesével (Quadrivium) együtt a hét szabad művészet. (És mivel ezt az egyetlen épen maradt intézmény, az egyház tudta csak működtetni - és az interregnum idején ténylegesen is csak ez szervezte a központi életet - ennek nyelve, a latin maradt még meg a nyugati részeken újjászerveződő birodalmak számára, az ő egyszerűbb intézményeik felett.)

- A grammatika biztosítja az alapul fekvő szövegek értelmezését, a retorika ennek rendezett előadását és összerendezését, és a dialektika a megvitatás módját mind a teológiában, a filozófiában és a jogtudományban. Ez a három elementáris tudás a lesüllyedt római jognak ebben az idejében elég is volt a triviál-tanításon belül, illetve az erre épülő retorikai-dialektikai felsőbb iskolában, de külön jogi iskola nem volt már a késői nyugat-római birodalomban, hanem csak a bizánciaknál, és innen ment át később az európai országokba. (Sőt azt is mondja máshol, hogy az eredeti nyugat-római korszakban eleve nem volt külön jogi iskola, és csak az előbb leírt módon az általános képzésen belük tanították meg a jogot is, és külön jogi iskola csak a bizánci császárság területén alakult ki, igaz ezt többször mint kutatási eredményt bizonytalanítja el…)

- 33.o. „Az európai filozófia hamarabb találkozott Boetius-sal, Dionysius Aeropagitájával, Sevillai Izidor írásaival mint Arisztotelesz-évél és Platon-éval, és később a Szókratész előttiekkel, ugyanígy a képzőművészetünk is először a késő antik-bizáncival találkozott, és csak ezután az eredeti római-göröggel, majd ennek archaikus elődeivel. És a jogban is először csak a szűk római jogi szöveggel a Digesta formájában találkozott, és csak később a humanizmus fordult az eredeti római jog tágabb kultúrája felé, és ennek fényében próbálta rekonstruálni az eredeti római szellemet és kultúrát.

-39. A középkori jogi tanítás újjáéledése kapcsán írja, hogy a bizánci befolyás két fő helye a koraközépkor (500 körül) idején Róma és Ravenna volt, és itt jött létre bizánci mintára ekkor külön jogi iskola, és innen terjedt el (talán) aztán először Padovába, majd Bolognába a Digesta megtalálása után. Padovában persze már a bolognai előtt egy lombardiai (longobárd jogi) iskola volt. De nem lehet tudni, hogy az 1000 körül itt már bizonyítottan lévő jogi iskola és az 500 körüli jogi iskolák közötti időben volt-e itt folyamatosság.

- 52. o. Bologna eltérése az egyházi alapú többi európai jogi tanítástól: „Während nördlich der Alpen die artes liberales und damit der allgemeine Rechtsunterricht noch an der Kloster- und Kathedralschulen verblieb und sich noch bei den alten westeuropäischen Universitäten, an der Sorbonne und in Oxford, infolge ihrer engen Verbindungen mit dem geistlichen Stiftungs- und Pfründewesen, erst spät vom Primat der theologishen Fakultät löste, wurde die Universität zu Bolgna als profane städtische Anstalt gegründet, deren propädeutisches Artistenstudium unmittelbar auf die Schulung des profanen Nachwuchsbedarf ausging.” Ezen kívül egy másik eltérés - az előbbiből kifolyóan -, hogy míg az egyházi alapú egyetemek egy hierarchia tagjaiként maguk is belülről hierarchikusak voltak, Bologna városi egyeteme - miután megkapta Barbarossa Frigyestől az autonómia privilégiumát - egy testületi szerveződés volt, belső és felső tekintély nélkül. A létrejövő, új világi jogászi réteg számára ez a nevelés így fontos sajátosság volt.

- Egy fontos könyvre hívja fel a figyelmet: P Hazard: Die Krise des europäisches Geistes 1680-1815. (Német fordítást 1947-ben adták ki, és a Descartes utáni nagy szellemi átalakulást elemzi!!!)

- 56.o. A glosszátorok idejének felfogása az antik szövegekről, mint ratio scripta-ról: már az egyes jogi szövegek is, önmagukban a teljes igazat adják, ezért az egyes szöveghely értelmét kell (és elég!) feltárni, innen az egyes szövegeket glosszáló stílusuk. És ehhez elég a grammatika és legfeljebb a trívium egyszerű dialektikája, melyet ők még csak az 1200-as években az arabok és a bizánciak által közvetített Arisztotelész írások előtti szinten ismertek. Ez jellemző főként Irnerius fejtegetéseire. Ezután azonban itt is a teljes szöveg értelmébe ágyazott értelmezés lépett előtérbe, és mivel így a szövegek közötti ellentmondások feltárultak, ezeket a megkülönböztetésekkel (érvényük korlátozásával) illetve a korlátozott területre szorított érvényűek alá-fölérendelésével (subdistinctiones) harmonizálták. Ezzel hozták létre az első jogdogmatikát – mondja Wieacker, és jelzi, hogy a római jogászok még a legjobb korszakukban sem törekedtek egy ellentmondásmentes egészet jelentő jogdogmatika létrehozására, már csak a személyes jogászi tekintély sem engedte meg ezt náluk:
„Denn die (klassische) römische Jurisprudenz zielt trotz vollendeter Analyse der konkreten juristischen Sachproblematik auch in ihrer höchsten Bemühungen nicht auf ein harmonisiertes Lehrgebäude, das schon die persönliche Autorität der Juristen nicht zuließe” (59.)

- 60. o. A középkori ’jogdogmatika’ működésének összehasonlítása a maival: „Die Regeln werden daher auch nicht aus obersten Begriffen und Grundsätzen abgeleitet: weder aus einer allgemeinen Rechtsidee (denn dies setzte eine selbständige Rechtsethik voraus, vor der sich die Texte erst rechtfetigen müßten), noch aus Allgemeinbegriffen wie im Vernunftsrecht des 18. Jhs. und der Pandektenwissenschaft (denn das setzte ein geschlossenes System von Axiomen und Begriffen voraus), noch gar aus sozialen Wertungen, wie in der modernen Interessen- oder Wertungsjurisprudenz (denn dies setzte voraus, daß das Recht einem außer ihm selbst liegenden Lebenszweck zu dienen hätte)”.

- Még azt jegyzi meg, hogy azért is keveset tudunk a glosszátorok életéről és személyéről, mert - noha Itáliában már ekkor erősebb volt az individualitás kulturális elterjedtsége mint a többi európai részen – de az individualitás fontossága még itt is csekély volt, és így lényegtelen volt a felfogás szerint, hogy személyesen ki csinált egy művet, és ki ő.

- 62.o. Irnerius után (talán itáliai neve Guarnerius volt?) az egymás utáni „négy doktor”alapozta meg Bologna hírnevét: Bulgarus, Martinus, Hugo és Jacobus, és a ronkali törvények (1158) létrejöttében közreműködtek, valamint Barbarossa Frigyes harcát a lombard ligával jogi eszközökkel is segítettek, és ezért adta meg a kiváltságot ő a bolognai egyetemnek. Ezután Placentinus (1192-ig élt) majd Azo (1235-ig élt), aki egy nagyon befolyásos summát (Summa in Codicem) készített a kódexekről, és Odofredus (1265-ig) volt jelentős. Különösen 1220-ban nőtt meg az áramlás Bolognába, mert III. Honorius pápa ekkor megtiltotta a párizsi Sorbonne számára, hogy a klerikusoknak jus civile-t tanítson. Épp erre az időszakra esett Accursius működése (1185-1263), aki összegezte a glossszátorok munkáját a Glossa ordinaria c. munkájában.

- 63.o. A délfrancia és középfrancia egyetemeken a jus civile oktatása Bologna után már rögtön az 1100-as években létrejött, és az 1200-as években már európai hírnévre emelkedtek ill. növekvő önállóságuk a Bolognai tanítástól kialakult. Rövidesen egy állandó csere és versengés alakult ki az itteniek (az ultramontánok) és az itáliai egyetemek között. De a római joggal való foglalkozás itt még korábbra nyúlik vissza. A Loire volt a felső határa az 507-ig létezett nyugati gót birodalomnak, és itt a római jogi alapú Lex Romana Wisigothorum, és az ezen túl is tovább létező római jogi vulgárjogot irodalmilag is feldolgozták már a Digesta megtalálása előtt. Itt keletkezett az Irnerius előtti római jogi irodalom tekintélyes része. De már az első glosszátorok idején - tőlük függetlenül - 1150 körül itt keletkeztek Orléans közelében a Brachylogus és az Exceptiones Petri c. munkák. Amikor 1220-ban III. Honorius pápa megtiltotta a lelkipásztori funkciókra készülő diákok számára a római jog oktatását, az már 1131-ig visszanyúlt, tehát majd egyidős volt a Bologna-ival. Montpellier-ben hosszú évekig Placentinus tanított. Később Orléans egyeteme lépett előtérbe, ahol a híres ultramontán Jacques de Revigny (Jacobus de Ravanis) és Pierre de Belleperche (Petrus de Bellapertica) tevékenykedett. (Angliában Oxford volt a római jog tanításának helye, ide Vacarius - 1139-49 között - jött át tanítani.)

- 65.o. „Als eine Eigentümlichkeit der ultramontanen Methode wird der starke Einfluß der französischen Scholastik und die Neigung zur Systematisierung des Stoffs hervorgehoben, die sich im allgemeninen aus der engen Verbindung des französischen studium civile mit scholastischen Ausbildung der Kleriker, in Paris auch aus der räumlichen Nähe der Hochburg der Scholastik erklärt”. Tehát az egyháztól független itáliai egyetemeknek - az előbb említett előny mellett - hátránya is maradt, hogy „egyedül”, praktikusan, de átfogóbb filozófiai-tudományos képzettség nélkül foglalkoztak a római joggal, míg a franciák a klerikusok tanításában fontos filozófiai-teológiai háttértudás birtokában foglalkozva ezzel, túlléptek a mindennapi gondolkodás praktikumán, és onnan átvéve a gondolkodást, rendszerezni kezdték

a római jogi anyagot és problémaköröket. Ez az eltérés gondolati frontokat kezdett kialakítani, és a versengést fokozta, hogy az 1200-s évek végétől egyben egyházpolitikai versengés és hegemónia-vita is kialakult az itáliai és a francia részek között. Ebben a vitában felerősödött a két egyetemi szféra eltérése is, és az együtt művelt római-kánonjogi *jus utrumque* a franciák újítása volt. De (más szempontból fontossággal bíróan) a rómaiaktól átvett szuverenitási és törvényhozási elmélet is a franciáknál, a legistáknál alakult ki a középkorban. A végül *mos gallicus*-nak nevezett stílus így alakult ki, és később humanisták által megvetően *mos italicus* volt vele szemben az uralkodó a legtöbb európai egyetemen, egészen a német usus modernus megjelenéséig.

- 70.o. Noha Irneriust V. Henrik, a további bolognai doktorokat Barbarossa Frigyes bevonta hatalmi vitái segítésébe - és más jogászokat is a városok egymás közötti hatalmi vitáiba legitimációs érvek nyújtására bevontak -, de a tényleges jogi életbe ezek nem kapcsolódtak be, és bár a tanításuk a jövendő jogi funkcionáriusok kiképzését jelentette, maguk távol álltak a mindennapi jogi praxistól. Ám sikerüket az biztosította, hogy a vitatkozó felek között - hatalmi és alkotmányjogi vitáikra - nem volt más közös alap, csak a frissen megtalált római jogi érvgyűjtemény

- 80. o. A konziliátorok, kommentátorok vagy praktikusok, akiket korábban kissé szintelenül posztglosszátoroknak neveztek. Egyik teljesítményük volt, hogy a lassanként konkrét alkalmazásra feldolgozott római jogi szabályok és a helyi jog közötti kapcsolatra megadták a megfelelő választ. Ez a városok jogára kialakított „Statutentheorie" kapcsán történt meg először, és innen a többi helyi jogra vitték ezt át. Ti. a statútumok specialitására tekintettel ezek elsőbbségét adták meg az általánosan érvényesülő római jogi szabályokkal szemben. Másrészt azonban mivel a speciálist mindig szűkebben kell értelmezni, mint az általánost, így bár elsőbbsége lett a helyi jognak, de a szűk értelmezés kötelezettségével együtt ez mégis tág teret adott (kevésbé feltűnően) a szubszidiárius szerepre szorított római jognak. És mivel ezt az értelmezést egyre inkább a római jog hívei, a képzett jogászok végezték, a szűk értelmezést eltúlozva, a római jognak nagy teret biztosítottak a gyakorlatban a helyi jog rovására.

- 85.o. Mivel a konziliátorok a gyakorlati jogi életben tanácsokat adva foglalkoztak a joggal, az így keletkezett konziliumaikat másolással terjesztették, és az 1300-s években olyan óriási tekintélye volt ezeknek, mint napjainkban a felsőbírósági döntésgyűjteményeknek. Amikor pedig megindult a nyomtatás, állandóan újranyomták ezeket a gyűjteményeket, és a német Spruchfakultät-ok idézési gyakorlata mutatja, hogy a 18. századig használták ezeket a konkrét esetek eldöntésére.

- 86.o. Az első a sorban a kommentátorok között Cinus da Pistoia (1270-1336) aki Dante kortársa és földije volt, és egyben korai humanista, költő, aki az olasz kulturális életben is fontos volt. A legnagyobb hatású közülük az egy emberöltővel később Perugia-ban tevékenykedő Bartolus de Saxoferrato volt (1317-1357), aki rövid élete alatt is óriási produktivitással és nagyon széles skálát jelentő problémaköröket feldolgozó művet hozott létre. Utána a valamivel fiatalabb és kevésbé széles skálán dolgozó, de még nála is precízebb és szellemileg magasabb szinten álló Baldus de Ubaldis (1327-1400) jött. Majd az 1400-as években az irányzat végét jelentő szakaszban Paulus de Castro (1441-ben halt meg) és Jason de Mayno (1435-1519) tevékenykedett, ám mivel a teljes jogi életet megragadó Vollrezeption ebben az időben következett be az egész német földön, nagyon szélesen idézték őket is. A németek közül ekkor kezdtek az elsők megjelenni a franciák és a spanyolok mellett, de ők igazán még alárendeltek voltak ezek mellett európai szinten.

- 88. o. A kommentátorok ismertségét jelzi hogy akik el is utasították a római jogot annak nyomulása ellen küzdve, ismerték neveiket. Pl. egy ekkori Frauenfeld-i Schöffenstuhl ítélete írja: „Höret Ihr, Doktor, wir Eidgenossen fragen nicht nach Bartele und dem Baldele und anderem Doktoren. Wir haben sonderbare (=besondere) „Landbräuche und Rechte".

- Egyes itáliai kommentátorok 1300-ban és 1400-ban már egyben korai humanisták is voltak, ezért egy feszültség volt kétféle működésük közben. Ugyanaz a személy másként gondolkodott és írt, mint jogász, vagy mint irodalmár. Jelzi, hogy a humanisták a saját koruk jogtudománya elleni harcukban felhasználták Cicero *pro Murena c.* írását, amiben ő kora jogtudományának hibáit mutatja ki.

- 90. o. A humanista jogtudomány alapítója a Milánó-ban tevékenykedő Alciatus volt, és az ő tanítványai voltak Budaus ill. Zasius, akik révén ez átment a franciákhoz és a németekhez is. A humanista irányzat elődje a Firenzében indult Platon-reneszánsz volt az 1400-as években, és először egy vallási megújulási irányzat volt ez. Támadták a barbárrá lett középkori latint, a humanista jogászok aztán Accursius módszerét és a Bartolus és Baldus körüli kultuszt is. De félre is értették a jog közéleti szerepét – mondja Wieacker - amikor a gyakorlati tekintélyek helyére az irodalmi ideálokat akarták állítani. De módszerük még az itáliai városokban sem tudta megdönteni a mos italicus uralmát, és hatás nélkül maradt. Csak a történeti jogi iskola az 1800-as években mint újhumanizmus segítette győzelemre néhány gondolatukat. Noha a franciáknál majd a hollandoknál az „elegáns juriszprudencia" révén sok megvalósult tevékenységükből.

-97.o. **Zweiter Teil: Die Rezeption des römischen Rechts in Deutschland.**

- Csak a német területek nyugati része volt érintve az antik tradícióktól, és a többi a helyi törzsi intézmények és jogi felfogáson nyugodott, noha még ezen az alapon sem jött létre olyan írásbeliség előtti stabilabb törzsi jogi kultúra, mint a skandinávoknál, Izlandon, Norvégiában.

- A Sachsenspiegel beágyazása az 1200-as évek közepe táján keletkezett más nagy jogi feljegyzések közé: a spanyol Siete Partidas, a francia Philippe de Beaumanoir szokásjogi összefoglalása, Bracton és Glanvill munkái közé. Közös középkori sajátossága ezeknek: „die zeichenhafte, symbolische oder allegorische Ausdruck geistiger Sachverhalte (…) die Bildfreudigkeit und Anschaulichkeit der Rechtsformen und dem Sippenethos der engeren und weiteren Blutsverbände" (98.). Ám a Stauferek után időben aztán ez az egységesség ismét eltűnt, és a jogi rendszerek és felfogások differenciálódása következett be az általános kulturális szétszakadozással együtt. Míg a Staufer-ek idején a felsőnemesség és a felsőpapság egységesen átfogó európai síkon tájékozódott, addig ezután a regionális perspektívába bezárkózott elitek domináltak, és a feltörekvő tartományi uralmi rétegek vették át helyüket. A Staufer-időszak végéig még hatott a frank birodalom utáni szétválásból maradt keleti frank birodalom intézményi és hivatali maradványa, és a Sachsenspiegel még az ez idő alatt létrejött egységes rendet tudta összegezni.

- A szétesés oka: „"weil der Kampf der Staufer mit den Welfen, den lombardischen Städten und der Kurie nur unter großen Opfern an die größten Lehnsträger, die principes, geführt werden konnte. Diese Opfer waren Erblichkeit der Lehn, Leihezwand und dauernder Erwerb königlicher Befunisse durch die Fürsten, besonders durch die Kurfürsten (später Abschluß durch die Goldene Bulle, 1356)".

- 103.o. A régi német bíráskodási felfogás a ténylegesen ítélkezők és a bírósági elnök funkciójának elválasztására: „”Trennung von Gerichtsvorsitz und amtslosen Urteiler. Der Richter als Hoheitsträger wirkt den Gerichtsfrieden und leitet die Verhandlungen („hegt das Ding”); allein die Urteiler finden das Urteil, welches wieder der Richter vollziehen läßt. (….) Erst mit dem Abschluß der Rezeption siegte nach vielhundertjähriger Auseinandersetzung der (im letzten Ursprung byzantinische) Beaamtenprozeß über jene Scheidung zwischen Richter und Urteiler” (103.)

- A német birodalom szétesésével párhuzamosan az egyes tartományi urak udvari bíróságának szerepének megerősödése, különösen, ahol a „de non-appelando”-privilégiumot el tudta a tartományi úr érni, és így a legfőbb bírói fórummá vált ezen a területen az ő udvari bírósága.
„Besitzer des Hofgerichts waren zwar Vertreter de Stände: Ritter, Prälaten und Städte. Aber in dem Maße, in dem der Fürst sie durch Räte ersetzte oder erreichte, daß die Stände gelehrte Juristen entsandten, fand hier die gelehrte Rechtsprechung Eingang - um so leichter, als gerade die größten Territorien kein einheitliches Recht vorfanden und zur Sicherung der politisch zweckmäßigten und von den guten Landesherren auch als Gerechtigkeitsgebot empfundenen Rechtseinheit auf das römische Recht zurückgriffen. Da das Hofgericht auf einheitliche Rechtsprechung hielt, drängte es auch den Niedergerichten des Landes das gelehrte Recht auf” (105.)

- 111.o. A Sachsenspiegel éppúgy mint Bracton (Leges Angliae) angliai, a római jog tudós módszerével való, ám helyi jog feljegyzése úgy működött ott a római jog recepciójának megakadályozásában, mint egy védőinjekció ellene. De ugyanígy Philippe de Beaumanoir coutume-gyűjtése és rendszerezése, vagy később a párizsi parlament bírói jogának tervszerű rendszerezése is így hatott a dél-francia római jog átgyűrűzése ellen.

- Még utólag is a római jogi tudós módszerrel glosszálták a Sachsenspiegelt, pl. Johann von Buch 1325 körül és Nicolaus Wurm az 1300-as évek végén.

- 130.o. Azt emeli ki Wieacker, hogy az 1800-as években egy hibás kép keletkezett a római jog recepciójáról, mintha az egyszerűen egy más nép szabályainak átvételét jelentette volna - és ez abból fakadt, hogy a kor pozitivista jogfelfogása szerint a jog az szabályok rendszere, így jogátvétel csak szabályátvétel útján jöhetett szóba. Ezzel szemben ténylegesen a római jog recepciója még a Vollrezeption idején sem szabályátvétellel valósult meg döntően - bár részben ilyenek is voltak -, hanem a hazai, német eredetű jogi szabályok római jogi kategóriákkal való rendszerezésével, és a római jog fogalmi rendszere szerinti tagolásával. A teljes szabályátvétel szintű jogátvétel pl. a törököknél valósult meg, amikor átvették 1926-ban egy az egyben a svájci törvénykönyvet.

- A recepció főútja a németeknél intézményesen - a Vollrezeption idején -, hogy a tartományi igazgatási és kancelláriai helyekre a tanult római jogi doktorok kerültek be, és csak innen a második lépésben, a tartományi hercegek és udvari vezetőik nyomására kerültek ezek be lassanként a felsőbíróságok helyeire, és innen kényszerítve a római jog szerinti gondolkodás átvételét az alsóbíróságok felé.

- 152. o.. a német világi (profán) jogászréteg kialakulása. Már az 1200-as évek végén jelentős német diáksereg volt Bolognában, Perugiában és Padovában, illetve a a franciáknál, főként Orléans és Montpellier egyetemén. A fő szabály szerint a dél-német és a délnyugat-német részekről inkább az itáliai egyetemekre, az északi és az északnyugati részekről pedig a francia egyetemekre mentek a német diákok.

- 155. o. Csak 1460-tól induló generációban lehet a németeknél jelentősebb jogászt találni, ezek főként a humanistákhoz tartoztak. Így Ulrich Zäsy (Udalrichus Zasius) 1461-1535 között élt, és városi szindikus, majd professzor volt Freiburgban, aki egyben a gyakorlati jogélet alakításában is részt vett (az ő műve a freiburgi városi jogkönyv), de állandó kapcsolatban volt pl. Erasmus körével. Két Zasius-tanítvány: Johann Sichard (1499-1557), aki a württembergi Landrecht rendszerezésében játszott nagy szerepet, és Johann Fichard (1512-1581) aki Frankfurtban lett szindikus, és a Franfurter Revidierter Reformation 1581-ben az ő részvétele mellett jött létre. Mellettük Johannes Apel (1485-1536) jelentős, aki Württemberg-ben volt az kancellárián, majd Melanchton hatása alatt Wittemberg-ben tevékenykedett. További alak Gregor Haloander, aki az első humanista Digesta kiadását szervezte meg, és Bonifacius Amerbach (1496-1562), aki mivel itáliai egyetemen végzett, humanista beállítottsága ellenére a mos italicus alapján tevékenykedett, és ezért éles vitái voltak Sichard-dal, sőt Zasius-szal is. Végül mint a kor jelentős jogpolitikusát, a jogot nem tanult, de máskülönben képzett lovag, Hans von Schwarzenberger (1463-1528) emelhető ki, aki a Carolina előtti és arra döntő hatást tévő Bambergischer Halsgerichtsordnung-ot alkotta meg 1507-ben. Ebben az olasz büntetőjog és a frank büntetőjogi gyakorlat egy szintézisbe került.

- 167.o. A humanista jogászi irányzat veresége a németeknél 1500-s évek vége felé Zasius és tanítványai működése után, és az olaszoknál is, majd ezután egy időre a franciáknál majd onnan is kiszorulva csak a hollandoknál virágzott. „Auch in Italien verlor er durch den konservativen Aristotelismus der Gegenreformation wie durch die Vorurteile des großen Dogmatikers Alberius Gentilis im Laufe des 16. Jhs. seinen Eifluß. Zur voller Blüte reifte er nur im calvinistischen Westeuropa. Für zwei Jahrhunderte wurden zunächts Frankreich und nach den Religionskriegen die Niederlande die führenden Länder der „Eleganten" (d. h. antiquarisch-humanistisch) Jurisprudenz" (166.). Az elegáns jogelmélet fő alakjai Cuias (Cuiacius) 1522-1590 között volt, és Dionysos Gothofredus (1549-1622 ill. Jacobus Gothofredus (1587-1652) volt, de Francois Hotman (1524-1590) és Hugo Doneau (Donellus) 1527-1591 között is említhető, az utóbbi nagy rendszerező és jogdogmatikus volt. Ők és még egy sor további általában hugennota volt, és így a vallásháborúban vagy elpusztultak, vagy menekülni kellett a németek felé vagy a hollandokhoz. Otthon Bourges volt a székhelyük az 1500-as években, és ezt - az első Bologna, a második Orléans után - a római jog harmadik nagy felvirágzása központjaként lehet minősíteni. A németekhez menekültek számára azonban nem volt kedvező az itteni légkör, mert minden hatás nélkül tevékenykedtek itt, pl. Donellus és Dionysos Gothofredus Strassburgban volt néhány évig, Hotman Tübingenben. Ezzel szemben a reformált vallású hollandoknál a szellemi szabadság légkörébe kerültek a humanista jogászok, és a későbbi nagy hatású Roman Dutch Law ennek is gyümölcse lett. Itteni fő alakok: Vinnius (1647-ig élt), Huber (1694-ig) Voet (1714-ig) Noodt (1725-ig) Antonis Schulting (1734-ig) Westenberg (1737-ig). A később beinduló német jogtudomány aztán még többet köszönhetett a hollandoknak, mint az eredeti francia irodalomnak, mert később velük voltak termékeny kommunikációs kapcsolatban. Pl. Grotius természetjoga erősebben talált tanítványokra később a németeknél, mint otthon. És az 1700-as évekbeli német protestáns egyetem-újra-alapítások (Halle 1690, Göttingen 1737) Leiden és Utrecht felől veszik az anyagukat.

- 174.o. Az 1500-as évekbeli német jogi irodalom könyvei még éppúgy csak tradicionális-tárgyalótermi döntésközpontúak – és nem rendszeres-fogalmiak – mint az egész Európában ekkor. Csak az usus modernus évtizedei után jöttek létre az első rendszeres-fogalmi tankönyv-feldolgozások. De pl. a Reichskammergericht egyes bírái az itteni döntési gyakorlatot sokszor publikálták, és ezeknek nagy gyakorlati értékük volt. Pl. ilyen kameralista publikáció volt Mynsinger von Frundeck műve (1514-1588) és Andreas Gael-é (1526-1587). (A kameralisztika

- eltérően a pénzügytani jelegű, későbbi kameralisztikával - ebben az értelemben a Reichkammergericht döntési gyakorlatát jelentette, és a „kameralisták” az ezzel foglalkozók voltak!)

Dritter Teil: Der Usus Modernus und der Abschluß der praktischen Rezeption (204-248).
- Az 1600-tól induló usus modernus a magánjog mellett a mai büntető-jogtudomány általános kategóriát is sok szempontból kidolgozta, pl. a büntető tényállás alapelemeinek szétválasztását és az általános rész többi fogalmát is ekkor formálták ki.

-208. o. A római jog érvényére több alátámasztó elmélet született a középkortól, az első a „translatio imperii” volt, amely a római majd a frank és a német-római császárság egymásutánisága révén magától értetődőnek tüntette fel érvényesként a római jogot. Ennek utódja az 1500-as évek elejétől a Lothar-legenda, mely szerint az 1100-as években Lothar császár egy kifejezett rendeletével hatályba léptette a római jogot ismét, és noha ez nagy segítője volt az ekkor végbemenő Vollrezeption-nak, ennek megtörténte után már veszély nélkül cáfolhatta meg ezt Herman Conring (1606-1681) diplomata, író és politikus az 1643-ban született jogtörténeti kutatások alapján írt munkájában. De a 30 éves háború után a birodalom összeroppanása amúgy is elerőtlenítette a birodalmi szintű római jog gondolatát. Conring mint a protestáns alapú tartományi hercegliberalizmus híve (Fürstenliberalität) a Habsburg-birodalom ellen is tevékenykedett. Az ő értelmezése után a római jog nem egy központi ok miatt volt érvényes, hanem azért, mert a gyakorlatban ténylegesen recipiálták. Így ezzel az értelmezéssel minden egyes római jogi tétel érvénye attól függött, hogy tényleg recipiálták-e. Másrészt ezzel a fordulattal a római jogi források „szentsége” is megszűnt, és a szabad gondolkodás és alakítás lehetősége jött létre.

- 210. o. Egy harc folyt az 1600-as években a német egyetemeken a mos Italicus vagy a mos Gallicus tanítási módszere között, és míg a mos italicus egy-egy szöveghelyet magyarázott nagy glosszaapparátusok bemagoltatásával, addig a mos gallicus az egyes jogi szabályozások átfogó rendszerszerűségére helyezte az előadás súlypontját. Lipcse és Wittemberg egyetemei - az itteni Schöffenstuhl-okkal való szoros kapcsolat miatt is - jobban megmaradtak a mos italicus mellett, és pl. és Konrad Carpzow-ot kifejezetten figyelmezették, hogy „nicht mehr synopticos tractatus” zu lesen, sondern „die textus zu explicieren”. E mellett a professzori státusokat és a tanszékeket is átalakították a legtöbb helyen, és nem a Pandekták és a justztiniánusi kódex egyes könyvei szerint tagolták ezeket már, hanem belső dologi összefüggések alapján. De inkább szintetizálók voltak az usus modernus nagy alakjai és nem rendszerezők a korábbi Zasius szellemében. Hozzá képest inkább a kazuisztika állt figyelmük középpontjába, ám épp ezért tudták az ebből absztraháló beállítódásukkal a reális jogot jobban feldolgozni, és a későbbi rendszerezéshez kézhez tartani. Míg a franciáknál Donellus majd később Jean Domat már rendszerezni tudta a gyakorlati jogot, addig a németeknél csak később és csak a holland munkák alapján jutottak el ide.

- Az usus modernus egyes főalakjai: A szász területek voltak a német jogtudomány nagy központjai az 1500-as évek második felében, és itt az idősebb, Benedikt Carpzow (1595-1666) volt európai hírű. Miután 1618-ban doktorált, Carpzow olasz, francia és angol tanulmányúton volt, és 1620-tól halálig a lipcsei Schöppenstuhl ülnöke volt, ill. 1645-tól ordinarius az itteni egyetemen. Nagy rendszerező könyvekben fektette le a szász-római jog gyakorlati rendszerét. Kisebb jelentőségű Johannes Brunnemann (1608-1672) és David Mevius (1609-1670), bár az utóbbi, mint a Wismarer-i felsőbíróság elnöke egy kilenckötetes műben összegezte a wismareri bíróság döntési gyakorlatát, és mivel ezt Carpzow-hoz hasonlóan egy átfogóbb rendszerben össze tudta fogni, jelentős hatást tett. (Még 1791-ben is kiadták tizedszer ezt a kilenckötetes

munkát!) Georg Struve (1619-1692) Magdeburgból származott, és doktorálása után Jena-ban lett professzor és a Schöppenstuhl ülnöke. Kis összefoglaló rendszeres művét, a „Jurisprudentia Romano-Germanica forensis"-t még 1771-ben is kiadták.

- 219. o. A usus modernus következő generációján már a korai felvilágosodás gyakorlati morális hangsúlyai érződnek, és később az észjogi racionális-rendszerező hatások is. Ennek fő alakjai: Samuel Stryk (1640-1710), aki Brunnemann veje volt, és Halle egyetemén lett professzor, itt Thomasisus-t is tanította. 1690-1712 között jelent meg fő műve a Usus Modernus Pandectarium, amely őt e korszak fő alakjává tette. Justus Henning Böhmer (1674-1749) szintén Halle egyetemén lett professzor, és egyben Magdeburg hercegének kancellárja is, és ő a protestáns egyházi jog rendszeres feldolgozását végezte el. De a usus modernus teljes rendszerét is világos tankönyvben rendszerezte. Egy generációval később Augustin Leyser (1683-1752) Wittemberg-ben volt professzor, és egészen halálig az itteni Schöppenstuhl ülnökeként is tevékenykedett. Bár nem volt rendszeres, hanem inkább kazuisztikusan írta meg bírói jogra támaszkodva munkáit, az észjogi morális elvek nagyon kiütköztek már nála, ami már a méltányosságot mindenek felé emelő kádi-bíráskodást súrolja. Rá és döntési stílusára illett az öntörvényűség jelzőjeként a „Richterkönig" kifejezés.

-222.o. A hollandoknál a humanista jogászok utódaiként e korban egy gyakorlatiasabb oldalág jött lére, akik a humanista hagyományokon belül az usus modernus holland alakjaiként minősíthetők. Ezek így összekötették az usus modenus gyakorlati irányultságát a humanista jellemzőkkel. Így Noodt említető itt, vagy Johann Voet, később Cornel von Eck (1664-1732), Brenkmann (1680-1736), Antonis Schulting (1659-1734), Cornelius van Brynkenshoek (1672-1745), akik a reformáció német részeinek területén nagy hatást fejtettek ki, de hatásuk az akkori holland gyarmatokra is kiterjedt - le a dél-afrikai részekre - és Skóciára is. (A skótoktól rendszerint Leiden egyetemére mentek, és innen volt nagy hatás rájuk.) De Svájc felé is hatottak. Mivel a hollandokat megkímélte a 30 éves háború, így az épen maradt kulturális intézmények révén tudott innen hatás irányulni a lerombolódott, de újjászülető német részekre. Igazán fontos hatás a hollandok felől a német usus modernus-ra a holland humanizmus által kiformált általános római szellem közvetítése volt, és ezzel összekötődve a német, gyakorlatibb usus modernus munkák általánosabb kulturális irányultságot kaptak. De e mellett egyre inkább a saját német hatás, Thomasius és tanítványai, pl. Johann Gotlieb Heineccius (1681-1741) is hatottak a németeknél ezután, de ez már átvezet az észjogi korszakra.

- 228.o. Az usus modernus fogalmi-rendszerező teljesítményére, de egyben korlátaira, és a későbbi észjogi rendszerezésnek ezt meghaladó jellegét kiemelve írja, hogy a klasszikus római jogtól olyan átfogó fogalmak, mint a jogügylet, a jogképesség, a jogi személy teljesen idegenek voltak, és ezt csak az észjogi irányzat alkotta meg: „Dem antiken römischen Recht waren fundamentale Begriffe der heutigen Privatrechtstheorie (das subjektive Recht, das Rehtsgeschäft, die Rechts- und Geschäftsfähigkeit, de Juristische Person) als solche, d. h. als allgemein formulierte Begriffe, ganz fremd gewesen. Auch die Glosse und ihre Nachfolger im Usus modernus entwickelten sie meist nur in exegetischen Einzelanwendungen. (…) Der größere Teil dieser Begriffe ist ebenso wie das moderne Privatrechtssystem in dieser Form erst vom Vernunftrecht formuliert worden" (228-229.). Mint a két szöveg közötti kisbetűs részben írja, az a paradoxon, hogy míg az usus modernus kifejezetten exegetikus és kazuisztikus módszerrel dolgozó jogászat volt, és az általánosításoktól illetve az axiómáktól viszolygó volt a beállítódása, ám mégis ez lett az általánosító és axiómákkal dolgozó észjogi irányzat előiskolája. A lényeg tehát, hogy az észjog rendszerező, axiómákból induló rendszere nagyobb törést jelentett az usus modernus-szal szemben, mint az eddig kiemelésre került…. És még annyit, hogy az észjogi irányzat sokszor a morálteológiából és másrészt a kánonjogi

előmunkákból vette kiindulópontjait, pl. a jogi személyt a kánonjog a persona moralia alakjában már megalkotta.

- **Vierter Teil: Das Zeitalter des Vernunftrechts. (249-348.).** Ez a korszakot szintén 1600-1800 közöttinek írja, mint az usus modernus-ét, de helyesen talán ez utóbbi már az 1500-as évek végén elkezdődött, míg az észjogi korszak csak az 1600-as évek első évtizedei után, és míg ennek inkább a hollandoknál volt a központja eleinte, addig az usus modernus a németeknél levő praktikus irányt jelentette, és csak az 1700-as évektől fonódott ebbe bele (és részben váltotta itt fel, ill. állt mellé új hangsúllyal!) az észjogi irányzat.

-254. o. Az észjogi rendszerezés lehetővé tétele Galilei fizikai törvényszerűségekre alapozott világképe és Descartes által - közvetlenül különösen az utóbbi szerepe:
„Ohne diese beiden wäre die logisch-systematische Phase des Vernunfrechts nicht möglich geworden. Insbesondere Descartes hat die von der Spätscholastik angebahnte Mathematisierung der Natur vollendet, indem er durch Reduktion auf die Subjekt-Objektdimension des denkenden Ich und der ausgedehnten Objektwelt die Darstellung des Weltbildes erst systematisierbar machte". Még jelzi, hogy az axiómákból kiinduló ám a külső világ megfigyelésén keresztül nyert empírián leellenőrző kettős módszerben Descartes-é az axiómatikus tendencia, és Galilei-é az empirikus megfigyeléssel megerősitő szerep egy állítás igazolásánál, és az észjogi konstrukciókra e kettős módszer adta meg a alapot. (Ezzel szemben vitatkozni lehet hogy nem inkább a dedukciókkal dolgozó, és az empíriát félresöprő módszer volt a jellemző a legtöbb észjogásznál…?!))

- 261.o. A keresztény ember és valóság kép az isteni teremtés eltérő felfogásaiban: Aquinói Tamás, Duns Scotus és Occam illetve később Luther és Kálvin különbségei:
„ Wenn Thomas von Aquinoi mit der *analogia entis* auf die aristotelische Ideenlehre zurückgreift, welche die wertwidrige Existenz als unvollkommenen Seinsmodus begreift, bestimmte er das Sein vom Wert her und entschied sich für den Vorrang der Vernunft vor dem Schöpferwillen. Gegen diesen repristinierten Idealismus erhob sich alsbad der nominalistische Einspruch. Wenn schon Duns Scotus das gute Handeln auf den Willen und Gottes Gerechtigkeit auf seine freie Willenstat gründet, so bezieht vollends Occam die Urteile Gut und Böse, Gerecht und Ungerecht nicht mehr auf vorgegebene ewige Wertverhältnisse, sondern auf unergründliche Entscheidungen Gottes über die Verpfichtung des Menschen zu Handlungen und Unterlassungen. Damit war für die weitere Entwicklung des Naturrechtsgedankens der Vorrang der Geschichtlichkeit vor den ewigen Vernunftwahrheiten, des Individuellen vor dem Allgemeinen, der Verbindlichkeit des Rechtsgewissens vor der objektiven Seins- und Wertordnung zur Entscheidung gestellt" (261-262). Mind a kettőben azonban az emberi jog alapja a földön kívüli isteni akarat.
- Ezután következett Luther, aki a régi problémát az isteni igazságosság és a földi emberi lét igazságtalanságai között ismét középpontba tette: „Schüler des irrational-voluntaristischen Gottesbegriff der Occamschen Theologie und bestärkt durch seine persönliche Erfahrung von Zorn und Gnade des Vernunft verborgenen Gottes, hatte Luther dem natürlichen Menschen zunächts die Fähigkeit zur Erkenntnis selbst des natürlcichen Rechts abgesprochen, auf der da thomistische Naturrecht aufruht: der unerlöste Mensch ist Untertan des Herrn dieser Welt.

- Calvin: „Durch Calvin wurde die katholische Naturrechtstradition weniger zerstört als vielmehr juristisch umgebildet und politisch aktiviert. Der Jurist Calvin sieht Gottes Allmacht (potentia absoluta) als souveräne Rechtssetzungsbefugnis: sein Gemeindebegriff macht die weltliche Gewalt zum Mitstreiter in dem Kampf, der in dieser Welt um das Gottesreich geführt wird. Unter dieser Voraussetzung konnte das Naturrecht zum Feldgeschrei der calvinistischen

Weltkämpfe mit der Gegenreformation und dem absoluten Fürstenstaat und zum Gesinnungskern der alten ständischen Demokratien Westeuropas werden. So erklärt sich, daß die ersten Dokumente des neueren Vernunftrechts auf reformierten Boden entstanden, und daß es hier immer am besten gediehen ist". (264-265.)

- 265.o. Ezután a nem keresztény, világi természetjogot nézi át: Ez a profán természetjog volt már e korszak igaz inspirálója nem a keresztény. A keresztény irányzatok közül e profán természetjog két irányzata tovább vitte egyrészt az ágostoni-tomista irányzatot, másrészt a voluntarista irányzatot is. (Másik megjegyzés: az isteni jogot félretolva csak az antik dualizmus tanát a természeti jogról és a pozitív jogról viszik tovább.) Hobbes és Thomasius a voluntarista irányzat folytatója világi alapon, míg Leibniz és Wolff az idealista-racionalista alapokat vitte tovább

- 270.o. Az újkori természetjogászok első generációja - Althusius, Grotius - még közvetlenül kötődött a skolasztika és a teológia tradícióihoz. Csak a második generáció - Hobbes, Spinoza és Pufendorf - dolgozta ki a morálteológiától önálló és egy világi társadalmi etikára és társadalomképre alapozott természetjog alapgondolatait. Ezt a módszert - közvetlenül Galilei és Descartes hatása mellett - Hobbes dolgozta ki, és az így lehetővé vált alapokon Pufendorf egy általános természetjogi rendszert alkotott meg. „Damit war endgültig der Raum für ein vernunftrechtliches System freigelegt, in dem die naturrechtlichen Lehrsätze als Naturgesetz der Gesellschaft erscheinen. Eine Epigone dieser Stufe, Chrisrian Wolff, hat das System so weit ausgeführt und detailliert, daß es nunmehr reif zur Übernahme durch die positive Recht war" (271.) Majd még kitér Thomaisus kilengésére a természetjogi alapok kivájására - amit csak Wolff visszatérése Pufendorf-hoz tesz ártalmatlanná -, és jelzi az angol természetjog eltérését is a kontinentálistól: „Aber in England selbst ist das Naturrecht nicht oder in geringerem Maße säkularisiert worden, vielmehr weithin traditionsgebunden und religiös-moralisch geblieben. Gerade unter dem Einfluß des naturrechtlichen Widerstandsrechts hat sich in England das mechanistische Staatsbild des Absolutismus und der Französischen Revolution nicht ausbilden jönnen oder doch seit dem Sturz des Stuarts (1688) wieder zurückgebildet - und nur dieses Staatsbild hatte auf dem Fetsland die ganze revolutionäre Wucht der autonomen Vernunftideologie entfesseln können" (279.) Mellesleg megjegyezve: itt lehet az igazi eltérés az angol jog és a kontinentális jog fejlődésre, és eltúlozták illetve félrevitték ezt azzal (pl. René David?), hogy a római jog recepcióját illetve ennek elmaradását tették erre a helyre, mint a fő különbséget okozó eseményt. Ti. csak azzal, hogy a tradíciókötött és vallásilag kötött angol gondolkodásban az axiomatikus gondolkodás nem tudott kialakulni, és ezért nem alapozták egy axiomatikus rendszerre a jogot, váltak el igazán az angolok a kontinentális európai jog épp ekkor rendszerré vált és kodifikált jogától!!! Vagyis bár bizonyos jogi fogalmak és tagolások tényleg a római jogi fogalmi recepció elmaradása miatt más az angol jogban, de az igazi különbség az, hogy az 1600-as évek végétől a kontinensen absztrakt fogalmi rendszerré formálták át a jogot a szabályok fölött, és egyben a tudatos jogalkotással kodifikált jogot erre a fogalmi rendszerre alapozták, addig az angolok megmaradtak a tradícióhoz kötött és nem axiomatikus rendszerre épített jognál, illetve nem is tértek át a kodifikált jog uralmára!!! Ezt takarja le, ha csak a római jog recepciójának elmaradását emeljük ki az angoloknál! E kor angol természetjoga és a kontinentális természetjog közötti eltérésére, főként Blackstone elemzésére a fontos könyvek: Benser (1938): Die Systematik des Privatrechts in Blackstones „Commentaries" és Rinck (1952): Das Naturrecht bei Blackstone.

-303.o. Az újkori természetjogászok második generációja részletesen:
- Thomas Hobbes (1588-1679) filozófiát és természettudományokat tanult Oxfordban, az olaszoknál és a franciáknál, majd I. Károly tanácsadója lett otthon, és a jövendő II. Károly

nevelője. 1649-ben egy ideig az addigi tábora ellenfelével, Cromwell-lel is koketált, de aztán visszatért gazdáihoz, és a restauráció után tért haza II. Károllyal 1660-ban Angliába. Az tény, hogy hazája fő szellemi-politikai erői nézetei ellen döntöttek, és az abszolutizmust alátámasztó írásai otthon nem valósultak meg. A természetjogot illetően: „Unter dem unmittelbaen Einfluß Galileis hat Hobbes als erster die Denkform des Naturgesetzes konsequent auf die menschliche Gesellschaft übertragen. Daraus folgte, wie einst in der griechischen Sophistik, eine Rationalisierung und eine Entmoralisierung, die erst Pufendorf wieder zurückgenomen hat. (…) Ihr Ergebnis ist eine radikale Auflösung des ursprünglichen Naturrechts im positiven Rechtsgebot der Herrschers". ((Mellesleg megjegyezve, Luhmann más alapokon, de a társadalmiság minden eresztékében funkcionális összefüggéseit szem előtt tartva, éppolyan Entmoralisierung-ra jut mint Hobbes, és kisebb mértékben, de ugyanazt a felháborodást hívta elő egy sor elemzőből, mint Hobbes…)) (Pufendorf és Spinoza jegyzetelését kihagytam!)

-312.o. A harmadik generáció: Thomasius, Wolff és tanítványaik.
- Az ő idejükre az észjog összekötődött a felvilágosult monarchákkal, körükkel és az általuk (újra)alkotott egyetemekkel, és ezeken az egyetemeken képezték azokat, aki később a központi udvari kancelláriákba kerülve a kodifikációs tervek kidolgozását végezték.
- Thomasius és Wolff eltérése: „Der Empirismus des Thomasius reicherte das Vernunftrecht – unter gefährlicher Schwächung seiner philosophischen Substanz - so stark mit praktischen ethischen Erfahrungen und Postulaten an, daß es zu einem „relativen" oder „historischen" Naturrecht, d.h. zum vernünftigen Recht konkreter Staatswesen und damit zum Programm praktischer Rechtspolitik werden konnte. Dagegen stellte Christian Wolffs Rationalismus die moralische und die logische Theorie des Vernunftrechts wieder her und ermöglichte damit sowohl die Philosophie des aufgeklärten Absolutismus wie die Systematisierung des positiven Rechts in Wissenschaft und Gesetzgebung"

- Thomasius (1655-1728) apja egy lipcsei arisztotelianus volt, és Frankfurtban tanult Pufendorf-ról, majd otthon német nyelven hirdette meg előadásait, és az első német nyelvű folyóiratot kiadta. De e provokációk miatt Lipcséből Halle-be kellett mennie 1690-ben, ahol az egyetemalapítást is végigcsinálta, és itt tanított, sőt 1714-ben I. Frigyes még az ekkor először elhatározott kodifikáció szerkesztésével is megbízta egy időre. Természetjogi teljesítménye:
„Denn Thomasius reduziert, insofern Poufendorfs Kampf gegen die Ortodoxie fortsetztend, die Kirche auf eine innerliche Geistkirche, das ius divinum folgerecht auf das individuelle, persönliche Gewissen. Der gleiche altlutheranisch-pietistische Pessimismus gegenüber dem Gesinnungswert der sozialen Konvention führt ihn auch zu einer radikalen Trennung zwischen Recht und Sittlichkeit. Damit wurde, wie spät oft regügt, die Ethik als nur innerlich verpflichtend, auf die Kräfte des Gemüts und der Innerlcihkeit eingeschränkt und dem Durchstoß des Vernunftrechts auf eine verblindliche Sozialethik der Boden entzogen" (316.)
És ezzel, bár axiomatikus fogalmi rendszerre törekvésével folytatta az észjogi irányzatot, de tulajdonképpen zsákutcába juttatta azt, annak etikai alapjának felszedésével.

- Ezt fordította vissza Christian Wolff (1679-1754), aki miután Jenában Pufendorf hatása alatt tanult, Halle-ben először matematikát filozófiát és teológiát tanított. Természetjogi teljesítménye:
„Seine Naturrechtstheorie nimmt unter Pufendorfs Einfluß Thomasisus' Trennung zwischen individuleller Gewissenpfllicht und rechtlicher Zwangspflicht wieder zurück. Für Wolff ist das Naturrecht wieder „Pflichtlehre von den guten und schlechten Handlungen"; die Natrurrechtssätze Aussagen über Menschen- und Bürgerpflichten (…) Seine eigenes Bemühen gilt aber der Konkretisierung der natürlchichen Sozialethik und dem ihm vorgegebenen geschichtlichen und politischen Raum der aufgeklärten Monarchie, in der Fürst und Untertan

im gegenseitigen Pflichtverband „zur Beförderung des gemeinsamen Nutzens und der Glückseligkeit der Untertanen" stehen" (318-319.) Wolff egy hézagmentes axiomatikus rendszerben ábrázolta a legkisebb részletes észjogi szabályt logikailag levezetve és a legabsztraktabb rendszerelemre visszavezetve. Igazán Wolff ezzel vitte be a rendszerszerű döntés módszerét az egyes bírói döntési munkájába, és a kódex alkotásába is.
„…seit Wolffs Lehrbuch das Programm einer logishen Ableitung juristischer Entscheidungen aus Obersätzen und allgemeinen Begriffen mit einem zuvor festgestellten Stellenwert im System nicht mehr aus der fachlichen Rechtswissenschaft verschwunden. War das methodische Werkzeug der älteren Gemeinrechtswissenscft der analytischen Schluß aus einem Einzeltext von autoritativer Geltung, so wurde nun zum letzten wissenschaftlichen Entscheidungsgrund der synthetische, d.h. der systemgerecht auf die letzten Obersätze zurückführbare Rechtsbegriff". (320.) Igy ő a későbbi Begriffsjurisprudenz igazi atyja – mondja Wieacker.

-322. o. A természetjogi törvénykönyvek. Közös jellemzőjük - a németeknél legalábbis - eltérve a korábbi és a későbbi törvénykönyvektől, hogy nem a szakmabeli egyetemi jogászok vagy bírói testületek tagjai alkották ezeket, hanem filozófiailag iskolázott és politikailag tevékenykedő uralkodó-bizalmasok. (És hozzátéve, épp a bírói joggal szemben, továbbá - ahogy ma is történik az észjogi utódokkal, a mai alapjogi aktivistákkal: - a hagyományos jogdogmatikával és a bírói joggal szemben, és morálfilozófusokra visszanyúló axiomatikus rendszerrel. Ide passzol Dworkin „egyetlen helyes válasz"-tézise).

- Az első kezdet a poroszoknál 1714-ben volt, amikor a Halle-i egyetemet bízták meg egy kódex tervezetének elkészítésével, és Thomasius-t ennek vezetésével, ám az ő alapvető kételyei miatt ez leállt. Ezután hosszú időre csend lett, és csak Nagy Frigyes trónra kerülésével újult fel, amikor 1746-ban egy újabb kabinet-határozatban rendelték el a kódex elkészítését, és ezzel a kancellárt, Samuel von Coccei-t (1679-1755) bízták meg, aki még az usus modernus neveltje volt. Ez a határozat ösztönzést adott a bajoroknak és az osztrákoknak is, és mindkét helyen ekkor adták ki az első döntést egy kódex elkészítésére; a bajoroknál von Kreittmeyer el is készítette ezeket, először a büntetőjogi, majd az eljárásjogi és végül 1756-ra a magánjogi kódexet is. Ezzel szemben itt a poroszoknál a tervezetet az elkészülte után - amely csak a ius commune egyszeű összefoglalása volt, mint a bajor kódex is - félretették, és jött a hétéves háború közben, majd csak 1780-ban indult meg ismét komolyabban, ekkor már a kancellárrá lett Casimir von Carmer lett a vezetője, és két bizalmasát, Svarezt, (1746-1798) és Ernst Ferdinand Kleint (1744-1810) bízta meg a konkrét munkákkal. Carmer elődje Fürst volt - aki végig blokkolta a kodifikáció tervét - a kancellária székben, de 1799-ben az Arnold molnár ügye kapcsán menesztette a király. A tervezet 1787-re kész is lett, és egy pályázat kiírása mellett a nyilvános kritika alá bocsátották, de az 1789-es francia események a kódex belső ellenzékét aktivizálták, és noha 1792 június 1.-re már tervbe volt véve a törvény kihirdetése, ekkor a politikai és teológiai reakció nyomására leállították ezt, és határozatlan időre elnapolták. Csak Carmer ügyes taktikája révén lehetett ez megmenteni, és 1793-ban próbaképpen az újonnan anektált délporosz-lengyel területekre vezették be, majd néhány kritizált mondat kihagyásával 1794-ben a teljes porosz királyságban kihirdették, noha egy időre a családjogi és öröklésjogi részt még felfüggesztették a régi országrészekben.

Fünfter Teil: Historische Rechtschule, Pandektenwissenschaft und nationalstaatlicher Positivizmus 348-513.)
-348-350. Az észjogi kódexek létrejötte - az egész addigi és későbbi jogfejlődéstől eltérően - nem a bírói szféra és az egyetemi jogászság közreműködésével és vezetésével ment végbe, hanem ezt egy ezen kívüli kis adminisztratív elit az abszolutista uralkodó megnyerésével

hajtotta végre, és ez legfeljebb magával ragadta egy idő után ehhez az egyetemi emberek egy részét - mint írta úgy, hogy új jogi karokat hoztak lére pl. német-prosz protestáns részeken, és itt az észjog szellemében nevelték a jogászokat, és egy kis részük ezzel a neveléssel került be az uralkodó udvarába kodifikátornak. De nem csak e kódexek létrejötte volt a joggyakorlat és a jogtudományon kívüli, hanem létrejöttük után beszűkítették ezek mozgásterét a jog továbbfejlesztésében, és vagy egy parlamenti bizottság felállításával (a franciák) vagy egy külön minisztériumi jogértelmezési bizottság (poroszok) felállításával megtiltották a kódexek értelmezését és kommentálását. A kodifikálás tehát a jogi szféra és a társadalom belső erőinek lefojtásával jött létre, és később ez lett a veszte, amikor a demokratikus mozgások megindultak a társadalomban, és a lefojtott jogi szféra erői is ezért léptek fel vele szemben a későbbi jogi irányzatokban – írja. Az észjogi korszak nagy vívmányai igazán a büntetőjog és a büntetőeljárás területére estek, és itt a barbár büntetéseket visszaszorították, és a középkori babonákat, a boszorkányság üldözését eltüntették. Ezzel szemben a magánjog területén nem volt ilyen látványos a hatása.

-352. Kant mint a rég természetjog és az észjog széttörője (bár az is igaz, hogy Wieacker nem mond semmit itt arról, hogy Kant maga is következetlenül mégiscsak felállított egy észjogi követelményrendszert, és ezt csak Stammlerék vetették el…) Bár a lábjegyzetben Welzel-re hivatkozva írja ez ügyben: „Zu Berechtigung von Mißverständnissen der neukantischen Interpretation Welzel: da Kants Rechtspflicht – im Gegensatz zu Thomasius' „Zwangspflichten" - die moralische Pflicht meint, deren Erzwingung berechtigt ist", habe er die Möglichkeit eines denkbaren Pflichteninhalts und damit einer materialen Ethik der Gerechtigkeit gewahrt". ((Csak az marad innen ki, hogy Kant követleményeit a legtöbben jogi követelményeknek és nem erkölcsi követelményeknek fogták fel! és ma is ez a helyzet: a morális követelményeket észrevétlenül jogi követelményeknek állítják be a jog moralizálásának hívei. Azt azonban el lehet fogadni, hogy a Kant előtti észjogra hivatkozók egy egész részletes kódexet is le mertek vezetni az észből, míg utána ezt már óvatosabban tették, és csak átfogóbb jogelveket vettek alapul észjogként. Persze nálunk Csatskó még egész részletes levezetéseket hajtott végre 1839-ben is a kanti észjogra alapozva…))

-354. Már Kant - Hegel előtt - felfedezte az összes materiális erkölcsi norma „Situationsbedingtheit" jellegét, és ezért egy örök materiális természetjog lehetetlenségét. Ezután nézi meg a jog és az erkölcs történetiségének feltárását a történeti jogi iskola előfutáraiként. Thomasius az 1700-as évek elején a természetjogot már egy relatív történeti természetjoggá értelmezte át, Montesquieu 1748-ban a „De l'esprit de loix"-ban már a jogot és az alkotmányt mint a társadalmi és természeti folyamatok általi formáltságot ragadta meg, a németeknél ennek nyomán Justus Möser fogta fel ezeket és a kultúrát az empirikus-történeti okokból kinövőnek. Ennek nyomán Göttingen-ben az 1700-as évek második felében egy általános történeti iskola virágzott fel, és a jogtudomány részéről Hugo és Eichhorn itt kapott kiképzést. Átfogóbban az egyediség szerepe a fejleményekben pl. Leibniz monász elméletében, másrészt Vico felfedezése az emberi kultúra és történelem ciklusairól átformálta a felfogást ebben a korban. Schelling-nél ezek nyomán már a történelem mint az abszolútum megnyilvánulása jelenik meg, és fejlődési szakaszai az egymást követő kultúrákban az abszolút szellem mindenkor megnyilvánulásai. Így a természetjogi eszme örök világa és változatlansága alól eltűnt az alap.

- 369. A jog és a jogtudomány tételeinek rendszerben megragadását eredetileg nem Savigny és a történeti jogi iskola, hanem Anselm Feuerbach vetette fel, mint Kant tanítványa. E korban az összes tudományban egyik fő kérdés volt az alaptudományhoz, a filozófiához való viszony és ebben egy rendszer levezetése volt - mert csak ez teszi tudománnyá az adott szakot -, és ezt

végezte el első fordulóban Feuerbach. Noha látta, hogy a régi természetjog módjára nem lehet már rendszert felállítani, de átvette ebből a joganyag ellentmondásmentes rendezésének módszerét, mert csak ez emelheti fel a jogtudományt egy filozófiához kötött igazi tudománnyá. „Ein ähnliches Programm hat mit viel bescheideneren Mitteln fast gleichzeitig Gustav Hugo für die Wissenschaft des Gemeinen Rechts formuliert. Etwas später haben, unabhängig von der historischen Schule, die Germanisten Falck und Reyscher der wissenschaftlichen Organisation des nicht gemeinrechtlichen Privatrechts ihr Augenmerk zugewandt". De - kevésbé hatásosan ekkor még - Savigny is hasonló programot fejtett ki már 1802/3-as korai jogi módszertani anyagában is.

- 374. Lényeg: a történeti jogi iskola átvette a régi észjogból a fogalom, a rendszer és az axiomatikus levezetés fontosságát a joganyag rendezésénél. Ez legjobban nem is Savigny-nál, hanem Puchta „Begriffspyramide" eszméjében látszik meg, és Puchta ezzel saját korában is befolyásosabb lett, mint maga Savigny.

- Itt azt írja még, hogy a pandektisták a magánjogi fogalmakat nem az usus modernus-ból vették át, hanem az észjogi rendszerezésben kialakított fogalmakat vették át. (Itt ismét úgy tűnik, hogy akkor az usus modernus inkább mellékvágány volt még a joganyag rendszerezése és fogalomalkotása szempontjából is, és az észjogi rendszerezések adták nemcsak a fogalom és az axiomatikus rendszer fontosságának tudatát, hanem magukat a felhasznált fogalmakat is. És ez az értékelés állandóan hullámzik…) Pl. az objektív jog, a szubjektív jog és osztályai, a jogügylet, az akaratnyilatkozat, a kölcsönös szerződés, a teljesítési kötelezettség, a teljesítés lehetetlensége stb. mind észjogi alkotás.

- 388. Irja, hogy Savigny a többkötetes munkája a római jog középkori történetéről nem igazán a tényleges jogot elemezte történeti változásaiban, hanem a jogi okatás és az egyes jogi egyetemek történetét, és az ezekben tanítók életművét - vagyis inkább középkori egyetemtörténetet írt, mint valódi jogtörténetet.

- 390. A. F. J. Thibaut (1772-1840) Goethe és Schiller barátja volt, és a zenetudománytól ment át a jogtudományba. Az észjog híve volt és kivételesen e hívek közül az usus modernus-t is művelte, és ismerte.

-399-400. Georg Friedrich Puchta (1798-1846) egy ismert ansbachi bíró gyermeke volt, és Nürnbergben a gimnáziumban Hegel-től tanult, és hatott is rá. Puchta 1828-as (második kötet 1837) Gewonheitsrecht-je ment el a népszellemtől a jogászi-jogtudósi monopólium felé. Ebben a legmegvetőbben nyilatkozott meg a nép naivitásáról és a s szokásjogáról, és ez lett az alapja a német szokásjoghoz tapadó germanisták és a romanisták végleges elkülönülésének. Beseler ezen felháborodva írt egy ellenművet Puchta e könyve ellen, és ez volt a kezdet. Ti. Savigny-nál nem volt kifejtve az, hogy ki a népszellem és vele a jog hordozója, és itt Puchta ezt tisztán felvetette illetve megválaszolta, és ezzel a germanista német szokásjogi hívők és a romanisták fogalmi rendszer-hívők között nem lehetett fenntartani az egységet többé. Maga Savigny is ennek hatására ment el Puchta-val együtt a fogalmi rendszer felé.

- A germanisták: Karl Frierdich Eichhorn (1781-1854) Göttingenben habilitált, így az ottani történeti iskola neveltje, és 1834-től még bírói posztot is betöltött Berlinben már mint ottani professzor, és a Berliner Obertribunal bírája egészen haláláig. Savigny-val együtt volt alapítója 1814-ben a történeti jogi iskola folyóiratának, és 1808-as „Deutsche Rechts- und Staatsgehichte„ c könyve teljesen úttörő jelentőségű volt. A jog és alkotmánytörténet összekötése a germanisták jellemzője lett ezután. (Ötlet: nálunk is a germanistáktól kapott

impulzus vitte volna el a főáramot az állam- és jogtörténet összekötésére? Vagy inkább az osztrákoktól kapott liberális-állambarát impulzus hatása és onnan ennek ösztökélése 1860 körül?!) Eichorn is fogalmi rendszerbe akarta szedni a német jogi hagyományokat, de ezt csak Carl Friedrich Gerber (1823-1891) tette meg 1846-os könyvében. Ezzel és követőivel vált a germanisták német joganyaga is egy zárt fogalmi anyaggal rendszerezett joggá a római jogi rendszer mellett az 1800-as évek második felére.

- 408.o. Georg Beseler (1809-1888) Schleswig-Holstein-ből származott, és itt Kiel-ben járt egyetemre, és e kor itteni politikai harcaiba bekapcsolódva alakította ki német-történeti gondolatvilágát. Ugyanis itt a történelmi-feudális rendek a dán uralkodó abszolutista törekvéseivel szemben jogi-történeti érvekre hivatkozva harcoltak. Beseler meg is tagadta 1831-ben lelkiismereti okok miatt a dán királyra való hűségesküt, és Heidelberg-ben habilitált 1834-ben, majd 1835-től Basel-ben professzor lett, majd 1837-től Rostock-ban. Egész életén keresztül a közéletbe is bekapcsolódott, pl. a Paulskirche-i Nemzegyűlésben az örökletes császári irányzat frakciójának tagja, később a porosz kamara majd a felsőház tagja, és a törvényhozásra és a jogpolitikára közvetlen behatása volt. Kiel-ben Falck (1784-1850) volt a tanára, ezen kívül Reyscher (1802-1880) hatott kiindulópontjaira. Falck a jog meghatározását a jelenlegi népben élő jogtudatra alapította (és nem egy történeti múlt néptudatára!), ezért Falck már 1819-ben népbíróságokat követelt, de nem romantikus múltba fordulással, hanem a jelenlegi népben gyökerező jogot illető hitvallása miatt. Ez Schleswig-Holstein-ban az itteni ténylegesen régi német jogra és alkotmányos állapotokra visszamenő domináns felfogás miatt nagyon is élő gondolat volt. „So konnte Falck ohne romantische Illusionen schon 1819 Volksgerichte fordern, die das „in den Begriffen des Volkes noch lebende Recht finden sollten" (408.). Falck után Reyscher 1839-ben ezt a gondolatot fejtette tovább, és Beseler ezek alapján írta meg „Volksrecht und Juristenrecht" c. munkáját 1843-ban. Ez a tanulmány a Puchta-könyv 1835-ös provokációjára adott válasz volt. Noha elismeri, hogy a római jogi alapú közös Gemeinrecht-ben legalább egy egységes jogot kapott a német nép, de ezt mint jogászjogot a népjoggal szembe állította a Puchta-val való harc hevében, noha ő nem volt olyan torzító, mint egy sor vadabb germanista a római joggal szemben.

- 411.o. Egy másik jogpolitikai harc a germanisták és a romanisták között 1848 körül az volt, hogy Beseler ismét felelevenítette Thibaut-ék harcát a kodifikációért, de most már nemzeti demokratikus alapon. E mellett elvileg felvetette a kérdést a jog továbbfejlesztésében a felelősséget illetően, és Puchta-ék jogtudományi pozitivizmusából fakadó jogtudósi felelősséggel szemben a nemzeti demokratikus törvényhozásnak ítélte ezt a szerepet. Vagyis a Savigny-Thibault vita ismétlődött, de most tudatosabban a jog alkotása feletti rendelkezés alanyát tették a középpntba. „Mit Puchtas Wendung von der Geschichtsromantik zum wissenschftlichen Positivismus und der Beselers von der Volksgeistromantik zur nationaldemokratischen Forderung des Tages brachen die Gegensätze auf".

- 416-430.o. A jogtörténet felfedezése - ti. eddig a jogtörténetet a jogdogmatika céljai szerint űzték, és nem a felnövő történettudományi kutatások szintjén és céljai szerint. Niebuhr (1776-1831) kezdte és Theodor Mommsen (1817-1903) volt ennek beteljesítője

- 421. Írja, hogy ezzel az egész ókortudomány kiterjedt és stabilabb alapra jutott, és a római jog és a római társadalom története egy tágabb - a jogtudománytól eltérő logikával dolgozó - tudományba ágyazódott bele. De - írja - szerencsére a római joggal való foglalkozás tanszékei a jogi karokon maradtak, mivel ha a böcsészettudományi karokra kerültek volna át, akkor a magánjogászok nevelésétől elszakadna. ((Ám így pedig mint segédtanszékeken, komolytalan tanárok foglalhatják el a státusokat, mint néhol nálunk is megmutatkozott az elmúlt

évtizedekben, és ezzel az egész jogtörténeti kutatás elhal: a jogi karok közössége nem jelent olyan fegyelmező-jutalmazó-szankcionáló közönséget, mintha a történettudományokon belül lennének…))

- A pandekta-tudománytól a jogtudományi pozitivizmusig (430-458.) Csak azért lehet pandektistának nevezni ezt az irányzatot, mert tankönyvük ezt a címet viselte, máskülönben az egész német magánjogtudományt évszázadok óta így lehetett volna hívni, mert mind a Pandektákat vette alapul. A történeti jogi iskola azért is kapta ezt a nevet, mert szórványos jogtörténeti munkák mellett igazán a fő erőt a magánjogi dogmatikára fordította., mellyel az észjogi rendszerezést átvitte a római jogi eredetű közösjogi anyagra, és e mellett a fogalmakkal való logikai egymásra vonatkoztatás rendszerét vitték be a jogalkalmazói bírói döntésekbe. (A jogtudományi pozitivizmust Wieacker a jogdogmatikai pozitivizmus értelmében használja!)

- Mellékesen: Gerhart Husserl (1925): Rechtskraft und Rechtsgeltung" c munkája a fenomenológiai nézőpont jogra átvitele!!!

- 436. A hézagmentességre egy jó elemzés: A jogtudományi pozitivizmus ugyan egy hézagmentes rendszert tesz fel, ám a hézagmentesség nem a pozitívjogi szabályok hézagmentességét jelenti, hanem azt, hogy a fogalmi piramis hézagmentessé tesz!! Ugyanis a szabályokat e fogalmi rendszer egyes elemeivel értelmezve, mindig ki lehet tölteni hézagmentessé a jogot.

- 446. Bernard Windscheid (1817-1892) először nyelvtudományt tanult, és Savigny hatására ment át jogot tanulni. Fő műve a „Pandekten", első kötetét 1862-ben adta ki, és még ő adta ki a hetedik, 1891-es kiadást. Mivel akkor nem volt létező törvényi kódex, ez egyben össze is fogta a - fogalmi rendszerbe hozott - joganyagot, és törvény híján ez egyben maga a jog forrása is lett, és nem csak mint kommentár a modern időben. Egyesítette a kommentár, a törvény és a konkretizáló felsőbírósági praxis elemeit, és így hatott a bíróságokra évtizedekig a BGB előtt.

- Otto von Gierke (1841-1921) Falck és Beseler nyomán a germanisták nagy alakja. A testületi közösségek jogát, Genossenschaftsrecht-jét már 1868-tól fogalmazta, és a nemzeti-történeti beállítottság illetve az individualizmussal szembeni szociális követelések egyvelege jött ki gondolatvilágából, mindezt történeti-romantikus köntösben. Nagy belátása a társadalmi csoportok spontán jogképző tevékenysége, ((amit később Ehrlich dolgozott ki)). Mind az állam széles hatalma ellen, mind az individualizmus ellen fellépett, és e két frontos harcban a közös fegyvere - mindkettő ellen - a társadalmi csoportok organikus felfogása volt. „Die Gesellschaft erscheint als Hierarchie solcher Verbände, die vom Einzelnen über die Familie, die Genossenschaften und die Selbstverwaltungskörper bis zum Staat als der körperlichen Gestalt des Gesamtvolks organisch aufsteigt, in dem der Gegensatz zwischen Staat und Bürger, Gesellschaft und Individuum, öffentlichem und privatem Recht in der Dreieinigkeit Privatrecht, Sozialrecht und öffentliches Recht aufgehoben ist" (455.).

- A jogtudományi pozitivizmustól a törvénypozitivizmusig (458-468.) Az 1800-as évek második felében először a kisebb német államokban majd a bismarcki, egyesített Németországban a jogtudósokról átment a súlypont a minisztériumi felsőbürokráciára, noha ez erősen a jogtudomány pozitivizmus szellemében volt kiképezve: „An ihre Stelle trat der Idee nach der im Gesetz sich ausdrückende „Volkswille (…). In Wahrheit war die Gesetzgebung einstweilen das Werk einer streng wissenschaftlich gesonnenen Ministerialbürokratie" (459.).

- A BGB (468-488.) A nemzeti liberálisok követelték ezt a birodalmi szintű törvényt, és ezzel a tartományi magánjogok felett az egységesítést, mert a tartományi szabályozások jobban a feudális külön jogokat, illetve beavatkozó állam jogosítványait tartalmazták. Egy liberális magánjogi szabályt akartak, és ezt a birodalom egészének szintjén látták megvalósíthatóbbnak, a tartományi konzervatív erők ellen. Mivel 1871-ben a nemzeti liberálisok a fő erőként kerültek be a Reichstagba, ezt keresztül tudták vinni, és be tudták vonni a birodalmi joghatóságba a földjogi-, a családjogi- és az egyesületi jogi részeket is, melyeket a konzervatív erők a tartományi szinten erősebben védtek. Először 1873-ban a lex Lasker (egy nemzeti liberális képviselő volt) alapján egy öt gyakorlati jogászból álló bizottság jött létre a törvény kerettervének elkészítésére, és ennek alapján 1881-ben egy 11 tagú bizottság állt fel, melyet később Erste Kommission néven neveztek (a második tervezetet kidolgozó bizottság létrejötte után). Az első bizottság elnöke lett Pape, egy kiemelkedő gyakorlati jogász, a birodalmi felsőkereskedelmi bíróság elnöke és még hét további gyakorlati jogász, közöttük a kiemelkedő Gottlieb Planck. Professzor csak von Roth, Mandry és Windscheid volt. Az egészet Planck és Windscheid uralta, a többiek alkalmazkodtak hozzájuk. 1887-re kész volt az első tervezet, és a nyilvánosság elé bocsátották.

- 470.o. Ekkor 600 állásfoglalás érkezett be, gyakorló jogászoktól és professzoroktól, és ezek közül Gierke „Entwurf eines Bürgerliches Gesetzbuch und das deutsche Recht" c. munkája emelkedett ki (aminek volt is gyakorlati hatása egyes megoldásokra, és Gierke ezzel vált híressé a közvéleményben is) illetve a katedra-szocialista Menger „Das bürgerliche Recht und die bezitzlosen Volksklassen" c. munkája. Ezután 1890-ben egy második bizottság állt fel, és 1895-re lett kész az új átdolgozott tervezet. Ez már némileg engedett a doktrinér liberalizmusból, és a szociális szempontokat is figyelembe vette, ill. az extrém fogalmi rendszert és a számtalan keresztbeutalást kiirtotta részben, és 1896-ban elfogadták.

- Kitekintés az általános rész elkülönítésének a kérdésére: Wieacker jobbnak látja a svájci megoldást, melyben nem különítettek el általános részt. Ezt a tankönyvben meg kell alkotni, de nem a törvénybe való - mondja. Ám nem vitás, hogy a távoli kultúrákba az általános rész miatt absztraktabb szinten megfogalmazott jogot könnyebben át lehetett venni, mint ha e nélkül és ezért életközelibb módon készítették volna el a szabályozást, pl. Japán, Kína vagy Sziám átvétele így érthető. De elvetették a svájciak után az általános részt az olasz 1942-es Code civile-ben is, és Meiers alapos megfontolása után a holland polgári jogi törvénykönyvben is elvetették ezt

- 530.o. Az 1900-as évek elejének Reichgericht-je és a mai Bundesgerichtshof eltérő elszakadása a törvényszövegtől: „Bei aller Kontinuität in der bereits vom Reichsgericht eingeleiteten oder vollzogenen Rechtsfortbildung unterscheidet sich die Rechtsprechung des Bundesgerichtshofes von der früheren des Reichsgerichts grundlegend durch ihr Verhältnis zum Gesetzwort. Während das RG grundsätzlich an Gesetzestreu festhielt (und dadurch allerdings auch oft zu Umwegen, Hilfskonstruktionen und Krypto-Interessenjurisprudenz genötigt war), bekennt sich der BGH offen und selbtsbewußt zu einem richterlichen Auftrag zur Fortbildung der geschriebenen Rechtsordnung nach den sozialen Bedürfnissen und moralischen Wertungen der gegenwärtigen westdeutschen Gesellschaft". (Persze talán Wieacker-t úgy lehet módosítani, hogy nem a „jelenlegi társadalom morális értékelései" szerint szabja át a jogot a felsőbírói kar, hanem a szellemi szférában domináló médiaértelmiség és más szellemi értelmiségi értékelés szerint…)

Rövid jegyzetelések

Eisenhardt, Ulrich (1995): Deutsche Rechtsgeschichte. (2., überarbeitete Auflage.) C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München 1995. 582. p.

51.o. Két fontos változás a német jogban a római-kánonjog recepciójával: „Als typisch für das mitteralterliche Recht wird das Fehlen einer begrifflich-instrumentellen oder systemhaften Geschlossenheit angesehen. (…) das System bildeten sich in Deutschland erst mit der Verbreitung des römisch-kanonischen Rechts aus. Unter seinem Einfluß entwickelten sich die Vorstellungen von der Gültigkeitsdauer des Rechts, wie sie bis heute vorhanden sind".

52.o. Volt egy országbéke mozgalom az egész Nyugat-Európában, kiindulva a franciáktól az 1200-as években, amely az istenbéke időszakokból alakult ki. Ezek adtak az írott jogalkotásnak első impulzust, és ezekben főként büntetőjogi, kereskedelmi jogi, pénzérmékre vonatkozó rendelkezések voltak. Legfontosabb a jogi küzdelmek felfüggesztése ezen időszakokban, és büntetés ennek megsértése esetén, a németeknél az 1235-ös Reichlandsfrieden volt a legfontosabb, de egészen 1495-ig voltak ilyenek.

56.o. A városi jogokat már az 1200-as évektől leírtak városi jogkönyvekben, és ezzel a jog pozitivitása is létrejött itt, szemben Luhmann állításával, hogy ez a modernség eredménye volt. Noha nem minden városban volt leírva a jog, hanem maradt szokásjogi alapon. A városi jog nyelve az 1200-as évekig latin volt, és ekkor kezdte leváltani a német a latint. Egyes városi jogokban az 1400-as évek második felében „reformációkat" adtak ki, melyek lényegében a római jog alapján való átdolgozást jelentett.

64.o. A szerződéseket a középkorban erősen kötöttek voltak bizonyos formák betartásához, ez volt a legfontosabb, és csak a kánonjog hatására ment át az a gondolat, hogy a puszta megegyezés már létrehozza a szerződést, és ezt abból a morális szempontból támogatta a kánonjog, hogy egy adott ígérethez a morális fontossága miatt egyben jogi következményt is fűzni kell, és a formák csak másodlagosak ehhez képest.

65. o. A munkaszerződések a középkorban ismeretlenek voltak, mert tartós munkát függőségi viszony alapján végeztek, és ez vagy családi függőségben vagy hűbéri függőségben azzal együtt meg volt oldva, ezzel szemben a modern individualizálódással a tartós munkavégzés mellett már nem áll az átfogóbb függőségi viszony, ezért kell a külön munkaszerződéssel való szabályozás.

67.o. Az Eigentum szó létrejötte: „auf „einem ganz gehören" zurückgeführt wird". Először ebből „eigan" vagy „egen". Ti. a fő ekkor a „nem teljes odatartozás" volt a bevett, pl. a Gewere és a középkori osztott tulajdonlás nem egészen adta oda a dolgot a vele rendelkezőnek, és ezzel szemben a „einem ganzen" (eigan) a mai tulajdont jelöli.

98. „Verhältnismäßig spät, zeitlich erheblich hinter anderen Ländern, wie z.B. Frankreich und Spanien, fand Deutschland Anschluß an die gelehrten Rechte. Andererseits fand das gelehrte Recht in Deutschland eine besonders intensive Aufnahme und verursachte die tiefgreifendste Veränderung der deutschen Rechstkultur". A Vollrezeption vagy Totalrezeption csak az 1400-as évek második felében ill. az 1500-as években ment végbe, és előtte csak a Frührezeption-ról lehet beszélni. Sőt még az német egyetemeken is csak az 1400-s években kapott önálló helyet

a római jog a kánonjog mellett, és jó ideig csak a kánonjogon keresztül ment át a hatása római jognak.

162. o. A Klagspiegel és a Laienspiegel szerepe a római jog gyakorlati recepciójában. „Der Klagspiegel wurde am Anfang des 15. Jahrhunderts von einem unbekannten Autor verfaßt und zunächts in Handschriften verbreitet. 1516 gab der elsässische Humanist und Rechtswisenschaftler Sebatian Brant (1458-1521) einen Druck unter dem Titel „Der richterliche Klagspiegel" heraus, ohne den Text von seinen Verunstaltungen gereinigt zu haben. (..) Seine Aufgabe sollte darin bestehen, das römisch-kanonische Recht für die Praxis in Gestalt eines leicht faßlichen Handbuchs zu vermitteln. Die Darstellung enthält wesentlich gelehrtes Recht und nur wenig einheimisches deutsches Recht. (…) Auch der von dem Stadtschreiber und späteren pfälzischen Landvolgt Ulrich Tengler (um 1447 bis 1511) verfaßte Laienspiegel ist keine umfassende Darstellung des Rechts, sondern ein Hilfsbuch für Praxis und Studium. Ziel und Zweck des Werkes war es, die Laien „im gemeinen Rechte des Reiches" zu unterrichten". Ehhez is az előszót Sebastian Brant írta.

163.o. A Montpellier és Orléans egyetemein a korábbi mos italicus-tól elszakadva alakították ki a mos gallicus-t, mely nagy hatással voltak németekre is. Kiindulópontjuk eredetileg a Digesta alkotása idején a klasszikus szövegekben tett változtatások (interpolációk) feltárása és e helyett az eredeti szöveg megtalálása volt, de eközben a szövegkritika kapcsán a szövegtől való távolsághoz jutottak el, és új, szabadabb értelmezési módokon keresztül való alkalmazásig mentek el. Ráadásuk mivel a hugenotta üldözések miatt sok híres francia humanista jogtudós a németekhez menekült, itt tanítottak és ez elterjesztette a mos gallicust itt is. PL. Hugo Donellus (1527-1591) vagy Charles Dumoulin (1500-1566) Tübingenben tanított, vagy Francois Hotmann is.

165. o. Samuel Stryk (1640-1710) könyve, az „Usus modernus Pandectarum" címe adta később e korszak nevét, és majd kétszáz évig (1600-1800) római jog német földön így fejlődött.

167.o. Herman Conring (1606-1681) volt az, aki elvetette azt az addig elterjedt elképzelést, hogy III Lothar (1125-1137, de császár csak 1133-tól) a justuniánuszi törvénykönyvet hivatalosan hatályos német jognak nyilvánította, és kimutatta, hogy ez csak szokásjogilag jött be a német jogba. Ezzel elesett a tagállamok felett, a birodalom szintjéről a római jognak elképzelt legitimációja.

169. o. Jelzi, hogy az 1800-as évek német jogtudománya talán mégis egy kissé eltúlozta a római jog recepciójának mértékét és korai időpontját, ennek ellenére az végbement.

Dölemeyer, Barbara/D. Klippel (Hg.) (1998): Gesetz und Gesetzgebung im Europa der Frühen Neuzeit. (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft 22.) Duncker und Humblot. Berlin. 1998.
(Egy 1995-ös konferencia anyagai ezek. Jó tanulmány ebben a bevezető Klippel-től, az angolokéról Lottes, a franciákról Cremer, de jó még a hercegi kisállamok feletti német birodalmi jogalkotásról Mohnhaupt anyaga, illetve Schiemann anyaga az usus modernus hatása alatt keletkezett német kisállami törvényekről.)

Klippel, Diethelm (1998): Zur Geschichte der Gesetzgebung in der Frühen Neuzeit. Eine Einführung. In: Dölemeyer, Barbara/D. Klippel (Hg.) (1998): Gesetz und Gesetzgebung im Europa der Frühen Neuzeit. (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft 22.) Duncker und Humblot. Berlin. 1998. S. 7-13.

- Jean Bodin a szuverenitás alapjának a szabad és más hozzájárulásától (rendektől) nem függő törvényhozási jogosítványt tekintette, de ez még a franciáknál sem állt az ő idejében, és itt is csak XIV. Lajos érte ezt el. Bodin a római jog kötőerejével e miatt szemben állt.
- A németeknél attól függően, hogy a rendek közreműködésével vagy e nélkül jött létre egy jogalkotási döntés nevezték az elsőt Abschied, Rezeß, Statut, Konstitution, Ordnung stb., vagy a második esetben Edikt, Dekret, Resolution, Reskript, Mandat. De sokszor keveredtek az elnevezések,pl. a Nantesi Ediktum éppen hogy megállapodás eredménye volt, mégis ediktum lett a neve, sőt néha a szövegen beül egy-egy ilyen döntés többféleképpen is nevezi magát.

Lottes, Günther (1998): Souveränität, Recht und Gesetzgebung im England des 16. Jahrhunderts. In: Dölemeyer, Barbara/D. Klippel (Hg.) (1998): Gesetz und Gesetzgebung im Europa der Frühen Neuzeit. (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft 22.) Duncker und Humblot. Berlin. 1998. S. 17-32.

- A „King-in-Parliament" mint az angol törvényhozó hatalom kifejezés a király és a rendek együttes törvényhozását jelentette, vagyis a rendek parlamentjével együtt hozza a törvényt a király. Ez Erzsébet uralkodása idejére már kialakult, de a Tudorok alatt (1485-1640) mindvégig egy küzdelem folyt, hogy merre menjen el a hatalmi súly a két szereplő között, és míg a franciáknál XIV. Lajossal a király felé ment el, az angoloknál végül a parlament felé dőlt el a hatalom súlypontja,
- A proklamációkon keresztüli törvényhozás: VIII. Henrik kb. 200 proklamációt adott ki, ez a törvény mellett kb. a mai kormányrendeletnek felelt meg, és a törvényben kellett felhatalmazási alappal bírni ehhez, de sokszor nem volt ilyen ténylegesen. A hatalmi küzdelem állása döntötte el, hogy a parlamenttel együtt hozott törvény és a proklamációval létrehozott szabály viszonyát hogy fogták fel, volt amikor a törvénnyel egy szintűnek fogadták el. Ám a király halálával ez a döntés elvesztette érvényét, ha az új irály nem újította azt meg: „mit seinem Tod seine Gültungskraft verlor". Pl. egy vámtarifa megváltoztatásához nem kellett törvény, elég volt egy proklamáció .

Cremer, Albert, (1988): Die Gesetzgebung im Frankreich des 16. und 17. Jahrhunderts. In: Dölemeyer, Barbara/D. Klippel (Hg.) (1998): Gesetz und Gesetzgebung im Europa der Frühen Neuzeit. (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft 22.) Duncker und Humblot. Berlin. 1998. S. 33-53.

- A középkorban a törvényhozást a bíráskodásba belefoglalva fogták fel, ahogy Baldus mondta: „Qui statuit, ius dicit", és csak a 16. században önállósodott elméletileg is a törvényhozás joga a bíráskodástól, döntően Jean Bodin szuverenitáselméletében, melynek magvát jelenti a „puissance de doner & casser la loy". A királyon kívül mások részvételének visszaszorítását a törvényalkotásból tendenciaszerűen Bodin elmélete is hangsúlyozta. De a király bizonyos törvények alá vetését még 1586-ban Achille de Harlay, a párizsi parlament elnöke is hangsúlyozta, aki kijelentete a király kérdésére: „Nous avon, Sire, deux sortes de lois, les unes sont les ordonances des rois qui se peuvent changer selon la diversité des temps et des affaires; les autres sont des ordonances du royaume qui sont inviolables et par lesquelles vous etes monté au trone royal" (34.). Bár ezt úgy is lehetne itt érteni, hogy a rendi gyűléssel együtt hozott törvények a királyság törvénye az ő személyes királyi rendeletei mellett, de a szerző itt a lois fondamenetales-okat emeli ki, melyek pl. a Loi Salique, mely a trónutódlás férfiágon következését mondta ki, vagy az, hogy a királynak mindig katolikusnak kell lenni - 1599-ben kimondva - de egy sor további is volt, és a párizsi parlament ezeket szaporította is, különösen

a 17. és a 18 század második felében, amikor erre hivatkozva a királyi rendelet regisztrálását meg akarta tagadni.

A kirlyi döntések formái:

1) A grand lettres patentes - ezek a legünnepélyesebb középkori formákat jelentette, és az örökkévalóság kérdéseiben adták ki.
2) A petites lettres patentes - ezek a kisebb ügyekben - lokális, vagy időben korlátozott, vagy csak néhány személyt érintő ügyekben való döntéseknek volt ez a formája.
3) És égül a lettres missives - a magánlevélnek számító dolgok ezek, de a titkos kormányügyek intézése is ezekben történt. Ezek kiadására a kb. 30 intendáns és az államtitkárok is jogosultak voltak, és egész készletük volt biankó ezekből, így ez lett a leggyakoribb állami ügyintézési forma a legfelsőbb szinten XIV. Lajos idején és utána. (Mivel ez utóbbi kikerülte a kancellárián való átfutást is!)

Az ordonance-ok, a nagy ügyek elnevezésére való döntések voltak, ezzel szemben az edit (ediktum) a király saját kezdeményezésére és nem a teljes országra vonatkozó döntések voltak. Ennek ellenére a híres Nantes-i Ediktum - a hugenottákkal való kiegyezés döntése – bár a legfontosabb ügyet zárta le, mégis ediktum lett elnevezésében.

41. o . A parlamentek, különösen a párizsi parlament a szabad regisztrációs jogot mindig fenntartotta, kivéve a XIV. Lajos idejét, ahol ez nem volt lehetséges. PL. a Nantes Ediktumot is csak változtatásokkal fogadta el a párizsi parlament, így van egy eredeti kibocsátott szöveg, és egy ettől eltérő regisztrált szöveg. És ez többször előfordult.
„Das Parlament konnte die registrierung eines Ediktes von Anderungswünschen abhängig machen (remostrances) oder gaanz verweigern, worauf der König zwei recht barsch abgefaßte lettres de jussion (Befehlsbriefe) an das Parlament sandte. Insistierte dieses jedoch, war der König genötigt, im Sitzungssaal zuentscheiden, um die Regsitrierung durchzusetzen (lit de justice). Dieses Verfahren vermochte das Parlament zu unterlaufen, indem es nicht den gesamten Text zurückwies, sondern an diesem - allerdings oft substanzielle – Anerungen vornaahm, in der Hoffnung, dass wegen dieser der König nicht ein aufwendies lit de justice anberaumen würde” (42.)

Számok a francia törvényhozás méreteire:
-1561-1610 között összesen 2287 döntés, ebből 186 ordonance, 623 ediktum, 441 deklaráció, és 1030 egyéb királyi levél.
- 1661-1710 között 5393 döntés, ebből 1134 ordonance, 1503 ediktum, 1719 deklaráció és 1028 egyén királyi döntés.
Az egyéni királyi döntések súlyára jellemzőként írja, hogy pl. ilyen döntés volt az, amikor egy uraságot hercegi rangra emelt, ám ennek következménye volt, hogy a hercegi uradalom alattvalói is ettől kezdve más bíróság alá tartoztak:
„Wurde z. B. eine Herrschaft zugunsten eines einzelnen zum Herzogtum erhoben, bedeutete dies nicht nur, daß das Parlament qua Pairsgericht für den Herzog die unterste Gerichtsinstanz bildete, vielmehr appellierten auch die herzoglichen Gerichtsuntertanen von seigneurialen Gericht unter Umgehung der königlichen Prévoté, Bailliage und Siege Présidial direkt an das Parlament, sogar königliche Bailliages wurden in herzogliche umgewandelt usw.” (44.)

Még jelzi egy ábrán, hogy az előbbi számokból adódik: az 1561-1610-es években évenként alig ötven volt átlagban a királyi döntések száma, ezzel szemben az 1600-as ével második felében ez felment 150-200-ra. Pl. 1662-ban csak 3 ediktum volt, ezzel szemben 1704-ben 123.

„Einige édits betrafen Materien, die zur police générale gehörten, die Stadtreinigung oder die Straßenbeleuchtung, den Luxus, das Kartenspiel, die Lotterie”.

Hubert Mordek által szerkesztett jogszociológiai szemléletmódban írt jogtörténeti kötetből három tanulmány kivonatolása:
1) Kottje, Raymund (1986): Die Lex Baiuvariorum - das Recht der Baiern. In: Mordek, Hubert (Hg.) (1986): Überlieferung und Geltung normativer Texte des frühen und hohen Mittelalters. Quellen und Forschung zum Recht im Mittelalter. Band 4. Thorbecke Verlag. Sigmaringen. 9-23.p.
A Mordek által szerkesztett egész kötet egy történeti jogszociológiai kísérlet, hogy a koraközépkori királyi dekrétumok tényleges használatát és elterjedtségét - vagyis mai szóval: szociológiai érvényét - elemezze. Ez szinte lehetetlen, mert néha még maga a dekrétumszöveg is csak kétes átiratokban maradt fenn, és az elterjedtségére utaló oklevelek megtalálása ebből a korból nagyon nehéz. Egyik indikátor a tényleges elterjedtség megállapítására, hogy hány példányt találták meg, és hogy főként ezek mennyire szétszóródva kerültek elő, tehát pl. Felső-Olaszországból, Dél-Franciaországból stb. PL. Herman Nehlsen 1976-ban azt írta, hogy Nagy Károly nem tudta elérni, hogy a lex Salica átmenjen rendelkezései átmenjenek a gyakorlatba. Vagyis az, hogy a későbbi klerikusok, történészek között, vagy a hatalmi vitákban egy-egy ilyen dekrétum nagy jelentőségre tett szert, nem jelenti azt, hogy saját korában egyáltalán tudtak róla… De előtte már az ő tanára, Wilhelm Ebel is a koraközépkori írott joganyagok csekély gyakorlati elterjedését állította, sőt ő nem is csak a királyi dekrétumokra, hanem a népjog feljegyzéseire is ezt állította. Ennek oka: noha volt a dekrétumoknak hivatalos szövegverziója, és ezt felolvasták a grófsági bíróságokon, de a szöveg tényleges elterjesztését nem tudták biztosítani ebben az alapvetően szóbeliségre épülő korban. Pl. a Lex Alamannorum vizsgálatakor Clausdieter Schott arra a megállításra jutott a kor okleveleit elemezve, hogy nem a szöveget idézték meg, hanem az alemann népjogra csak általában utaltak. (10.p.)
- A Lex Baiuvariorum-ból 30 teljes vagy csonka példányt találtak meg, és ezen kívül több koraközépkori könyvtárkatalógus tartalmazta ezt, vagyis ott még megvolt, ill. e mellett néhány később kinyomtatott példány olyan kéziratra alapozást jelez, melyek azóta eltűntek. Vagyis ez egy elterjedt és használt jogkönyv volt. Úgy tűnik, hogy e jogkönyv 700 körül keletkezett (vagy korábban?) és az olaszoknál az északi részeken és dél-francia részeken találták meg ezeket többek között. Ti. a frank uralom 774-ben váltotta fel Észak-Olaszországban a longobárdokat, és itt egyes helyeken nagyobb tömegben bajuvárok is éltek, és a kor szokása szerint a csoport saját joga szerint ítélkeztek az itteni bíróságok felettük, tehát beszerezték a szöveg kéziratát.

2) Mordek, Hubert (1986): Karolingische Kapitularien. In: ders. (Hg.) (1986): Überlieferung und Geltung normativer Texte des frühen und hohen Mittelalters. Quellen und Forschung zum Recht im Mittelalter. Band 4. Thorbecke Verlag. Sigmaring. 25-50.p.
A capitulare kifejezés csak 779-ben jelent meg - feltehetően longobárd átvétellel -, mert korábban Nagy Károly rendelkezéseire a decretio, decretum, edictum, actum, auctoritas, charta, constitutio, pactus, praeceptio, praeceptum kifejezéseket használták az adott rendelkezés szövegében. De ez is változott, mert néha capitula-nak, capitularium-nak is nevezték. Nem

mindig normatív tartalmat hordozott egy-egy ilyen kapitularium, hanem egyedi döntéseket. E mellett a frankoknál az állami törvényhozás még nem vált el élesen az egyházi törvényhozástól. A hamisításokról írja, hogy a francia Simon Stein 1941-ben azt állította, hogy Nagy Károlynak és Kegyes Lajosnak az összes, utólag híressé vált kapitulárium tulajdonképpen hamisításként született Karl de Kahl idején (ez mintha 850 körül lett volna) de ezt Mordek szerint Rudolf Buchner nagyon alaposan megcáfolta egy 1952-es anyagában.
- 32. p. „Kapitularien weder im Original noch in unmittelbar auf Originale zurückgehenden Abschriften vorliegen, daß wir in die Realitäten der Zeit keinen unverstellten Einlick hätten". Ennek ellenére Morek hisz e kapitulariumok létezésében, úgy tűnik… (De ez mindenesetre a „Kitalált középkor" szerzőjét némiképpen alátámasztja…)
- 37. o. Egy Ansegis nevű szerzetest említ, aki 827-ben egy kapitulárium-gyűjteményt állított össze, és a százból ő is 26 talált meg, és vett fel ebbe. Mordek ezt arra hozza fel, hogy már Nagy Károly halála utáni alig néhány év múlva sem voltak meg a szövegek, és ez a kor rossz szövegbiztosítását példázza számára (Bár a hamisítások bizonyítéka is lehet ez…)
- 45. Jelzi, hogy Jámbor Lajos (Ludwig der Fromme) rögtön uralkodása elején egy kapitulárium-ban megváltoztatta a bírói eljárást, és míg előtte a megvádolt csak esküvel és párviadallal tudta kimenteni magát, de a bizonyítás csak a felperes oldalán volt, ettől kezdve mindkét felet megillette a bizonyítás joga, és ettől vált függővé, hogy kinek ítélték oda az esküt. És ez a rendelkezés átment a gyakorlatba, tehát hatásos volt a kapituláré.
- Nagy Károly tudatában volt, hogy nem megy át a gyakorlatba a rendelkezése, és ezért állandóan újra kiadta, ismételte ezeket - ez is példázza most, hogy rossz volt a törvénykezés gyakorlatba áttevődése.

3) Schieffer, Rudolf (1986: Rechtstexte des Reformpapsttums und ihre zeitgenössische Resonanz. In: Mordek, Hubert (Hg.) (1986): Überlieferung und Geltung normativer Texte des frühen und hohen Mittelalters. Quellen und Forschung zum Recht im Mittelalter. Band 4. Thorbecke Verlag. Sigmaringen. 51-69.p.

A téma akár a fenti, két később híressé vált pápai dekrétumot elemez, bizonyítva, hogy a kiadásakor szinte nem is vették tudomásul ezeket, míg ezzel szemben később évszázadokra idézetté váltak, és legitimáltak nagy változásokat.
- Egyik ilyen rendelkezés 1059-ből II. Miklós pápa dekrétuma, amelyet az 1059-es lateráni zsinatra bocsátott ki, és ebben a pápaválasztást illetően előírta, hogy a kardinálisoknak előjoga van a pápaválasztási gyűléseken az egyszerű püspökökkel szemben, illetve a városi nemességgel szemben. E mellett egy mellékes megjegyzésben a királynak egy és a későbbi császárnak, IV Henriknek egy fenntartási (kifogásolási?) jogot állapított meg, de nagyon homályos fogalmazásban. Ezután alig három olyan gyűjteményt találtak egy 1893-as elemzésben, melyben ez a fontos dokumentum másolásra került - pedig máig hatóan ez határozta meg a egyház belső hatalmi szerkezetét, mintegy alkotmányi fő előírása ez lett. Így Ivo von Chartres 1095-ös gyűjteményében benne volt ez, és Hugo von Flavigny 1102-ből származó gyűjteményében is. De a pápa maga csak egy rövidített verziót küldött szét a zsinat előtt, de nem a teljes szöveget, és ebben a rövidítésben is nem a fő rendelkezést emelte ki, sőt még hozzá fűzött egy olyan rendelkezést is, amely nem is volt benne az eredetiben (a pápa halála után a pápai javak fosztogatását tiltotta meg). Ezután 1084 körül egy hamisított dekrétum kezdett terjedni, amely a császár jogait fokozta és a kardinálisok választási előjogait visszavette. ((Mindez a pápaság és a császárság közötti harc előjátékaként…)) Vagyis a pápa sem vette - a kor szokásai szerint - komolyan az írásbeli terjesztés fontosságát.
- Másik ilyen rendelkezés volt VII. Gergely pápa „Dictatus papae" néven kiadott rendelkezése, melyben a római egyház és püspöke előjogait sorolja fel 27 mondatban, de nem is számozták be ezt a pápai hivatal regiszterében, csak így, ilyen néven jegyezték be. Ebben a rendelkezésben ilyen előírások voltak például, hogy a pápa nem jelenlevőt is elítélhet, hogy az összes herceg

az ő lábát megcsókolva jöhet csak elé, hogy a pápa a császárt megfoszthatja koronájától, és hogy aki a római egyházzal szembekerül, az eretneknek minősül. Ezután kezdődtek 1076-ban a nagy belső küzdelmek és események, de ez a diktátum fel sem merült, nem is került át sehova a pápai regiszterből, mintegy belső feljegyzés maradt.

Repgow, Eike von (2005): A Szász tükör. (Közreadja Blazovich László, Schmidt József). Pólay Elemér Alapítvány. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged.

(A bevezetőben írt tanulmány végén jelzik a közreadók, hogy a mai német nyelvre „átfordított" (Übertragung) verziót vették alapul. Másrészt a sok régi verzió közül a bevetté vált 1369-es szöveget, és az ehhez fűzött tartalmi utalásokat Ruth Schmidt-Wiegand és Klaus Dieter Schott kiadásából. Az eredeti Repgow szöveghez később (az 1369-es szöveg idején?) fűzött szövegeket zárójelbe téve közölték ők is.)

A rímekbe szedett előszóban írja a tükör szó magyarázatához Repgow: „Szászok tükrének neveztessék e könyv, mert a szász jog ismerszik meg belőle, mint ahogyan egy tükörben az asszonyok arcukat ismerik fel, melyet megpillantanak benne" (110.) Mivel előtte írta, hogy ő ezt a jogot az életben találta és nem ő találta ki, így ez a hasonlata ezt akarja erősíteni, és talán az ő nyomán terjedt el aztán, hogy „tükörnek" hívták a német földön az ilyen összesítőket? A francia Beaumanoir mindenesetre nem így nevezte az övét.

111.o. Az előszó további részében az derül ki, hogy már 1230 körül - leglábbis Repgow - egy környezetbe helyezett szövegértelmezést tart a szem előtt, így talán mégis eltúlzott az a Coing által 1985-ben írt megállapítás, hogy ebben az időben még teljesen a szöveg szó szerinti szentségét vallották az értelmezésben, (vagy lehet, hogy ez csak a régi „szent" szövegekre vonatkozott?): „ Aki ebben a könyvben tudásra érett választ keres, és nem tetszik valami neki, ne menjen perre azonnal, hanem mérlegeljen mindent annak értelme, végkifejlete és kezdete szerint, és vitassa meg bölcs emberekkel" (111.) Egy másik „modern" meglátása a későbbi kommentárokkal, értelmezésekkel eltorzítástól való félelme: „Attól tartok, némelyek bővíteni akarják, és ezzel ellentétébe változtatni a jogot, nekem tulajdonítva mindezt (…) Nekik küldöm emez átkot, és azoknak, akik hamisat költenek hozzá" (112.)

114.o. Az anyag jogesetekből összeállított jellegét jelzi a szerző, és ennek kapcsán kéri az olvasót, hogy „ha netalán olyan jogesettel találkozna, amely felett én tudatlanságomban átsiklottam, és e miatt könyvem nem szól róla, akkor a joggal egybehangzóan saját belátása szerint döntse el úgy, ahogy szerinte a leghelyesebb".

A jogkönyv két részből áll, első részben három könyvben a tartományi jog, és ezután a hűbéri jog. Blazovichék jelzik a régi felvetést, hogy volt egy ős-latin verzió, amit Repgow felhasználhatott, és ez különösen a hűbéri jogot foglalta össze, és ezért van az ismétlés, mert sok rendelkezés, amit a tartományi jogban is leír, az szó szerint ismét megjelenik a hűbéri jogi részben.

A Szász tükör általános jellemzése:
- A mai (több száz év alatt) analitikailag széttagolt, és így külön jelzett témák a jogi gondolkodásban - öröklési jogi rendelkezések, eljárásjogi rendelkezések, joghatóságra vonatkozó rendelkezések, büntetőjogi rendelkezések, tulajdonjogi rendelkezések - néha egy mondatban is együtt vannak. Vagyis a vitákat és jogi döntések mindennapi előfordulása szerint vitássá lett kérdéseket egyszerre döntötték el a bíróságokon, és Repgow így egyben ismerteti itt

az egyes vitás szituációra vonatkozó minden normatív támpontot, míg a későbbi analizálás szétbontotta ezeket, és a jog dilemmákat eleve külön részekbe sorolva (és a külön részeken belüli összefüggéseket is utólag analizálva, absztrakt fogalmakat formálva rájuk vonatkozólag) alakította ki a jogi feldolgozási szempontrendszert, és mi már így döntjük el kb. az 1600-s évek végétől a jogi dilemmákat. Vagyis itt a legteljesebb mindennapi életbe beágyazottságnál, és minden elkülönült jogi probléma-elemzés előtt vagyunk még! Bár e mellett fontos, hogy a mindennapi életbe beágyazottság ellenére sokszor meglepően reflexív a meglátás és a normatív támpont.

- Igaz, hogy sokszor felmerül - olvasva a szöveget -, hogy ez csak egy aspektust jelenthet, és egy sor olyan helyzet merülhet fel, amire a normatív támpont nem ad eligazítást, nem válaszolja meg előre ezeket… Vagyis az absztrakt kategóriarendszer és osztályozási szempontok, illetve ezzel a szétbontott és homogénné tett jogi témák belső összefüggései koherens végiggondolásának hiánya láthatónak hézagossá teszi a jogkönyv szabályozását. E mellett sok az ismétlés, ugyanaz a rendelkezés félmondatokban vagy egészben is ismétlődik más helyen (más jogesettel együtt).

- A rendszeresség és jogesetek szerinti felfogás ellenére alkalmilag vannak olyan szövegrészek is, ahol egész problémakört alkérdéseivel együtt végigtárgyal, pl. az egyes főbb bűncselekményekre a kiszabadó büntetéseket felsorolja szinte teljességgel.
- További jellemező még, hogy alkalmilag beiktat történelemmagyarázó tételeket is, pl. a jobbágyság keletkezését, utalva több nézetre e témában, és állást foglal egy mellett. És ilyen több is van. Vagyis a jogi és a történelemmagyarázó elemzések nem válnak még el.
- Összegzeve tehát: jogesetekre épül a feldolgozás, és így kompakt-egységes (nem analitikailag szétbontott) a jogi támpontok megadása, de azért a jogeseteket együtt nézve már egy probléma-kiemelő tendencia megindult a gondolkodásában, és sokszor egy-egy nagyobb kérdéskört is végigjárva adja meg a normatív támpontokat, miközben vannak részek, amikor teljesen a jogeset konkrétsági szintjén maradva adja meg e normatív támpontokat.. Az előbbi büntetési felsorolások mellett pl. azt a kérdést, hogy mikor fordulhat szembe a hűbéres a hűbérurával, és váráig üldözheti (ti. nyilvánvaló bűncselekményt követ el, és ő vészkiáltást hallatva hívja fel erre figyelmét, és ha nem tudja bíróság elé vinni, akkor üldözheti, sőt be is hatolhat a várába ezért).

147.o. „akkor harmadmagával olyan tanúkkal kell bizonyítani igazát, akik látták és hallották a fizetés tényét”. Ezt 1230-ban leírva azt jelenti, hogy a tartalmi tanúvallomást a németeknél hamarabb vezették be, mint nálunk, és nálunk talán ekkor még csak a formai tanúvallomás volt. A lábjegyzetbe írják a közreadók, hogy az esküt is tanúvallomásnak írja le Repgow, és ez a formális tanúvallomás. Ezzel szemben nálunk Hajnik a formális tanúvallomás idején is megkülönbözteti az esküt, vagyis ő külön veszi ezt, és talál rá külön oklevéli utalásokat 1200-ból…

153-154.o. Itt is sokat ír a párviadalról, de mindig a saját felek általi párviadalról ír, és nem merül fel a bérharcos (pugil). Ez a 143. oldalon merül fel a testileg nem ép ember párviadalánál: „Ha azonban bérharcossal védekezik, akkor a panasztevő szintén bérharcost vehet igénybe igaza bizonyítására, és ez nem csorbítja jogát. (…) Egy bérharcos ellen alapjában véve bérharcossal lehet védekezni, de jogilag feddhetetlen ember ellen bérharcossal semmi sem bizonyítható”. Vagyis úgy tűnik, hogy a bérharcos csak inkább kivétel volt itt, és mintha nálunk ez bevettebb lett volna - legalábbis Hajnik leírása szerint.

117.o. A hétköznapi „életközeli”, de pontatlan mértékek alkalmazására - és így a komoly esetben bizonytalanságra okot adó normatív támpontra - példa: Meddig adhat még el egy nemes (lovag, szabad) férfi örökösei engedélye nélkül ingó dolgát (ingatlant eladni amúgy is csak az örökösök engedélyével), vagy ezzel szemben ereje csökkenése már a végét jelzi, így megszűnik elidegenítési joga?:
„52. 2. Egy férfi valamennyi ingóságát bárhol elidegenítheti az örökös hozzájárulása nélkül, továbbá átengedheti, és hűbérbe adhat birtokot mindaddig, amíg képes rá, hogy karddal övezve és pajzzsal felszerelve egy rőf magas fatönkről vagy kőről emberi segítség nélkül lóra szálljon, ha a lovat és a kengyelt tartják neki. Ha erre képtelen, akkor nem idegeníthet el, nem engedhet át, és hűbérbe sem adhat saját tulajdont, megfosztván ezzel attól azt, akinek az ő halála után várományossága van rajta” (145.). De hasonlóan életközeli az a normatív támpont, amit a per viteléhez szükséges életkor megállapításra mond egy más helyen a Szásztükör: a hónaljszőrzet léte vagy a nemiszerveken levő szőrzet megjelenése az eligazító ebben a kérdésben, és ennek leellenőrzése révén döntsön a bíró…

II. Magyar jogtörténeti jegyzetek

((Ebben a részben két régebbi jogtörténeti könyv kivonatolása található - Hajnik 1899-es és Illés József 1910-es magyar jogtörténete - ezután Bónis könyveiből jegyzetek, és a végén néhány kivonat és megjegyzés Werbőczy Hármaskönyve kapcsán))

Hajnik Imre (1899): A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a Vegyes-Házi királyok alatt. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.

Átolvasva a könyvet, a fő szakaszolást a következőképpen lehet megadni:

- az államalapításunk után 1000-1200 között a bizonyítást a próbák (tűzpróba, vízpróba stb.) jelentették; a teljes szóbeliség jellemezte a pert végig, még az ítéletet is, és később a jog tanúsítását vita esetén az ügyben tanú szerepet is betöltő poroszlók (a szláv prisztaldus átvételéből) biztosították, legalábbis amíg még éltek;
- az 1200-as évek közepétől kezdődően, de teljesen csak az 1300-s évek elejétől a poroszlók mellé belépnek a hiteles helyek és ezek emberei (hiteles bizonyságok) és a per egyes részeit mindinkább oklevélbe foglalják, és ezzel a per egyre inkább írásbelivé válik, lassanként szinte - mai szóval – „közjegyzői perré”, mert az egyes percselekményeket hiteles helyek embereinek helyszínre kiküldésével és a lefolyás írásba foglalásával, és a dokumentumokat a központi vagy a megyei bíróságra eljuttatva, a bírák már csak ezek alapján döntöttek (a francia perjog ezt tartotta meg napjainkig!!!); a bizonyításból a próba teljesen kiszorul és helyette a bajvívás, az eskü és ezeket is háttérbe szorítva a dokumentumokkal bizonyítás lép. Átalakul a tanúvallomás is, és míg az Árpádkor királyai alatt főként a formális tanúvallomás volt ez - ahol a tanúk magáról az ügyről esetleg nem is rendelkeztek tudással és ezt nem is kérdezték a perben, hanem csak a perlő fél általában vett becsületességét tanúsították - addig erre a korszakra az „anyagi tanúskodás” lép, vagyis a ma ismert tanúskodás.

- 1400-as évek végétől Mátyás király megszünteti a bajvívással bizonyítást - igaz egy időre halála után visszaállítják ezt még -, de a városi jogban és perlésben a dokumentumokkal és a tanúvallomásokkal bizonyítás egyre inkább kizárólagossá lesz már erre az időre.

I. Rész. A bírósági szervezet (1-144.p.)

3. oldal. Az államalapítás előtti magyar nemzetségi bíráskodásról: főként a magán és vérbosszú volt a jellemző ekkor, amit még Szent László törvényei is megengednek később, de volt már bírói hatalom is, ez volt a gyula és a harka a vezetők között. A törzsek szövetségre lépése után is a közös fővezér mellett volt a gyula és harka ugyanilyen célból. Az államalapítás sután a királyság létrejöttével a bírói hatalom a királyra szállt át, aki vagy az udvarában, vagy a megyékben körbejárva gyakorolta azt.

4. o. A vármegyék élére ispánok (comesek) kerültek, és ezek tisztviselői, az udvarbíráik (curiales comites) látták el a bíráskodást is, vagy a hadnagyok, és később a községek formálódásával ezek elöljárói (villici). Ám e rendszerbe nem tartozott bele a szorosabb királyi nép és a királyi udvarnokok, melyek főbírája a nádorispán lett. Ezen túl a közszabadok és a nemesek vitáira sem a vármegyei királyi közegek, hanem ezek eleinte nemzetségük bíráihoz, vagyis előkelőikhez fordultak. Vidéken Szent László kísérelte meg külön királyi bírói rendszer létesítését, és az egyes megyékbe királybírákat (judices regii) küldött ki, akiket - mivel a királyi pecséttel jöttek - királyi billogoknak neveztek Főként a tolvajlások és rablások megszüntetése volt a feladatuk, de ezen túl általában is mint az adott vidék bírái működtek. Szent László ugyanis a nemzetségek bíráskodását tiltani igyekezett, és törvényben előírta, hogy ha titokban mégis bíráskodnának, akkor mint hamis bírákat sújtsák bírsággal őket. Megengedte ugyan a magán- és vérbosszút, a jogsérelmek magánüldözését, de ha akarta, a közszabad is e helyett fordulhatott a királyi bíróhoz. Ennek ára volt, hogy a bíró kapott egy részt, aminek egyharmada maradhatott az övé, és kétharmada a királyt illette. Csak a papok és az ispánok felett nem ítélkezhetett királyi billog, de ezentúl mindenki köteles volt megjelenni előtte, ha erre felhívta. Egy megyébe - felosztva köztük ennek területét - több billog is működött. De végül a királyi billog intézménye nem maradt fenn, csak székelyeknél és a szászoknál, de szorosabb magyar vidékeken elhalt ez később. Ott a széki főbíró lett a király által kiküldött bíró később e bírói székek szerveződésével.

6. o. A királybírák háttérbe szorulásának oka, hogy ispáni hatalom föléjük emelkedett, és egyre inkább mint az ispánok közege lettek a királybírák, és az ő felügyeletük alatt működtek, mint a tolvajok és a latrok üldözői. Az udvarban már Szent László idején egyre inkább a nádorispán járt el, a király idéző pecsétjét kezelve, vagy ha ő nem volt ott, egy helyettese volt megbízva ezzel. De sokszor a királyok maguk is bíráskodtak. A nádor önhatalmából való bíráskodása is kialakult, és már az 1100 elejére szokásként kialakult, hogy ha nemesek ezt választották - ti. nemzetségek bíráskodásának elenyészésével -, akkor a nádor elé vihették vitás ügyeiket, és ő eldönthette teljes hatállyal.

7. o. „Kálmán király alatt, tehát a XII. század elején, megszűnik a királynak az első Árpádok gyakorolta vidéki bíráskodása. Ha király eljár is a megyébe, rendeli Kálmán, a nép pereit az őt kísérő megyei bírák ítéljék, az ezek ellen emelt panaszokat pedig a nádorispán intézze el; és hogy a nép ne legyen kénytelen mindig, amikor annak szükségét érzi, a királyi udvart sok fáradsággal és költséggel felkeresni, egyházmegyék szerint az udvari bíráskodást pótolni hivatott bíróságot szervezett. Ezek az un. zsinati törvényszékek voltak, melyek évenként

kétszer, tavaszkor (május 1.) és ősszel (október 6.) voltak megtartandók". Ám e bíróságok nem maradtak fenn, Kálmán után hamar eltűntek.

8. Tanulság: „Egyfelől az, hogy a vármegyei ispánok a nemességet is bíráskodásuknak nagyobb mértékben alávetni iparkodtak, de sikerült a nemességnek ez ellen küzdve az attól való függetlenséget kivívni. Másfelől pedig az, hogy miután a zsinati törvényszékek életrevaló intézménynek nem bizonyultak, a nádorispán bíráskodását a királyi udvaron kívül is mindinkább kiterjeszté, és már a XII. század végén, legkésőbb a XIII század elején a királyi kúriából kiválva a nemesség rendes országos bírájává lőn, aki e működéséhez már helyettesekkel rendelkezett". A nemesítési oklevelek egyik fontos pontja volt, hogy kiemelték a nemesítettet az ispán eljárása alól, és a király illetve a nádorispán bíráskodásának vetik alá. Az Aranybulla már ezt az állapotot rögzítette Ez a nemesség önálló renddé válásához az egyik legfontosabb lépés volt.

9-10. Az országbíró poszt létrejötte: „Mióta a nádor a királyi kúriából kivált, az, ki egykor ott helyettese volt, a királyi udvarbíró, vagy mint őt az arany-bulla után már rendesen hívják, az országbíró lesz a királyi kúria rendes bírájává. Mint hajdan a nádorispán, úgy az országbíró is a tulajdonképi királyi bíráskodásnak lévén közege, ő is csak a királyi kúriában ítélhetett, de ott azután bárki felett" (…) „Ha az ügy fontossága végett vagy a peres felek előkelősége úgy kívánta, a király e korszakban is személyesen tartott bíróságot. Rendszerint az udvarában, az ott jelenlévő egyházi és világi nagyokkal, tehát tanácsával, hozta ítéletét, de néha nagyobb országos gyülekezetekben is; nem ritkán pedig a király egyes ügyek elintézésére az ő tekintélyével eljáró külön bírákat rendelt. És bizonyára régi szokás alapján, melyről csak III. Béla korából van határozott tudomásunk, a király évente egyszer, mégpedig a XII. század végétől fogva István király napján, általános ünnepélyes törvénynapot tartott Székesfehérvárott a panaszos ügyek elintézésére, a nemesek és a nép elnyomása megakadályozása végett" Az Aranybulla 1. cikke és az 1231-es I. törvénycikk már szigorúan megkívánta a királytól ennek megtartását.

10. A hospesek - „Németországból majd olaszföldről" letelepedve - külön bíráskodása. Mivel e kor felfogása szerint az emberek a származási jogik szerint élhetnek, magukkal hozhatták otthoni jogukat is. Így a nekik adott első kiváltságlevelek a XIII. század elejéről községeiknek bíróválasztást engedett meg, és ezeket kivette a vármegyei bíráskodás alól. Szent István is ilyen kiváltságot adott a székesfehérvári vendégeknek, és ez a vendégszabadság később minta volt a többi hospes község-város részére is.

11. Az alsóbb néprétegek feletti külön bíráskodás (lényegében az úriszék kifejlődése). „Egy másik bírósági külön állással bírt osztály a szolga-osztály volt, rabszolgák, udvarnokok és egyéb foglalatosságuk szerint elnevezett szolgákból állva, kik mindinkább úri bíráskodásnak lettek alávetve, elébb közönséges ügyekben és csak később mindinkább büntetőjogilag is. Az úr vagy esetleg tisztje, a nagyobb földesúri udvarokban működő udvarbíró (comes curialis) tartották e bíróságot; nagyobb uradalmakban pedig még a szolgák egyes osztályai fölé helyezett tisztviselők vagy egyes falvakban földesúr vagy tisztje által tett bírák (villici) ítéltek kisebb jelentőségű ügyekben" (…) „ Végtére nem osztály, hanem törzsi (nemzetségi) vagy országos különállás alapján sajátos bíróság szerkezetük volt a székelyeknek és a II. Endre alatt (1224) egy politikai egésszé vált királyföldi szászoknak Erdélyben, valamint a Szent László és Kálmán királyok alatt az országhoz csatolt Horvát- és Dalmátországoknak is. A Meszesen túl fekvő megyék, valamint Horvátország és a Dráván túli vidék felett pedig Kálmán óta külön királyi tisztviselők, amott a vajda, emitt a bánok gyakoroltak a nádorispánéhoz a tulajdonképi Magyarországban hasonlítható bírói hatalmat".

12. o. A nemesség, a polgárság és a parasztság önálló csoporokba szétszakadása, és a nemesség a korábbi törzsi szerveződésből rendi szerveződésbe átfejlődése: „A nemesség, melynek törzsi sőt részben nemzetségi kötelékei a királyság első két évszázada alatt felbomlottak, idővel folyvást közvetlenebbül a királyi közhatalom alá jutván, a XIII. század elején már nem mint törzsi, hanem mint a királyi közhatalomnak szolgáló nemesség jelentkezik, melyhez tartozók jelölésére a királynak szolgálók (servientis regis) kifejezést kezdik mindinkább használni. És a nemesség részint e megváltozott helyzeténél fogva, részint pedig azért, hogy a kebeléből kiemelkedő egyházi és világi birtokarisztokrácia ellenében védelmet nyerjen, a vármegyék szerint kezd sorakozni és szervezkedni. Beljebb lépve a vármegyében, a nemesség azt királyi kormányterületből országos kormányterületté alakítja át, melynek ezentúl ő a legtekintélyesebb, az uralkodó eleme. A régi vármegyei elemek előkelőbbjei, a várjobbágyok, hovatovább a nemességbe beolvadnak, alsóbbjai pedig, a várnépbeliek, és a parasztság, királyi hatalom alól magánúri hatalom alá kerülnek, és csupán a tekintélyesebb vármegyei községek lakossága tartja meg és fejleszti tovább királyi kiváltságok útján szabadságát. Az ország lakossága ezzel hovatovább három nagy rendi csoportba, a nemességbe, a polgárságba és parasztságba kezd sorakozni”. A nemesség a megyében szerveződik meg, míg a polgárság kiváltságokat szerezve a megye alól kiszakad, és önálló városi szervezetben szerveződik meg. A parasztság pedig a magánhatalom alá jutva a földesúri jobbágyságban olvad össze. E rendi elválás egyben a bírói szerveződés ezek szerinti különválását is maga után vonja.

13. o. A megyei bíráskodás fejlődése: a nemesség főbírája már a nádor a XIII. században, aki részben a királyi kúriában bíráskodik felettük, részben a megyékbe eljár bíráskodni, és itt megyei congregatio-t tart, megyei bírósági gyűlést, amely a szabad ég alatt volt, és évi egyszer volt rendszerint csak, de ha országos gondok voltak, akkor még ennél is ritkábban. Mivel ez a gyakori birtokfoglalások és egyéb hatalmaskodások miatt kevés volt, a megyei nemesi gyakran kérték a királyt, hogy kisegítő eljárásban küldjön ki egy előkelőt a bírói gyűlés megtartására. Pl. 1232-ban a zalamegyei nemesek kérték, hogy maguk is tarthassanak törvényszéket.

14-15. o. Mivel a kisebb bűnügyekre különösen szükség volt a gyakoribb bíráskodásra, már IV. Béla megteremtette a megye önálló lakosai által választott bírák rendszerét, akiket a királyi szolgák (szerviensek) bíráinak (judices servientum) neveztek, megszüntetve ezzel együtt a korábbi királyi billogokat, akik kiküldött bírák voltak. (Vagyis a „királyi szolga-bíró”, királyi szerviensek bírója volt eredeti értelemben a szolgabíró!) Így alakul ki a szolgabíró posztja, akik a XIII század közepétől fordulnak elő az oklevelekben, és az ispán, mellette az alispán mint általános helyettese valamint a szolgabírák vesznek részt a nádor ott tartott megyei bírósági közgyűlésén bírótársként, és e század vége felé már, amikor a nádor nélkül is megindul a megyei bíráskodás, ők jelentik a megyei bírákat. E század folyamán - miközben a megye egyre inkább nemesi vármegye lesz - megy végbe másik oldalról a hospesek és a jobbágyságba nem lesüllyedt várbéli elemek kiválása a megyéből. A tekintélyesebb községeket királyaink e században veszik ki a vármegye alól, és a kiváltságlevelekben teljes polgári és büntető joghatósággal ruházzák fel. A szabad bíróválasztásuk mellett az ítéletük elleni panasz elbírálásával egyre inkább a tárnokmestert bízzák meg, aki mint a királyi bevételek és vagyoni ügyek kezelője válik spontán módon a kiváltságos városok főbírájává, és ezeket így egyre inkább tárnoki városoknak nevezik. Így ő lesz a keletkező polgárság főbírája, és később már csak ez lesz a funkciója, és a kincstárnoki, királyi vagyonügyi feladatát le is adja.

16. o. Úriszéki bíráskodás: „A magyar földesúr a XIII. század elején talán már korábban is, már nemcsak tulajdonképi szolgáinak, hanem birtokán tartózkodó személyükre nézve szabad parasztoknak vagyis a jobbágyoknak is bírája egymás közötti ügyeikben, a tulajdonképpeni

criminalitások, tized- és pénzkérdések kivételével. Ez utóbbiakban illetékes csak a megyei bíráskodás e nép felett. De e században egyre több olyan királyi kiváltságlevél is születik, melyek egyes földesúri uradalmi népet ezekben is kivonja a megyei bíráskodás alól, és így csak uruk ítélkezhet úriszékén felettük. Kivált a főpapok kaptak ilyen kiváltságot, és az uradalmuk népét ezek kiveszik a megyei bíráskodás alól teljesen, a világi főurak csak ritkábban kaptak ilyen kiváltságot. A nagyobb főurak az ilyen bíráskodást tisztviselőikre bizzák, pl. az esztergomi érseknek saját nádora és udvarbírája is volt, de át is ruházták sokszor főuri kiváltságlevélben egyes (városiasodó) községeikre a bíráskodás jogát, bár a nagyobb bűnesetekben ítélni mindig a földesúrnak vagy annak tisztjének tartották fel ilyenkor is.

17. o. Másik irányú kiemelést a megyei bíráskodás alól a birtokarisztokrácia jelenti ebben a korban, melyeket a megyétől a királyi udvar felé vonták el, egyre több birtokos arisztokrácia tagot ilyen kiváltságlevéllel ellátva: „Királyi kiváltságlevelek ennek folyvást több tagját részesítik ilyen mentességben, és ezzel abban a szabadságban, hogy felettük csakis a királyi udvarban a király, az országbíró vagy akit a király ezzel esetleg megbíz, ítélhessenek”
1
8-19. o. A XIII. végén a királyi udvar már állandóan Budán volt, és a bírói funkcióra szakosodott poszt is kialakul az országbíró személyében: „Ő tartja ott, még pedig rendes időközökben (oktavák) a királyi bíróságot, ő ott a király bírósági jelenléte (praesentia regia). Bíráskodási teendői az exemptió-k és az adományrendszer terjedésével folyvást szaporodnak, azok teljesítéséhez már korán rendelkezik állandó helyettessel, az alországbíróval, parancsai és ítéletei kiadására és szerkesztésére pedig ítélőmesterrel (prothonotarius). Ám a király személyes bíráskodására, különösen, ha épp az országbíró vagy a nádor ítélete ellen fordulnak a királyhoz, már az Árpádkor végén a királyi különös jelenlét bírósága jön létre. Ilyenkor a király nagyjaitól, nem ritkán az egyházi és világi nagyok egész tanácsától körülvéve, sőt néha országgyűlésen ítélkezik, és erről az ítéletlevelet mint a királyi tanács vagy a királyi gyűlés határozatát, a kancellár adta ki. De a királyi udvar bíráskodásának emelkedésével is az 1300-as évek közepéig még nem itt volt az országos bíráskodás súlypontja, hanem a nádor vidéki bíráskodásain. A nemességnek a nádor a bírája, és ő tart annak vidéki értekezletein bírósági gyűléseket. Az írásbeliség terjedésének következménye, hogy a nádor is rendelkezik már ítélőmesterekkel ekkor és jegyzőkkel is, akik az ítéletlevelet és a per alatti parancsokat írásban kiadják a nevében.

20. o. A vegyes-házi királyok korszaka. Egy nagy változás, melynek lényege, hogy a nádori önálló vidéki bíráskodás megszűnik, és a nemesi megye önálló bíráskodása felett lassan beindul az ez elleni panaszok (majd fellebbezések) királyi udvarba felterjesztésének rendszere, és így a királyi udvarban levő országos bírák erős rendszere bontakozik ki, és a nádor is csak itt bíráskodik ezután. „A nemességnek a közvetlen királyi bíróság alá vetése az Anjou-királyok uralkodása idejében indul meg. Károly király, hogy a lesüllyedt királyi hatalmat ismét felemelje, mindenekelőtt a nemességnek a bírói halalmát az eddiginél nagyobb mértékben alávetni vélte szükségesnek. A tatárjárás után ugyanis a várak és a szervezett katonaság egyes nemesek keze alatt azok hatalmat nagyon megnövelte, és a jogsérelmek rendezése is ebbe az irányba tolódott el. Ezt akarta a Károly Róbert visszaszorítani, ezért fej- és jószágvesztéssel rendelte sújtani a rendbontásban vétkesnek ítéltet, és ezzel meghonosodott nálunk a hatalmaskodás (potencia) vétsége, amely már ugyan elvétve az Árpád-házi királyok utolsó éveiben is megjelent, de ekkor vált elterjedtté ennek megtorlása”. Még egy változás, hogy a hatalmaskodást országos bírói ítélkezés alá vonta, és ez ügyben először behozta a normann jogból a vallató-kutató bizonyítási eljárást (inquisitio).

22-23. o. A hatalmaskodás elleni széleskörű fellépés a nemességet közvetlenebb alávetésbe hozta a királyi udvarral, de Nagy Lajos király ezt azzal toldotta meg, hogy a nádori bíráskodást

is beillesztette ismét a királyi kúria bíráskodásába, és ezzel visszafokozta a királyi kúria egyik bírájává nádort, de már nem saját jogán, hanem a király képében bíráskodhatott csak. Egy további fejlemény volt Nagy Lajos alatt, hogy újra rendezte a birtokjogok alapjait, mert miután a XIII. században az adományrendszer már nagymértékben meghatározta a tulajdoneloszlást, ő a birtoktulajdon régi népjogi forrását eltörölte, és minden nemesi birtok alapjának a királyi adománylevelet tette. „Ezóta a nemesi birtokjogok a királynak ilyent adó vagy biztosítandó kiváltságlevelén alapulván, az azokban való ítélés is a királyi udvarhoz tartozott" A csekély bűnesetektől eltekintve a nemesség teljesen a királyi udvar bíráskodása alá került, és a korábbi exemptiók és kiváltságlevelek ezzel hatályukat veszítették, Nagy Lajos pedig újakat nem adott ki. Mindez a királyi udvari bíráskodás belső széttagozódásával járt, a korábbi országbíró által vezetett királyi bíróság mellé egy újabb bíróság jött létre, és a királyi udvari kancellár vezetése alatt egy másik bíróság alakult meg már Károly Róbert alatt. E mellett volt még a király által személyesen tartott bíróság, de a királyi udvarba bevont nádor bírósága is fontos volt: „ A nádor, az országbíró, és a királyi udvari kancellár az országnak valóságos rendes bíráivá vagyis nagybíráivá lettek".

24. o. Az írásbelivé lett per miatt egyre sürgetőbb volt az igény, hogy a bíráskodási igazgatást és iratkezelést elkülönítsék a királyi kancelláriától, és így jött létre Károly Róbert alatt a második kancellária, amelyet kisebb kancelláriának neveztek, vagy eleinte titkos kancelláriának is. E a szervezet pedig egyre fontosabb lett az országos igazságszolgáltatásban. A polgárságra rátérve: míg a nemesség bíráskodása centralizálva lett a királyi udvarba, addig a városok bíráskodásának elkülönülése ekkor épül ki erősebben, és a tárnokmesteri alárendelésük is - ezzel kivonva a városi polgárságot a nádor és a nemesi bíráskodás alól - ekkor válik befejezetté. „A polgárság az ő városi hatóságától vesz igazságot, és nem a polgár , hanem a város az, amelyet esetleg a királyi kúriába idéznek, ha ellene panaszt emelnek, vagy ha egy nemes város ellen pert indított. De ilyenkor a királyi kúriában nem ítél az ország valamely bírája, hanem, az, aki a királyi kincstár és birtokainak Károly király uralkodása végéig kezelője, a királyi kúriában a király legfőbb földesúri hatóságát képviselte, ti. a tárnokmester". A mohácsi vészig terjedő szakaszig lényegében ez a bíráskodási rendszer csak továbbfejlődött, de lényegében nem változott már meg. Ez a továbbfejlődés különösen Zsigmond és Mátyás király idején volt lényeges. Ekkor különösen a fellebbezés intézményesülése volt fontos, mert ezzel a vidéki bíróságoktól a királyi udvarba lehetett fellebbezni, és ezzel ennek súlya különösen megnőtt. A legfőbb bíróság Mátyás alatt a királyi személyes jelenlét bírósága lett, melynek élére az ő személyes jelenléti bírája, röviden a királyi személynök került, és így ez a poszt jelenti a legfontosabb nagybírói tisztet ettől kezdve. Később II. Ulászlónál alakult úgy, hogy a bűnvádilag indított hűtlenségi perekben a király csak az országgyűléssel együtt ítélkezhetett.

30. o. A királyi kiváltsággal élő városok közül néhányat a XV. század elejétől meghívtak az országgyűlésre, és ezzel országos politikai állásra tettek szert, és így később ezeket nemcsak királyi városoknak nevezték, hanem szabad királyi városoknak. Ezzel e kiemelt királyi városok nem a királyhoz tartoztak többé, hanem magához az országhoz, a szentkoronához, annak tagjaivá váltak.

((Ezután a 31-144 oldalak közötti részben részletesen végigmegy Hajnik az előbb általános szinten jelzett bírói rendszer egyes részein; a lényegét már eddig elmondta, ezután már csak inkább részletes leírás szintjén ad újat, így csak egy-két helyről veszek idézetet, melyek fontosat emelnek ki.))

44. o. A király bárói és főpapi tanácshoz kötése legfőbb ügyekben - amely már Zsigmond alatt és főként Hunyadi kormányzósága alatt erősödik - már Mátyás uralkodásának kezdetén (1464.

évi III.) megtörténik, majd ezt Ulászlónál ismétlik, és az 1495. évi III. tc. azt írja elő, hogy a „megnótázásra egyedül illetékes az országgyűlés". „Hűtlenségi perekben tehát ezóta az idézés ugyan a király elé, de a legközelebbi országgyűlésre szólott. Itt a személynök vádjára az országgyűlés mondta ki az elmarasztaló ítéletet, és az ítéletlevél is az országgyűlésen jelen volt főpapok, bárok, előkelők és az összes nemesség nevében kelt, még pedig az ország mind a három nagybírájának pecsétje alatt".

49. o. „1464 óta tehát a királyi kúriában állandóan négy protonótárius működik, ú. m. a nádori, az országbírói és a két személynöki (…) Tiszténél fogva tehát a protonótáriusnak nagybírája ítélőszékén jelen lennie kellett, sőt valószínűleg ő volt hivatva ott az ítéletet formulázni és elfogadásra ajánlani, miért is őt nyelvünkön ítélőmesternek hívták. Már a XIV. század közepe táján az egyes nagybíró tartotta ítélőszéken nemcsak saját ítélőmestere, hanem a többieké is mint ítélőtársak szerepelnek, sőt az ítélőmesterek nem ritkán főnökük helyettesítésével is megbízattak, és így nemcsak a segéd, hanem a helyettes (vicesgerens) szerepét is vitték. Az ítélőmesteren fordulván meg leginkább a peres ügyek intézése, a XV. században a királyok már közvetlenül hozzájok vagy legalább hozzájok is intéznek bírói parancsokat."

55. o. Az egyes nagybírák király nevében ítélkezése mellett a rendek ösztökélésére lassan formálódik a királyi ítélőtábla már Zsigmond alatt, de teljesen Mátyás alatt kialakulva. Itt a királynak állandóan külön szék volt fenntartva, amit ő (Mátyás) néha el is foglalt, és ezen kötelesek voltak megjelenni az ország nagybírái, a helyetteseik és ítélőmestereik, „kik oda másokat is tanúságul vagy más okból hívhattak, mit például a kánonjognak vagy mindkét jognak tudorait". Ezekhez járultak a főpapi, főúri és a köznemesei rendekből vett ülnökök. „A törvény három főpap, és három főúrnak, később négy-négynek kirendelését hagyta meg, nemesi ülnökökül pedig tizennégy, később pedig tizenhat a jogban járatos nemes küldését követelik meg, még pedig tekintettel az ország négy részére (…) A királyi tábla ülnökeit az országgyűlésen választották, még pedig az 1500. évi X. tc. értelmében három évre". *Fontos, hogy először merül fel a „jogban járatos kitéte"!!!* A szakértő igénybevételének egy példája itt a lábjegyzetben: „Ilyen eset fordult elő péld. 1483-ban, midőn a személynök előtt egy eljegyzési szerződésnek, mellyel a szülők csecsemő korban lévő gyermekeiket egymásnak eljegyezték, érvényessége forgott kérdéses okból, mert a felperes a szerződés nemteljesítésének terhét követelte. Ez ügyben kánonjogi vélemény adása végett utriusque juris doctores-t hivattak".

57. o. A királyi ítélőtábla állandó megalakulásával nem szűnt meg a királyi tanács (a főpapokkal és főurakkal körbevéve döntött itt a király) bírósági szerepe. A hűtlenségi perekben nem is az királyi ítélőtábla hanem ez volt a az illetékes, és az 1495. évi III. tc. ezt tette át az országgyűlés hatáskörébe.

70. o. A nádori kongregációkról. „A nádori közgyűléseken a megyei közönséghez tartozóknak bírság terhe alatt megjelenni kellett, ha csak nem voltak kiváltságilag mentesítve (…) Jelen lenni különösen tartoztak az alispánok és szolgabírák, továbbá minden ott résztvevő megye részéről ennek sedriáján vagy a közgyűlés színhelyén ez alkalomra választott tizenét nemes, kik felesketve a nádor mellett bírótársi tisztet teljesítettek (…) Közkiáltókat, kikre a közgyűlésen szükség volt, az érdekelt megye vagy a megyék voltak kötelesek kirendelni, mely szolgálat egyes vármegyei (várnépbeli) falvak lakosait ivadékról ivadékra terhelte. A nádor elszállásolásáról és kísérete eltartásáról a közgyűlés tartalmára az érdekelt megyék gondoskodtak, a szükséges élelmi szereket vagy e helyett költségpénzt szolgáltatva". E kongregációk elsősorban az adott terület tolvajlásait, rablásait voltak hivatva megszüntetni, de a közbíráskodást is ellátott az ilyen nádori közgyűlés, illetve egyik feladata volt, hogy a megyékben a királyi jogokat (pl. magszakadás miatti visszaháramlást) felderítse. E célból a

király egy külön prókátort rendelt ki mindig az ilyen nádori kongregációk alkalmával. E közgyűlések fénykora a XIV. századra és a XV. század első felére esett, de különösen Mátyásnak a hatalmaskodások feletti ítélkezés központi királyi udvari bíráskodásba bevitele - és ezzel a nádori közgyűlések hatásköréből kivonása - csökkenti jelentőségét. Fő feladata egyre inkább a lett, hogy az ilyen kiszállások alkalmával a kúriában megítélt bírságokat az adott területen ekkor szedték be, és még ráadásul el is kellett őket tartani az adott megyéknek. A nádor ezzel visszaszorul a királyi kúrián belüli, király nevében való bíráskodásra, igaz mint a király országból távolléte esetén helyettese magas állást adott ezen túl, de ez nem saját hatáskörének ellátását jelentette ilyenkor.

II. Rész - A per alkatelemei és a perfolyam bizonyítási szakaszig (147-245p.)

(A 147-185 oldalak között a bíró, a poroszló, a hiteles helyek szerepe, kialakulásuk, majd a prókátorok szerepe. Az 184. oldaltól indul az idézés, a perbehívás a bírói határnapok, majd külön fejezetben a perfolyam a bizonyítási szakaszig.)

147. o. „Mint a középkor jogi műnyelvén egyáltalán, úgy hazánkban is, bírónak sokáig csak azt hívták, kinél volt a hatalom, hogy adott esetben igazságot szolgáltassék, ki tehát a bírói széket hirdette és tartotta. Ez pedig mindig az volt, ki a peres feleknek, vagy legalább az alperesnek, más tekintetben is rendes hatósága volt, mert hisz a bíráskodás egészen külön hatósági ággá még e korszakban hazánkban sem fejlődött. Bírák voltak tehát például a király, az ország nagybírái, bán vajda, főispán, városbíró, földesúr, illetőleg ezek helyettesei". A bíró illetékessége mindig az alperes lakhelye és rendi állása szerint volt, nem a felperesé szerint! De pl. a per tárgya is fontos volt, mert pl. ha egy nemesnek városban volt ingatlantulajdona, akkor a városi bíróság volt illetékes, ha őt erre perelték, hiába máskülönben egy nemes nem tartozott a városi bíróság alá..

150. o. Bizonyos szakértelem előírása azért: „De a későbbi okiratok is (ti. Kálmán után), különösen a városi jogkönyvek is hangoztatják, hogy a bíró legyen igazságos, jó hírnevű, a jogban, különösen a vidéki bíró a helyi szokásjogban is járatos, miért is a városokban megkívánták, hogy odavaló, még pedig háztűzhelyes polgár legyen",

151-152-153. o. A magyar bíróságok mint a középkorban a fő szabály volt, mindig társas bíróságok voltak. „Társait a bíró vagy maga szemelte ki, mint a király az udvarban tartózkodó egyházi és világi nagyok közül, vagy a királyi kúriában ítélő bírák az egyházi és világi előkelők és a bíráskodás alkalmával oda sereglett nemesek soraiból, vagy hivatalból foglaltak a bírótársak a bíró mellett helyet, mint a megyei ispán és a szolgabírák a nádori közgyűlések alkalmával, vagy a kiváltságolt népek alsóbb bírái a felsőbb bíróságok székén, vagy végtére választották bíró mellé, mint a városokban vagy a községekben és egynémely bírósági gyülekezeten". Eleinte ez csak ideiglenes volt, de Mátyás és Ulászló alatt kialakult a huzamosabb időre rendelt bírótársak intézménye, és kezd a bírótársi hivatal hivatali jelleget ölteni, különösen felsőbb bíróságokon, de később a megyéknél is. E bírótársakat eleinte ülnököknek (assessores), majd esküdt ülnököknek, majd esküdteknek hívták. Miután lassanként ez hivatali jelleget kapott, nekik is ugyanazon a tulajdonsággal kellett rendelkezniük, pl. a rendi állás tekintetében. A bírótársak voltak a garancia arra, hogy a szokásjognak megfelelő lesz a bíró ítélete. „Ők mint a népből, illetve annak bizonyos osztályából vett egyének a szokásjogot ismerhették, mit leginkább a nép vagy vidék idősbjeinél kerestek, és épp ezért velük szerették a bírósági széket betölteni, mint azt különösen a szláv népek és a szász emlékek hangoztatják. Szoros értelemben vett jogtudósokat, akik a középkori jogtudományban, ú. m. a

római és az egyházi jogokban jártasak voltak, tehát jogtudorokat, hazai bíróságaink rendszerint nem alkalmaztak. 1483-ból van arra példa, hogy midőn egy ügynek elintézéséhez kánonjogi ismeretekre volt szükség, a királyi táblához néhány jogtudóst tanácsadás végett meghívtak".

154-155. o. A bíró segédei és végrehajtó közegei. „Hazánkban a bírónak legrégibb és századokon át legfontosabb segéde a poroszló (pristaldus) volt, kivel már Szent László és Kálmán törvényeiben találkozunk, és ki jogéletünkben az egész Árpád-korszak alatt szerepelt. (…) Az írásbeliségnek a perben sokáig teljes hiánya, valamint az a körülmény, hogy az Árpád-korszakban a percselekmények jelentős része, nevezetesen a bizonyítás, a bíróságokon kívül ment véghez, okozták, hogy minden bíró szorult oly hiteles közegre, ki ezekről neki, esetleg másoknak is, bizonyosságot tenni, és a bíróság határozatai és rendelkezései végrehajtását eszközölni alkalmas. E közeg volt a poroszló. Mindenkinek tehát, ki hatóságot gyakorolt, volt egy vagy több poroszlója, miért is királyi, nádori, báni, országbírói, ispáni, bilochus-i poroszlókról olvasunk" (Az utóbbi a királyi billogé lehetett…). E poroszlók általában a hatósági munkákban vettek részt, és csak ha egy bíráskodási ügy keletkezett, akkor mint az ügy poroszlója szerepeltek. Kivételesen egy ügy poroszlója előkelő is lehetett, mint egy kanonok vagy egy ispán, de rendesen ezek alárendeltebb állásúak voltak.

156. o. „A poroszló a legkülönbözőbb bírósági és perbeli cselekménynél működött közre. Ő ment a felperessel idézni, vezetett szolgákat a bíróság elé, ő kísérte a peresfelet az eskü vagy a próba letételéhez, ő vallja be a káptalannál az ítéletet, ő jelenti be ott a peregyességet, és ott találjuk őt a becslésnél, a határjárásnál, vagy pedig az osztályoknál. Minden ítéletet nekik kellett végrehajtani, őt küldik ki az iktatáshoz, és ő jelenti, hogy nincs ellentmondó, ő tűzi ki a határidőt a birtok visszaváltására, ő volt, mint az okmányok mondják róla az „assertor veritatis". Nevét épp ezért ítéletlevélbe is beiktatták".

157. o. „A poroszlót a bíró küldte ki, és ha valamely ügyben ketten bíráskodtak, mindkettőjük élt a kiküldés jogával. Bíró a perhez poroszlót mindjárt annak kezdetén rendelt, felperes ő tőle kapott poroszlóval járt el, nemcsak az idézésnél, hanem a per egész folyamában. Ő neki tehát a per alkalmával a bíróságnál jelen lenni kellett, csak úgy mint a szláv vidékeken még korszakunk végén is látjuk. A poroszlót működése alatt úgy látszik, a fél tartotta, mert az 1231: XXII. t-cz. tilalmazza, hogy a poroszlót egy vagy két évnél tovább, de különösen a per befejezése után magánál tarthassa. A poroszló különben részesült a megítélt bírságokban, melyeket valószínűleg ő is hajtott be". Esküt kellett tennie, de sok hamisság lehetett a poroszlóknál, mert az 1231: XXI. t-cz már előírta, hogy a poroszlók által végzett idézéshez bizonyosságként kell a megyés püspök vagy a káptalan kisebb ügyekben pedig a szomszéd konvent vagy kolostor bizonysága ennek foganatosításakor.

159. o. A hiteles helyek kialakulása és bevonása perbe: „A poroszlónak adott szóbeli utasítást a káptalanhoz vagy a konventhez intézett parancslevél váltja fel, bizonyságát pedig a végrehajtási eljárásról a hiteles helynek ez bizonyító írásbeli jelentése. Hogy e levelek illetékes helyökre eljussanak, ahhoz külön állandó bírósági közeg nem volt szükség, ezt az érdekelt peres fél teljesíthette. A bíróságnak tehát csupán a tényleges végrehajtáshoz volt a vidékén alkalmas közegre szüksége, ez azonban a hiteles helyhez intézett parancs és onnét vett bizonyosság mellett bármely, a végrehajtás helyén vagy vidéken lakó hitelt érdemlő egyén lehetett. A magasabb bíróságoknak tehát, mint a kúriainak vagy a nádorinak, nem többé állandóan alkalmazott végrehajtó közegre, hanem a leveleik kiadására állandó jegyzőre és a vidéken hitelt érdemlő végrehajtó egyénre volt szükségük. Így fejlődött ki a magasabb bíróságoknál a bírói jegyzők (notarii) és a hiteles bizonyságul működő bírói (királyi, nádori) emberek (homines regii, palatinales) intézménye, mind a kettővel a tizenharmadik század második felében már

sűrűn találkozunk. A vidéken, t. i. a megyéken, a poroszló tevékenysége nagyrészt a szolgabírákra szállott át, kik ott idézést és egyéb bírósági végrehajtási cselekményeket végeztek. A poroszlók tehát a XIV. század elején a magyar jogéletből végképp eltűnnek; csak a szlavon-horvát vidéken maradtak meg".

161. „A királyi embernek, mint 1231 óta a poroszlónak, eljárásához káptalan vagy konvent hiteles bizonyosságra volt szüksége. Ezt csak hiteles pecséttel bíró káptalan vagy konvent adhatta meg, tehát nem a kisebb konventek, mint pl. a sz. jobi. Az erre feljogosított káptalanok és konventek az ú. n. hiteles helyek (loca credibilia), melynek pecsétjeit véglegesen 1353-ban állapították meg. (…) Mindegyik hiteles hely csak saját megyéjében járhatott el, szomszéd megyében csak a szükség esetén (…) Az országban bárhol eljárni csak a királyi székhelyeken lévő hiteles helyek, ú. m. a budai és a székesfehérvári káptalanok és a székesfehérvári keresztesek konventje voltak jogosítva, mely jogot az 1498: XII. t.-cz a boszniai káptalanra is, hogy ezzel szegénységén segítsenek, megadta" .

162. o. „A hiteles hely emberét, ki esküjét megszegve hamisan járt el, javadalma vesztésén kívül még örökös fogsággal büntették, míg hasonló esetben a királyi ember, mint esküszegő, fej- és jószágvesztésben marasztaltatott el (….) Eljárásukban mindkettőt védték. Az 1495: IX. t.-cz. értelmében azok, kik őket mint az igazságszolgáltatás végrehajtóit gyalázzák, hetvenkét arany forintot tevő arany márkát taroznak fizetni; megverőik vagy megsebzőik hatalmaskodásban és ezzel fej- és jószágvesztésben, megölőik pedig hűtlenségben marasztaltassanak el, a mely hűtlenségi ügyekben nem az országgyűlés hanem a kúriában rövid perbehívás alapján járjanak el". Zsigmond óta a hiteles hely kiküldetése esetén 12 nagyobb dénárt kapott díjként.

164. Perszemények - felperes és alperes. Nem volt felperes-képessége annak, akit becstelenségben (infamia) elmarasztaltak, akit nyelvváltságban marasztaltak el, míg ennek díját le nem fizették, aki egyházi átok vagy tilalom alá került, de egyházi személyek perben álló ellenfeleiket nem sújthatták ilyennel. Korlátolt felperesi képesség lehetett patvarkodásból, mert az ebben elmarasztaltak csak 12 dénár erejéig pereskedhettek a XIII. és XIV. században; rendi állapot okán pl. az Árpád-korszakban csak a tulajdonképpeni szolga nem perelhetett szabad ellenében, de a személyükben szabadok, ha nem is voltak közszabadok, mint a várjobbágyok és a várbéli népek, gyakran álltak perben nemesekkel. Később a birtok és a rendi viszonyok átalakulásával azonban már nem-nemes nemes ellen nem perelhetett, hanem igazát csak a jobbágynak az ura, vagy a polgárnak a városa kérhette.

174. o. **Képviselet a perben. Prókátorok.**
„Mint a középkor kezdetén egyáltalában, úgy hazánkban is, sokáig a felek a perben csak személyesen jelenhettek meg, vagy helyettük törvényes képviselőik (gyám, férj). Azonban már a XIII. század közepe táján a perben való képviselet meghatalmazott vagyis prókátor útján szokásos. Személyesen a perben a félnek ezután megjelenni már csak akkor kellett, ha az idéző parancs őt erre kifejezetten kötelezte. Személyesen és nem prókátor által való megjelenésre idéztek a kúria lovagi becsületbírósága elé tartozó perekben, a nóta- és a nagyobb hatalmaskodási perekben".

175. o. Csak képviselet útján jelenhettek meg az egyházi és világi testületek, a káptalanok, megyék, városok, községek, melyekért elöljáróik vagy ebből néhány tag jelent meg, de a nagyobb hatalmaskodásért miatt perbehívott férjes vagy özvegyasszonyok is prókátor útján voltak kötelesek felelni.

176. o. „A képviselőnek, hogy a perben felléphessen, erre szóló megbízással kellett bírnia, még az apa is, ha nagykorú fia vagy özvegy leánya nevében járt el, ily meghatalmazásra szorult. Ily megbízás lehetett hivatalbeli, mint király, város részéről, vagy pedig szerződési. Mindkét esetben a megbízottat prókátornak (procurator) mondották, megbízólevelelét „litterae procuratoriae" hívták, mik helyett újabb időben az ügyvéd és ügyvédvalló levél kifejezésekkel élünk.

177. o. „Prókátort vallani azonban csak hiteles pecsét alatt lehetett. Aki azzal bírt, az személyesen, saját pecsétje alatt tehette azt, mint a király, hiteteles helyek, városok, érsekek és püspökök, a vránai perjel, az ország rendes bírái, és később az örökös és szabad ispánok (grófok)." Kinek ilyen pecsétje nem volt az hiteles helyen, a nagybírák előtt és ezek helyettesei előtt vallhatott ügyvédet. De a megyék és a városi hatóságok által kiállított prókátor megbízó levél csak azon megye, város bírósága előtt volt elfogadható. Egyházi bíróságok előtt találkozunk közjegyzők által kiállított megbízó levéllel, és bár ez világi bíróság előtt is lehetett volna, de ilyennel Hajnik nem találkozott oklevél - kutatásai alatt - mondja.

180. o. II. Ulászló idejére kialakult, hogy a prókátor megbízás egy évre szólt, és évenként újítani kellett egy perben. „A prókátor egyidejűleg többeknek is vihette pereit, ezek számát azonban az 1486. LXIX. t.-cz. tizennégyre szabta, nehogy a prókátorok az általuk képviselt felek sokasága következtében eljárásukat hanyagul teljesítsék". „A prókátortól megkülönböztetendők azok, kiket az okmányok a peres fél „conlocutor-ának" vagy „prolocutor-ának" mondanak, és akik a fél előadási képességét pótolni vagy helyette a bíróság előtt felszólalni hivatva voltak. Ők a féllel együtt jelentek meg a perben, és hivatalos megbízásra nem szorultak. Velük csak alsóbb bíróságoknál találkozunk; így a XIV. században a megye előtt, de leginkább a városokban, hol ily, mint ott őket hívták, Fürsprecher állandóan szerepelnek, sőt előfordul, hogy a fél képviselőjének is ilyen szószólója van". Bár jelzi, hogy ez sokszor lehetet a nyelvi nehézségek miatt, pl. a német nyelvű városi eljárásokban.

182. o. Királyi prókátorok, a királyi jogügyek igazgatója
A XIV. század első felében találkozunk a király pecsétes gyűrűjével kiadott első prókátor megbízó-levelekkel, de ezek csak esetileg voltak megbízva, ám a XV. század elejétől már állandó királyi prókátorok is vannak, pl. Jakab mester ilyen volt, és ő már a királyi udvarban alkalmazott több prókátor feje is volt. „Zsigmond uralkodása alatt a XV. század első felében alakult ki a királyi ügyek igazgatósága, és Rawen Mihály, ki tiszti fizetése fejében a biharmegyei Félegyháza helységben birtokot élvezett, az első, aki 1430-ban a „Director et procurator causarum Suae Majestatis" címet viselte". Rendszerint a kisebb kancelláriában tett kitűnő szolgálataik nyomán neveznek ki később ilyen királyi jogügyi igazgatót, és ezután innen őket ítélőmesterekké nevezik ki előléptetésként.

184. o. „A királyi jogügyek igazgatójának tehát a királyi táblán mindig jelen lennie kellett, hogy a királyi jogokra felügyeljen, és ha a perlekedők ügyei tárgyalása alkalmával észreveszi, hogy akár hűtlenség, akár királyi jog eltitkolásának esete vagy más törvényes ok fennforog, mely beavatkozását a perbe kívánatossá teszi, ő abba azonnal beavatkozhatott, és a perben felmutatott levelek mását kérhette". ((Vagyis a későbbi ügyészi feladatok egy részét látta el a királyi jogügyi igazgató, különösen a szocializmus nagyhatalmú ügyészeihez volt hasonlítható, pl. az „állam javára marasztalás" előképe volt egyik ilyen jogosítványa!))

185-186-187. Idézés. „Az idézésnek hazánkban ismert legrégibb alakja a pecsétküldées (missio sigilli) volt. Szent László törvényeinek első könyve már szól róla, és a tizenharmadik század elejéig az idézés egyedül ismert alakja." Egyházi és világi bíróságok, alsóbb és felsőbb

bíróságok is éltek vele, valószínűleg nyugatról vettük ezt át. „Alperes illetékes bírájának pecsétje volt az, mellyel idéztek, miért is, ha egyházi világi ellen perelt, ennek, viszont amannak bírói pecsétjével idézték. Szigorúan tilos volt tehát a világi bíró pecsétjét papnak kézbesítni, és a bíró, mint Szent László törvényei rendelik, csak szorosan illetősségéhez tartozókra küldhette pecsétjét (….) A pecsét, mellyel idéztek, még nem pecsét a szó későbbi értelmében, legalább nem a vidéki bíróságoknál, hanem egyszerű bírósági jelvény, valóságos billog, melynek használatától hívták a királybírákat királyi billogoknak. Ki mást perbe idézni akart, az az idézőpecsétet a bírótól kérte; ezt a panaszló mellé adott poroszló vitte annak ellenfelére (…) Mindenesetre azonban a bírói pecsét megvetését, melyet az idézett fél elmaradásával tanúsított, sújtották; Szent László törvényei bírságolást, sőt harmadszori ismétlés esetén pervesztést és szolgamódra való hajnyírást szabnak elé”.

189„A tizenharmadik század második felében már ki volt fejlődve az illetékes hely és a bíróság által kiküldöttekkel eszközölt perbe idézés, melynek végrehajtásáról a hiteles hely állított ki jelentő levelet”.

190. o. A nemes csak szabályos idézés mellett volt köteles megjelenni a bíróság előtt, még ha más nemesi főember familiárisa is volt, míg a jobbágyot nem idézték, hanem őt a bíróság elé állították. Az idézés az írásbeliség elterjedésével és a hiteles helyek megjelenésével bírói parancslevéllé válik, melyet a hiteles helynek küldenek az idézés végrehajtására.

191. „ A peres ügynek a parancsban felemlítése eleinte nem volt szükséges, később azonban, tudniillik az Anjou-korszak második felében, a perbehívás sokféle nemei kifejlődésével, valamint a megtörtént perbehívás tanúleveleinek perbeli fontosságának emelkedésével, ezt is a parancslevelekben és így az idézéskor is közölni volt szokás, miáltal a panaszló személyes részvétele az idézésnél idővel megszűnt”. ((Vagyis korábban a felperes-panaszló jelenléte mutatta az alperesnek, hogy mi a panasz tárgya, illetve ő ezt személyesen rögtön közölhette is…)). „Nemest csak birtokáról lehetett perbe hívni, de csak oly birtokról, mely tényleg a kezén volt, és amelyen tartózkodó jobbágyok vagy szolgák által az érdekelt fél a megtörtént perbehívásról értesülhetett (…) Ha az idézendőnek jobbágya nem volt, ki az idézést tudomásul vegye, akkor ezt az illetékes plébánosnak adták tudomására, ki azt a féllel, mint hívével, közölni volt köteles”.

192-193. „Az általuk teljesített perbehívásról a hiteles emberek a kiküldő hiteles helynek jelentést tenni tartoztak, még pedig együttesen, egynek közülük jelentése nem írt elég erővel. E jelentés alapján készült a hiteles helynek a kiküldő bírósághoz intézett jelentőlevele, melybe a perbehívó parancsot belefoglalni már a XIV. század első felében szokássá vált, A jelentő levelet a két fél számára párban állították ki. (…) A perbehívásról tanúskodó e levél szolgált a felperesnek a bírósági határnapon keresetlevélül, míg az alperesnek a jelentőlevél mása arra szolgált, hogy, ha a felperes a kitűzött határnapon a bíróság előtt netalán meg nem jelenne, a pert annak alapján felvehesse. Felperesnek tehát midőn perbehívó parancsot kért, keresete tárgyát szabatosan ki kellett fejtenie, hogy az egész teljességében jusson a perbehívó parancsba és ennek alapján a perbehívás jelentőlevelébe”. Sok panasz volt a gyakorlatban, ami kibúvót adott az alperesnek pl. „hogy a perbehívés nem a kellő időben, vagy helyen történt, hogy olyanokra is kiterjesztették, kik perbehívó parancsban megnevezve nem voltak, és más hasonlók”

194. Más cselekményekkel együtt történő perbehívás. Pl. iktatás, birtokba bevezetés, határjárás, eltiltás, bírói intés. Pl. ha valaki vitatta birtoka határait, akkor szomszédját azzal hívta perbe, hogy birtoka határainak bírói megjárását kérte, és az átlala kijelölt határok valamelyikének

ellentmondó szomszédját az illetékes bíró előtt perbe hívta. Vagy az eltiltást jogbitorlás, különösen birtokfoglalás ellenében kértek, és ha a bírói parancs kérére után az erről szóló eltiltást nem vette figyelembe a fél, a bíró elé idézték, és megindult a per.

208. o. Bíróság határnapok. „Az idézés mindig valamely meghatározott bírósági határidőre szólott. E határidők a felsőbb bíróságoknál, a kúriában úgy mint a vajdai és a báni székeken, a nyolcadok (ovtavae judiciales) melyek valamely ünnep nyolcadik napjára szólottak". Tatárjárás után vált bevetté ez, bár rendszeresen az ilyenkor tartott bírósági ülés még nem alakult még ki ekkor sem. „A nyolcadok régente az illető ünnep nyolcadik napján kezdődtek, de e feleknek nem kellett okvetlenül a nyolcad napján megjelenni. Nyolcad tartama azonban szokásjogilag meg volt állapítva (…) S Hunyadi-korszakban kezdik a nyolcadokat törvényesen rendezni. 1447:XXX. t.-cz. évenként négy nyolcad tartását állapítja meg, mit azt későbbi törvények is rendelik". Általában Szent György napján és Szent Mihály-kor tartották a nagyobb nyolcadokat Mátyás alatt.

211. o. „Mátyás úgy mint Ulászló a nyolcadok megkezdése napjául az illető ünnep utáni huszadik napot tűzi ki; nagyobb nyolcadok pedig, régi szokásra való hivatkozással, negyven napig tartsanak, szükség esetén tovább is, kisebb nyolcadok azonban csak húsz napig".

214. „ A vidéki bíróságoknál, mint a megyei és városi bíróságoknál, a nyolcadok nem voltak szokásosak, ott határozott törvénynapok voltak. A XIV. században a megyék már rendszerint két hetenként tartottak törvényszéket, a megyék különböző szokása szerint más-más köznapon; városokban rendszerint hetenként egy törvénynapot tartottak. Később azonban a perek felszaporodása és a peres eljárás nagyobb bonyolultsága mind a megyéket, mind a városokat több törvénynap tartására kényszerítették".

A perfolyam a bizonyítási szakaszig (214-244)

215-216. o. „A régi magyar peres eljárás tehát szintén nyilvános és szóbeli volt, mint ott, egészen a tárgyalási elvre alapítva. A per hazánkban még egészen a tizenharmadik században is az emberek szemében még nem valamely vitás kérdés bírói döntés alá bocsátása, hanem valóságos jogi küzdelme a peres feleknek egymással (…) Amint régente a magánbosszú idejében, ha jogsértés fennforgott, sértett és sértő nemzetségük segítségével fegyverrel küzdöttek a jogért, úgy a bosszú felváltotta perben is a felek közvetlenül tárgyalnak egymással, mintegy küzdenek a jogért, a bíró ennek a küzdelemnek, mely határozott szabályok szerint folyik, inkább csak szemlélője, mint vezetője, ki annak csak a külső rendjét kezeli. (….) A tárgyalási elve azonban már az Árpád-korszak vége felé ridegségéből veszít, és a bíró tevékenysége a perben mindinkább érvényesül. Ha valaki perlekedni (placitare) akart, annak azt bírói úton perbe fogni (convenire) kellett. E végre az ügy bírájától poroszlót kért, kivel (accepto pristaldo) ellenfelét perbe idézte.

217. o. Ha peres fél a nékik kitűzött határidőben a bíróság előtt megjelentek, még pedig akár személyesen, mi régente szabály volt, akár, mint az már a XIII. században szokásos volt, képviselet útján, a bíró és bírótársai pedig székeiket elfoglalták, a peres eljárás megindulhatott. Panaszát a felperes nem a bíróhoz intézte, kérve tőle igazságot, hanem az ellenfeléhez, amint az a megyei sedrián még a tizenötödik század második felében is szokásos volt". Ha az alperes nem tett kifogást, akkor köteles volt, felelni, mégpedig a felperes állítását szóról szóra elismerve, vagy tagadva. „A perbeli okmányok épp ezért a perbeszédeket szó szó ellen vitt vitatkozásnak mondják". Ezután a per a felek között függővé vált, és a bíró a feleket állításaik bizonyítására utasította.

218-219. o. Az Árpádkorban a pert rendszerint csak esküvel vagy istenítélettel lehetett eldönteni; tanúbizonyítás, melyet még egészen formailag kezelnek, csak előzetes bizonyítás, mely a végbizonyítás alaposabb odaítélésének csak feltétele Egyedüli anyagi végbizonyítás eszköze az árpádkori perben az okmány, de csak a királyi okmánynak van döntő bizonyító ereje és miután a királyi okmányok is sűrűbben csak a tatárjárás után kelnek, az okmánybizonyítás e kor perjogában még alárendelt jelentőségű. Kivételével annak az esetnek, hogy okmánnyal bizonyítottak, a végbizonyítás nem a bíró előtt megy véghez, hanem a bíróságon kívül, templomban, hiteles helyen, az ellenfél jelenlétében és ellenőrzése mellett. A bíró a végbizonyítás eredményéről csak kiküldöttje alapján vesz tudomást, és ennek eredményéhez képest mondja ki az elmarasztaló vagy felmentő ítéletét. Az ítéletet végrehajtás nyomban követvén, az ítéletet sokáig nem foglalták, legalább rendszerint, oklevélbe, és ha később a XIII. században a patvarkodás megakadályozása érdekében már készültek is a per folyamán röviden összefoglaló bírósági kiadványok, ezek puszta emlékiratai a pernek, és nem a per befejezéséhez tartozó hivatalos okiratok. (…) Az ítélet ellen, feltéve hogy az jogszerű módon jött létre, a Árpád-korszakban perorvoslat nem volt, de ha a bíróság igazságot nem szolgáltatott, vagy nem a jogos formák megtartásával, akkor az igazságszolgáltatás megtagadása miatt (ob denegatam justitiam) a magasabb bírósághoz lehetett fordulni".

220. o. „A német befolyás a magyar jogéletre már az utolsó Árpádok alatt szűnik, és az Árpád-korszakkal hosszú időre egészen letűnik. Királyaink a vegyes házakból többé már nem Németországból vették az európai eszméket és irányokat, hanem ezeket hazánkba Közép-Európa helyett a szorosabb értelemben vett Nyugat-Európából, Olasz-, Francia-, sőt részben Angolországból hozták. A jogélet terén a virágzó hűbéri középkorban, ez a tulajdonképi nyugat-európai szellem a normannoktól származik. A normann jog eredeti fészke Franciaország éjszaki része, de a normann jog nemcsak itt formálta a jogéletet, hanem a normann hódításokkal elterjedt Angliába, Dél-Olaszországba, befolyásolta a spanyol fuerókat, sőt a keresztes háborúk átvitték azt keletre, a jeruzsálemi királyságba is. A virágzó középkorban, a XI. és XII. századokban, abban a hűbéri világban, a normann jog a tulajdonképi Nyugat-Európában általános jelentőségű jog volt, sok tekintetben úgy, mint a megelőzött törzskorszaki Európára nézve a frank jog volt. (…) Ennek a jognak, mely eredetéhez képest túlnyomóan francia formákkal és kifejezésekkel élt, szellemét hozták át hozzánk Anjou-királyaink, annak egyik hazájából, a szicíliai vagy nápolyi királyságból. De nem annak eredeti tiszta hűbéri szellemét, hanem amint azt a királyi közhatalomnak Franciaországban éppúgy mint a szicíliai királyságban kifejlődése a XIII. században a királyság érdekében átformálta.

221. o. „A legnagyobb átalakulás az épp megjelölt szellemben a magyar perjogot az Anjou-korszakban a bizonyítás terén érte, midőn ezt mindinkább az anyagi bizonyítás irányában fejlesztette. E végre a legnevezetesebb újítás a kutató vallatás, vagyis a tudakozásnak, az u. n. inquisitiónak, a normann jog ezen egyik legjellegzetesebb intézményének meghonosítása volt, melyet perjogunk magyar nyelve tudománynak hívott. Kivételesen már utolsó Árpád királyaink alatt éltek vele, de a perjog állandó, szerves intézményévé csak az Anjouk idején lett, kivált a hatalmaskodások fékezése érdekében.

222. o. Az Árpád-korszak csak a királyi okmánynak adott teljes bizonyító erőt, az Anjou-korban azonban a közokiratok tere tágult, mióta a királyaink úgy hatósági személyek, mint káptalanok és konventek pecsétjeinek közhitelességét végleg megállapították és rendezték. Velök szaporodtak azok a perek, melyekben merően anyagi bizonyítással éltek. Az Anjou-korszakban ez irányban hatását megérezték még az alaki bizonyítási eszközök is. Róbert Károly mentette

meg a formaszerűségtől az esküt, 1324-ben elrendelve, hogy annak szavait csak lassú egymásutánban kell követelni, és az eskü letevésében megbotlottnak az ismétlést megengedni".

223. o. Az írásbeliség növekedése a XIV. században az Anjouk alatt, és: „A bírósági eljárás súlya mindinkább azokon a bírói parancsokon (mandata judiciaria) nyugszik, melyekkel az eljárást intézik, a hiteles helyeket utasítják, és melyekre azok, eljárásukról számot adva. választ, jelentést adnak. Bírói parancsok előfordulnak már az Árpád-korszak vége felé is, de azoknak még csak kevés fajtái szerepelnek, tartalmuk rendszerint sovány. A tizennegyedik században e parancsoknak folyvást újabb és újabb fajtái támadnak, és folyvást tartalmasabbakká lesznek Minden pernek, minden eljárásnak meg van minálunk is a külön formulázott mandátuma, egészen hasonlóan a normann jogélet breve-ihez és writ-jeihez. E számos mandátumok formuláinak alapos ismerete a jogászi képzettség egyik ágává lesz minálunk is, melynek segítségére készült már Nagy Lajos uralkodása idejében az „ars notarialis".

224. Károly Róbert e változtatásai révén a per a korábbi felek közötti küzdelemből és tárgyalási rendből átalakult, és „az igazságnak a bírói kiszolgáltatásává lesz. Nem többé, legalább nem első sorban, a felek, hanem a bíró kezeli azt. Eredményéről épp ezért a tizennegyedik század első felében már a bíró ad ki hivatalos oklevelet, vagyis ítéletlevelet, mely kiváltsági pecséttel ellátva, a per útján szerzett jognak biztosítására szolgál.

225.o. „A királyi kúriában, hová Lajos a nádori bíráskodást is bevonta, az eljárás folyvást fejlettebbé lesz. Külső kifejezést ez már a nyolczados törvényszakok tartamának folytonos kiterjesztésben nyer. Ezek az un. octavák, melyek utolsó Árpádok és Károly Róbert alatt rendszerint csak 8-12 napig tartottak, Nagy Lajostól kezdve folyvást hosszabb időt, majd 50-70 napot is, vesznek igénybe. És ez nem írandó pusztán a perek száma felemelkedése rovására, hanem annak is tulajdonítandó, hogy a perfolyam folyvást több cselekményből áll, és folyvást több írásbeliséget fejt ki.

227. o. A garanciálisabb perszakaszolást, belső jegyzőkönyvek készítését a XIV. század második felében és a XV. század első felében már tisztán láthatjuk, pl. a bemutatott oklevelekről a másik fél a bíróságtól másolatot kérhet, a bíróság is kérhet másolatot a felek okmányairól stb.. A „tiltakozás" intézménye révén az ítélet után újabb bizonyítás következhet és újabb ítélet, de perorvoslat lehetősége is rohamosan nő. Így jutunk el a prókátorok mesterkedései révén a per belső szétszakításához Werbőczi idejére már. „Akkor kezdődik a pereknek ama bonyolítása, mit Verbőczy a II. R. 83. czímében keserű panasszal felemlít, és a prókátorok mesterkedéseinek tulajdonít, és mi a XVI. és XVII századokban azt a szövevényes eljárást szülte, mely a pert számos apró perekre szakította, mi a későbbi magyar pert jellemezte".

229-230. o. A királyi kúriai bíróság perfolyamata kapcsán írja, hogy a keresetlevél beadása és annak regisztrálása után egy „pretrial"-féle szakasz volt, és ez sokszor a per igazi kezdete előtti megegyezéssel zárult, (ahogy az angol-amerikai jogban ma is főszabály, ugyanúgy a „pretrial" szakasz miatt). „Az eddig ecsetelt eljárás nem a bíróság színe előtt, hanem az ítélőmesterek hivatalos helyiségében, vagy mint azt az okmányok és a törvények hívták, a hospitum-ban folyt le. Itt találkozván a felek, illetve ügyvédeik egymással, gyakran megtörténhetett, hogy a per folyamában az illetékes ítélőmesterrel a pert megbeszélve, az iránt bizonyos megállapodásra eljutottak, és így a pert mintegy sommásan a bírói széken kívül elintézték, sőt erről levelet is kaptak. Ezt azonban az 1492: LXIX. t.-cz szigorúan eltiltotta, és az ítéletnek csak a bírói széken hozatalát és kihirdetését hagyta meg".

III. Rész - A bizonyítás a középkori magyar perjogban (249-384.o)

249-250. o. „ A perbeli bizonyítás eleinte hazánkban is, mint a középkorban sokáig mindenütt, nem anyagi, hanem formai bizonyítás volt. Kiindulva abból a felfogásból, hogy a jogsérelem csak gonoszságból vagy vétkességből származhatik, vagyis hogy minden per többé-kevésé vétkességi per, a bizonyítás a perrel megtámadottnak vétkessége vagy ártatlansága felett volt hivatva dönteni. A bizonyítás tehát a perbe fogottnak személyes becsületessége körül forgott, és épp azért első sorban neki volt ahhoz joga, mért is a középkori perjogokban nem a bizonyítás terhéről, hanem annak jogáról szólottak. Alperes becsületességét, jogi értemben vett tisztaságát pedig oly eszközökkel bizonyították, melyek magával a perkérdéssel semmiféle összefüggésben nem voltak, azt semmivel sem világosították fel, hanem a közvélemény felfogása szerint az alperest formai igazság szerint tisztázták vagy elbuktatták. Ezen eszközök az eskü és az istenítélet voltak. (…) Azonban már az első királyaink sem alkalmazták azokat ridegen, hanem, mint már a frank korszakban nyugaton szokásos volt, előzetes tanúbizonyítás alapján, csakhogy e tanúbizonyítás is az Árpád-korszakban még formai (humanum testimonium) és nem anyagi volt. Teljes anyagi bizonyítást hazánkban is csak az okmányoknak a perben használata honosított meg. (….) Anyagiasabbá a bizonyítás csak az Anjou-korszakban lesz. Az istenítéletek közül a próbák megszűnnek, és csak a baj marad használatban; a királyi okmányok mellett más közhitelességű okmányok használatba vételével az okmánybizonyítás is terjed; az eskü pedig a vallatás (inquisitio) behozatalával már több alappal ítéltetik meg az egyik vagy a másik félnek. Mátyás király után tehát, aki a baj alkalmazását a rendes peres eljárásból kirekesztette, a végbizonyítás eszközei gyanánt már csak az okmánybizonyítás és az eskü maradnak meg.

251. o. „A próbák közül, melyek a régi kor azon babonás hitén alapultak, hogy az istenség közvetlen közbelépésével, tehát csoda útján, az igazságot kiderítendi, hazai kútfőink háromnak alkalmazását említik. Ezek a hideg és forró vízpróbák, és a tüzes vaspróba, ugyanazok, melyek a próbák sokféle nemei közül még leginkább voltak a XI. és XII. századokban Nyugat-Európában használatban. A hideg vízpróbát csupán az 1279-ki budai zsinatnak a próbák ellen intézkedő nyolcadik cikkelye említi, de tényleges alkalmazásának nincs nyoma. A forró vízpróbát említik Szent László és Kálmán törvényei, de ezek alkalmazásának sincsenek emlékei. Gyakori használatban csakis a vaspróbát találjuk”.

252. o . „Kálmán után a próbák közül már csak a vaspróbával találkozunk, melynek főemléke a váradi regesztrum, mely a nagyváradi egyháznál eszközölt vaspróbák jegyzéke. Az ebben felsorol esetek is többnyire bűnügyek, de azért mégis alkalmazva látjuk a vaspróbát status-perekben, birtok- és vagy adóssági perekben is, vagy ha valakit rokonság, kezesség, vagy károsítás miatt vontak perbe. Ez utóbbi estben a próbát, úgy látszik, csak akkor ítéltek meg, ha az okmány- vagy tanúbizonyítás teljesen hiányoztak, vagy kielégítőnek nem találtattak, mert ellenkező esetben esküvel döntöttek. Ily feltétel alatt minden rendű egyéneket, nemeseket, úgy mint nem nemeseket, férfiakat valamint nőket, világiakat és egyháziakat ítéltek a tüzes vas próbájára, ítéltek pedig arra la legkülönbözőbb bíróságok, felsőbbek úgy mint alsóbbak, sőt fogott bírák is”. (Lábjegyzetben jelzi, hogy a váradi regesztrumban kb. 300 esetleírás van erről az 1201-1235 közötti ügyekben.

253. o. A vaspróba egyoldalú próba lévén, annak a peres felek csak egyike volt alávethető. A bíró ítélettel döntötte el, hogy a tüzes vassal a peres felek közül melyik bizonyítson.

Bűnügyekben, mint a tolvajlási, mérgezési és hasonló esetekben, kivétel nélkül mindig az alperesnek kellett magát tisztáznia, egyéb esetekben rendszerint a felperest ítélték praudára, csak kivételesen az alperest". (Előtte jelezte, hogy a szláv „pravda"-igazság szót is használták a vaspróbára, innen a prauda elnevezés.)

254. „Bűnügyekben a próbát az arra hivatott fél midig személyesen teljesíti, és csak ha azt különös okok követelték, például aggkor vagy betegség, váltja fel annál a fiú az anyját, a fivér nővérét, vagy a testvér a testvért. Egyéb ügyekben, különösen midőn próbával a felperes tartozott, azt rendesen még pedig minden okadatolás nélkül, a fél helyett embere végzi. Különösen egyházak ehhez soha nem papot, hanem valamelyik tisztjüket küldték ki". A próba helye Kálmán óta midig csak székesegyház vagy nagyobb prépostsági egyház színhelye lehetett, így Pozsonyban vagy Nyitrán, de a váradi székesegyházon kívül még Kalocsán, Egerben, Budan és Aradon is voltak ilyen kijelölt helyek.

255.o. „A megjelenés határidejét az illetékes poroszló tűzte ki, még pedig úgy látszik egy heti időt, melynek lejártáig kellett az ellenfélre várakozni. Mindkét fél tartozott megjelenni. Ha a próbára köteles fél maradt el, ez elmarasztalást vont maga után, ellenkező esetben a próba elmaradt és a másik felet tekintették vesztesnek (…) A próba előtt az azzal tartozó fél kezét, hogy valamely bűbájos szert ne használhasson, vászonba göngyölve lepecsételték, és azután három napi böjtnek vetette magát alá, meggyónt és ünnepélyes mise alkalmával megáldozott, miknek elmulasztása vagy helytelen teljesítése őt pervesztessé tette, mint Váradon egy Bohus nevű egyén, aki a vas felmarkolása előtt az áldozatai ostyát szájából kivette és kezére helyezte".

256. o. A próba eszköze egy 1-3 fontos vas volt, melyet e célra a püspök az egyházban szokásos módon megszentelt. A vasat használat előtt izzóvá tették, ünnepélyesen megáldották és exorcisálták. Ártatlansága erősítése után a próbával tartozó fél a z izzó vasat előírt formaságok és szavak kíséretében felmarkolta, és a templomnak más, erre kijelölt helyére vitte. Ennek távolsága nem lehetett önkényes, hanem szokásos, mint azt már Kálmán korában elrendelték. A kéznek a próba alkalmával megégetése vagy épen maradása döntöttek a vétkesség vagy az ártatlanság felől. Ezt azonban nem állapították meg nyomban, hanem ekkor a próbát végzettnek kezét begöngyölték, és a göngyöt egyházi pecséttel lepecsételték, és csak néhány napra reá a göngynek a káptalan tagjai előtt és által történt ünnepélyes felbontása után döntöttek a próba kimenetele felett".

258.o „A próba egészen el is maradhatott, ha felperes vádjának alaptalanságát elismerte, vagy pedig a felek kiegyeztek. Mindkettőnek a próba végkimeneteléig, tehát a göngynek a tüzes vasat felvett kézről való levételéig, mindig helyt adtak". A próbák megszűnése: „Fülöp fermói püspök, mint pápai nagykövet által 1279-ben Budán tartott nemzeti zsinatnak kell tulajdonítani. Ez ugyanis nyolcadik cikkelyében, valószínűleg támaszkodva a próbák ellen 1215-ben kiadott általános egyházi tilalomra, megtiltja, hogy a papság a próbákkal való tisztázásnál, annak eszközei megáldását vagy megszentelését teljesítse". Ehhez képest pl. a cseheknél csak 1364-bn törölték el, és olaszoknál illetve a franciáknál is némileg később mint nálunk.

259. o. A bajvívással bizonyítás, amit „bajjal bizonyításnak" is hívtak. „A XIII. századot megelőző emlékeink még nem említik. Innét kezdve azonban alkalmazása igen gyakori, és a tűz- és vízpróbák megszűnése után a XIV. és a XV. századokban az istenítéletnek hazánkban egyedüli formája". Eleinte alsóbb bíróságok is használtak ilyen bizonyítást, azonban a XIV. század közepére mindinkább a felsőbb bírságokra és a megyére szorul vissza ennek használata.. Ennek oka, hogy erre az időre az alsóbb néposztályok egyre inkább a jobbágyságban egységesültek, és itt kiesett a bajvívás lehetősége. De a polgárság is kiesik a bajvívással

bizonyítás köréből, ezt már kiváltságként az Árpádházi királyok is megadták a hospesek községeinek.

264-265-266. o. „Ha a kihívás személyes bajra szólott, a kihívó fél a czöveket személyesen nyújtotta át ellenfelének, ellenkező esetben csak bajnokával nyújtatta át az ellenfél bajnokának, kiknek tehát a bíróság színhelyén jelen kellett lenni. Lehet, hogy voltak esetek amikor a kihívást elfogadni illett, rendesen azonban annak elfogadása az ellenfél akaratától függött, csakhogy a visszautasítás a baj helyére lépő eskünek terhét a visszautasító fél veszélyére súlyosbította, majd pedig könnyítette, ahhoz képest tudniillik, hogy az esküt a bajt visszautasított félnek vagy pedig ellenfelének kellett-e letennie." (…) A bíró döntött a bajvívás feltételeiről. „A bíróság a feleket személyes bajvívásra csak súlyos bűnesetekben kötelezhette, vagy ha a bajra való kihívás határozottan erre szólott, és az ellenfél azt elfogadta (…) előfordult, hogy az alperestársak közül egyik személyes bajra volt kötelezve, a másik nem. Voltak végtére egyének, kik harcképesség hiányában személyes bajnak alávethetők nem voltak, mint a papok, kiknek azt az egyház tilalmazta, a nők és a zsidók. Rendszerint tehát a peres felek nem személyesen hanem bajnok útján vívtak. A bajnok (pugil, duellator) a szolgálatot bérét tette. A bér igen jelentékeny lehetett. Nemcsak VI. Kelemen pápa Nagy Lajoshoz intézett levelében panaszkodik, hogy a püspökségek és apátságok az ítéletileg terhükre elrendelt bajvíváshoz nagy költséggel és kockázattal kénytelenek bajnokot fogadni, hanem nem ritka, hogy a kihívást a bajra a kihívott azért utasítja el magától, hogy szegénységénél fogva bajnokot nem fogadhat. Csak természetes tehát, hogy egyházi vagy világi nagyobb birtokú testületekre vagy a királyi fiscus-ra nézve olcsóbb volt, ha állandó bajnokot tartottak. Ilyen volt a királyi bajnoki állás, melyet közel egy századon át egy család tagjai viseltek. Utódai ugyanis Budafalvi Péternek, kit IV. László 1274-ben, mert a király érdekében tizenegyszer szállot volt diadalmasan a küzdőtérre, a harcoló udvarnokok sorából kiemelt, és nemesített". Németországban a bajnoki foglalkozást megbecstelenítőnek tekintették, de nálunk általában birtokosok voltak ezek, akik ezután további birtokokat igyekeztek a díjból szerezni.

267-268. o. „A bajnokot a viadalért kikötött bér illette meg, melynek nagysága az elbukás vagy a győzelem esélyeihez mérten lehetett előre megállapítva (…) Ha azonban a bajnok a viadal alkalmával ura ügyének árulója lett, mint 1228-ban Hektor ispán bajnoka, ki a viadal közben fegyvereit egyenként elvetve kijelentette, hogy nem harcol, akkor ezért súlyosan bűnhődik, például az épp említett esetben családostól együtt szolgaságra vettetett, és mint szolga vagyonával együtt urának kiszolgáltattatott".

269. o. „A baj kimenetelét tekintve, a bírói ítélet határozott az iránt, hogy a bajt életre-halálra vívják-e, vagy nem. Az előbbinek határozott példáját nem ismerjük. Talán a meztelen baj lehetett ily természetű. Rendszerint a bajt csak az egyik vagy a másik félnek a lovagi küzdelem szabályai szerint bekövetkező legyőzetéséig kellet vívni". Végül Mátyás király kirekesztette bajt a rendes perből, és a később a bajvívás már csak a lovagiasság terére szorult vissza.

276. Az eskü. „Mióta a magyar perjog a próbákat teljesen elvetette, bajt pedig közönséges perekben csak a peres felek közakaratából lehetett megítélni, mindazokban a perekben, melyekben teljes erejű okmánybizonyítást szolgáltatni nem lehetett, rendszerint esküvel döntöttek. Az eskü tehát, mely a perben tett állításnak vagy tagadásnak az Istenségre hivatkozással erősítése, a középkori magyar perjognak csak úgy, mint a korszakban a külföldinek is, a leggyakrabban használt bizonyítéka volt. Szükség volt pedig arra azért, mert ahogy nyugaton is sokáig, úgy hazánkban az egész középkoron át a tanúbizonyításnak perdöntő erőt nem tulajdonítottak (…) A tanúbizonyítás csak előzetes bizonyítás lehetett.

277. o. „A perdöntő esküt hazánkban már a legrégibb adatok szerint is megelőző tanúbizonyság alapján tették le, ha csak valamelyik peres fél a másiknak önkényt fel nem ajánlotta, vagy nem szolgált az a perben felmutatott okirat bizonyító erejének pótlására. És egészen kivételes valami, amire IV László király 1288-ban az esztergomi egyházat feljogosította, hogy a károsítások esetében előzetes tanúbizonyság mellőzésével az egyház dékánja és annak egyik tisztviselője vagy falunagyja (villicius) esküjökkel száz márkáig érő kárt , ha pedig hozzájuk még két kanonok esküje csatlakozik, bármely értéket meghaladó kárt perjogilag megállapíthatnak csak úgy, mint az ország szokása szerint a legteljesebb tanúbizonyságot nyújtották volna”

278. o. Az eskü előtt tehát rendszerint tanúskodás folyt. „A tanúknak a tanúskodásra alkalmasnak kellet lenni, mihez általában jó hírnév, vagyon, megfelelő életkor és tudomás lehetősége megkívántattak, de ezeken kívül még szükséges volt, hogy a tanú adott estben képesítve legyen peres ellenfele ellen tanúskodni. Régebben ugyanis világinak tanúságát pap ellenében nem fogadták el, a papot pedig a Kálmán király alatt tartott esztergomi zsinat a tanúskodástól világiak mellett eltiltotta; szolga vagy udvarnok szabad ellen nem tanúskodhatott, és számos kiváltságolt község vagy népbeliek biztosítattak arról, hogy ellenükben csak egészben vagy legalább részben kebelükből vett vagy hasonló szabadsággal és joggal bírók közül választott tanúkkal lehessen bizonyítani; különösen keresztény tanúhoz zsidónak is kellett csatlakozni, hogy zsidó ellen bizonyítson. Néha határozottan megkívánták, hogy a tanúk a fél nemzetségéhez tartozzanak vagy szomszédok legyenek. Ami végtére a nőket illeti, úgy látszik, hogy azok az Árpád-korszak végéig nem tanúskodhattak”.

280-281. o. „A tanúbizonyítás értékét tehát merően a két fél állította tanúk számához és minőségéhez mérték. Annak a félnek, kinek állítását több és hitelt érdemlőbb vagy előkelőbb tanúk erősítették, annak bizonyítása volt a jobb és elfogadhatóbb. A bíró tehát ennek ítélte meg az esküt; ha azonban a két fél tanúbizonyítása egyértékű bolt, az eskühöz közelebb az alperes volt. A jobb tanúbizonyság alapján megítélt esküt, ha a fél közönség vagy testület volt, ennek kebeléből vett egyének tették le, kiknek számát a bíró állapította meg, megválasztásukat pedig gyakran az ellenfélre bízták. Különben a fél rendszerint tanúi társaságában esküdött; (…) tizenkét tanúval letett eskü már egyike volt a legerősebb esküknek”.

282. o. „Csupán bűnesetek vagy hatalmaskodások iránt folyt perekben találkozunk a tanúk sorából vett eskütársak nagyobb számával (40, 100, 140). A tisztító eskühöz, ha ilyenkor a községbeliek jönni vonakodtak, a kereszturi jobbágyok kiváltsága a nőket is oda bocsájtani engedte, egyedül a tolvajlás esetét kivéve. A tanúnak tehát, ki valamely fél mellett tanúskodott, el kellet arra is készülni, hogy esetleg esküt is tenni tartozik. A tanú esküje azonban nem volt a tanúskodást megelőző, igazmondást ígérő eskü, hanem állító, erősítő eskü, mely tartalmára nézve a fél esküjével megegyezett, ahhoz egyszerűen csatlakozott”.

283. o. Az árpádkor vége felé már a korábbi nemzetségi kötelékek elporlásával egyre nehezebb volt biztosítani, hogy nagy számú tanú jöjjön el tanúskodni, és ez volt az anyagi tanúskodásra áttérés oka: „E bajon csak úgy lehetett segíteni, ha azok, akik a jogában sértettnek tanúként szolgálhattak volna, mert a kérdéses ügyről tudtak vagy tudhattak, ennek érdekében vallomásra bíratnak. Erre szolgált a tanúvallatás, az un. inquisitio”.

284. o. Az új anyagi tanúvallomásra a vallatás másik neve a tudományvétel. „Tudományvétel alkalmával nem a fél az aki a kihallgatandó tanúkat állítja, hanem a bíró az, aki fordul, noha meghatározott körben, azokhoz, akiktől a fennforgó ügyre nézve felvilágosítást vár. (…) Végtére míg az Árpádkor tanúi mindig csak a fél mellett, ki őket tanúságra felhívta, vallhattak,

a tudományvétel a félre nézve, ki azt érte, kedvező éppúgy mint kedvezőtlen eredménnyel járhatott".

306. o. Mátyás reformjai e téren: „Királyi ember és hiteles tanúbizonyosság ezentúl a felek részére nem külön-külön, hanem együttesen küldessenek ki, a vallatásnál pedig a peres felek ne lehessenek jelen, és minden tanú külön hiteltessék meg, és külön kikérdezve valljon".

313. o. Az anyag tanúvallomás és a vallatás elterjedése után úgy alakult a perjogi állás, hogy a vallatással az előzetes bizonyítást a felperesnek kellett megtenni, és az ennek eredményeként létrejött tudománylevelekkel szemben az alperes esküvel végbizonyíthatott, (vagy egy ideig még bajvívással). „Három vagy négy egybehangzó tudománylevéllel támogatott kereset ellenében az alperesnek teljes erejű esküt kellett helyeznie, mely csak két tudománylevéllel szemben felényire, egy ellenében pedig ismét felényire szállott alá. Ezen nem változtatott a per folyamán szerzett köztudomány sem, ha az a peres félre nézve egyenlő eredménnyel végződött. Ha azonban a megejtett köztudomány inkább az alperesnek kedvezett, vagy a felperes az alperes ajánlotta köztudományt elutasította, és így az meg sem tartatott, akkor az alperes három felperesi tudománylevéllel szemben csak félerejű esküvel tartozott. Egy felperesi tudománylevéllel szemben végtére a köztudományban győztes alperes a teljes eskü nyolcadával is beérte". (A teljes erejű eskü mindig ötvened magával letett esküt jelentett, és a törtszámok ennek megfelelően értendők!)

317. o. Eskütársak. Nagy átalakulás ezen a területen az Árpádkor után az Anjouk idején: „Mert míg az Árpád-korszakban határozottan a tanúknak, vagy legalábbis olyanoknak, kik viszonyainknál fogva a peres kérdésről tudhattak, köréből vett több-kevesen egyén társaságában kellett a perdöntő esküt letenni, és még ezek kiválasztására is gyakran az ellenfélnek befolyást adtak, addig az újabb perjog megengedte, hogy a fél bárhol kereshesse azokat, kik őt esküjénél segítsék. Azok tehát, akik későbbi perjogunk korszakában a féllel esküsznek, ezt nem teszik tudomásuk alapján, hanem esküjükkel az esküt tevő fél hitelességének csak egyszerű kezesei".

318. o. „Az eskütársak minőségére nézve különösen azok rendi állása volt főfontosságú. Az esküt tevő félnek valamint eskütársainak is hitelességét ugyanis rendi állásukhoz mérték. Kifejezést ez annak az értéknek magasságában lelt, melyet a különböző rendekhez tartozók akár maguk számára, akár pedig mint eskütársak, felük számára megtarthattak, vagy megszerezhettek. Úgy tartották ugyanis, hogy az ország bárói, és a püspöksüveg és gyűrűvel ékeskedő főpapok perben tíz márka erejéig esküdhettek, melyet Mátyás király idejében a nyúlszigeti apácák és az óbudai Mária-kolostor fejedelemasszonyai is élveztek. Nemesektől és papoktól ellenben csak egy márka, jobbágyoktól pedig csupán egy forint erejéig fogadhattak el esküt, mi Verbőczy szerint a különböző rendi elemek vérdíja különbségével állott kapcsolatban".

321. o. „A nemesség vagy más megkívánt tulajdonság hiánya miatt megtámadott eskütárs a bíró által e végre kitűzött határnapon magát megvédhette, mit ha sikerrel végzett, az ellene kifogást emelt fél neki teljes vérdíjával, vagyis ötven márkával tartozott . (…) Az eskütársi szolgálat nem volt jogi kötelesség, és mivel az eskütársi intézmény alapja az eskütevő peres fél becsületességébe vetett hit volt, e szolgálat mindig a személynek, nem pedig a ügynek tett szolgálat volt. Innen a szabály, melyet pedig Verbőczy is felemlít, hogy ha valamely perben alperestársak vannak, ezek mindegyike külön-külön eskütársakkal tartozik magát tisztázni, egyazon egyén több eskütársat esküjével nem segíthetvén, mit Verbőczy azzal indokol, hogy ennek ellenkezője könnyen azt eredményezhetné, hogy eskütársi szolgálatot bérért tegyenek".

322-323. o. Az leteendő eskü értékének bírói megállapítása: „A földre való esküvésnél a vitás földtér becsűje döntött az eskü értéke felett. Az évi jövedelem tízszeresét véve fel becsértékül, ahány márkát ez kitett, annyi eskütárssal, vagyis a becsértékben kellett a peres félnek a neki megítélt hitet letenni. Kártérítési perekben hasonlóképpen a kár erejéig esküdtek. Adósági ügyekben az adós elismerte adósság vitás összegét a felperesnek az általa követelt összeghez mért esküjével állapították meg. (…) Az inquisitio alá tartozó vétségi vagy hatalmaskodási perekben az esküt a vérdíj vagy homágiumhoz mérten állapították meg. Ilyen perekben tehát a teljes erejű eskü, akár mint főeskü, akár mint tisztító eskü letéve, nemesek között ötven márkát érő eskü volt, de ha annak, kinek fejére esküdtek, vérdíja az egyszerű nemesét meghaladta, az eskü nagyságát is ehhez szabták. Mindezekhez képest tehát a perekben a felperesi inquisitiók számához, a köztudomány eredményéhez vagy a felajánlott baj visszautasításához mérten megítélt fél, negyed, vagy nyolcad eskük, huszonöt, tizenkét vagy hat nemessel letett eskük voltak. (…) Jobbágynak tisztító esküje vérdíjához mérten negyven forint erejét meg nem haladhatta. Ezt harminckilenc jobbágytársával, kiknek mindegyike csak egy forint erejéig esküdhetett, tette le, mely eskü két felperesi inquisitióval szemben huszad, eggyel szemben pedig tizedmagával letett esküre szállott le”. Később jelzi, hogy ezt csak a jobbágynak a nemessel szembeni perében volt szabály, mert egymás között a helyi szokásjog döntött erről. De később a jobbágy nemessel szembeni pere lehetőségének megszűntével ez elesett.

333. o. „Az eskü határidejének nem menthető mulasztása azonban az illető felet pervesztessé tette, mert ezt mintegy ügye igazságtalanságának beismerésül vették, vagy ha az eskü letevése alkalmas eskütársak hiányán múlt, ez jó hírnevének, mi az eskü egyik feltétele volt, hiányára vallott”.

Illés József (1910): Bevezetés a magyar jog történetébe. Rényi Károly Könyvkiadó-Válallata. Budapest.

- Az előszóban írja, hogy eredetileg ez előadásszövegek voltak, kb. tíz év gyakorlata alapján, és ezt dogozta át, megtartva az előadás stílusát, alig idéz így irodalmat.
- Jelzi, hogy 1896 körül párizsi és berlini egyetemeken tett tanulmányútjai után gondolta át a jogtörténet tanításának jó módszerét, Berlinben „Gierke tanár úr” tanította, az ő szemináriumaira járt be, és azt figyelte meg.
- A 243 oldal terjedelmű szöveg után a könyvben még egy kb. 80 oldalnyi forrásszöveg van eredeti latin nyelven, pl. az Aranybulla (négy oldalnyi szöveg mindössze.) Az első 20 oldal a jogtörténetről szóló meditáció, de ez se rossz, mert pl. arról szól, hogy miért jött előtérbe az 1800-as évek második felétől az alkotmánytörténet nálunk a szűkebb jogtörténet rovására - az állandó alkotmányos harcok miatt - és így a jogtörténet háttérbe szorulása a kutatásban is az alkotmánytörténet javára. Ezután elméletileg a szokás és a törvény viszonyáról és arányairól ír a jogfejlődésben, majd a tényleges fejlődésben nézi ezt át (ez kb. 35 oldalnyi anyag), ezután a kiváltságok fontos szerepéről a középkorban, majd a statútumok jogáról, a bírói gyakorlatról a 70. oldalig. Ezután kb. 20 oldal a jog megismerési forrásairól, és a kodifikációs törekvésekről a Hármaskönyv előtt, Mátyás és II. Ulászló nagyobb dekrétumai ill. a szokásjogi gyűjtemény (jura regni scripta) és a törvénygyűjtemény (collectio decretorum) összeállítására a törekvések. A 87. odaltól a 128. oldalig (40 oldal) Werbőczi életéről, tanulmányairól: a királyi udvarban a levéltárőri beosztásáról (1583), majd a királyi törvényszéken jegyzőségéről, majd ítélőmesteri,

majd személynöki, végül 10 hónapig nádori funkciója, majd száműzetése Mohács előtti hónapokban, majd Szapolyai János királlyá koronázása után főkancellár, majd a törökkel összefogva Ferdinándék ellen védi Buda várát, míg megjön a felmentő török sereg, ám az egyben el is foglalja azt. Ekkor kinevezi a szultán a magyar lakosság főbírájává 1540-ben, de 1541-ben a budai basával egy konfliktusa után az megmérgezteti. Ezután a Hármaskönyvről 128-182 oldal között - vagyis 100 oldal Werbőczyről és művéről összesen, és ez majd fele a könyvnek -, ezután a sikertelen maradt Quadripartitum sorsáról, majd a 193-214 oldal között a Corpus Juris Hungarici (a collectio decretum) létrejöttének története.

- 12. o. A BGB első tervezete nagyobb hűséggel vette át a római jogot, mint a végül törvénnyé vált második tervezete, és a támadás az első tervezet ellen főként abban állt, hogy a német jogi hagyományokat túlzottan háttérbe tolta a római jogi szabályok kedvéért, és ezt a kritikát a germanisták közül Gierke írta le a legékesebben.
- 14. o. A szűkebb jogtörténet tulajdonképpen magánjogtörténet - írja. Ezen belül pedig: „a monogám család és a szabad egyéni tulajdon a magánjog összes intézményének főalapjai, ezek meghatározzák a magánjog összes intézményét (16.).
- A törvényhozás eleinte mindenhol közjogi jellegű, és a magánjogi intézmények mindenhol inkább szokásjogi úton fejlődnek, igaz a közjogba vonja a perjogot és a büntetőjogot is. (22.) „Werbőczy koráig alig találunk néhány magánjogi szabályt s utána is kivételesen fordul elő egy-egy magánjogi tétel felállítása" (22.). Ezt a feladatot a szokás végzi el. A jogforrást a „jog kútfőinek" is nevezi néha!
- Bíborban született Konstantin bizánci császár, a magyarok honfoglaláskori krónikásainak egyike írta: „Konstantin is megemlékezik a gülászról és a karkászról (gyuláról és horkáról), arról a két fejedelemről, a kik bírói tisztet viselnek. A krónikák (ez alatt a korabeli görög-bizánci krónikásokat érti) egyenesen kiemelik a Torda nemzetségből való Kádárt, azt a kapitányt, aki bíráskodik az egész sereg felett, intézi a perlekedők ügyeit, bünteti a gonosztevőket, tolvajokat és rablókat. Anonymusnál is megtaláljuk az országos bírákat (rectores regni), a kiknek a szokásos jog szerint kell elintézni a viszálykodók pereit és versengéseit (…) de ha a bíró túlságos büntetést szab, a község, a gyűlés a bíró ítéletét megsemmisítheti, s őt mint helytelenül eljáró bírót leteheti" (29.)
- Az árpádkori királyok alatti törvényekről írja: „E korban még csak a törvény ősi csírájával találkozunk, a mely legtöbbször úgy jelenik meg, mint a szokás által már régen megszabott parancs, a melyet a törvény alakjában időről-időre kifejezésre juttatnak. S törvény ilyenkor nem teremtő erejű, csak azt fejezi ki világosan és nyíltan amit mint hallgatag megállapodást már követettt a nép" (30.) Példa erre: „Az 1298:LXVIII. t.-cz. szól a törvényes visszaváltási jogról, a mely szerint a régi birtokos illetőleg rokonai az egyszer már eladott ingatlant, ha képesek lesznek reá, ismét visszaválthatják. A törvényhozás ezt a jogtételt következőleg mondja ki: 'juxta Regni consvetudinem, ab antiquo conservatam, redimere possit'. A törvény szerint a törvényes visszavásárlási joggal élni lehet, mert az szokásjog" (33.) A szokásjogot Werbőczy előtt nemcsak fontosabbnak tartották a törvénynél, de annál erősebb jogcímnek is. (34.)
-A Hármaskönyv a szokás törvényrontó erejéről és annak határairól: „Ha a törvény megelőzi a szokást, akkor, ha a későbbi szokás általános, a törvényt általában és egészen megdönti Ha a szokás helyi, akkor csak azon a helyen dönti meg a törvényt. Ha pedig a szokás előzi meg az ellenkező törvényt, akkor a későbbi törvény veszi el az erejét a szokásnak (…); a korábbi törvényt a későbbi szokás, és a korábbi szokást a későbbi törvény dönti meg, a későbbi szokásnál azonban ismét különöbztetni kell, mert csak az általános szokásnak van teljes törvényt megszüntető ereje, a helyi szokás csak az illető helyre nézve és nem általában mindenütt veszi el a törvény erejét" (35-36.). Jelzi Werbőczy, hogy e tétellel szemben a kánonjogban az a szabály, hogy a pápa későbbi törvénye sem dönti meg a helyi szokást, csak

ha ezt kifejezetten kimondja. Oka, hogy a pápa nem ismerhet minden helyi szokást, így nem is törölheti el.

- A törvények hatályáról a Hármaskönyv 9.§-a szól: A király halálával az általa alkotott törvény nem tud fennmaradni, mert erejét az ő hatalmából meríti, és csak akkor marad fenn, ha a szokás azt fenntartja (37.) (Vagyis míg a korábbi szokás köti az új királyt, addig a korábbi törvény nem, sőt az nem köti később alattvalókat sem a király halálával, hacsak nem vált időközben szokássá annak szabálya!!!) Persze jelzi Illés, hogy Werbőczynek a szokás és törvény közötti viszonyra vonatkozó tételeiről százados vita folyt már, hogy ezek mennyiben feleltek meg az akkori tényleges felfogásnak, vagy inkább ezek a tételek csak a római jogi tételek puszta átvételét jelentették - amit máskülönben csak a prológusban levő általános tételek vonatkozásban vetnek fel, mert máskülönben a Hármaskönyv nem római jogi szabályokat tartalmaz, hanem az ősi magyar szokásokat, ezen nincs vita.
- A Hármaskönyv utáni jogfejlődés a törvény és a szokás viszonyát illetően: Kitonich János „Directio Methodica" c. műve (1619) fontos, mert ezt felvették a Corpus Juris Hungarici toldalékai közé, és a perjogra lesz hatása. Kitonich már kritizálja Hármaskönyv túl erős szokásjogi felfogását törvénnyel szemben, de Illés szerint ez már csak az azóta eltelt idő hatása, mely alatt a törvény szerepe megnőtt. (42.) Ezután újabb száz év telik el, és Szegedi János első kommentárja a Hármaskönyvhöz „Tyrocinium" (Eső kezdet) címen (1736), melyben Hármaskönyvnek ad igazat e vitában. Végül az 1700-as évek közepére már a helyi szokás törvénydöntő ereje megszűnik, és csak az országos szokás ilyen ereje marad elismert a gyakorlatban (46.). Végül - Geörch Illés álláspontja - az 1790:XII törvénycikkel megszüntetettnek látja az országos szokás törvényrontó erejét is. Ezt vitatja és félreértésnek tartja Illés József, mivel ez csak a rendeletekkel szabályozás tiltja meg a törvények helyett, és nem a szokást.
- A kiváltságról hasonló fontossággal ír, mint előtte Hajnik, és írja, hogy sokáig a törvényeket is kiváltság formában adták ki a királyok Európában sok helyen (59.) „A kiváltság a középkori felfogás világában a jognak látható, tapintható forrása. A pecsétel ellátott pergamenre írt jog, amelyet egyes vagy testület megszerzett, úgy tűnik fel a régi társadalomban, mint a jog legbiztosabb forrása" (59.) „Minden okmányt, amely jogot állapított meg, vagy biztosított kiváltságlevélnek neveztek (pl. az ítéletet, a szerződést stb.) „ (60.). Kiváltság nem állhatott szemben általános törvénnyel, ha a törvényt korábban hozták, de korábbi kiváltságot csak akkor törölt el későbbi törvény, ha ezt kifejezetten tette. (61.)
- A statutum (vagy helyhatóság jog) a kiváltság egy fajtáján alapul, így mint a kiváltság egy alfaja szerepelt. Tehát korábbi törvénnyel nem állhatott szemben. Így a Hármaskönyv szól a horvátok, a szlavonok és az erdélyiek jus staatuendi-jéről illetve a megyei helyhatósági jogról e tárgyban.
- Az országos jog eltérése a magyaroknál, illetve a német, francia és olasz területeken annak következtében, hogy nálunk nem alakult ki a hűbéri szervezet és ennek nyomán a jogi szétszakadozottság: „A német, franczia, olasz területen az egy és ugyanazon osztályhoz tartozóknak sincs országos, közös joguk, mert ha ugyanazon társadalmi körhöz valók is, az ország területén különböző helyen lakók más-más jog szerint élnek. Míg külföldön az apró kis források egész hálózata vonja be a társadalom életét, addig magyar föld egész területét egy-egy hatalmas folyam öntözi; ha nem is jut mindenkinek ugyanabból a vízből, de az egy folyamhoz tartozók az egész országban részesülnek ugyanabból a folyamnak a vizéből (…) Magyarországon az országos jog parancsol, a particuláris jogok ez alá vannak rendelve, nyugaton megfordítva a particuláris jog a kötelező s az országos valóban csak kisegítő" (68-69.)
- Miért nem volt nálunk eleinte hűbériség, és később is csak csonkán? Ok: földrajzi helyzetünk miatt, mivel szemben a germánok hegyekkel egymástól elvágott területeivel, náluk egységes alföldön telepedtek le a magyarok. E mellett a törzsi szervezet hagyománya is okozta a

hűbériség elmaradását, és így a szétszakadozottsággal szemben a korábban megtörtént az egységes országos vezetés és jog kialakulása. (71.). Így nálunk a partikuláris jog csak vagy egy szakmára vagy egy külön befogadott nemzetre jött létre, de nem pusztán területre.

- 79.o. Kodifikációs törekvések a Hármaskönyv előtt: (Albert király, Mátyás és II. Ulászló). Az első e téren Albert király 1439. évi első törvényczikke aki a szokások összegyűjtését és reformált egységüket írja elő. Ezután Mátyás 1486. törvénye, az un. Decretum majus (nagyobb dekretum) a hazai jog kodifikációjának első kísérlete. „A törvény bevezetésében világosan kifejezi a czélját is: a rendetlenség (inordinationes), az ártalmas visszaélések (perditas abusiones) megszüntetése és állandó szabályok, decretumok alkotása (statuta et decreta … stabilia condere).” (80.). E dekretum tartalma főként perjogi és közjogi, és alig lehet találni magánjogi jellegű szabályt benne, igaz ekkor e korban általánosan is a perjogot helyezték eleve előtérbe egy kérdés szabályozáskor, és csak annak alárendelten érintették ritkán a tartalmi szabályt. „Eltörli a sokféle mentességet, a melyek egyeseket sőt családokat is kivontak a rendes bíróságok hatásköre alól, úgy hogy majdnem lehetetlenné tették azok működését” (81.) Ezzel együtt korlátozta a perorvoslatok perelhúzó lehetőségét, eltörölte a bajvívást a rendes peres eljárásból, és ennél modernebb bizonyítási eszközöket írt elő. Aztán Mátyás halála után1492-ben megszüntetve az egész dekrétumot helyette újat alkotnak, visszaállítva a korábbi állapotokat (81.) Ez II. Ulászló „nagyobb dekretuma”. Végül az 1498. évi törvény VI. cikke írja elő újra, hogy össze kell gyűjteni az ország szokásait, és renderezve összeírni egységes alakban. „A törvényszerkesztés akkori technikája szerint a rendelkezés indoklását előrebocsátva, adja elő a törvény, hogy az országos ítélőmesterek az ítéletek meghozatalánál mindig a a szokásjogra hivatkoznak, s ezért szükséges azokat összeírni. Az összeírásnál irányadó, hogy csak az ésszerű és törvényes jogtételet kell kiválogatni. A törvényes kifejezést itt, mint a szöveg mutatja, az „abusus”-nak ellentéteként használják, mint a a”rationabilis” az „irrationabilis”-sel áll szemben” (83.) Tehát a nem visszaélés-szerű szokásokat kell összeírni, ez a válogatás és az egységes anyag összellításának szempontja. „A király és a bírák vannak hivatva felülbírálni a munkálatot, amelynek elkészítésével Ádám ítélőmestert bízták meg (…) . Még egy másik összeíróról is tesz említést a törvény: ezt teljesen a király választására hagyták, és ennek díjazásáról ő hivatott gondoskodni. Úgy látszik, hogy Ádám mester az országgyűlés embere volt, és ezért volt szükség egy másik összeíróra is, aki a király választottja. Az ismeretlen második összeíróban többen Werbőczyt sejtik, aki ebben az időben mint a királyi törvényszék jegyzője kiváló jogi tudásával és irodalmi ismereteivel kitűnhetett” (83.). E mellett az 1504. évi törvény XXXI. cikke azt írja elő, hogy az ő összes törvényeit egy törvénybe foglalják össze egységes rendben, vagyis ez a későbbi collectio decretum, mely végül a Corpus Juris Hungarici-ben magánmunkaként készült el, majd vált hivatalosan elismertté egy idő után.

- Werbőczy életrajza: Fraknói Vilmos 1899-es könyve róla, és ebből veszi főként adatait. Werbőczy köznemesi nemzetsége elterjedt volt az egész országban és a bereg megyei Kerepecz nevű falutól a Kerepecz nevet viselte. A Kerepeczi család a közéletben nem szerepelt, csak Werbőczy nagyatyja, Kerepeczi Barla indul meg a kiemelkedés útján. Ő Zsigmond király udvarában a királyi főasztalnok helyettese lett, és testvére, Kerepeczi János a családban az első, aki jogászi pályán működött. Ők ketten megveszik az Ugacsa megyei Werbőczyektől Werbőcz községet, és minden hozzátartozóval együtt itt telepednek le, felvéve a kor szokásai szint aWerbőczy nevet. Itt szolgabíró is lett a nagyatya, két fia van - János és Osvát - és az előbbi jogász lett, és János hasonnevű nagybátyját követve Budára megy, és ott lesz ügyvéd a királyi törvényszék mellett, míg Werbőczy Osvát otthon marad gazdálkodni, és Deák Apolloniát elvéve, ebből a házasságból született Werbőczy István kb. 1458 körül, épp Mátyás uralkodásának kezdetén. Kiképzését Werbőczy - mivel doktori címet nem viselt, ezt csak azok kaphatták, akik a külföldi egyetemeken végeztek, és a hazai főiskolák látogatói ezt nem használhatták - nagy valószínűséggel a pozsonyi főiskolát látogatta, amelyet Mátyás király Vitéz Jánossal együtt alapított. Három nyelvet beszélt folyékonyan, a görögöt, a latint és a

németet. 1483-ban mint levéltárőr működött a királyi kancellárián, és ő iktatott be minden királyi oklevelet a királyi könyvekbe, illetve ő őrizte ezeket a régikkel együtt. Ez lehetőséget adott neki a teljes jogtörténeti anyagba való belemélyedésre. 1498-ban már a királyi törvényszék jegyzője, és ezt hosszabb ideig viselte, de már 1502-ben ítélőmester lesz itt, és 1510-től egyben Szapolyai erdélyi vad protonótáriusa is. 1516-ban személynök lett, és így az ország nagybírói közé emelkedett. A személynöki állás a király személyes bíráskodásának helyettesítéséből fejlődött ki, Werbőczy előtt ezt a posztot mindig egyházi ember töltötte be, ő a első világi személynök. (Úgy tűnik, hogy már az 1486 évi Decretum majus elkészítésében közreműködött; 1500-ból származik egy felirat, melyben a köznemesség kéri a királyt, hogy a meghozott törvényeket hajtsák végre, és ez Werbőczy keze munkája.) Az 1523 hozott országgyűlésen a reformáció ellen foglaltak állást, és ebben is benne van Werbőczy, aki a reformációt a külföldi németek térnyerésének látja, és a hazai katolicizmus védelemével a nemzeti királyságot védi. Támogatója és barátja kezdettől Szobi Mihálynak, aki a köznemesség vezéralakja, akinek ő egyben jogi tanácsadója is és harcostárs az országgyűléseken. A két párt harca, az udvari párt - a főnemeseké - és a köznemesség támogatta Szapolyai párt az országgyűléseken állandóan összecsapnak, és ebben jó szónokként Werbőczy sokszor döntő szerephez jut Szapolyai párt vezérei mellett. Íg választják meg 1525-ben a köznemesek az országgyűlésen nádornak, de az intrika után kiállnak mögüle, és Werbőczynek menekülnie kell Szobi Mihállyal együtt 10 hónap múlva. Így a bekövetkező Mohács alatt ő száműzetésben egy birtokán húzódik meg. Miután a törökkel kiegyezett Szapolyai mint János király trónra lép, Werbőczy lesz a főkancellár, majd a Ferdinánd elleni sereggel harcolva Budát védi, majd a felmentő török sereg benn marad a budai várba és elfoglalja azt. Bár lassanként közvetítő szerepbe jut Werbőczy Ferdinánd és János király között, de végül a török megszállás után a török helytartó mellett már több mint 80 évesen a magyar lakosság főbírája lesz, és alig néhány hónap után összevész a budai basával aki megmérgezteti. Semmi kép nem maradt utána, nem tudjuk elképzelni, hogy milyen volt, fiú-ágon hamar kihalt, és leányágon egy ideig még lehet követni, majd az is eltűnik. Mindesetre a Hármaskönyv, amit maga vitt 1517-ben Bécsbe, hogy kinyomattassa és szétküldje a vármegyékre, - úgy köttetve, hogy a királyi jóváhagyó írás megelőzze, és a szöveg után lezárva, jelezve, hogy az idő forgataga miatt sajnos már nem lett meg a végső pecsét -, az 1500-as évek második felétől megtartja nevét (114-138).

- 129. oldalon írja, hogy Werbőczy mint országos ítélőmester a megbízást II. Ulászlótól 1504 előtt kaphatta, noha a megbízásból a dátum nem tűnik ki. A megbízás szerint az elkészült munkát a többi ítélőmester, valamint az királyi törvényszék ülnökei elé kell terjesztenie vizsgált alá. A munka 1514-re készült el, és az 1514-es országgyűlés elé került be - és nem a többi ítélőmester és ülnökök vizsgálata elé -, ez kiküldött egy bizottságot, hogy megállapítsa, hogy a tényleges szokások szerint készült-e az el, igaz ebben Werbőczy barátai voltak, pl. Szobi Mihály és a több köznemesi pártbeli vezető. Ekkor két helyen változtatott még Werbőczy az anyagon, és az egyikben, a II. rész 25. címben a 2. §-ban a jobbágyság szabad költözködési jogát elvette a változtatással. Ez a köznemesség vágya volt, mert a nagybirtokosok a jobbágyaikat a jobb feltételekkel elcsábították, és a puszta fölből nem tudtak megélni a köznemesek. II Ulászló megerősítő levéllel látta el, de a szentesítés azonban elmaradt. Ténylegesen az történt, hogy a királyt időközben az ellenpárt tagjai rávették a határozottabb szembenállásra, és nem véletlenül maradt ez el, ahogy Werbőczy szépítve írja könyve előszavában.

- A Hármaskönyv kiadásai: 1517-ben még maga Werbőczy adja ki, ezután a második1545-ben és harmadik 1561-ben jelent meg Bécsben. Ezután az első hazai latin nyelvű kiadás 1572-ben Korozsvárott, Heltai Gáspárnál, de előtte 1565-ben magyar nyelvű kiadása is megjelent, amit Weres Balázs kivonatosan adott ki magyarra fordítva, ez az első, ahol magyar jogi szavakkal találkozhatunk, és ezután Heltai Gáspár 1571-ben teljes magyar fordításban kiadta, és csak a következő évben latinul is. De 1574-ben horvát nyelven is megjelenik, és német

nyelven 1599-ben. Végül 1628-ban a Magyar Törvénytárhoz, a Corpus Juris Hungarici-hez csatolják, melyben az első helyre kerül, vele kezdődik ezután. Az erdélyországi gyűjteménybe 1698-ba kerül be. A mű tartama magánjog és vele összefüggő perjogi kérdések, és büntetőjog csak annyiban van benne, amennyiben az a magánjogi kérdésekkel összefügg. A közjognak pedig csak a fontosabb alaptanai.

- Werbőczy csak átfogóbb címekre osztotta fel az anyagát, és Szegedi János bontotta fel belülről §-okra 1717-ben, amikor az első kommentárját megírta ehhez. A római jog hatása rajta, és ennek kapcsán egy vita, hogy Werbőczy tulajdonképpen nem is ismerte eredetiben a Jusztiniánusz Institutióit vagy a Digestákat, hanem egy Bécsújhelyen az 1400-as évek elején keletkezett summát ismert csak. Erről Tomaschek osztrák tudós írt egy tanulmányt 1883-ban, és ez valószínű (volt két példány is ebből Pozsonyban a főiskolán) de ez semmit nem vont le a Hármaskönyvből, mert annak csak a prológusábaan a három könyv előtt vannak római jogi tételek, mintegy a jog egészéről, és maga a könyv nem a római jogon épül fel – mondja Illés.
- Fontos kifejtés a Hármaskönyvben a Szent korona tan, amely a hatalmat a koronának adja, és a király és a rendnek együtt-döntése adja a lényeget. E mellett másik fontos tétele, hogy egységes nemesi rend van, nincs külön főnemesi jogállás, és az egységes nemesi adómentesség lényeges még. Megismétli az Aranybullából az ellenállási jogot is. A Hármskönyv igazi jelentősége, hogy bár rögtön ezután végbement az ország háromfelé szakadása, ám így a korábbi szokásjog rendszere megmaradt, és mindhárom részben hatott, és ez a szétszakítás ellenére egységes országot adott és őrzött meg a jog révén.
- A Quadripartitum létrejötte: az 1548-as XXI törvénycikkel indul meg a Hármaskönyv átdolgozása, amit már 1525-ben a Werbőczy rövid nádorsága alatt tervbe vett a hatvani országgyűlés, de aztán elejtettek. Ekkor azonban Gregorianczy zágrábi püspök elnöklete alatt egy bizottság jött létre, benne Bodenárius Márton híres bécsi jogtanárral, és feladata volt, hogy mondjanak véleményt a Hármaskönyvről, ami egyre jobban használatba került már ekkora a vármegyei bíróságokon. A bizottság elismerő véleménnyel fogalmazott meg a Hármaskönyvről, a szokásokat megfelelően válogatta össze Werbőczy, ám az isteni jog és a természeti méltányosságnak nem mindenben megfelelően, ezért e szerint kívánták módosítani. Ekkor volt nagy divatja az európai egyetemeken a „naturalis aequitas" elveinek, de ez lényegében a római jogi elveket jelentette bújtatva - mondja Illés. Végül e szerint átdolgozták a Hármaskönyvet, és 1553-ra elkészültek ezzel. A rendszerén annyit változtattak, hogy az I. rész anyagát kettébontották két könyvbe, és így lett Négyeskönyv. „ A Négyeskönyv anyaga tehát így oszlik fel: I. részében van a közjogi anyag, a királynak, a nemességnek jogai, (személyi jog); II. részben az országos nemesi magánjog többi részével, a III. rész a peres eljárás, végül a IV. a particuláris jogokkal, Horvátország, Erdély jogával, a megyék és városok statuáris jogával, valamint a jobbágyi joggal foglalkozik" (189.) Az 1553. évi országgyűlés bírálat alá kívánja bocsátani, minden vármegyéből egy-egy megválasztott nemessel és az ország ítélőmestereivel, illetve az egyes városok és káptalanok öt legkiválóbb küldötteiből álló bizottságot összeállítva. De a bécsi udvar változtatásokat követel ez idő alatt a szűkebb bizottságtól, akik ezt nem vállalják, így az egész a süllyesztőbe került, és nem is került az országgyűlési bizottság elé. Még az 1563-as országgyűlés sürgeti a Négyeskönyvről a döntést egy törvénycikkben, és még egy-egyszer felmerült a következő évtizedekben, de az 1600-as években már teljesen eltűnik, és az 1700-as évek végére már senki nem s tud róla. Ekkor találják meg, és publikálják, de soha nem tett így hatást.
- A kodifikáció másik iránya, a „collectio decretorum": Ilosvay István egri prépost 1544-ben készített egy törvénygyűjteményt, majd ezt is alapul véve 1581-ben először Sámboky János, latinosan Sambucus tette közé függeléként, miután Bonfini munkáját a magyar történelemről Frankfurtban kiadta. Ezután Mosóczi Zakariás és Telegdy Miklós püspökök készítették el az Ilosvay-féle anyag alapján 1584-ben az első önálló kiadást, bár ők még nem nevezték ez Corpus Juris Hungarici-nek. Majd 1628-ban már felvették ebbe a Hármaskönyvet is, az elejére téve a

gyűjteménnyek. Csak Szentiványi Márton 1696-os kiadása használja először a Corpus Juris elnevezést, és ez úgy válik hivatalossá, hogy Mária Terézia 1743-ban a Jézus-társaságnak adta a Corpus Juris Hungarici kizárólagos kiadási jogát. Így a magánúton elkészült gyűjtemény a hivatalos rangot is megkapta. Szegedi János már ilyen hivatalos kiadást adott ki 1751-ben, amikor cikkekre és ezen belül §-ra osztja a Hármskönyv címeit. A törvények nyelve egészen az 1832-36-os országgyűlésig latin volt, ekkor a négy év alatt átmenetileg latin és magyar két egymás melletti hasábon, majd az 1840-től már kizárólag magyar nyelven születnek a törvényeink.

- Az erdélyi törvénykönyvek (201.o.). Míg a magyar törvényhozás megakadt, és nem fogadta el hivatalosan a Hármaskönyvet, ill. a collectio decretorum is csak magánúton tudott létrejönni, addig Erdélyben mindez végbement. Az „Approbáták" (Approbatae constitutiones) a törvénygyűjtemény, amely az 1540 és 1653 között, II. Rákóczi György uralkodásának végéig keletkezett törvényeket foglalja össze, és nem egyszerűen gyűjteményként, hanem bizonyos rendszerben történő összedolgozás formájában. Szinte már kodifikáció ez a gyűjtemény: „Az Approbáták nem törvénytár, ha egész tartalma a már meghozott törvényekből áll is; inkább kezdetlegesebb törvénykönyv, amelynél a joganyag rendszere még csak külsődleges (mechanikus), nem az egész anyagot szerves egészbe foglaló" (202.). Ennek folytatása a Compiláták („Compilatae constitutiones"), amely ugyanilyen módszerrel az 1654-69 közötti, I. Apafi Milály alatt keletkezett törvényeket foglalta össze. „Mindkét törvénykönyv nyelve latinos kifejezésekkel tarkított magyar" (202.) (!!!).A Hármaskönyv pedig úgy emelkedett hivatalos rangra Erdélyben, hogy Lipót 1691-es hitellevelének 3. pontja megerősítette mint törvénykönyvet Erdély vonatkozásban. Így Erdélynek már 1848 előtt kodifikált joga volt.

- Az 1700-as évek magyar kodifikációs törekvései: 1715. évi országgyűlés XXIV. törvénycikke bizottságot küldött ki „a törvények és az igazságszolgáltatás megjavítására", és ezt a bizottságot Commissio systematica-nak nevezték el, és ezt már Szegedi János úgy értelmezte néhány évtized után, hogy egy rendszeres kodifikáció elkészítése lebegett a megbízók szeme előtt. A munka alapja a természeti méltányosság elvei szerinti átdolgozás volt a szólamok szintjén - tehát mint korábban a Négyeskönyv készítésénél is - de ez inkább csak takaró volt, mert Szegedi szerint a fő szempont a gyakorlati jogi életben felmerült dilemmák megválaszolása volt. Vagyis mégsem elvont temészetjogiaskodás volt ez. „A bizottság Pozsonyban tartotta üléseit 1716-ban, és a következő években (1717, 1721, 1722). Munkálkodásuk alapjául a Hármaskönyv szolgált" (204.) A bizottság az 1722/23. évi országgyűlésen be is mutatta eredményeit. Noha a munka nem volt rendszeres, de az országgyűlés több részletét felvette a törvénycikkei közé az 1723. és 1729. évi országgyűlésen és ezek így törvényerőre emelkedtek. De a többi glossza is utat talált a bírói gyakorlatba, amennyiben azok nem ellenkeztek az írott jog tételeivel. A bizottságban a legkiválóbb jogtudósok voltak, így a glosszák nagy tekintélynek örvendtek. Segített ezen később az is, hogy Szegedi János a Tyronicium c. könyvében - amely igen elterjedt lett - mindenhol kitért a glosszák vonatkozó megállapításaira, és bedolgozta azt a Hármaskönyv kommentálása közben. E Hármaskönyv átdolgozási törekvések után aztán II József a legerőteljesebben szembekerült vele, és azt mondta, hogy reformjainak ez a legfőbb akadálya. Ennek nyomán az 1790-91-es országgyűlés több bizottságot küldött ki az igazságszolgáltatási reform vizsgálatra egyik volt a közjogi-politikai bizottság, melynek feladata az országgyűlés, a királyi helytartótanács, a vármegyék és a városok jogállásának vizsgálata volt. Egy másik volt az igazságügyi bizottság, amely az igazságszolgáltatás problémáit vizsgálta. Végül így jött létre „Projectum legum civilis", amely nem más mint egyes magánjogi törvények tervezete. Az igazságszolgáltatási bizottság ezen kívül elkészítette még a bírói szervezet és a peres eljárás reformjának törvényjavaslatait. De igazi törvénykönyvet csak a büntetőjog és a váltó-kereskedelmi jog területén dolgoztak ki. Ám ezeket a tervezeteket az országgyűlés nem tárgyalta, és a gyakorlat sem hasznosította. Noha az 1827. évi országgyűlés ismét kiküldött egy bizottságot, hogy az

1790-es bizottságok munkálatait megvizsgálja, megfelelnek-e a feladatnak. A bizottság elkészült a feladattal, véleményezte a tervezeteket, de végül ez a munka sem került a megvitatás elé.

Bónis György (1972): Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.

Bár a könyv formailag 350 oldal, de a tényleges szöveg a 282. oldalig tart - ezután lábjegyzet és többnyelvű összefoglalás - de ez a 280 oldal is alig 200 oldal, ha leszámítjuk az egyes tanulmányok utáni hosszú, irodalom felsoroló jegyzetrészt, és ez a 200 oldal is kis alakú oldalakat jelent vagyis a rendes nagy alakú könyvek szintéjén ez nem több 150 oldalnál, vagyis egy kis kötet anyaga ez. Tulajdonképpen négy tanulmány összefűzése: a római és a kánonjog irodalma hazánkban, (kb. 30 oldal), a római és a kánonjog hatása a magyar jogra (58 oldal), a hazai szokásjog feljegyzései (80 oldal) és a hazai jog romanizálása: Werbőczy és Pápóczi útja. Jellemző Bónisnak a római jog melletti elfogult kiállására, hogy egy nemrég talált formuláskönyv után - amely a római jogot a bevettnél jobban használta, és amelynek szerzőségét csak ő találgatva mondja hogy az talán Pápóczi pozsonyi kanonok lehet - a címben mint egy külön utat állítja fel a hazai jogfejődésben Pápóczi „irányát". Vagyis nyilvánvalóan értékválasztása miatt eltorzítja a címben ennek jelentőségét. (Ez 40 oldalas anyag). Átolvasva az egészet azt lehet mondani, hogy bár nem lehet hasonlítani Hajnik rendszeres-magyarázó nagy könyvéhez – igaz ez csak tanulmánygyűjtemény - és csak beveti fogalmakat, mint a „bírósági nyolcad", „beiktatás", „ellentmondás" stb. de ezt ismertnek veszi, és nem magyarázza meg. Tehát aki nem olvasta Hajnikot, az nem is értheti ezt meg. Nagyon elrontottnak tartja Werbőczy magyar szokásjogot összegző művét, és ezzel a római jog recepciójának megakadályozását, bár Dell'Adami támadását Werbőczy ellen az 1870-es évekből a nacionalizmus elleni túlzott indulattól vezéreltnek mondja ő is.

13-14. o. Kezdetben a papi funkciót ellátók voltak István és az első királyaink alatt a jogászok és a politikusok is, de a XIV. században a klerikusok mellett megjelentek a csak gyakorlatban iskolázott emberek, a literátusok, és ezek ellepték a kancelláriát illetve a kúria padjait, és a klérus tagjainak csak a királyi írásszerv vezetését hagyták meg. „A XIV-XV. században a jogtudó világi értelmiség megszilárdította pozícióját, állandósította hivatalát, s végső soron kezébe ragadta a királyi központi bíráskodás vezetését is, Az egyháziak viszont, akik közül a „doktorok" javarészt kikerültek, mindvégig a politika (államkormányzat) és a diplomácia mezején tevékenykedtek. A jogtudó értelmiség tehát egy előkelő, klerikális színezetű, s egy alacsonyabb rangú, zömében köznemesi jellegű rétegre vált szét, mint Európa más országaiban is: „doktorokra" és „praktikusokra", egyetemet végzettekre és kézműves-módon kiképzettekre".

16.o. Korábban volt, aki már István király törvénykönyvének prológusban is római jogi behatást látott, de Bónis jelzi, hogy ez a Lex Baiuwariorum prológusából kölcsönzött lehetett, és nem közvetlen római jogi forrás hatottt rá.

18-19. o. „A klasszikus műveltségű Alberik már erőteljesebben és hívebben alkalmazza a római jogi szókincset Kálmán törvényének bevezetésében, többek között a *senatus consultus* kifejezést a középkori magyar királyi tanács döntésére. A törvényhozás aktusát *decrevimus* vagy *censemus* vezeti be itt, s a kor zsinatai is a decretum est igealakkal fejezik ki a

szabályalkotásukat”. De jelzi, hogy a római szavak átvétele után sokszor egészen mást értettek alatta”. (…) „A római-kánonjogi nyelv behatóbb ismeretét csak a XII. században meginduló külföldi egyetemjárásnak köszönhetjük. Így Anonymus 1200 táján törvényhozó gyűléssel fejezi be a honfoglalás leírását, s a jusztiniánuszi *embola* szót egy magyar seregre alkalmazza. Eddigi ismereteink szerint a történetíró a párizsi egyetem hallgatója volt”.

20. o. A római jog lassú beszivárgásával szemben egészen más volt a kánonjog szerepe, mivel ezt már István királytól behozták, és az egyházi jogászok működtek közre a korai törvények és a zsinati határozatok megfogalmazásánál is. Vagyis a kánonjog bőségesen és intézményesítve kezdett bejönni már a kezdet éveitől hazánkba, és a kánonjog érvényét nálunk magyar klérus már egy emberöltővel Gratiánus összefoglalása előtt kijelentették, és a királyok akceptálták ezt. Kálmán alatt hozott esztergomi zsinat írja „Ez az forrás az első, amely a kánonjogi irodalom elterjedéséről konkréten is említést tesz; a 66. cikkében kimondja, hogy minden esperesnek legyen meg a breviarium canonum”.

23. o. Ezután átveszi hogy milyen római jogi könyvek, summák voltak találhatók az egyes püspöki könyvtárakban. „Ha arra gondolunk, hogy éppen a XIII. század utolsó harmadában került a királyi és királynéi kancellária vezetése a tanult jogászok kezébe, nem fogunk csodálkozni a renunciatio-záradékok és a római jogi fordulatok megjelenésén az okleveles gyakorlatban”. (…) „A XIV század első felében némileg csökkenő külföldi egyetemjárás ellenére is kerültek jogi könyvek hazánkba”.

26. o. „A felsorolt műveket szorgalmasan olvasták és gyakran ki is kölcsönözték. A nagyszebeni prépostnak 1360-1370 közötti könyvjegyzéke tanúsítja, hogy a környékbeli plébánosok és más klerikusok Gratianust , a dekretálisokat, a Liber Sextus-t és a Summa Raimundi-t vették kölcsön. Az alsópapságnak az elsőfokú egyházi bíráskodásba volt szüksége a kánonjogi művekre”.

27. o. „A jogi könyvek másolást is előmozdította az esztergomi Collegium Christi alapítása 1399-ben. (…) Néhány évre rá ugyanebben a műhelyben készült a prágai Ordo iudiciarius-nak az egyik (göttingai) példánya. Másolója Pöstyéni Tamás a kollégium első növendékének mondja magát. Minthogy 1399-ben Prágában lett a kánonjog borostyánkoszorúsa, 1402-ben ugyanott a tudományok doktora, a kéziratot nyilván tanuló évei alatt írta le”.

30. o. A hazai Ars Notaria c. kézirat keletkezése: „Az első jelentős formuláskönyv a XIV. század derekáról való Ars Notaria, amelyet a szakirodalom - a magunk tanulmánya is - Uzsai János nevéhez kapcsol. (…) Kovachich Márton György első és mindmáig egyetlen kiadása (1799) az egyébként csonka kézirat szerkezetét nem ismert fel, rendjét még jobban összezavarta, s az eredeti mű négy részének szétválasztása csak néhány éve történt meg. (…) A ránk maradt szöveg utalásai szerint az első rész a királyi kúria okleveleit és a válaszul érkezett jelentéseket, a második - három fejezetben - a szentszék, a megyei és a városok formuláit, a harmadik a hiteleshelyi okleveleket tartalmazza”. A mű 1346-1350 között keletkezett. „Az Ars Notaria a retorika és s jog tankönyve, s ebben a nemben első a magyar földön”

31. o. Uzsai János Zala megyéből származott, és a nagy javadalomhalmozó, Guillaume de la Jugeé bíboros káplánja is volt, aki kinevezte magyar és lengyel prokurátorává is, de a nagy harácsoló ellen 1345-ben kirobbant elégedetlenség miatt Uzsai is visszavonult egri olvasókanonoknak, és utána írta meg e művét, majd ezután meghalt 1351-ben.

34. o. Az 1400-as évek végére a felsőosztályban szélesedett az írás-olvasás tudása, és a könyvnyomtatás a korábban nagyon drága könyveket is olcsóbbá tette. „Budán 1484- és 1526 között 13 könyvárus működött". Ám a klasszikus antik szövegek mellett – a humanizmus irányának megfelelően - a jogi szövegek iránt csökkent az érdeklődés.

61. Eddig az első tanulmány a római és kánonjogi irodalom, és e második már a római és kánonjog hatását nézi át a magyar jogra. Példákat mond, hogy a kánonjogon keresztül jelent meg az 1200-as években már néhány római jogi jogelv, de ez nem közvetlen római jogi eredetű volt.

67.o. „Közismert tény, hogy a közhatalom fogalmát és velejáróit ebben az időben fedezték fel újra a legisták és kánonisták. A „régi jó jog" felfogásával szemben a törvényhozó hatalom elméletét és a jogforrások modern rendszerét – mint Krause úttörő kutatása tisztázta - a jogászok munkája segített diadalra". (Ide szóló a lábjegyzetben van: Krause: Kaiserrecht und Rezeption. 1952-es cikke ez, illetve hogy ebben a témában alapvető: Sten Gagnér: Studien zur Ideengeschichte der Gesetzgebung. 1960.) A legisták nálunk is az mindenható uralkodó hatalmát hangoztatták, de ez szemben állt az ebben a időben a rendi alkotmány felé mutató tényleges tendenciákkal, és ezt az ellentétet csak a Hármaskönyv egyenlítette ki a szentkorona tanában. (Vagyis a király rendekkel való hatalommegosztását a szentkoronában.)

77.o. „A szicíliai jogalkotás hagyományainak folytatói, az Anjou-királyok már határozott különbséget tesznek az általános szabály és a konkrét edictum között. Zsigmond király alatt pedig a szokásjog tudatos megváltoztatása és az új szabályok kihirdetése elismert joga és kötelessége a királynak. A szövegek legista megfogalmazását különösen jól mutatja a *placetum regium* néven ismert 1404-es jogszabály, mely - a régi jó jog elméletével éles ellentétben - kifejezetettten visszavonásig akart hatályban maradni. Áthágóját pedig felségsértés szankciójával fenyegeti meg. Ezt a kezdeményezést méltóképpen folytatja Mátyás király". Mátyás kancelláriájában megnőtt a legisták és a római jogi végzettek szerepe. Átáyás az 1486 évi Decretum Maiisu-át a nagyobb decretum-át azzal is segíteni akart, hogy könyvnyomtatás útján is kiadatta, 1488-ban és 1490-ben Lipcsében jelent ez meg, de már halála után négy év múlva újat adtak ki helyette.

108-109. o. „Sajátos módon a római jog befolyásának apálya a szicíliai tradíciókon nevekedett Anjou-ház uralmával esik egybe. Bár I Károly és I. Lajos elméletben és gyakorlatban hasznát vették a plenitudo potestatis római tanításának, a szokásjog alapját nem ingatták meg. Az egyházi bíráskodás körébe eső területeket ezentúl is megtermékenyítette a kommentárok tanítása, bárcsak közvetve (gondoljunk a nők jogaira, a végrendelkezésre stb.) de a hazai szabályok tömege érintetlen maradt, sőt láthatólag ebben az időben szilárdult tartós jogrendszerré". ((Erre Hajnik magyarázata az, hogy a Capeting-ek oldalágával, a normann gyökerű Anjou-házzal a a normann-angol bírói parancs akciós rendszere alakult ki ekkor, vagyis az absztraháló jogot a római jog irányába éppúgy megakasztották az Anjou-k, mint az angoloknál történt ez ebben az időben. A bírói szokásjog rendszere inkább eleve ebbe az irányba nyitott, így a normann jogi hatás ebbe az irányba könnyű utat talált. Ezért állt le a római jog recepciója, még az akkori halvány szinthez képest is. Ehhez képest Bónis magyarázata:)) „Ennek a sajátos jelenségnek a magyarországi jogtudó értelmiség kialakulása és megerősödése az oka. Az 1320-as évek óta a királyi bíráskodás irányítása és a kancellária mindennapos rutinmunkája is a gyakorlaton nevelkedett jogismerők, a protonotariusok és notariusok kezébe került; a legisták és a kánonisták diplomáciai és kormányzati feladatait nem érintve, a klerikusok mellé most Európa-szerte odaállt a jogász, a jogszolgáltatás és igazgatás szakszerű

intézője. A joggal gyakorlatilag foglalkozó emberek azonban - mint osztályuk érdekeinek hű kifejezői - a saját jogrendszer kidolgozására fordították erejűket, s a konkurens egyházi bíráskodással szemben folytonos harcot vívtak. Az időnkénti visszaesés ellenére ez küzdelem az erős központi hatalomra törekvő uralkodók: az Anjouk, Zsigmond és Mátyás támogatásával sikernek bizonyultak. Így a római jog befolyásának a XV. század második felében ideérkező hulláma már a hazai jog szilárd védőfalába ütközött; ebbe a falba az ókori Róma néhány köve is beépült".

143. o. A hazai szokásjog feljegyzései. Lényegében a Hármaskönyv előtti feljegyzéseket, a különböző formulás-könyveket nézi meg, és ezzel kissé azt akarja mondani hogy Werbőczy csak ezek alapján tudta elvégezni az összeállítását. Az Ars Notaria mellett a Magyi-formulás emeli ki különösen.

153. o. Magyi János szabolcs-megyei nemesi családból származott – ez a család többször adott alnádort és alországbírót - és egri tanulmányai után Rangoni Gábor bíboros szolgálatában költözött Óbudára, itt rövid kancelláriai gyakorlatot szerez, majd a budai káptalan nótáriusa lesz, és ezután pápai közjegyzői kinevezést is kap. Majd dolgozik megyei és szentszéki bíróságokon is, majd városi jog alapján eljáró bíróságoknál. Vagyis abban sajátos, hogy ide-oda dobálta a sors, és sokféle gyakorlatot szerzett. Ezért a különböző helyeken végzett feladataihoz a formulákat lemásolta, hogy később újra az ilyen feladatokat is könnyen el tudja végezni. Az így létrejött formuláskönyv azután másolás útján kancelláriákon, hiteles helyeken jár, majd más bíróságon dolgozók is lemásolják. Ezzel egy integrátor szerepet játszik akaratlanul a későbbiekben Magyi és formuláskönyve 1476 körül keletkezett.

237. A jelzett negyedik tanulmány: Pápóczi Imre pozsonyi kanonok a teljes neve Werbőczy „alternatívájának". Annyit még a tanulmány témáiról, hogy az osztrák Tomaschek 1883-as cikkével, melyben Werbőczy-t a Summa legum-ból dolgozással gyanúsítja meg, sokat foglalkozik, és jelzi, hogy ez eredetileg nem is osztrák munka volt, hanem vagy egy korábbi nápolyi munka, vagy egy lengyel munka. Bónis láthatólag nem is olvasta Illés József anyagát, hogy Werbőczy a pozsonyi akadémián ismerkedett volna meg ezzel a művel. Bizonyos egyezést jelez Bónis is, de ő más summákból való dolgozást is kimutat, és az Institutiókból is. Ám fő állítása, hogy a Hármaskönyv prológusa, ami ezt az átvételt mutatja, nem is Werbőczy munkája lehetett, hanem egy papi személlyé. Vagyis ő a teljes szerzőséget ebben tagadja, és másnak adja. Így Werbőczy római jogi tudása még hátrább szorul nála, mert ő már a Summa legum olvasását sem feltételezi róla.

Bónis György/Degré Alajos/Varga Endre (1961): A magyar bírósági szervezet és perjog története. Levéltárak Országos Központja. Levéltári Szakmai Továbbképzés - Felsőfok. Budapest. 1961. 201 p.
(A belső borítón: Az 1526 előtti részt Bónis György, az 1526-1861 közötti részt Varga Endre, és az 1861 utáni részt Degré Alajos írta. A Bónis része 5-44 oldalak között rövid, de a második (Varga) rész 45-151 oldalak közötti része hosszú, jelzik is, hogy ez rész túlmegy a szakmai tanfolyam tananyagán, és mint az erre a korszakra vonatkozó jogtörténeti kézikönyv szolgál. A harmadik rész szintén rövid, 151-198 oldalak között.)

Bónis rész: alapvetően a három Hajnik munka alapján írta meg ezt, az irodalom tanúsága szerint.

- A nádor funkciót a frank birodalomból vettük át, mint a legtöbb európai állam (comes palatinus), de a magyar nevét - „nádor" - a szlávok alakították ki az „udvar feletti ispán" „na dvore zupan" - „nadorispan". (6.)
- A királyi vármegyék eredetileg a nemzetségfők várainak és területük kétharmad részének királyi kisajátítása, megszállása útján keletkeztek. A megyés ispán a korai törvényeink tanúsága szerint bírói hatóságot gyakorolt a vármegye vitézi rétege (várjobbágyok) és a vár ellátására rendelt félszabad és szolganép (a várszolgák) felett. (6-7.o.).
- A közbűncselekmények nem taroztak az úriszék hatáskörébe, de ha pallosjogot kapott a földesúr, akkor ez azt jelentette, hogy ezek nagy része is ide mehetett, pl. rablás stb., ami halálos ítélettel járhatott.
- A megyéspüspök szentszékén őt már a XIV századtól helynöke, a vikárius képviselte.

A Varga Endre-rész (1526-1869). (Megjegyzés: az 1961-es elvárásoknak megfelelően a „kizsákmányoló", „népnyúzó" jelzőket és megállapításokat sokkal buzgóbban használja, mint azt Bónisnál lehetett látni, aki szinte egyáltalán nem.)
„A nemzeti királyok udvarában létrejött bíró fórumok közül ugyanis a királyi személyes jelenlét bírósága, illetőleg a vele azonosult királyi tábla s a nádornak a királyi udvarba bevonódott, a curiális jogszolgáltatáshoz kapcsolódó bíráskodása túlélte a Moháccsal lezárult korszakot. Majd e két fórum - a királyi személynök (personalis) vezetése alatt álló királyi tábla s a curiálssé vált nádori ítélőszék - szorosabb szervezeti egységbe vonódott össze" Lényeg: megfordult a hierarchia, és míg korábban a nádor általi ítélőszék volt alsóbbrendű és a királyi tábla a magasabb, most - miután a Habsburg király állandóan külföldön volt, „a távollevő királyt helyettesítő nádor, illetőleg a királyi helytartó (vagy helyettük az országbíró) által vezetett s a XVII. század vége óta hétszemélyes tábla nevet viselő bíróság emelkedett az első helyre". Vagyis maga a régen a királyi kúria név alatt összefonódott két bíróság közül a királyi tábla volt a felső, most a hétszemélyes tábla lett az, és a királyi tábla az alsóbb, amihez bizonyos ügyekben a hétszemélyes táblához lehetett fellebbezni.
- A protonótáriusok vándorbíráskodásának kialakulása: már az 1400-as évek végén a nagybírák ítélőmesterei kijártak egyes ügyeket eldönteni, de ez különösen Habsburgok alatt vált általánossá olyan ügyekben, amely több megye területét érintette - és ez illetékességi viták miatt lebénította az eljárást -, így a megyei bíróságok nem tudtak eljárni, ám a felsőbíróságok az állandó országos problémák miatt sokszor nem ültek össze. Így e helyett a négy ítélőmester vándorbíráskodása lett a helyettesük. Ám ez költséges volt a feleknek, korrupt is volt sokszor, így III. Károly 1723-os a nagy reformja eltörölte ezt a rendszert. Az addig oktávákban működő, tehát nem állandó bíróságokat ettől kezdve állandóan működővé alakította át ez a reform, a protonótáriusok több megyét átfogó vándorbíráskodása helyére pedig a kerületi táblákat hozták létre a megyei bíróságok felett.
- II. József az 1785-ös Novus Ordo Judiciarium rendeletével akarta teljesen átszabni a magyar bírói rendszert, de vissza kellet vonnia. Ám ennek néhány rendelkezése mégis átment, pl. a jobbágy büntető ügyeiben is, ha három évnél nagyobb szabadságvesztét szabtak ki fellebbezni lehetett ezután büntető ügyekben is. Az úriszéket pedig az 1848-as áprilisi törvények szüntették meg.
- „A városi jogszolgáltatás legfontosabb szerve továbbra is a tanács (senatus), mely bírói hatalmát külön judiciális üléseken, mint törvényszék gyakorolja. Sőt a nagyobb városokban az ítélkezést már csak a tanácsnokok egy része (meghatározott számú, mindig ugyanazon személy) végzi, itt tehát a városi bíróság (törvényszék) el is különül a tanácstól". (68. o.) Vagyis a városi bíráskodás éppúgy csak részben különült el kezdetben a városi tanácstól, mint a Lordok Háza ezt még ma is mutatja, vagyis ez nem kivételes volt a jogtörténetben, hanem a főút, csak az angolok ragaszkodása a fennállókhoz máig megtartotta ezt az eredetet!)

Bónis György (1971): A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1971. 449.p.

Bónis ezt a könyvét ajánlotta Hajnik Imre emlékének. A könyv lényegében - főként az 1300-as évek elejétől 1526-ig - egy-kétszáz kancelláriai és kúrai jogász életútjával foglalkozik az oklevelek rekonstrukciója alapján, melyeket ezek kiállítottak – vagy az ő előlépésük alkalmával róluk a király kiállíttatott, méltatva eddigi életútjukat -, és ebből az karrierjükre következtet Bónis. A könyv végén van is egy külön összeállítás, amely a nádorok, alnádorok, országbírók, alországbírók, kancellárok, személynökök, protonótáriusok neveit tartalmazza egy-egy korszakban, és a pozíciók közötti előlépéseket az egyes betöltőknél jól lehet követni. Ebből a köznemesi, a bárói, a klerikusi ezen belül a főpapi dominanciákat igyekszik feltárni az egyes intézményekben az idők változásaiban. Pl. egy tézise, hogy igen korán a kúria a köznemesi származású világi literátusok kezébe került, míg a kancellárián a klerikusok, jórészt külföldön egyetemet végzett jogászok domináltak, és míg a kúriaiak a mindennapos bíráskodásban domináltak, addig a klerikus doktorok az államélet és a diplomácia területen mozogtak. Vagyis egy klerikus doktori elit (és felsőbb származásúak is ezek egyben) velük szemben pedig egy köznemesi praktikus jogászi végzettségű réteg.

Még bevezető megjegyzésként annyit, hogy úgy tűnik, hogy míg a jogtörténészek között valóban Bónis volt az egyetlen az 1960-as években, aki komoly munkát tett le, addig a tágabb történettudományon belül - vagyis nem jogtörténeti tanszékeken, hanem levéltárban vagy általános történettudományi tanszéken - volt néhány kitűnő történész, aki a koraközépkori magyar állam-és jogtörténettel foglalkozott. (Európai jogtörténeti összehasonlítással azonban - úgy tűnik -, hogy csak Bónis foglalkozott). A legtöbbet Mályusz Elemérre támaszkodik Bónis, aki az 1300-1400-as évekkel foglalkozott (és 1920-70-as évek között alkotott, 1989-ben halt meg) más információk szerint Mályusz mint katolikus sokszor a református Szekfű ellentételezése volt a posztok betöltésénél a két világháború között; a szovjet fordulat után 1948-tól levéltárba „száműzték", ám itt kihasználva az időt a Zsigmond-kori teljes központi államszervezeti oklevélanyagot feldolgozhatta. Mályusz Eleméren kívül Gerics József munkáit és Kubinyi Andrásét használja sokat Bónis. (Kubinyi egy kitűnő tanulmányt is írt a Werbőczyről 2001-ben megjelent, Hamza által szerkesztett kötetben!).

12.o. „A jogászok testületi szervezete, hivatási morálja és képzettsége megvolt a francia és az angol ügyvédeknél, de hiányzott a mi középkori prókátorainknál, még azoknál is, akik gyakrabban, már-már hivatásszerűen foglalkoztak perbeli képviselettel".

13. o. „A kancellária vezető személyzete már a késő Árpád-kor óta javarészt előkelő vagy idegen származású emberekből áll, akik jogi tudásukat nemegyszer külföldi egyetemen szerzik meg, tehát kánonjogi - ritkán római jogi - tudományos fokozattal rendelkeztek,, érdemeikért egyházi javadalmat kapnak, tehát a pályájuk a klérus keretében folyik le. A kúria személyzete közép vagy kisnemesekből rekrutálódik, akik közé néha sikerül polgárfiúnk is bejutnia. A nótáriusi feladatok ellátáshoz megkívánt deákműveltségen túl nem mennek, külföldi egyetemre általában nem járnak, kánoni vagy római jogi doktorátusuk nincsen, hanem a gyakorlatban tanulják meg a hazai szokásjogot. (…) A kancellária vezető embereiből kerülnek ki a király bizalmas tanácsadói, politikai támaszai, külföldi követei, aki ennél fogva a jogfejlesztésben csak a törvényhozás ritka de jelentős alkalmai idején vesznek részt. A kúria emberei bírósági segédszemélyek, akik napról-napra tanúi vagy munkásai a szokásjog alakításának; legkiválóbbjai - az ítélőmesterek – abúzus útján bírói hatósághoz is jutnak; a törvények végrehajtói nem alkotói". Kivételek persze vannak, mondja Bónis, aki országbírói posztra vagy

még feljebb is emelkednek nótáriusi posztból, mint Ugali Pál, Werbőczy, Szepesi Jakab, Túróczy Miklós.

16. o.-tól: 1387-ig (Zsigmondig) terjedő szakasz.
- A másolók maguk voltak az írástudók, és téves az a képzet, hogy a magasabb rangú fogalmazók irányították volna a másolókat Pl. még egy főpap is másolt egy fontos munkát, írja később. Aki írástudó volt ezen idő elején, még klerikus volt maga is.

18.o. Ezen idő elején még a királyi udvar írásbeliségének középpontja a királyi kápolna volt, és a káplánok intézték azt. Csak később szakadt ki ebből a kancellária, nálunk III Béla idején az 1100-as évek végére.

19.o. Eleinte a néhány száz magyar klerikus az 1100-as illetve az 1200-s években a párizsi egyetemre járt, innen a magiszter (mester) címük, mert az itáliai városokban az egyetemeken doktorátust szereztek volna, és a doktori cím ekkor még nem volt, az oklevelek tanúsága szerint. (Hajnal szerint ekkor kb. 10-20 magyar diák mindig volt a Szajna-parti városban az egyetemen) És itthon a káptalani iskolákat is a párizsi képzés nyomán – egyszerűsítve - szervezték meg. Ez a képzés termelte ki a klerikus réteget, amiből később a jogászréteg kiszakadt.

21. o. „Véleményünk szerint a jogtudó értelmiség különválásának biztos jele, hogy a kezdetben legvonzóbb francia (párizsi) tanulmányokat felváltja - vagy inkább melléjük sorakozik - az itáliai egyetemek látogatása. Míg a XI-XII. században a „jogászi" szerepet artes-képzettségű klerikusok töltik be, a XIII század derekától kezdve a bolognai vagy padovai doktor viszi a pálmát". A tatárjárás utáni újjászervezéstől fordul meg az irány, és mennek itáliai egyetemekre.

26. A káptalani iskolák hazai felfutása: „Nem maradt hatástalan a III. lateráni zsinat rendelkezése, mely szerint minden káptalan köteles volt egy javadalmat biztosítani egy mesternek, ennek viszont ingyen kellett oktatnia (1179-ben). Még többet jelentett a IV. lateráni zsinat szabálya, mely a püspöki székhelyet egy grammatikai jártasságú, az érsekit pedig teológus magister alkalmazására kötelezte. A káptalani iskolák közül különösen a veszprémi vált a hazai „jogtanítás" központjává. Amikor Csák nembeli Péter nádor 1276-ban Veszprémet bosszúból kifosztotta, a templomot és iskolát felgyújtotta, 15 római és kánonjogi könyv pusztult el".

31. Az Anjou-kor változásairól: „Az 1320-as évekre ismét egyesített Magyarországot az új uralkodóház jobban, szilárdabban szervezte meg, mint a Árpádok. Hogy ebbe a szervezésbe bizonyos mértékig érvényesült a II. Frigyes hagyományait őrző nápolyi királyság intézményeinek emléke is (már csak a Drugethek személyén keresztül is) azt más helyütt próbáltuk bemutatni, de a régebbi irodalom kissé naiv analógia-keresését nem helyeseljük". ((Vagyis pl. az erőteljesebb normann-behatást ettől kezdve, és ezért a római jogi recepció leállását eleve fel sem veti Bónis, és ez az indoka ennek…?! És akkor Hajnik túlozta el ezt, bár itt nem rá, hanem Miskolczy István egy 1932-e cikkére céloz)). Nagy Lajos a pécsi egyetem alapítását 1367-ben - a prágai után nem sokkal - a képzett jogászok és általában az írásbeli tudás iránti szükséglet miatt is tette meg. Pl. látta a pápákkal szembeni küzdelmében és a nápolyi trónért való harcában, hogy ebben milyen fontosak a kánonjogi érvek mesteri alkalmazásai. Úgy tűnik, hogy 1400 körül már nem működött az egyetem, Lajos halála utáni anarchiában elpusztult ez is.

Ezután lényegében vagy kétszáz jogászi pályát elemez, és ennek kapcsán utal mindig az államszervezet (kancellária, a kiskancellária, a kúriai bíróság belső osztódása stb.) alakulására.

Werbőczy István (1990): Tripartitum. A Dicsőséges Magyar Királyság Szokásjogának Hármaskönyve. Latin-magyar nyelvű kiadás. TÉKA Könyvkiadó. Budapest 1990.

Bónis bevezetője áll a könyv elején, és eredetileg német nyelven készült a kiadó jelzése szerint, és azt tették ide. Ez nem a Középkori joguk elemei c. könyvének Werbőczy tanulmánya. Itt mintha nem lenne annyira elítélő vele szemben, de tényszerűen is mást ír, pl. itt azt írja, hogy Werbőczy 1492-ben Krakkóban - az ottani egyetemi bejegyzés szerint - egy félévet járt oda egyetemre, de mivel a királyi kúriában ekkor már jegyzőként dolgozott, így ez csak félévig tartott, és utána írja, hogy „Oly elegánsan alkalmazott latin, görög és német tudását állítólag egy hazai dómiskolában szerezte. (Miközben az 1972-es tanulmányában azt írta, hogy egyáltalán nem tanult sehol…) Bónis - miután jelzi, hogy nagyon elmaradtunk időben a Repgow, Bracton, de még a csehek jogkönyvétől is - azt írja, hogy „az erősen központosított bíráskodású Magyarországon kialakított és kifejlesztett jogszokások a gyakorlatban a tanult jogtudósok révén kellően ismertek váltak, úgyhogy az ország évszázadokra nélkülözhetett volna egy jogkönyvet". Ám a Zsigmond óta felerősödött törvényhozás, és az egymás utáni uralkodók ellentmondó törvényei és a részbeni korábbi törvény-megszüntetések egy káoszt kezdtek létrehozni. Ezért kezdték sürgetni az 1490-es évek vége felé, hogy egy egységes jogkönyvet adjanak ki. Először Liszkai Ádám protonótáriust és ülnöktársait bízták meg ezzel 1498-ban és 1500-ban, majd miután nem lett semmi a munkából, Werbőczyt kérték fel. Még az is írja, hogy bár Werbőczy két helyen is bíráskodott - az ura (mert a kor szokásai szerint Werbőczy csak mint ennek familiárisa láthatta el ítélőmesteri tisztét) Szentgyörgyi Péter országbíró, akinek az udvarban ítélőmestere volt, egyben erdélyi vajda is volt, és itt is ítélőmesteri szerepet vállalt mellette -, de e munka közepette is elvégezte 1514-re a Hármaskönyv összeállítását. (Miután érezte a mágnások ellenállását a művével szemben, feladta mindkét bírói posztját, és csak Ulászló halála után 1516-ban, a tízesztendős Lajos király koronázása utáni zűrzavarban ment vissza és ekkor személynök lett.) Ekkor egy ideig még az ő köznemesi pártja dominált az országgyűlésben és 1516-ig haladt előre a királyi jóváhagyás, de akkor leállt, és ő nem akarta tovább erőltetni a jóváhagyást, magánúton kinyomatta és szétküldte 1517-ben.

- Az első könyv 134 cikkelye a személyi jogot és a nemesi vagyonjogot illetve nemesi házassági vagyonjogot tárgyalja, a második rész 86 cikkelye a jogforrásoknak és az eljárásjognak a része, és a harmadik, legrövidebb rész 36 cikkelye a külön-jogokat, a városi és falusi lakosság jogait tárgyalja. Bónis a Werbőczy által használt forrásokat érintve - utalva a saját, 1972-es tanulmányára - írja: „Legutóbb e kérdésnek a későn megjelent formulagyűjteményeknek és a szokásjog meglehetősen primitív traktátumai és feljegyzései miatt jártam utána. Arra az eredményre jutottam, hogy Werbőczy a gyakorlati jogászok kezében levő, a szokásjogi gyűjteményeket továbbadó szabályokat bár ismerte, de ezek tartalmát finomította és tökéletesítette" (XII. o.). Még az írja előtte, hogy a szigorú rendszer azért is hiányzik a könyvből, mert maga Werbőczy írja egyik helyen, hogy néha soron kívül „lép elő" majd, ahogyan a bíróságoknál tárgyalt esetek lényege megköveteli, és így van az hogy „ e mű az ország zászlósurait az özvegyi joggal összekapcsolva tárgyalja, vagy az élet és vagyonvesztéssel büntetendő cselekedeteket (nota infidelitas) a földadományozás szabályai keretében". Werbőczy elméleti tudásának leértékelése Bónisnál: „Kettős munkamódszer is felismerhető a mű e szakaszában (prológusában) és a főrészében. Amikor a szerző a hazai szokásjogot összefoglalta, abban biztonsággal el tudott igazodni, és a korábbi feljegyzéseket saját belátása szerint alakította. Amint azonban a jogelméleti részeket dolgozta fel, a módszertől eltért, és a glosszátorok óta a római és egyházi jogban bevált mozaiktechnikát követte. Még

inkább azokat az „olvasópróbákat” használta fel, amelyet a teológiában és az egyházjogban járatos munkatársai (köztük talán Cammers János is) bocsátottak rendelkezésére” (XII.). De ez teljesen csak Bónis találgatása, semmilyen jelzést nem ad, hogy a sillabuszokból dolgozásra lenne információja. Összevetve ugyanis a Hármaskönyvet az előtte 300 évvel készült Szászтükörrel azt lehet mondani, valószínű, hogy Bónis leértékeli Werbőczy elméleti képességeit, mert - épp a Bónis által elemzett - Magyi-féle formuláskönyv (vagy az Uzsaié) egyszerű esethez-tapadtsága mutatja a szegényes elő-anyagokat, és inkább az a meghökkentő, hogy Werbőczy szinte a semmiből ilyen elméleti rendszerezéssel tudta a szokásjogi-esetjogi anyagot összefoglalni. Nos, ha ezt meg tudta tenni, akkor a szellemi képességei a római jogi összefoglalókban talált fogalmakkal és összefüggésekkel is – legalább is e kor szintjének bizonytalanságaival együtt - meg tudtak birkózni, munkatársi sillabuszok nélkül. Bár elméleti bizonytalanságok tényleg vannak a bevezető egye részein, pl. a természetjog több, egymással szembenálló alapozásánál, vagy a szokás és a törvény elhatárolásánál.

- A fordítást eredetileg Csiky Kálmán végezte, és az 1894-es fordításában adták most ki.

- A Hármaskönyv eddigi kiadásainak felsorolása tanulságos, mert a magyar-latin fordítás ill. a német fordítás megjelenési éve is benne van: Első kivonatos magyar fordítása 1565-ben, Weres Balázstól, 1571-ben az előző fordítás javított, de továbbra is kivonatos kiadása, 1574-ban egy horvát nyelvű kiadás, amely az 1565-ös magyarról lett ide átfordítva (!), 1599-ben az első német nyelvű fordítás, 1611-ben az latin-magyar kétnyelvű fordítás, az eddigi legteljesebb és legpontosabb kiadás, amely ezután többször megjelent, majd 1698-an ennek egy, a magyarra fordításon javított változata (Miszfalusi Kis Miklós által); 1734-ben Szegedi János latin nyelven adta ki, de először egy magyarázattal ellátva, és mint a nagyszombati egyetem első jogtörténésze ő tanította is, és később ezt tankönyvvé is formálta, 1779-ben egy magyarnyelvű zsebkönyvalakban kiadott kiadás, amit kiadtak 1806-ban is, 1844-ben az Akadémia gondozásában új fordítás magyarra, aminél lektorként Vörösmarty Mihály is részt vett) (jelzi többször „hogy Werbőczy arcképével”, így csak volt neki ismert arcképe, és Illés tévedett volna?)

A Mű:

Bevezetés (16-59 o. 16 címben),
(A jogeméletileg fontos szövegrészeket emelem csak ki!)

II. Czím. (összesen 9 bekezdés, mindegyik külön §-sal jelölve)
1.§ (részlet belőle) „Mert minden jog törvényekből és szokásokból, azaz írott és nem írott jogból áll”.
3.§ „A jog kétféle, melyek közül egyik a köz-, másik pedig a magánjog. A közjog kiváltképpen a főhatalmat, az ország kormányzatát és nyilvános érdeket tartja szem előtt, s a vallási ügyekre, az egyházi és világi hatóságokra vonatkozik. Minélfogva, aki a papokat és vallásos dolgokat, avagy a világi hatóságokat, azaz a nép kormányzóit megsérti: mindenkitől közbűntett vádjával támadható meg. Magánjog pedig az a külön jog, amely az egyes emberek érdekeit szabályozza, s ez ismét háromféle, úgymint: természeti jog, nemzetközi jog és polgári jog.
4.§ „Természeti jog: az összes nemezetek közös joga, mivelhogy az mindenütt a természet ösztönzése következtében, nem pedig valamely törvény megállapításából létezik: vagyis mire a természet minden állatot megtanított és megtanít. Ez tehát nem egyedül az emberi nemnek, hanem a összes állatnak is tulajdona” És ezután felsorolva a természetjogot az ösztöni késztetésekkel azonosított tartalma mellett írja: „Ebből ered a férfinek és a nőnek összeköttetése

(…) mindenkinek egyenlő szabadsága és egyenlő szerzési képessége. (…) Továbbá a letéteményezett dolgoknak vagy a kölcsönvett pénznek a visszaadása.””
6.§ Itt kétfelé bontja a természetjogot, és az előbbi csak mint annak egyik fele jelenik meg:
„A természeti jogot tehát két szempontból lehet felfogni. Először, amennyiben az embert úgy tekintjük, mint eszes természettel bíró lényt, amely tulajdonságánál fogva részes az isteniekben. A természeti jog emberre való ilyen vonatkozásában, *isteni* jognak mondatik. Másképpen pedig a természeti jog az ember érzéki természetének szempontjából nézendő, mely minőségében, úgymint érzése, mozgása, indulatai tekintetében, hasonló a többi állathoz. És a jog az emberre ilynemű vonatkozásában mondatik természeti jognak”. (Vagyis a tágabb értelemben kétféle természetjog egyik fele az isteni jog, míg másik fele - az ösztönök által létrehozott - a szűkebben vett természetjog.)
7.§ Itt és a következő §.-ban a természetjog mellett a nemzetek jogára tér rá, és itt az egyik fele szintén egy (az előbbiektől eltérő alappal bíró!) természetjogias: „A nemzetek eredeti joga az, amellyel, minden nemzet eleitől fogva élt, melyet a természetes ész rendel, a nemzetek kifejezett megállapítása nélkül (…) Természeti ugyanis azért, mert a természetes ész által hozatott be; nemzeteké pedig, amennyiben azzal kezdetektől éltek a nemezetek, minden különösebb megállapodás nélkül”.
8.§ „A nemzetek származékos joga az a jog, mely nemzetek által nem a természetes ész, hanem a közjó okából és az általános hasznosság tekintetéből állapíttatott meg. És ez gyakran különbözik a természeti jogtól.” Ez utolsó mondat itt pusztán konstatáló, és semmi utalás eseteleges érvénytelenségre ez okból, de a VI. cím 7.§-ában ezt is kimondja: „Ezért az isteni törvénnyel ellenkező törvény sem a nép helyeslése, sem a hosszan tartó szokás által nem válik érvényessé”. Illetve még egy pontosítás később erre, melyben bizonyos esetekben mégis lehet isteni joggal szemben egy földi „rendelvény”: IX. cím 2.§. „De némely különleges esetekben, helyes okból, érvényesülhet a rendelvény az isteni vagy természeti jog ellenében, például hogy a rablót vagy éjjeli tolvajt szabad legyen megölni”.

IV. Czím
1.§ A jogtudományról (eredetiben: juris prudentia, és most tekintsünk el attól, hogy ezt 1500-ban meglévő értelme szerint fordíthatjuk-e az 1600-as évektől kialakult tudomány fogalom szerint ma jogtudománynak…) „Jogtudomány alatt pedig a isteni és emberi dolgok ismeretét, a jogosnak és jogtalannak tudását, hogy tudniillik tenni kell azt, ami jogok, és kerülni kell a jogtalanságot.
2.§ „Mivel azonban nem elegendő tudni, hogy mi a jogos vagy mi a jogtalan, hanem szükséges az egymással szemben álló, vagy tényleges viszonyok ismerete is; ehhez képest a fölmerülő ügyek más meg más természete szerint különbözőleg kell a jogszabályokat is megállapítani”. (Először is ebből Werbőczy „ténylegességet” középpontba emelő felfogása bukkan elő, de másrészt az is hogy a jogos/jogtalan alatt átfogó elveket, normákat ért, és a tényleges különbözőségek miatt ezeket konkretizálva és eltéréseket végiggondoló jogszabályokkal látja szabályozhatónak.)

A VI. cím 12.§-ából Werbőczy „szövegpozitivizmusa” bukkan fel, tiltva a szabad törvénymagyarázatot és a törvény bírálatát, igaz, hogy itt a saját maga által készített törvény kapcsán rögzíti ezt:
12.§ „Ha mégis volna a törvényben valami kétes és homályos, azt illeti a magyarázat joga, aki szerezte. Nehogy tehát valaki ellen a törvény szavaiból tőrt készítessék; nem magánérdekből hanem a polgárok közhasznára kell annak alkotva lenni.
13.§ Mindezeket pedig azért kell szem előtt tartanunk, mert, ha a törvények megalkottattak, nem lesz azután szabad *róluk* ítéletet mondani, hanem *szerintök* kell ítéletet hozni”.

X. cím. A szokás és a törvény viszonyáról
„Mire nézve tudni való, hogy a szokás a gyakorlat által megállapított jog, mely törvényül szolgál, midőn nincs törvény. Nem tesz pedig különbséget, hogy a szokásjog írásba van-e foglalva, vagy csak a közfelfogásban nyilvánul, mivelhogy a törvény is a közfelfogás folyománya. (…) Szokásnak pedig azért mondatik, mivel a szokásos cselekményekben, és emberek gyakorlatának, mivel általános gyakorlatban nyilvánul meg".
1.§ Az előbbi bevezető után Werbőczy itt korrigálja a szokást és ez csak „az annak egyforma cselekményei által megállapított jog, aki törvény megalkotására nyilvános hatalommal bír". E szűkítés után pedig a szokást és a törvényt ugyanannak mondja: „Azért a jog neve alatt a szokás is értetik; és ha a fejedelem meghagyja, hogy a törvények szerint kell bíráskodni, akkor a bíró a helyi szokás és a jogszabályok alapján hozhat ítéletet".

XII. cím a szokás és a törvény egymást lerontó viszonyáról
2.§ „Két szabályt állítok tehát fel. Először, midőn a szokás régibb és utána következik az ellenkező általános törvény: ez megsemmisíti a megelőző szokást. Második szabály: midőn a törvény régibb, és azután keletkezik a törvénnyel ellentétes szokás, ez utóbbi lerontja a megelőző törvényt. (…) De ha egy helynek különleges szokásáról van szó, csakis azon a helyen rontja le a törvényt".

XV. cím arról, hogy a bírónak lelkiismerete vagy az elé tárt bizonyítékok és a jogszabály szerint kell-e döntenie? „Feleljük, hogy úgy kell ítélni a bírónak, mint közhatalommal felruházott tisztviselőnek; azért a bíráskodásban nem azt az értesülést kell követnie, amelyet mint magán személy szerzett, hanem ami neki mint nyilvános tisztviselőnek jut tudomására". Ezt még tovább boncolgatja, de végső ítélete, hogy a bíró saját meggyőződése ellenére is kénytelen a perben felhozott bizonyítékok hatására másként dönteni, mert esetleg amit ő tud magánszemélyként az nincs a perben bizonyítékkal alátámasztva, és akkor „hozzon ítéletet a pörben előadottak és a bizonyítékok alapján". (Ez megerősíti Werbőczy-nek a joghoz és formális bizonyításhoz kötött bíró-képét, amely más vonatkozásban az előbb a szabad jogmagyarázat illetve a meghozott törvények bírálatának tilalmában fejeződött ki.)

XVI. cím utolsó, 5.§-a arról, hogy a törvényszolgák és végrehajtók nyilvánvalóan igazságtalan ítéletet kötelesek-e végrehajtani, vagyis az a kérdés merül itt fel, amit az utóbbi évszázadban inkább az igazságtalan törvény és a bíró ehhez kötöttsége viszonylatában vetnek fel a természetjogászok. Itt Werbőczy Szent Tamás írását idézi fel, é s ezt konkretizálja, úgy ahogy lényegében később a Radbruch-formula a nürnbergi per elítéléseit alátámasztotta: „Tehát Szent Tamás szerint nem tartoznak engedelmeskedni a végrehajtók, ha a bíró ítélete tűrhetetlen tévedést és igazságtalanságot tartalmaz; mert különben menthetők volnának a hóhérok is, kik a vértanúkat megölték Ha azonban az ítélet nem tartalmaz nyilvánvaló igazságtalanságot, akkor a végrehajtók, tisztüket teljesítve, nem vétkeznek, mivel a felsőbbség ítéletét nem áll jogukban vita tárgyává tenni".

A három könyv általános jellemzése, és gondolatok a Hármaskönyv kapcsán:

- Tulajdonképpen átfogó fogalmak rendszerére épülnek itt a szabályok, legalábbis amit még a későbbi észjogi rendszerezésekkel absztrahált jogdogmatikai fogalmi rend előtt ennek lehet nevezni. De e mellett még az egyes használt fő fogalmak állandó definiálása a szabályozás részletezése előtt is a precíz kódex képét idézi fel. Az Szászt ükör életközeli, de így pontatlan mércéivel és szabályaival szembe itt a rendszeres körbejárás és végiggondolás illetve a szabályozással érintett, lehető összes felmerülő eset logikailag zárt, előzetes végig gondolása Werbőczy törekvése. Így ha nem is nyugszik a római jogi szabályok megoldásain, de annak

logikai rendszerező és ezért az életbeli esetek felett bizonyos analitikai szétbontottsága és e szerinti szabályozása itt is megvalósul, még ha igaz is több esetben a Bónis által felvetett hibás „együttnézés” egy–egy szabályozási tárgynál. .

- A Szásztükörrel összevetve a Hármaskönyv sokkal racionálisabb és analitikaibb jellegét, és az a tény, hogy Magyarországon e mű előtt még senki nem foglalta össze, senki nem rendszerezte logikailag még egy-egy területnek az anyagát sem, nemhogy a teljes országos jogot, ennek ellenére itt egy tucat alapkategória és disztinkció körül felépíthető a Hármaskönyv döntő része, érdekes következtetéseket enged meg. Félrevisz, ha csak a római jog recepciójának szűk felfogásából figyeljük meg az adott kor és ország jogának szellemi szintjét. A két jogkönyv között eltelt háromszáz év a felső rétegek tagjainak udvari és közéleti ügyintézéseiben, gondolkodástechnikájában jelentett általános fejlődést, a trivium tárgyainak bevetté válásával, és a logika, a grammatika mindennapi használata melletti társasági és közéleti érintkezésében és a problémák szellemi feldolgozásában. E szellemi szintfejlődés és a jogi és peres ügyekkel való ilyen (triviumon edzett) foglalkozás sok-sok generáción keresztül a felső rétegekben - amikor a nemesség minden tagjának kötelessége volt a megyei bírósági üléseken való részétel, bírság terhe mellett! és így egy általános „per-szocializáción” ment keresztül az egész nemesi osztály - az egyes esetekben felmerült nagyobb jogi dilemmákra az általános logikai képességgel meg lehetett találni a főbb disztinkciókat és így fogalmi osztályokra bontást még a hazai szokások rendszerbe illesztésével is, a már ezen évszázadokkal korábban átesett római jogi szabályok mellőzése esetén is. A Szásztükörhöz képest ez a fejlődés látható a Hármaskönyvön, kiegészítve persze néhány helyen kifejezett római jogi disztinkció bevételével, ami a Szásztükörnél fel sem merült. E fejtegetésből levonható a következtetés, hogy a jog absztrakt rendszerszerű logikája egyrészt csak az általános logikai szabályok érvényesítése a jogi esetek szellemi feldolgozásában, és már ez biztosítani tudja a jog rendszerszerű összefüggését bizonyos fokig. Kérdés azonban, hogy mennyiben szükséges az általános kifejezéseken és általános logikai szabályokon túlmenni, és ettől eltérő speciális joglogikai következtetési sémákat létrehozni, speciális jogi szétbontásokat tenni, és ezek között olyan összefüggéseket megalkotni, melyek már nem érthetők meg a logikusan gondolkodni képes, de nem jogász képzettségűek által? Pl. a magánjog és a büntetőjog utóbbi évszázadokban végbement teljes szétválasztása, és a szétválasztott területeken belül bonyolult disztinkciók és összefüggésrendszerek felépítése ilyen tett volt, és ez nem vitásan sokat tett a büntetőjog belső logikai átláthatóságának megteremtéséért - vagyis a rendszerszerűség magasabb fokát hozta nem vitásan létre. (De pl. ezzel szemben most láthatjuk, hogy - az USA-ból kiindulóan - az áldozatorintentált büntetőjogi dogmatika, vagy a vádalkuk szélesedő szabályai félig szinte a kártérítési jog felé fordítják vissza büntetőjog egyes részeit, míg másik oldalról a büntető kártérítések (punitive damages) - egyenlőre szintén még csak Amerikában – a magánjogi vitákban hoznak létre egy magánjogi-büntetőjogot. És ha Amerika szellemi és jogeszmei expanziója az elmúlt évekhez hasonlóan fog folytatódni Európa felé, akkor az életközeli (és más szférák logikájához közeli) jogi szabályozások alaposan eltolódhatnak a XIX századi fogalmi disztinkciók elkülönült jogági világától. Az előbbieket kiegészíti még az összes jogág „alkotmányosodása” és a belső jogági dogmatikák alapjogi tesztekre és mércére építésének tendenciája - ezt Amerikán túl a németeknél és különösen nálunk lehet látni az elmúlt évtizedben -, és ez éppúgy elmehet egy, a jogrendszer egészében ható egységes alapjogi dogmatikai rendszer felbukkanása felé, mint egy morálfilozófiai-politikai szempontok szerint működő jogszolgáltatás kialakulása felé, ez utóbbi esetben mindenkor a domináns média és az általa alkalmazott morálfilozófus/alapjogász-„szakértőkön” keresztül adott impulzusok szerinti morálértelmezés által meghatározott jogszolgáltatás felé.

- Összegezve tehát a Hármaskönyv megítélését: egy általános logikai fejlettségű szinten van egy komoly logikai-fogalmi rendszere, és az ellene különösen az 1700-as évek végétől megerősödő támadásokat inkább az az általa alátámasztott társadalmi hatalmi-megoszlás

válthatta ki, amely jobbágyság jogfosztásával, a köznemesség felemelésével a főrendek jogai mellé, és a földtulajdoni rend kötöttségéből eredtek, és szemben álltak a szabad kereskedelemmel illetve forgalommal - és ezzel a polgárosodás akadályát jelentették később. Ezektől eltekintve, csak 1500-ból származó, semlegesen jogi műként szemlélve, tiszteletet érdemlőnek mondható.

((A Hármaskönyv prológusához összehasonlításra Jusztinianus Institutióinak bevezetőjéből:
Justinianus (1997): Institutiók négy könyvben. (Ford. Ifj. Mészöly Gedeon). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
Első könyv

I. Az igazságról és a jogról. „A jogtudomány az isteni és az emberi dolgok ismerete, tudománya annak, hogy mi a jogos , mi a jogtalan. (…) A jog fő parancsai ezek: élj tisztességgel, ne bánts mást, add meg kinek-kinek a magáét. Ennek a tudománynak két része van, a köz- és a magánjog. Közjog az, amely a római állam ügyeire vonatkozik, magánjog, mely az egyes javát célozza. Itt a magánjogról lesz szó, mely három részből áll: össze van téve ugyanis a ius naturale, a ius gentium és a ius civile parancsaiból.

II. Természeti jog az, amelyre a természet tanított meg minden élőlényt. Mert ez a jog földet és a tengert benépesíti. Ettől veszi eredetét a férfiúnak és a nőnek kapcsolata, melyet mi házasságnak nevezünk, ettől a gyerekek világra hozása és felnevelése, mert látjuk, hogy más élőlények is ismeretében vannak ennek a jognak. ((Werbőczy-nél ez tágul ki…)) A ius gentium pedig az egész emberi nemre nézve közös. Mert a szokás hatalma és az emberi szükségletek nyomása alatt valamennyi nép bizonyos szabályokat állapított meg magének (…) ((Ezután az írott jog részeinek felsorolása teljesen Gaius-tól, ezután a szokás)):”Íratlanul jön létre az a jog, amelyet a szokás erősített meg. Mert az állandó szokás, melyet az azt követők közmegegyezése jóváhagy, törvénnyel egyenlő”.

Simon Zoltán

A magyarországi lobbitörvény jogpolitikai nézőpontból[1]

A magyar politikai rendszer érdek- és információközvetítési csatornáinak működése - így mindenekelőtt a politikai pártok, a szociális párbeszéd intézményrendszere, a szakmai szövetségek, a kamarák és a szakszervezetek, a nyomásgyakorló csoportok, a civil szervezetek és a társadalmi mozgalmak érdektranszformációs teljesítménye - a közhatalmi döntéshozatali folyamatok meghatározó, ezért kitüntetett figyelmet érdemlő részét képezi. Tanulmányomban ennek az összetett jelenség-együttesnek csupán egyetlen - sokak szerint marginális - elemével foglalkozom. Egy olyan jelenséggel azonban, amely körüli viták - néha indulatok -, félreértések és értelmezési bizonytalanságok végigkísérték a magyar politika és a magyar politikatudomány elmúlt másfél évtizedét.

Ez a jelenség a lobbitevékenység.[2] Dolgozatom aktualitását pedig a Magyar Országgyűlés által 2006. február 13-án elfogadott, a lobbitevékenységről szóló 2006. évi XLIX. törvény - avagy közkeletű nevén az ún. lobbitörvény - közelgő hatálybalépése adja. [3] Ennek kapcsán felelevenítek néhány olyan kérdést, melyek az elmúlt években uralták a lobbizás körüli hazai közéleti és politikatudományi diskurzust, és ezek révén igyekszem tágabb kontextusban vizsgálni az új jogszabályt, amely egyrészt közvetlenül reflektál a hazai közhatalmi döntéshozatali rendszer állapotára és problémáira, másrészt magában hordozza ezek részleges orvoslásának lehetőségét.

Mindehhez néhány olyan jogpolitikai követelményt helyezek előtérbe, melyek a parlamentek törvénygyárrá válásának évtizedeiben bármely törvényi szabályozás esetében alapvető jelentőségűek, ám amelyek a hazai lobbitörvény kapcsán talán még a megszokottnál is nagyobb hangsúlyt kaptak. A jogrendszer egésze szempontjából fontos ugyanis, hogy a törvényi szabályozás
- ténylegesen létező társadalmi jelenségre irányuljon,
- valós probléma kezelését segítse elő,
- hasznos társadalmi célt szolgáljon,
- a megfelelő jogforrási szinten helyezkedjen el, valamint
- végrehajtható és érvényesíthető legyen.

A lobbitevékenység...

[1] A tanulmány a szerző által a Magyar Politikatudományi Társaság 2006. évi Vándorgyűlésén tartott előadás nyomán készült.

[2] A továbbiakban a fogalomhasználat egyes elemeit illetően több esetben a lobbitevékenységről szóló 2006. évi XLIX. törvény által alkalmazott terminológiára és helyesírási megoldásokra támaszkodom. A lobbizás jelenségét ugyanis nem csupán értelmezési, de helyesírási bizonytalanság is kísérte az elmúlt másfél évtizedben. A törvény fogalomrendszerét követi többek között a "közhatalmi döntés" kifejezés használata a dolgozatban, ami lehetővé teszi a "politikai döntés", illetve "közpolitikai döntés" kifejezések kettősségéből eredő értelmezési bizonytalanságok kiküszöbölését. A lobbitevékenység ugyan az esetek túlnyomó részében tipikusan közpolitikai döntések befolyásolására irányul, ám ez utóbbi kifejezés körüli gyakori értelmezési viták indokolttá teszik az óvatosabb fogalomhasználatot. Így a közhatalmi döntés kifejezést mindvégig a törvényben meghatározott jelentéstartalommal alkalmazom: „*közhatalmi döntés:* az Országgyűlés, a Kormány a helyi önkormányzat, ezek szervei, tagjai vagy tisztviselői, továbbá az ezek irányítása, illetve felügyelete alá tartozó szervek vagy személyek jogszabályban meghatározott feladat- és hatáskörébe tartozó döntés" [5.§ f)]

[3] A törvény 2006. szeptember 1-jén lép hatályba. Rendelkezéseit első ízben azon közhatalmi döntésekkel összefüggésben kell alkalmazni, amelyek előkészítése a törvény hatálybalépését követően kezdődik meg. [36.§]

Mielőtt azonban rátérnék az említett jogpolitikai követelmények és a magyarországi lobbitörvény viszonyának áttekintésére, tisztáznunk kell, hogy mit is értünk lobbitevékenység alatt. A törvény értelmező rendelkezése szerint lobbitevékenység a „közhatalmi döntés befolyásolását vagy érdekérvényesítést célzó minden olyan tevékenység vagy magatartás, melyet megbízás alapján, üzletszerűen folytatnak."[4] [5.§ c)] A normaszöveg kodifikációs követelményeket előtérbe helyező meghatározását azonban érdemes egy a politikatudomány sajátos szempontrendszerét követő megközelítéssel kiegészítenünk. Eszerint a lobbizás mindenekelőtt kommunikációs tevékenység, illetve ennek keretében történő információközvetítés, ami szakmai és társadalmi természetű információkat továbbít a közhatalmi döntéshozókhoz, és minden esetben közhatalmi döntés befolyásolására irányul.[5] Ugyanakkor a lobbizás természetesen nem öncélú információközvetítés, hanem célvezérelt tevékenység, melynek célja a közhatalmi döntés befolyásolása. Ennek eszköze a lobbista rendelkezésére álló információk szelektált közvetítése. Végül, de nem utolsó sorban, a lobbitevékenység mindig a jogszabályok és a lobbitevékenységre irányuló etikai normák keretei között marad, ennek hiányában nem beszélhetünk lobbizásról. Így tehát, összefoglalva: *a lobbitevékenység a közhatalmi döntések célvezérelt, szelektált információközvetítés által történő befolyásolása, a jogszabályok és a lobbitevékenységre irányuló etikai normák tiszteletben tartásával*.

Mi következik ebből az értelmezésből? Egyrészt az, hogy a lobbitevékenységet végző személy egyáltalán nincsen tekintettel a közjóra, hiszen a politikai közösség egésze érdekeinek képviselete nem az érdekcsoportok, hanem a kormányzati és parlamenti politikusok felelőssége.[6] Így a közhatalmi döntésekbe becsatornázódó érdektörekvésektől nem várhatjuk, hogy a politikai közösség egészének nehezen meghatározható közös érdekét kövessék – éppen ellenkezőleg: az érdekcsoportok *kizárólagosan* önérdekkövető magatartása a politikai rendszer működésének egyik alapja. Ezért sem lehet követelmény a lobbitevékenységet végző személlyel szemben, hogy minden rendelkezésére álló szakmai vagy társadalmi információt továbbítson a döntéshozó részére. Ezzel jó esetben maguk a közhatalmi döntéshozók is tisztában vannak, hiszen - ahogyan azt az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága 1954-ben a *United States vs. Harris ügyben* megfogalmazta - „az ideális kormányzat nem kis részben függ a képviselők azon képességétől,

[4] A normaszöveg értelmében a közhatalmi döntés „az Országgyűlés, a Kormány, a helyi önkormányzat, ezek szervei, tagjai vagy tisztségviselői, továbbá az ezek irányítása, illetve felügyelete alá tartozó szervek vagy személyek jogszabályban meghatározott feladat- és hatáskörébe tartozó döntés", míg a megbízás „lobbitevékenységre vonatkozó megbízási vagy munkaszerződés megkötése." [5.§ f), h)]

[5] A szakmai és társadalmi információk és a politikai szféra elhatárolását a törvény miniszteri indoklása is említi, amikor hangsúlyozza, hogy „a lobbitevékenység a civil kontroll sajátos megnyilvánulási formája, erre figyelemmel nyilvánvalóan nem indokolt lehetővé tenni, hogy az egyik állami szerv a másiknál állami szervnél, egyik döntéshozó a másik döntéshozónál ilyen tevékenységet folytasson", ami által világosan elválasztja egymástól a szakmai és társadalmi érdekérvényesítési, illetve a politikai (érdek)képviseleti magatartásokat.
A lobbitörvény részletes indoklása szintén említi, hogy „a gyakorlati tapasztalatok szerint a lobbitevékenység valamilyen közhatalmi döntés befolyásolására irányul", ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy ebbe beletartozik, „ha a lobbitevékenység arra irányul, hogy valamilyen intézkedést megtegyen vagy ne tegyen meg a közhatalmi szerv. A rendelkezés korlátozza a lobbitevékenység tartalmát oly módon, hogy megtiltja azt a lobbitevékenységet, amely arra irányul, hogy a közhatalmi döntést hozó szerv jogszabályban meghatározott kötelezettségének ne tegyen eleget. Ebben az esetben lobbizni csak a kötelezettséget előíró jogszabály megváltoztatására lehet."

[6] Ennek kapcsán hangsúlyozza a lobbitörvény miniszteri indoklása, hogy „ki kell például zárni, hogy az országgyűlési képviselő, az európai parlamenti képviselő, az állami vezető, a helyi önkormányzat, a helyi önkormányzat képviselő-testületének vagy bizottságának tagja, a polgármester, a főpolgármester és a megyei közgyűlés elnöke lobbitevékenységet folytathasson. Nem lobbizhatnak tehát az országgyűlési képviselők sem, akik ugyan érdekeket „képviselnek" a törvényhozás munkájában, ám ez a politizálás körébe tartozik, és az egész ország érdekét kell szolgálniuk, nem pedig parciális érdekeket megjeleníteniük."

hogy fel tudják mérni, hogy pontosan kik, és milyen nyomást próbálnak rájuk gyakorolni."[7] Másrészt, az említett megközelítésre alapozva bátran érvelhetünk a lobbizás és a korrupció elhatárolása mellett, hiszen amíg a korrupció a jog megkerülésére törekszik, addig a lobbitevékenység mindig a hatályos jogszabályok és a vonatkozó etikai normák keretei között marad. Így tehát, amíg a korrupció kizárja az érdektörekvések vetélkedését, addig a lobbizás maga az érdekek versengése.

... ténylegesen létező társadalmi jelenség?

Az első kérdés tehát, amit meg kell válaszolnunk, hogy a lobbitörvény vajon ténylegesen létező társadalmi jelenségre irányul-e. Úgy vélem, ezt nehéz lenne tagadni. A lobbizás jelen van a hazai politikai, gazdasági és társadalmi élet mindennapjaiban. A közhatalmi döntéshozók és a választott képviselők munkájának szerves részét képezi az érdekcsoportokkal való kapcsolattartás,[8] míg a másik oldalon a lobbitevékenységet végző szakemberek megtalálhatók a nagyvállalatok kormányzati kapcsolatok igazgatóságain, a kommunikációs és tanácsadó cégek munkatársai körében, valamint a civil szférában is. Mindezeken túl, az elmúlt években talpon maradt néhány kifejezetten lobbitevékenységre szakosodott ügynökség, melyek sikerei azt bizonyítják, hogy a hazai üzleti szféra felismerte a formális csatornákat kiegészítő informális érdekérvényesítési eljárások fontosságát.

A lobbizás az elmúlt másfél évtizedben folyamatosan jelen volt a hazai közéleti diskurzusban is - igaz, sajnálatos módon, leggyakrabban korrupciós, privatizációs és más közéleti botrányok árnyékában.[9] Ugyanakkor a jelenség említési kontextusa figyelemre méltó változáson ment keresztül az évek során. Amíg a kilencvenes évek első felében a Kádár-rendszer nomenklatúrájának szerepe, a „hatalomátmentés" kérdésköre, a privatizáció, a demokrácia élménye, valamint az érdekcsoportok megjelenése és tevékenysége jelentették a leggyakoribb kapcsolódást, addig a lobbizás később elsősorban a politikai elit morális megítélésével, korrupciós és egyéb közéleti botrányokkal, az európai uniós csatlakozással, valamint a lobbitevékenység szabályozásának szükségességével kapcsolatban került előtérbe.

A lobbizás, mint tanulmányozásra méltó jelenség, megjelent és növekvő teret kapott a hazai felsőoktatásban is. Az immár rendszeresen meghirdetett egyetemi kurzusok, a számos diplomamunka és több elkészült vagy készülő doktori disszertáció mellett ma már több speciális képzés is hozzáférhető az érdeklődők számára. A Budapesti Corvinus Egyetem által 2001-ben megindított posztgraduális érdekérvényesítő (lobbi) szak sikerét követően a közelmúltban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Zsigmond Király Főiskola is kialakította saját felsőfokú oktatási programját, míg a Közép-Európai Egyetem üzleti iskolája idén kezdi meg OKJ-s kurzusait. Az említett képzések oktatói közül többen közreműködtek a törvény előkészítésében, amihez nyilván hozzájárult a szabályozás megszületése nyomán a lobbiképzések iránt várhatóan megnövekvő kereslet iránti várakozás.

---

[7] United States vs. Harris, Supreme Court of the United States, 1954, 347 U.S. 612, 74 S.Ct 808, 98. L.Ed. 2d 989

[8] Egy általam a magyar országgyűlési képviselők körében 2005-ben elvégzett és a közeljövőben publikálásra kerülő kérdőíves felmérés tapasztalatai szerint a válaszadó képviselők között nem volt olyan, akit még soha ne szólítottak volna meg érdekszervezetek képviselői vagy lobbisták, és csupán egyetlenegy állította közülük, hogy parlamenti munkája során még soha nem kezdeményezett kapcsolatfelvételt valamely érdekcsoporttal.

[9] A jelentősebb közfigyelmet kapott esetek sorát az egyik szocialista képviselő 1998-ban nyilvánosságra került ügye nyitotta, aki a Magyar Országos Horgászszövetségtől rendszeres juttatást kapott azért, hogy törvényhozói munkája során a hazai horgásztársadalom érdekeit figyelemmel kövesse. A későbbi botrányok sorából kiemelkedik az Orbán-kormány idején kipattant ún. Lockheed-ügy, a 2002-es választási kampány során nagy visszhangot kiváltott „Gresham-ügy", valamint később a Medgyessy Péter akkori miniszterelnök és Baráth Etele egykori államtitkár fiainak brüsszeli lobbitevékenységéhez kapcsolódó állami megbízások ügye.

Végül, de nem utolsó sorban, a lobbizás jelen van nemzetközi kapcsolatainkban is. Ennek egyik első lépését jelentette, amikor a magyar diplomácia a NATO-szerződés Egyesült Államok-beli ratifikálása kapcsán - a washingtoni cseh és lengyel külképviseletekkel összefogva - az amerikai lobbizás eszközeit is felhasználta a kedvező kongresszusi döntés előmozdítására. Ma a nemzetközi aspektus egyrészt a transz- és multinacionális vállalatok magyarországi tevékenységéhez, de még inkább az Európai Unió döntéshozatali folyamataihoz kapcsolódik. Az uniós tagság által kínált előnyök tényleges érvényesítése ugyanis megköveteli az aktív brüsszeli érdekérvényesítést, ami immár nem az állami hivatalok, hanem az egyes szakmai szövetségek, regionális képviseletek, szakszervezetek, nagyvállalatok és civil szervezetek feladata.

... valós probléma?

Egy másik alapvető kérdés, hogy a magyar lobbitörvény vajon valós probléma kezelését szolgálja-e? Meggyőződésem szerint igen, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a hazai közhatalmi döntéshozatali folyamatok egyik sarkalatos problémája az információ- és érdekközvetítési csatornák működése, a mezoszféra hiányosságai, avagy - az *Ágh Attila* és mások által gyakran használt kifejezéssel élve - a „hiányzó közép". A koncentrált pártrendszer rejtett érdekviszonyai, a szociális párbeszéd többször átalakított intézményrendszerének hiányosságai, valamint a munkavállalói érdekszervezetek, a szakmai szövetségek és a kamarák, a közérdekű nyomásgyakorló csoportok, illetve a civil szerveződések korlátozott érdekérvényesítési képessége ugyanis felértékeli a lobbitevékenység szerepét a társadalmi érdekek és a szakmai információk közhatalmi döntéshozatali folyamatokba való becsatornázása terén.

Ugyanakkor a lobbitevékenységnek - mint érdekközvetítésnek és információátadásnak - nélkülözhetetlen feltétele a felek biztonságérzete és a felek közti bizalom, aminek hiányában a kommunikációs kapcsolat létre sem jön. Ezt a biztonságérzetet és a kölcsönös bizalmat ássa alá a bizonytalan jogi környezet, aminek nyomán a megszólított döntéshozó inkább elhárítja a lobbista közeledését, nehogy korrupciós botrányba keveredjen, a potenciális megbízók az átlátható lobbitevékenység helyett a rejtett informális csatornákat igénybe vevő kijárókhoz fordulnak, és mindezek eredményeként ellehetetlenül a hivatásos lobbisták tevékenysége. Ez a megfontolás közvetett módon megjelenik a törvény preambulumában is, amely nem csupán a lobbitevékenység - azaz a megbízás alapján folytatott érdekérvényesítés - szabályainak meghatározását, a közhatalmi döntések kapcsán megjelenített érdekek nyilvánosságának biztosítását, de a döntéshozó szervek tevékenységébe vetett bizalom erősítését is jogalkotói szándékként hangsúlyozza.

... szabályozása hasznos társadalmi célt szolgál?

A szabályozási cél kapcsán azonban nem csupán a politikai elit bizalomvesztésére, illetve a mezoszféra már említett hiányosságaiból eredő érdektranszformációs deficitre kell utalnunk, de a lobbitevékenység természetére is, ami szerint a lobbitevékenység olyan információközvetítés, mely szakértelmet nyújt a döntéshozóknak, és így javítja a közhatalmi döntések minőségét, valamint elősegíti azok végrehajtását, másrészt érdektörekvéseket továbbít a közhatalmi döntéshozókhoz, amivel erősíti a demokratikus intézményrendszer működését és legitimitását.[10]

[10] E tekintetben megkülönböztetett figyelmet érdemel az ún. társadalmi vita intézménye, ami Magyarországon a jogalkotásról szóló törvény 1990. évi módosításával került megszüntetésre. A társadalmi vita a korábbi szabályozás értelmében a „lakosság széles körét érintő törvényjavaslat" előkészítéséhez kapcsolódott. A részvételre a törvény vagy más jogszabály kezdeményezője kérte fel az érintett társadalmi és érdekképviseleti szervezeteket, amelyek indokolt esetben maguk is kezdeményezhettek társadalmi vitát. A vita tárgya főszabályként maga a jogszabály tervezete volt, azonban kivételesen lehetőség nyílt arra, hogy a jogi szabályozási elveket, illetve alternatívákat vitassák meg az

Ugyanakkor, amennyiben elfogadjuk a lobbitevékenység lehetséges kedvező társadalmi hatásairól szóló érveket, akkor egyúttal hangsúlyoznunk kell, hogy ezek csak meghatározott feltételek teljesülése esetén érvényesülnek. A szóban forgó feltételeket bizonyára lehetetlen teljes körűen felsorolni, ezért hadd utaljak csupán az Európai Bizottság által 1992-ben közzétett *Nyitott és strukturált párbeszéd a Bizottság és a speciális érdekcsoportok között* című nyilatkozatban megfogalmazott négy alapelvre:
• a nyitott kapcsolat és az egyenlő bánásmód elvére, melyek mindenki számára egyenlő mértékben biztosítják az információkhoz való hozzáférés és az információk továbbításának szabadságát;
• az átláthatóság elvére, ami azonosíthatóvá teszi a döntéshozatali folyamatban megjelenő érdektörekvéseket és érdekérvényesítési eljárásokat; valamint
• a takarékosság elvére, ami egyszerre véd a döntéshozatali rendszer túlterhelése, valamint az érdekközvetítési csatornák túlszabályozása ellen.

Amennyiben ezek a feltételek nem állnak fenn, érdekmonopólium jön létre, ami a politikai döntések torzulásához vezet, azaz káros társadalmi hatásokat eredményez. Egyúttal fontos megjegyezni, hogy a tapasztalatok szerint az említett feltételek spontán módon legfeljebb egy rövid átmeneti időre teljesülnek. Tekintettel arra, hogy a lobbitevékenységet végző szervezeteket és személyeket kizárólag az önérdekük vezeti, nem várható tőlük, hogy az érdektörekvések egyensúlyát maguk biztosítsák, így ennek kikényszerítése a másik félre, a jogalkotóra hárul, aminek egyik eszköze a lobbitevékenység szabályozása.

... esetében indokolt és szükséges a törvényi szintű szabályozás?

A lobbitevékenység szabályozását illetően két modellt szokás említeni: az észak-amerikai és az európai modellt. Igaz, utóbbi esetében - az európai országok sokszínűségére figyelemmel - a valósághoz közelebb jutunk, ha csupán az európai lobbizás Mekkájának tekintett uniós érdekérvényesítésre hivatkozunk. Az általános megközelítés szerint az amerikai modell fő jellemzője az önálló és általánosan kötelező rendelkezéseket tartalmazó törvényi szabályozás, míg az uniós modell az önszabályozást, az önkéntességet, valamint magatartási (etikai) kódex megalkotását helyezi előtérbe. Ezt az utóbbi hónapok eseményei is megerősítették, hiszen az Egyesült Államokban a közelmúlt lobbibotrányaira – és különösen *Jack Abramoff* washingtoni sztárlobbista bukására – a törvény szigorításával válaszoltak, míg az Európai Unióban a *Siim Kallas* EU biztos által májusban az Európai Átláthatósági Kezdeményezésről közzétett Zöld Könyv ismételten a lobbisták önszabályozása mellett foglalt állást.

érdekeltek. Az előkészítésért felelős szerv köteles volt a sajtó útján - illetve a szervezésben közreműködő szervezetek részére közvetlenül - tájékoztatást adni az észrevételek értékeléséről, továbbá köteles volt a jogalkotó szervet tájékoztatni a társadalmi vitában megfogalmazott javaslatokról, akár figyelembe vették, akár elutasították azokat.
Ugyan az Alkotmánybíróság egy 1993-as határozatában helyeselte a társadalmi vita eltörlését - hangsúlyozva, hogy a „társadalmi vita intézménye, mind pedig a szakszervetek jogalkotási folyamatba való intézményes beillesztése a korábbi, alapvetően államigazgatási típusú jogalkotás dominanciáját volt hivatva ellensúlyozni, társadalompolitikai tényezők bekapcsolásával. A hatalmi ágak megosztására épülő államszervezetben azonban szükséges az állami és érdekképviseleti funkciók pontos elhatárolása, ezért a jogalkotás – mint közhatalmi tevékenység – nem tehető függővé a közhatalmi jogosítványokkal nem rendelkező szakszervezetek állásfoglalásaitól" [7/1993 (II.15.) AB határozat] -, ám azóta is többen rendszeresen felvetik a jogintézmény visszaállításának indokoltságát.
Más oldalról, a jogalkotó – parlamenti összetételtől és kormányzattól független – korlátozó szándékának folyamatosságáról tanúskodott, többek között, a szövetkezeti törvény 2001. évi módosítása, ami hatályon kívül helyezte a korábbi, 1992. évi I. törvény rendelkezését, mely előírta, hogy a szövetkezetek közös, országos érdekképviseleti szerve előzetesen véleményt nyilvánít az Országgyűlés és a Kormány hatáskörébe tartozó össz-szövetkezeti kérdésekben - a miniszteri indoklás szerint azért, mert „a törvény nem kíván a továbbiakban lehetőséget biztosítani arra, hogy a szövetkezeti szövetségek az Országgyűléshez benyújthassák véleményüket az őket illető jogszabálytervezetekről."

Amerikai Egyesült Államok	**Európai Unió**
törvényi szabályozás	*önszabályozás*
■ A lobbizás nyilvánosságáról szóló 1995. évi törvény	■ Zöld Könyv az Európai Átláthatósági Kezdeményezésről, 2006
• regisztrációs kötelezettség • beszámolási kötelezettség • az érintett felek azonosítása • nyilvánosság • ellenőrzés • szankciók • alkotmányos jogok érvényesülése • külföldi érdekek érvényesítésének szabályai	▪ önkéntes regisztráció ▪ beszámolási kötelezettség ▪ önszabályozó etikai (magatartási) kódex ▪ konzultációs jog ▪ ellenőrzés ▪ szankciók ▪ a tagállamok információszolgáltatási kötelezettsége az EU támogatások kedvezményezettjeiről

A lobbitevékenység szabályozásának fő modelljei

Az eltérő megközelítést három fő okra vezethető vissza. Egyrészt az uniós intézményrendszer kialakulásának körülményeire, a nemzeti intézményekkel vívott legitimációs versenyfutásra, aminek során – erős európai pártok hiányában – az uniós intézmények nem csupán szorgalmazták, de kezdeményezték és támogatták átfogó európai érdekszervezetek (eurocsoportok) létrehozását, és igyekeztek velük stratégiai együttműködést kialakítani, részben saját legitimitásuk erősítése, részben a közösségi döntések végrehajtásának előmozdítása érdekében. A további magyarázatok a közösségi intézmények tevékenységének természetében - ami felértékeli a szaktudás és a szakmai-társadalmi információk jelentőségét -, valamint az uniós intézményi apparátus méretében keresendők, hiszen a brüsszeli apparátus nem nagyobb, mint számos európai nagyváros igazgatása. Mindezek nyomán az uniós intézményrendszer nem csupán nyitottabb, de jelentősebb ráutaltabb is az európai érdekcsoportokra.

Gyakori kérdés ugyanakkor, hogy amennyiben az Európai Unió bonyolult döntéshozatali rendszere a lobbitevékenységet illetően megelégszik egy minimális szabályozással, illetve az önszabályozásra helyezi a hangsúlyt - és a legtöbb európai ország hasonló módon jár el -, akkor miért kellett Magyarországnak önálló lobbitörvényt alkotnia? Nos, egyáltalán nem kellett. A szóban forgó törvény létrejötte nem jogharmonizációs vagy nemzetközi kötelezettség, esetleg társadalmi szükségszerűség következménye, az kizárólag a magyar politikai elit szándékának és döntésének az eredménye.

A hazai politikai elit ugyanis elsősorban saját hitelvesztésének ellensúlyozását szolgáló látványos lépésnek szánta az új törvényt, míg a kezdeményezést túlnyomó részben támogató lobbiszféra egyrészt „bevett” foglalkozássá kívánta tenni a hivatásos lobbizást, másrészt abban bízik, hogy a kiszámíthatóbb jogi környezet újabb megbízásokat és üzleti hasznot eredményez, míg az egyetemi szféra a fizetős lobbiképzések megerősödését várja az új jogszabálytól. Így tehát, a törvényi szabályozás kezdeményezői és támogatói számára mindenekelőtt a lobbitevékenység jogi környezetének megszilárdulása, valamint a professzionális lobbitevékenység „bevett” hivatássá válása jelentett komoly vonzerőt.

... eddigi szabályozása

Mi jellemezte ugyanis mindeddig a lobbitevékenység jogi környezetét Magyarországon? Mindenekelőtt a szabályozás töredezettsége, a lobbisták számára speciális jogosultságokat

biztosító szabályok szinte teljes hiánya, a vonatkozó jogi normák lex imperfecta jellege, valamint a szomszédos tiltó és szankcionáló szabályok bizonytalan határvonalai.

A hatályos szabályozási környezet legfontosabb elemeit az alkotmányjog, a versenyjog és a büntetőjog területén találjuk. Az Alkotmány rögzíti a lobbitevékenységhez kapcsolódó alapjogokat - így a véleménynyilvánítás szabadságát, a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez való jogot, valamint a petíciós jogot -; megteremti az érdekvédelmi célú egyesülések, valamint a szakszervezetek és más érdekképviseletek működésének alapjait; illetve kimondja, hogy „feladatának ellátása során a Kormány együttműködik az érintett társadalmi szervezetekkel."[11]

A közhatalmi döntéshozatali folyamatokat befolyásolni kívánók számára a leggyakoribb hivatkozási alapot a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény jelenti, ami kimondja, hogy „a Kormány elé terjesztendő jogszabálytervezetről véleményt nyilvánítanak az érdekelt társadalmi szervezetek és érdekképviseleti szervek."[12] Ennek a kötelezettségnek az értelmezése és a gyakorlati

[11] 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya, 36.§; lásd még:
„4.§ A szakszervezetek és más érdekképviseletek védik és képviselik a munkavállalók, a szövetkezeti tagok és a vállalkozók érdekeit."
„61. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra, továbbá arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze."
„64. § A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van arra, hogy egyedül vagy másokkal együttesen írásban kérelmet vagy panaszt terjesszen az illetékes állami szerv elé."
„70/C. § (1) Mindenkinek joga van ahhoz, hogy gazdasági és társadalmi érdekeinek védelme céljából másokkal együtt szervezetet alakítson vagy ahhoz csatlakozzon."

[12] 1987. évi XI. törvény a jogalkotásról, 27.§; lásd még:
„18. § (1) A jogszabály megalkotása előtt - a tudomány eredményeire támaszkodva - elemezni kell a szabályozni kívánt társadalmi-gazdasági viszonyokat, az állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az érdekösszeütközések feloldásának a lehetőségét, meg kell vizsgálni a szabályozás várható hatását és a végrehajtás feltételeit. Erről a jogalkotót tájékoztatni kell."
„19. § Az állampolgárok - közvetlenül, illetőleg képviseleti szerveik útján - közreműködnek az életviszonyaikat érintő jogszabályok előkészítésében és megalkotásában."
„20. § A jogalkalmazó szerveket, a társadalmi szervezeteket és az érdekképviseleti szerveket be kell vonni az olyan jogszabályok tervezetének elkészítésébe, amelyek az általuk képviselt és védett érdekeket, illetőleg társadalmi viszonyokat érintik."
„27. § A Kormány elé terjesztendő jogszabálytervezetről véleményt nyilvánítanak…
c) az érdekelt társadalmi szervezetek és érdekképviseleti szervek."
„29. § A miniszteri rendelet tervezetét meg kell küldeni véleményezésre más, a szabályozásban érdekelt miniszternek, társadalmi szervezetnek és érdekképviseleti szervnek."
Ugyanakkor itt érdemes megemlíteni, hogy a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény továbbra is tartalmazza, hogy
„19/A. § (1) A 19. § (1) bekezdésében meghatározott szerv feladat- és hatáskörébe tartozó döntés meghozatalára irányuló eljárás során készített vagy rögzített, a döntés megalapozását szolgáló adat a keletkezésétől számított tíz évig nem nyilvános. Ezen adatok megismerését - a 19. § (1) bekezdésében foglaltakat mérlegelve - az azt kezelő szerv vezetője engedélyezheti.
(2) A döntés megalapozását szolgáló adat megismerésére irányuló igény - az (1) bekezdésben meghatározott időtartamon belül - a döntés meghozatalát követően akkor utasítható el, ha az adat megismerése a szerv törvényes működési rendjét vagy feladat- és hatáskörének illetéktelen külső befolyástól mentes ellátását, így különösen az adatot keletkeztető álláspontjának a döntések előkészítése során történő szabad kifejtését veszélyeztetné. **"**
Jogászi körökben többen vitatják ezen rendelkezések indokoltságát. Ennek kapcsán írja Jóri András tanulmányában: „Sajátos a véleményezések során ezen tervezetek bizalmasságának jogi megítélése is: sok esetben a tervezeten feltüntetik annak "döntés-előkészítő adat" voltát, utalva az adatvédelmi törvény ilyen esetben nyilvánosságot korlátozó rendelkezésére. A probléma abból adódik, hogy a vonatkozó szabály csak lehetőséget ad a közfeladatot ellátó szerveknek arra, hogy az ilyen adatok nyilvánosságát korlátozzák, ám amennyiben azok nyilvánosságra kerülnek, nem tiltja terjesztésüket, illetve nem állapít meg szankciót. Egyébként is felmerül a kérdés: helyes-e korlátozni a jogszabálytervezetek nyilvánosságát, nem ellentétes-e ez a társadalmi szervezetek, érdekképviseletek bevonásának céljával, amely nem más, mint az érdekek feltárása, ütköztetése. Álláspontunk szerint e tervezetek esetében egyáltalán

érvényesülése azonban oly mértékben bizonytalannak, illetve esetlegesnek bizonyult, hogy a közigazgatás és a társadalmi és érdekképviseleti szervezetek közti konzultáció mind a mai napig alapvető hiányosságokat mutat. Ráadásul az Alkotmánybíróság több határozatában is megerősítette, hogy „önmagában véve az az eljárási mulasztás, hogy a jogszabály-előkészítés során az érintett szervektől nem kértek véleményt, a meghozott jogszabályt nem teszi alkotmányellenessé",[13] hiszen „a közhatalmi jogosítványokkal nem rendelkező társadalmi, érdek-képviseleti szervek véleményének beszerzése a jogszabály közjogi érvényességének nem feltétele."[14]

A Magyar Országgyűlés Házszabálya értelmében „az Országgyűlés főtitkára jegyzéket vezet azokról a bejegyzett országos érdekképviseleti és társadalmi szervezetekről, amelyek kérik jegyzékbe vételüket", és „az Országgyűlés elnöke a jegyzékbe vett érdekképviseleti és társadalmi szervezetek listáját évente a hivatalos lapban közzéteszi."[15] Ez a rendelkezés azonban egyrészt két fontos érdekérvényesítési magatartást - a nagyvállalati kormányzati kapcsolatok tevékenységet, valamint a lobbitevékenységet - teljesen figyelmen kívül hagy, másrészt a nyilvántartásba vett szervezeteknek semmiféle, a gyakorlatban érvényesíthető különleges jogosultságot nem biztosít.

Az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló törvény tartalmazza a képviselők által elfogadható ajándékok értékére vonatkozó alapvető rendelkezést, amely kimondja, hogy „az országgyűlési képviselő képviselői megbízatásával összefüggésben egy-egy alkalommal nem fogadhat el olyan ajándékot vagy más ingyenes juttatást, amely a mindenkori képviselői alapdíj kéthavi összegét meghaladja. Az ez összegnél alacsonyabb értékű ajándékokról és ingyenes juttatásokról a képviselő - az e törvény melléklete szerinti vagyon-, jövedelem- és gazdasági érdekeltségi nyilatkozatának részeként - kimutatást köteles vezetni."[16]

A versenyjog terén a lobbitevékenységgel elsősorban a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló törvény egyes rendelkezései, így mindenekelőtt annak általános szabályai hozatók kapcsolatba.[17] Végül, de nem utolsó sorban, a talán legérzékenyebb terület a lobbizás és a büntetőjog kapcsolata, ahol mindenekelőtt a lobbitevékenységgel szomszédos tényállások, azaz a hivatali visszaélés, a vesztegetés, valamint a befolyással üzérkedés bűncselekmények érdemelnek figyelmet.[18]

---

nem kellene korlátozni a nyilvánosságot – a hatályos szabályozás szerint ennek értelme sincs, hiszen az érdekképviseleti szerv a neki megküldött tervezetet akár nyilvánosságra is hozhatja." (Jóri, 2003: 103-104)

[13] 30/1991 (VI.5.) AB határozat; Az Alkotmánybíróság egy későbbi határozatában szintén kifejtette, hogy „ez a kötelességszegés önmagában nem elégséges ok a kiadott jogszabályok alkotmányellenességének megállapítására. A jogszabályok előkészítésére vonatkozó törvényi előírások megsértése csupán a jogalkotó államigazgatási, esetleg politikai felelősségét alapozhatja meg. A jogalkotási törvény rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyása csak abban az esetben eredményezheti a jogszabály alkotmányellenességének megállapítását, ha az adott jogszabály egyben az Alkotmány valamely rendelkezésébe is ütközik." [14/1992. (III.3.) AB határozat]

[14] 39/1999 (XII. 21.) AB határozat; lásd még: 32/1991 (VI.6.) AB határozat, 34/1991 (VI.15.) AB határozat, 14/1992 (III.3.) AB határozat, 7/1993. (II.15.) AB határozat, 54/1996 (XI.30.) AB határozat, 50/1998 (XI.27) AB határozat, 30/2000. (X.11.) AB határozat

[15] 46/1994. (IX.30.) OGY határozat a Magyar Köztársaság Országgyűlésének Házszabályáról, 141.§ (1), (3)

[16] 1990. LV. törvény az országgyűlési képviselők jogállásáról, 16.§ (1)

[17] 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról:
„2. § Tilos gazdasági tevékenységet tisztességtelenül - különösen a versenytársak, a fogyasztók törvényes érdekeit sértő vagy veszélyeztető módon vagy az üzleti tisztesség követelményeibe ütközően - folytatni."
„3. § Tilos valótlan tény állításával vagy híresztelésével, valamint valós tény hamis színben való feltüntetésével, úgyszintén egyéb magatartással a versenytárs jó hírnevét vagy hitelképességét sérteni, illetőleg veszélyeztetni."
„7. § Tilos a versenyeztetés - így különösen a versenytárgyalás, a pályáztatás -, az árverés, a tőzsdei ügylet tisztaságát bármilyen módon megsérteni."

[18] 1978. IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről:

... szabályozásának előzményei

Mindezek alapján kétségtelenül indokoltnak minősíthetők azok a vélemények, amelyek a lobbitevékenység szabályozási környezetének rendezését sürgették. Az első javaslatok – az érintett politikusok visszaemlékezései szerint - már a rendszerváltást követő években megfogalmazódtak. Komolyabb munkálatokra azonban csupán 1996-tól került sor, amikor egy kormánypárti (MSZP-SZDSZ) munkacsoport *Csiha Judit* és *Kóródi Mária* vezetésével két éven át dolgozott egy törvénytervezet előkészítésén, amiből azonban törvényjavaslat nem született.

1990-es évek első fele – a lobbitörvény megalkotására irányuló első javaslatok
1996-1998 – egy kormánypárti (MSZP-SZDSZ) munkacsoport Csiha Judit és Kóródi Mária vezetésével törvényelőkészítő munkálatokat folytat
2001. február 20. – az Orbán-kormány elfogadja a korrupcióellenes intézkedési csomagot, ami feladatként jelöli meg egy lobbitörvény megalkotását
2001. március 23. - konferencia *Lobbizás és lobbi-szabályozás Magyarországon* címmel a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemen a parlamenti pártok képviselőinek részvételével
2001. október 6. – a Kormány beterjeszti az Országgyűlés elé a jogalkotás során történő érdekérvényesítésről szóló törvénytervezetet, melyet a Parlament tárgysorozatba vesz (T/5213), de napirendre nem tűz
2002 – a Medgyessy-kormány kinyilvánítja szándékát a lobbitörvény megalkotására
2002. október 24. – nemzetközi konferencia *A lobbizás szabályozása Közép- és Kelet-Európában* címmel a Charities Aid Foundation és a Transparency International Magyar Tagozata szervezésében
2002. december 16. – a *Lobbikézikönyv*, az első, a lobbizás jelenségével foglalkozó magyar nyelvű kézikönyv nyilvános bemutatója
2003 – az Igazságügyi Minisztérium elkészíti az új jogalkotási törvény koncepcióját, majd tervezetét, amit júliusban beterjeszt az Országgyűlés elé
2005 első fele – a Gyurcsány-kormány több fordulóban tárgyalja a lobbizás szabályozásáról szóló előterjesztéseket
2005. október 7. – a Kormány beterjeszti az Országgyűlés elé a lobbitevékenységről szóló törvénytervezetet
2005. október-2006. február – az Országgyűlés tárgyalja a lobbitevékenységről szóló T/17795 számú törvényjavaslatot
2006. február 13. – a Magyar Országgyűlés 179 igen, 160 nem szavazattal, 2 tartózkodás mellett elfogadja a lobbitevékenységről szóló törvényjavaslatot, de 182 igen, 157 nem szavazattal elveti annak kétharmados rendelkezéseit
2006. március 1. – kihirdetésre kerül a lobbitevékenységről szóló 2006. évi XLIX. törvény
2006. szeptember 1. – hatályba lép a lobbitevékenységről szóló 2006. évi XLIX. törvény

A lobbitevékenységről szóló 2006. évi XLIX. törvény megszületésének előzményei

A következő parlamenti, illetve kormányzati ciklusban megerősítést nyert a lobbitörvény megalkotására irányuló politikai szándék, aminek nyomán 2001-ben a Kormány az ún. korrupcióellenes intézkedési csomagban feladatként jelölte meg a lobbitörvény kidolgozását.[19] Ez ugyan ismét felvetette a jogszabály létrejöttének reális lehetőségét, azonban egyúttal minden korábbinál szorosabb fogalmi kapcsolatot teremtett a lobbizás és a korrupció között. Mindezeket követően 2001. őszén került a Parlament elé a jogalkotás során történő érdekérvényesítésről szóló törvényjavaslat, amit az Országgyűlés tárgysorozatba vett, azonban napirendre nem tűzött.

„225. § Az a hivatalos személy, aki azért, hogy jogtalan hátrányt okozzon vagy jogtalan előnyt szerezzen, hivatali kötelességét megszegi, hatáskörét túllépi, vagy hivatali helyzetével egyébként visszaél, bűntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő."

„250. § (1) Az a hivatalos személy, aki a működésével kapcsolatban jogtalan előnyt kér, avagy a jogtalan előnyt vagy ennek ígéretét elfogadja, illetőleg a jogtalan előny kérőjével vagy elfogadójával egyetért, bűntettet követ el, és egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő."

„256. § (1) Aki arra hivatkozással, hogy hivatalos személyt befolyásol, a maga vagy más részére jogtalan előnyt kér vagy elfogad, bűntettet követ el, és egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő."

[19] A korrupcióellenes intézkedési csomag részletesebb ismertetését lásd: Hende, 2001.

2002-ben az új Kormány igazságügyi minisztere, Bárándy Péter megerősítette, hogy továbbra is támogatottságot élvez a lobbitörvény megalkotása, azonban a korábbiaktól eltérő koncepcióval és tartalommal.[20] Az ismét hosszúra nyúlt előkészítő munkálatokat követően a törvénytervezet Országgyűlés elé terjesztésére – immár egy új Kormány és egy új igazságügyi miniszter, Petrétei József, gondozásában - 2005. októberében került sor.[21] A törvényjavaslat eleinte ugyan számottevő érdeklődést váltott ki a parlamenti képviselők körében, ám a kezdeti lelkesedés később – annak felismerésével, hogy az új jogszabály kötelezettségeket teremt az Országgyűlés tagjai számára, ugyanakkor a reméltnél kisebb médiaérdeklődést vált ki – érzékelhetően mérséklődött. Így a Parlament végül csupán az utolsó üléseinek egyikén, 2006. február 13-án fogadta el az új jogszabályt – a kétharmados rendelkezések elvetésével.[22]

... törvényi szabályozása alkalmas-e a kitűzött szabályozási cél megvalósítására?

Ezzel elérkeztünk utolsó kérdésünkhöz, amelyre a törvényjavaslat parlamenti tárgyalása során elhangzott érvek, illetve a szeptember elsején hatályba lépő normaszöveg áttekintése alapján kaphatunk választ: vajon megvalósítható-e a törvény által a kitűzött szabályozási cél? A jogszabályi szöveg szerint „e törvény célja, hogy biztosítsa a lobbitevékenység nyilvánosságát, meghatározza a döntéshozó személyek és a lobbisták kapcsolattartásának szabályait és megállapítsa e tevékenység alapvető előírásait" [1.§ (2)], amihez a preambulum hozzáteszi a döntéshozó szervek tevékenységébe vetett bizalom erősítésére irányuló jogalkotói szándékot is. A törvényhez kapcsolódó egyéb lehetséges előnyökről pedig a korábbiakban már részletesen szóltam, így ezeket szükségtelen még egyszer megismételni.

Mindezek részletekbe menő kifejtését mellőzve – a terjedelmi korlátokra figyelemmel - csupán a törvény, illetve a parlamenti vita legfontosabb vonásaira térek ki külön. Mindenekelőtt megállapítható, hogy a hazai lobbitörvény szabályozási elemei igazodnak a világszerte ismert megoldásokhoz, és – bár az amerikai hatás kétségtelenül erősebb – egyesíti az ismert modellek legfontosabb jegyeit: egyrészt amerikai mintára általános regisztrációs kötelezettséget tartalmaz,[23] másrészt az európai mintát követve viszonylag jelentős figyelmet fordít magatartási minimumszabályok megfogalmazására.[24] Ehhez a kettőssséghez igazodnak egyébként a törvényben

[20] Lásd: Stépán Balázs: Lobbitörvény nincs, de lesz. In: Üzleti7. 2002. június 24. p.1,4.

[21] A közigazgatási államtitkári értekezlet, majd a kormányülés első ízben 2005. áprilisában tárgyalta az átalakított lobbitörvény tervezetet. Az államigazgatási egyeztetés, valamint a kormányülések során lefolytatott vita érdemi jellegét jelzi, hogy az előterjesztés az ezt követő hónapokban négy különböző címmel is szerepelt a napirenden: „Az üzletszerű érdekérvényesítésről"; „A hivatásszerű érdekérvényesítésről"; „A megbízás alapján folytatott érdekérvényesítésről"; „A lobbitevékenységről".

[22] A törvényjavaslat kétharmados többséget igénylő 34.§-a az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló 1990. évi LV. törvényt egészítette volna ki az alábbi új bekezdéssel: „19/A. § Az országgyűlési képviselő köteles az országgyűlési felszólalása előtt közölni, amennyiben a felszólalásának tárgya vagy a vita, melynek során fel kíván szólalni, közvetlenül érinti a vagyonnyilatkozatában, illetve a vele közös háztartásban élő házas- vagy élettársának, valamint gyermekének a melléklet szerinti nyilatkozatában foglalt vagyoni, jövedelemi vagy gazdasági érdekeit."
Ezt a javaslatot a képviselők 182 igen szavazattal, 157 ellenében elvetették.

[23] A törvény két nyilvántartás vezetését írja elő. Külön nyilvántartásban szerepelnek a lobbisták - vagyis azok a természetes személyek, akik cselekvőképesek, büntetlen előéletűek, egyetemi végzettséggel rendelkeznek, és nem állnak a nyilvántartásból való törlés hatálya alatt –, míg a második nyilvántartás a lobbitevékenységgel foglalkozó jogi személyeket, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezeteket, vagyis a lobbiszervezeteket tartalmazza majd.

[24] A magatartási szabályokra vonatkozóan lásd: 21-29.§ ("A lobbitevékenység alapvető szabályai"). Az észak-amerikai és az uniós modell együttes hatását tükrözi a törvény miniszteri indoklása is, mely több alkalommal egyszerre hivatkozik az amerikai és a brüsszeli megoldásokra, így például a regisztrációs kötelezettség kapcsán hangsúlyozza, hogy a törvény "az Amerikai Egyesült Államok, valamint Kanada lobbitörvényéhez és az Európai Parlament Házszabályának érdekérvényesítőkre vonatkozó rendelkezéseihez hasonló regisztrációs rendszer alkalmazását írja elő annak érdekében, hogy nyilvánosságra kerüljenek az egy-egy közhatalmi döntés mögött álló érdekek, ezért

meghatározott szankciók is, hiszen a jogszabály egyszerre tartalmazza a regisztrált lobbisták és lobbiszervezetek nyilvántartásból való törlését, valamint a regisztráció nélkül végzett lobbitevékenység esetén kivetett bírságot.[25]

■ A parlamenti vita csomópontjai	■ A törvényi szabályozás csomópontjai
• a törvény célja, társadalmi hatásai • „a pénz hatalma" • a lobbitevékenység meghatározása • a törvény személyi hatályának szűkítése (társadalmi szervezetek) • a törvény tárgyi hatályának kiterjesztése (jogalkalmazás) • regisztráció, nyilvántartás, ~t vezető szerv • megkívánt végzettség • lobbiigazolvány, „kontárlobbisták" • a lobbista jogosultságai, konzultációs jog • magatartási szabályok, a lobbitevékenység eszközei • tájékoztatásadási kötelezettség • országgyűlési képviselőkre vonatkozó szabályok (felszólalás, összeférhetetlenség) • összeférhetetlenség • nyilvánosság, demokrácia • ellenőrzés, szankciók • lobbizás és korrupció • hatálybalépés, végrehajtási rendeletek • kétharmados szabályok (ogy képviselők jogállása, jogalkotási törvény, négypárti egyeztetés hiánya)	• a törvény célja hogy meghatározza a lobbitevékenység szabályait, biztosítsa a közhatalmi döntések kapcsán megjelenített érdekek nyilvánosságát, ezzel erősítve a döntéshozó szervek tevékenységébe vetett bizalmat • a szabályozás tárgya a közhatalmi döntések tartalmának befolyásolására irányuló megbízás alapján, ellenérték fejében folytatott tevékenység • a petíciós jog elismerése • alapelvek • értelmező rendelkezések • kötelező regisztráció • összeférhetetlenség • nyilvántartás • lobbiigazolvány • magatartási szabályok • konzultációs jog és egyéb jogosultságok • tájékoztatásadási kötelezettség (lobbisták, tisztviselők) és egyéb kötelezettségek • nyilvánosság • ellenőrzés • szankciók (törlés, bírság) • ügyvédekről szóló törvény módosítása

A lobbitörvény parlamenti vitájának és szabályozásának csomópontjai

A törvény szerencsés újdonsága a korábbi tervezetekkel szemben, hogy a jogalkotó végül bővebb tárgyi hatály és szűkebb személyi hatály mellett döntött. Ezzel tágította a korábban csupán a jogalkotás során történő érdekérvényesítésre összpontosító tevékenységi kört, és kiterjesztette azt a végrehajtó szervek döntéshozatali eljárásaira, valamint tisztább viszonyokat teremtett a lobbitevékenység, illetve az érdekszervezetek, nyomásgyakorló csoportok és a civil szervezetek által alkalmazott egyéb érdekérvényesítési eljárások elhatárolásával. [26] Ez az elhatárolás különös

lobbitevékenységet csak az a természetes vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet folytathat, aki vagy amely szerepel a nyilvántartásban."

[25] „16.§ (2) A nyilvántartást vezető szerv határozatot hoz a lobbista nyilvántartásból való törléséről, és a 17. §-ban meghatározott időre eltiltja a lobbitevékenység végzésétől, ha megállapítja, hogy a lobbista a tevékenysége során az e törvényben foglalt rendelkezéseket megsértette."

„33. § (1) Amennyiben valamely természetes vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet nyilvántartásba vétel nélkül végez lobbitevékenységet, a nyilvántartást vezető szerv - határozattal - tízmillió forintig terjedő bírságot szabhat ki. A bírság többszörös jogsértés esetén halmozottan is kiszabható."

[26] A 2001. évi törvényjavaslat szerint a „jogalkotásban történő érdekérvényesítés: valamely társadalmi vagy gazdasági érdekcsoport nevében és eszközökkel folytatott tevékenység, amely az e törvényben meghatározott eszközökkel, az érdekérvényesítéssel érintett szerv által alkotott jogszabályok tartalmának befolyásolására irányul", míg „érdekérvényesítő: az érdekérvényesítés végzésével megbízott személy", illetve „érdekérvényesítő szervezet: az e törvény szerint nyilvántartásba vett, érdekérvényesítést folytató társadalmi szervezet, érdekképviseleti szerv,

hangsúlyt kapott a törvényjavaslat parlamenti vitájában, és lehetővé tette az ellenzéki pártok számára, hogy a civil társadalom védelmezőinek szerepében lépjenek fel.[27]

---

köztestület vagy gazdálkodó szervezet." [T/5213 számú törvényjavaslat, 2001. 1.§ a), c), b)] Ezzel szemben a 2006. évi XLIX. törvény értelmében „lobbitevékenység: közhatalmi döntés befolyásolását vagy érdekérvényesítést célzó minden olyan tevékenység vagy magatartás, melyet megbízás alapján, üzletszerűen folytatnak", míg „lobbista: az a természetes személy, akit e törvény előírásai szerinti nyilvántartásba felvesznek, és lobbitevékenységet folytat", illetve "lobbiszervezet: az a jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet, amelyet e törvény előírásai szerinti nyilvántartásba felvesznek, és lobbitevékenységet folytat". [5.§ c), a), b)]
A hatályba lépő törvényi szabályozás azonban kimondja, hogy
„1.§ (3) E törvény rendelkezései nem vonatkoznak azokra:
a) a gazdasági, társadalmi érdekek védelmére létrehozott szervezetekre, melyek tagságuk érdekeit képviselik a közhatalmi döntéseket hozó szerveknél,
b) az érdekegyeztetési mechanizmusokra, amelyekre az egyeztetés, a véleménykérés, a tájékoztatás, a konzultáció vagy a közhatalmi döntés befolyásolására vonatkozó egyéb tevékenység lehetőségét a közhatalmi döntést hozó szerv vagy jogszabály teremtette meg a gazdasági, társadalmi vagy egyéb érdekek megismerése céljából", illetve
„4.§ Ez a törvény nem érinti más jogszabályoknak az érdekérvényesítésre, illetve érdekképviseletre vonatkozó szabályait."
A részletes indoklás szintén kiemeli, hogy a törvény „a tárgyi hatály meghatározásához kapcsolódóan elkülöníti a lobbitevékenység folytatását a gazdasági, társadalmi érdekek védelmére létrehozott szervezetek (pl. munkavállalói, munkaadói érdekképviseletek, köztestületek) tevékenységétől, melyek tagságuk érdekeit képviselik a közhatalmi döntéseket hozó szerveknél, és nem vonatkoznak azokra az érdekegyeztetési mechanizmusokra sem, melyeket a közhatalmi döntéseket hozó szervek hoztak létre a gazdasági, társadalmi érdekek megismerése céljából (pl. az Országos Érdekegyeztető Tanács tevékenysége). Ezeknek a szervezeteknek a jogait, a velük történő egyeztetés szabályait többnyire jogszabályban vagy az állami irányítás egyéb jogi eszközében rögzítik. Természetesen abban az esetben nem kell alkalmazni a lobbitevékenységre vonatkozó előírásokat, ha az egyeztetés, véleménykérés, tájékoztatás, konzultáció vagy a közhatalmi döntés befolyásolására vonatkozó egyéb tevékenység lehetőségét a közhatalmi döntést hozó szerv vagy jogszabály teremtette meg a gazdasági, társadalmi vagy egyéb érdekek megismerése céljából."

[27] Répássy Róbert, a Fidesz vezérszónoka az általános vitában külön kitért egy az Országgyűlés tagjaihoz intézett nyílt levélre: „Egy minden országgyűlési képviselőhöz eljuttatott levelet szeretnék röviden ismertetni: nyílt levél a Magyar Köztársaság kormányához, mely szerint nem támogatják az alábbi aláíró civil szervezetek ezt a törvényjavaslatot. Ha megengedik, csak azért, mert nem lényegtelen, felsorolom, hogy kik írták alá: Asztmás és Allergiás Betegek Országos Szövetsége, Civil Rádiózásért Alapítvány, Civil Társadalom Fejlődéséért Alapítvány, Dél-zalai Civil Fórum Egyesület, Értelmi Sérültek és Családjaik Jogvédő Egyesülete, Fehér Kereszt Gyermekvédő Alapítvány, Feledékeny Emberek Hozzátartozóinak Társasága, Igazságosság és Esélyegyenlőség a Nemek között Egyesület, Lakóközösségi Szervezetek Szövetsége, Magyar Helsinki Bizottság - az emberi jogokkal foglalkozó Magyar Helsinki Bizottság -, Magyar Újságírók Országos Szövetsége - a MÚOSZ is aláírta -, Magyarországi Camphill Egyesület, Nimfea Természetvédelmi Egyesület, Nonprofit Információs és Oktató Központ Alapítvány, Nők a Környezetért és Egészségért mozgalom, Nőtárs Alapítvány, Ökotárs Alapítvány, Parlagfűmentes Magyarországért Egyesület, Társaság a Szabadságjogokért, Tiszta Élelmiszerért Mozgalom, Zöld Fiatalok, Zöld Nők Csoport. 22 szervezet írta alá, és még számos társadalmi szervezet tiltakozik ez ellen a javaslat ellen. Hogy mennyiben jogos vagy sem az ő kifogásuk, azt nem tudom, de valószínűleg igazuk lehet abban, hogy ez a törvényjavaslat az üzletszerűen végzett érdekérvényesítést előnyben részesíti, az üzletszerűen érdekkijárással foglalkozó lobbiszervezeteknek többletjogokat ad a civil szervezetekhez képest. A javaslat kimondja, hogy ez a törvény nem érinti az érdek-képviseleti szerveknek és más érdekérvényesítő szervezeteknek a jogait. Ez igaz, de a lobbiszervezeteknek többletjogokat ad. Igaz, hogy ezáltal nem vesznek el jogokat a civil szervezetektől, viszont a pénzért lobbizókat előnyben részesíti. … Tehát összefoglalva, a civil szervezetek szerintem joggal tiltakoznak ez ellen a törvény ellen. Szögezzük le, hogy ha már a lobbitevékenységről van szó, akkor a civil szervezeteknek és más érdek-képviseleti szervezeteknek a véleményét azért érdemes figyelembe venni, mert a lobbizás is ugyanilyen tevékenység. Az a különbség a kettő között, hogy az egyik szervezet önként, a saját akaratából, a saját tagjainak érdekében teszi ezt, a másik szervezet, a lobbiszervezet pedig pénzért teszi ezt, üzletszerűen. Ha ilyen különbségtétel van, akkor valóban igaza van Salamon Lászlónak, hogy ez a törvényjavaslat a pénz hatalmáról szól, arról szól, hogy akinek pénze van, az több információt fog tudni eljuttatni a döntéshozókhoz, akinek meg nincs pénze, az sokkal kevesebb eszközzel rendelkezik. Tisztelt miniszter úr, nyilván önnek ellentétes véleménye van, hiszen kifejtette az expozéban, de azért ezt a javaslatot széles körben ismerik, és a civil szervezetek így ítélik meg ezt a javaslatot."
Dávid Ibolya, az MDF vezérszónoka felszólalásban szintén érintette a társadalmi szervezetek problémáját: „A mostani törvényjavaslatnak éppen ez a legsúlyosabb hiányossága, amire egyébként még szeretnék visszatérni, hiszen teljességgel kizárja a civileket ebből a körből, így pont azokról feledkezik meg, akik számára a lobbizás a leginkább

A törvény legfontosabb politikai célja kétségtelenül a politikai osztály bizalomvesztésének ellensúlyozása, ugyanakkor – a korábbi tervezetekkel szemben – erre nem köldöknéző módon törekszik, azaz a lobbista kötelezettségei mellett figyelmet fordít azokra a többlet jogosultságokra is, melyek érvényesítése bizonyára elősegíti majd a jogszabály érvényesülését.[28] A lobbikapcsolatban megjelenő felek közti egyensúly fontosságát kiemeli a törvény miniszteri indoklása is, amikor hangsúlyozza, hogy „áttekintve a nemzetközi gyakorlatot megállapítható, hogy egy igazán hatékony szabályozáshoz nem elegendő csak a lobbistákra kötelezettségeket megállapítani, a célszemélyekre, a döntéshozókra is ki kell terjedniük a szabályoknak. Az átlátható, nyitott jogalkotás megvalósítását egy olyan jogszabály megteremtése, mely kizárólag a lobbistákra vonatkozóan határoz meg előírásokat, nyilvánvalóan nem biztosítja." Ehhez a részletes indoklás hozzáteszi, hogy „az eszközrendszer szabályozása kapcsán fontos szempont, hogy a Javaslat egyenlő esélyeket biztosít valamennyi lobbista számára, ugyanakkor megteremti azokat a garanciákat is, amelyek a befolyásolni kívánt szervezetek, vagyis a „célszervezetek" fogadókészségét is garantálják. Ha ugyanis nincs valódi esély a párbeszéd kialakulására, a lobbistáknak nem lesz érdekük, hogy nyíltan felvállalják az általuk képviselt célkitűzéseket."

Az említett szándékot tükrözi a törvényben annak kimondása is, hogy „a lobbista – az adott szervnél folytatott lobbitevékenység során vagy annak körén kívül – nem adhat, nem ajánlhat fel és nem közvetíthet a közhatalmi döntést hozó szerv vagy annak tagja, munkatársa részére semmilyen előnyt", igaz nem minősül ilyen előnynek „a lobbista által a közhatalmi döntést hozó szerv számára egy megbízáshoz kapcsolódóan egy alkalommal nyújtott, a kötelező legkisebb munkabér egytizedét meg nem haladó összegű, a személyi jövedelemadóról szóló törvényben meghatározott reprezentáció." [24.§ (1),(2)] Hasonló céllal tartalmazza a törvény azt a rendelkezést, miszerint „a lobbitevékenység céljával összefüggő tárgykörben a lobbista szakmai tanácskozáson való részvételre hívhatja meg a közhatalmi döntést hozó szerv tagját, képviselőjét.

---

hasznos és leginkább fontos. Olyan ez, mintha egy ruhát készítenénk, amelyiknek bevarrjuk az ujját. … Kifogásoljuk azt, hogy ez a tervezet nem foglalkozik a társadalmi, érdek-képviseleti és civil szervezetek ilyen irányú érdekérvényesítő tevékenységével, kifogásoljuk azt, hogy kizárólag üzletszerű lobbitevékenységre terjed ki az előterjesztés, kifogásoljuk, hogy a civil szféra kimarad, kifogásoljuk azt, hogy a köztestületek is kimaradnak, és nem sorolom föl annak a 22 szervezetnek a nevét, amelyek érveikkel alátámasztott tiltakozásukat már elküldték, és több száz civil szervezet, aki nem ért egyet ezzel az előterjesztéssel."
(Az általános vita keretében elhangzott vezérszónoki felszólalások a Magyar Országgyűlés 2005. november 16-iki ülésnapján)

[28] „25. § (1) A lobbista kezdeményezheti a közhatalmi döntést meghozó szervnél, hogy
a) az Országgyűlés döntésével kapcsolatos lobbitevékenység során az Országgyűlés kijelölt bizottsága előtt a bizottság által meghatározott időkeretben,
b) a Kormány, illetőleg a kormánytagok döntésével kapcsolatos lobbitevékenység során a hatáskörrel rendelkező miniszter által kijelölt vezető előtt, a vezető által meghatározott időkeretben,
c) a helyi önkormányzat döntésével kapcsolatos lobbitevékenység során az önkormányzat illetékes bizottsága előtt, ennek hiányában a képviselő-testület (a közgyűlés) ülésén a bizottság vagy a képviselő-testület (a közgyűlés) által meghatározott időkeretben
legalább egy alkalommal személyesen is kifejthesse álláspontját.
(2) Az (1) bekezdés szerinti kezdeményezés elfogadásáról az (1) bekezdés *a)-c)* pontjaiban megjelölt szerv, illetve személy dönt.
(3) Az (1) bekezdés *b)-c)* pontjai szerinti esetben lehetőség szerint biztosítani kell, hogy meghatározott időkeretben a lobbista személyesen is kifejthesse álláspontját, amennyiben a lobbista a jogszabály előkészítése során konkrét, érdemi javaslatait írásban eljuttatta a közhatalmi döntés előkészítőjéhez.
(4) A lobbista - az (1) bekezdésben foglaltakon túlmenően - az (1) bekezdés *a)* pontja szerinti esetben bármely országgyűlési képviselőnél, az (1) bekezdés *b)* pontja szerinti esetben az illetékes miniszter által kijelölt vezetőnél, az (1) bekezdés *c)* pontja szerinti esetben bármely önkormányzati képviselőnél írásban személyes megbeszélést kezdeményezhet. A kezdeményezés elfogadásáról a megkeresett személy dönt."

A tanácskozáson való részvétellel összefüggő költségeket azonban nem térítheti meg a közhatalmi döntést hozó szerv, illetőleg az annak képviseletében részt vett személy részére." [27.§]

Más oldalról azonban a törvényjavaslat parlamenti tárgyalása során több képviselő is hevesen támadta azokat a rendelkezéseket, melyek az Országgyűlés tagjai számára többlet kötelezettségeket teremtettek volna. Ezek körében különösen éles kritikát kapott az országgyűlési képviselők jogállásáról szóló törvény kétharmados többséget igénylő módosításaként végül elvetett – az Európai Parlament házszabályának mintájára javasolt, ám gyakorlati megvalósításában kétségtelenül nehézkes – szabály, miszerint „az országgyűlési képviselő köteles az országgyűlési felszólalása előtt közölni, amennyiben a felszólalásának tárgya vagy a vita, melynek során fel kíván szólalni, közvetlenül érinti a vagyonnyilatkozatában, illetve a vele közös háztartásban élő házas- vagy élettársának, valamint gyermekének a melléklet szerinti nyilatkozatában foglalt vagyoni, jövedelemi vagy gazdasági érdekeit."[29] A kétharmados rendelkezés elutasításában persze nem csupán a megszokott parlamenti vitarend megőrzésének szándéka, de a választási kampány közelsége is közrejátszott, ami mindvégig érzékelhető volt a törvényjavaslat bizottsági és plenáris tárgyalása során, és kétségtelenül a vitatott rendelkezéseket érintő kompromisszumok kialakítása ellen hatott.

A törvény további sajátossága, hogy a normaszövegben utal egyes alkotmányos alapjogokra, így – amerikai mintára – kapcsolatot teremt a lobbitevékenység és az alkotmányos jogok között, és mintegy hivatkozási alappá teszi azokat a lobbisták számára.[30] Ugyanakkor ez a hivatkozás részleges és önkényesen kiragadott marad. A törvényszöveg egyúttal tartalmazza a lobbista és a lobbitevékenység fogalmára vonatkozó értelmező rendelkezéseket, melyeken több európai szabályozási kísérlet is elbukott az elmúlt évtizedekben, és - szintén szerencsés módon - szabályozási koncepciójában a lobbistával szemben elsősorban magára a lobbitevékenységre összpontosít.

A jogszabály széles körben szabályoz - így például tartalmazza az alapvető összeférhetetlenségi szabályokat, [31] illetve a lobbitevékenység során nyújtható előnyökre vonatkozó, már említett

[29] T/17795 számú törvényjavaslat a lobbitevékenységről, 34.§

[30] „1.§ (4) E törvény nem érinti az Alkotmány 64. §-ában rögzített jogot, mely alapján mindenkinek joga van arra, hogy egyedül vagy másokkal együttesen írásban kérelmet vagy panaszt terjesszen az illetékes állami szerv elé." Lásd még: „2. § E törvény alkalmazása során biztosítani kell az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülését.
3. § A lobbistákról vezetett nyilvántartási rendszer nem akadályozhatja a közhatalmat gyakorló szervek szabad és nyílt elérhetőségét."

[31] „10. § Nem végezhet lobbitevékenységet
a) az országgyűlési képviselő, az európai parlamenti képviselő, az állami vezető, a helyi önkormányzat, a helyi önkormányzat képviselő-testületének (közgyűlésének) vagy bizottságának a tagja, továbbá a polgármester, a főpolgármester és a közgyűlés elnöke,
b) az államháztartásról szóló törvény szerinti költségvetési szerv, annak vezetője, tisztségviselője, tagja, valamint a velük közszolgálati, közalkalmazotti jogviszonyban, bírói vagy ügyészségi, illetőleg hivatásos szolgálati viszonyban, munkaviszonyban vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyban álló személy,
c) az a gazdálkodó szervezet, amelyben az állam többségi tulajdoni részesedéssel rendelkezik, e szervezet tagja, vezető tisztségviselője, valamint felügyelőbizottságának tagja, illetve a helyi önkormányzatnál az a gazdálkodó szervezet, amelyben a helyi önkormányzat többségi tulajdoni részesedéssel rendelkezik, e szervezet tagja, vezető tisztségviselője, valamint felügyelőbizottságának tagja,

előírásokat is -, más oldalról pedig meglehetősen szoros szabályokat fogalmaz meg, például a nyilvántartásba vétel feltételeit, a magatartási szabályokat, vagy éppen az érintett felek kötelezettségeit illetően. Ami pedig - a korábban említett okok miatt - az egyik legfőbb erénye lehet a szabályozásnak: a szóban forgó rendelkezések betartatását, ellenőrzését és szankcionálását állami feladattá teszi.[32]

Összegzés

Mindezek alapján megítélésem szerint a törvény végrehajtása sikeres lehet, ám elfogadásától rövidtávon alapvető változások nem várhatók. Közép- és hosszútávon azonban a politikai döntéshozatali rendszer egészére jótékony hatással lehet, amennyiben a közhatalmi döntéshozók biztonságérzetét növelve nyitottabbá teszi őket a lobbitevékenység által továbbított szakmai és társadalmi információk befogadására, felerősíti a hivatásos lobbisták szakmai önszerveződését és önszabályozását, megerősíti a szakmai képzések presztízsét és színvonalát, elősegíti a lobbitevékenység professzionalizációját, illetve lehetővé teszi a lobbizás és a korrupció elhatárolását. Mindezeken keresztül pedig a korábbiaknál jelentősen nagyobb jogi biztonságot kínáló új jogszabály pozitív hatást gyakorolhat a lobbitevékenység központi elemére, a felek közti bizalomra, amivel - talán - nyitottabbá teheti a hazai közhatalmi döntéshozatali folyamatok zárt világát.

d) a párt és annak tisztségviselője,
e) a köztestület és annak tisztségviselője,
f) a közalapítvány és kezelőszervének tisztségviselője.
11. § (1) A 10. § *a)-f)* pontjában felsorolt személy
a) nem lehet lobbi szervezet személyes közreműködő tagja, tulajdonosa,
b) nem állhat szerződéses kapcsolatban lobbiszervezettel,
c) a 24. §-ban meghatározottakon kívül nem fogadhat el lobbistától vagy lobbiszervezettől semmilyen előnyt."

[32] Időközben elkészült a lobbitörvény végrehajtási rendeletének tervezete is, ami az új törvénnyel együtt, szeptember elsején lép majd hatályba. Ennek értelmében a lobbisták és a lobbiszervezetek nyilvántartását a Központi Igazságügyi Hivatal látja el, mely hivatal kiadja a lobbiigazolványt, őrködik az összeférhetetlenségi szabályok felett, és ellenőrzi a vonatkozó rendelkezések betartását. A törvényben meghatározott, a lobbista és a közhatalmi döntéshozó szerv által készítendő negyedéves tájékoztatót szintén a Hivatalnak kell megküldeni, amely szerv "adatbeli eltérés" esetén közigazgatási hatósági eljárás keretében tisztázza annak okait.

Irodalom

Hende Csaba (2001): A kormány korrupcióellenes programja. In: Csefkó Ferenc – Horváth Csaba (szerk.): Korrupció Magyarországon. Pécs: Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület – Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. p.42-48.

Jóri András (2003): A lobbitörvény előkészítése. In: Topolánszky Ádám: Lobbizás. Érdekek az előtérben. Budapest: Bagolyvár. p.93-116.

Samu Mihály (2003): Általános jogpolitika. A jog depolitizálása. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Timoránszky Péter: A lobbyzás szabályozási kérdései. Kézirat.

Jogszabályok

1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya
1978. IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről
1987. évi XI. törvény a jogalkotásról
1990. LV. törvény az országgyűlési képviselők jogállásáról
1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról
2006. évi XLIX. törvény a lobbitevékenységről
30/1991 (VI.5.) AB határozat
32/1991 (VI.6.) AB határozat
34/1991 (VI.15.) AB határozat
14/1992 (III.3.) AB határozat
7/1993 (II.15) AB határozat
54/1996 (XI.30.) AB határozat
50/1998 (XI.27) AB határozat
39/1999 (XII.21.) AB határozat
30/2000 (X.11.) AB határozat
46/1994. (IX.30.) OGY határozat a Magyar Köztársaság Országgyűlésének Házszabályáról

T/5213 számú törvényjavaslat a jogalkotás során történő érdekérvényesítésről (1998-2002. évi parlamenti ciklus)
T/17795 számú törvényjavaslat a lobbitevékenységről (2002-2006. évi parlamenti ciklus)

Szomorjai Péter
Pénzpiacok szabályozása Magyarországon
Recenzió

(A „Pénzpiacok szabályozása Magyarországon” című könyv az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg 2006. júniusában. Szerkesztette: Dr. habil Lentner Csaba))

Már a címből kiderül, hogy a könyv egy nagyon átfogó témával foglalkozik. Nem kis feladat 326 oldalban összefoglalni a pénzügyi területekre vonatkozó előírásokat. Két fejezet foglalkozik a monetáris irányítással, és szintén kettő a hitelintézetekkel. A biztosítási piac külön részben szerepel. Kiemelt fontosságáért önálló fejezetekben kerülnek ismertetésre a tőzsdei szabályozás és az Államadósság Kezelő Központ. A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletével is külön fejezet foglalkozik, de a felügyeleti hatóság működési mechanizmusai az egyes pénzpiacok ismertetésénél is jelentős szerepet kapnak. A több társszerzővel írt könyv szakmai hátterét és gyakorlatorientált felhasználhatóságát neves közgazdászok biztosítják: Huszti Ernő professzor, Lentner Csaba intézetigazgató, Horváth Zsolt a BÉT vezérigazgatója, Forgács Péter a Magyar Államkincstár főosztályvezetője, Horváth Andrea az AEGON Biztosító Rt. vezérigazgató - helyettese, Seregdi László a PSZÁF ügyvezető igazgató-helyettese. Értékes fejezetek olvashatók Báthy Annától, Csonka Judittól, a PSZÁF fiatal jogászaitól, Csere Bálinttól az FHB osztályvezetőjétől, vagy akár Kolozsi Pál Pétertől, az Institut des Etudes Politiques de Paris fiatal kutatójától is.

Az a körülmény, hogy többen írták a könyvet, annak előnyei és nyilván hátrányai is vannak. Az előnyök között kell említeni, hogy így minden területről olyan szerző írt, aki az adott területet jól ismeri. Így vázolni tudja a meghatározó tendenciákat, rendszerezni tudja a sokféle előírást, és ki tudja válogatni ezekből a fontosakat, jelentkezzenek ezek akár a stratégiai tervezésnél, vagy a napi működésnél.

A többszerzős könyv jellegéből fakadóan az egyes fejezeteket írók viszont néha – összhatásaiban - elaprózva tudják felhívni a figyelmet a különböző területek között megfigyelhető azonosságokra, párhuzamos tendenciákra. Minden területen megfigyelhető az EU irányelvek érvényesülése, a pénzügyi konglomerátumok jelentette kihívás, a fogyasztóvédelem, és a rendszerszintű kockázat kivédésére tett lépések. A PSZÁF-ról szóló

fejezet „hivatalból” foglalkozik ezekkel a témákkal a szabályozott intézmények típusától függetlenül, de ez is önálló fejezet.

A sok szerző ellenére a különböző fejezetek hasonló felépítésűek és hasonló mélységben foglalkoznak a szakterületekkel, ami egységessé teszi a könyvet. A Nyugat-Magyarországi Egyetem Pénzügytan - Számvitel Intézetének igazgatója által szerkesztett, „összehangolt” szakkönyv tartalma így a kvalitásai alapján már az európai uniós pénzügyi térbe illeszkedik, így a magyar pénzpiaci szabályozás legkorszerűbb ismereteire helyezi a hangsúlyt.

A pénztömeg – szabályozás, a jegybanki funkciók bemutatása, a felügyeleti szabályok, a tőkepiaci, bankpiaci, biztosítási piaci szereplőkre vonatkozó előírások tételes számbavétele, a fejlődési tendenciák elemzése és az államháztartás finanszírozási feltételeinek egy könyvbe való bemutatása nyilvánvalóan tudatos szerkesztői törekvés. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a magyar pénzügyi intézményrendszer további stabilizálását, az Európai Unió követelményeihez való folyamatos közelítését csak a pénzügyi intézményrendszer valamennyi szereplőjének összehangolt tevékenységével lehet növelni.

Az egyes fejezetek az adott szektorban megfigyelhető piaci folyamatok leírásával kezdődnek. A piac és a piaci szereplők mérete és növekedése, a megvalósult fejlesztések, a szereplők közötti verseny mind befolyásolja a szabályozás szükségességét és eredményességét. Ezután jön a hatályos szabályozás bemutatása, mely a legtöbb esetben a meghatározó törvény ismertetését jelenti, egy kis szabályozás-indoklással és a korábbi gyakorlat ismertetésével. Ezt követi az EU szabályozás ismertetése, és annak átültetése a magyar jogba. A hitelintézetek esetében ez külön fejezet, amelyben az általános EU jogszabályalkotás alapjai is szerepelnek. Ez a rész segít megérteni a többi fejezet uniós jogharmonizációs részét is. Kétségkívül ez a legösszetettebb része minden piac szabályozásának. A magyar jogszabályokat egy folyamatosan változó európai joghoz kell igazítani, úgy hogy közben az eltérés megengedett mértéke is változik. A hosszú határidők és az ideiglenes mentességek miatt a jogszabályok átvételét csak folyamatában lehet áttekinteni. Ez bonyolulttá teszi a megértést, viszont nincs is nagyon rá szükség, hiszen a magyar szabályozás ismerete a legtöbb esetben elegendő a magas szintű adaptáció miatt. Az EU előírások nagyrésze jelenleg nem közvetlenül hatályos, hanem a magyar jogszabályok módosításán keresztül. Az EU szabályozás ismertetése átvezet a szabályozás várható tendenciáinak felvázolásába. Az EU joganyagok hosszú egyeztetésen mennek keresztül mielőtt elfogadásra kerülnek, és az elfogadás után sem rögtön jelenik meg a

magyar jogban. Így a jelenleg folyó egyeztetések egyben kijelölik a magyar szabályozás további várható fejlődését.

„A könyv tehát elsődlegesen pénzügyi szakemberek részére íródott – kézikönyv célzattal – így jól hasznosíthatják az egyetemeken tanuló közgazdász és jogászhallgatók is" írja Lentner Csaba, a könyv szerkesztője a bevezetőben. A szerzők ezt a szerkesztői „iránymutatást" ki is használják, hiszen a könyvet pénzügyes előképzettség nélkül elég nehéz megérteni. A pénzügyes szakkifejezések ismertetésére nem kerül sor, így valóban ezek előzetes ismerete szükséges. A jogi fogalmakat viszont megmagyarázzák, ezért különösebb jogi képzettség nélkül is olvasható a szakkönyv.

A szerzők, illetve a szerkesztő törekvése volt, hogy a könyvnek kézikönyv jellege is legyen, azaz könnyen lehessen benne megtalálni a keresett részeket. Ezt szolgálja a részletes tartalomjegyzék, és a rövid fejezetek, bár egy tárgymutató még jobban elősegítette volna ennek a célnak az elérését. Az egyes fejezetek (értelemszerűen) nem építenek egymásra, így a kikeresett rész önmagában is értelmezhető. A különböző részeknek viszont van belső struktúrájuk, így az alfejezeteket nem lehet felcserélni. Ez nem elvárás egy kézikönyvvel szemben, de a keresést nem gátolja, és könnyebben érthetővé teszi a könyvet, ha valaki egyszerre akarja elolvasni.

A szerzőknek választaniuk kellett a naprakészség és az időtállóság között. Ha a most hatályos szabályokat túl részletesen mutatják be, akkor a könyv nem lesz használható, ha megváltoznak az előírások. Azonban ha csak az alapelveket ismertetik, akkor nem kerül a könyvbe olyan információ, melyért érdemes többször is kézbe venni, esetleg a szerzőknek évente átírni. A jogszabályok már nem változnak olyan gyorsan, mint az elmúlt 15 évben. Az EU elkészítette a szabályozási kereteket és ezeknek a magyarországi alkalmazása is megvalósult. Az előírások nem lehetnek tökéletesek és a változó piachoz is hozzá kell igazítani őket, de ezek már nem változtatják meg alapjaiban a fennálló rendszert, csak finomhangolásról van szó. A szerzők úgy oldották meg a problémát, hogy a törvényi szintig írták le a szabályozást. Az ennél részletesebb előírások könnyebben változhatnak, így ez nem került be a könyvbe.

Minden fejezet az adott piac tendenciáinak ismertetésével indul. Itt is felmerül a naprakészség és az időtállóság dilemmája. Ebben az esetben ugyanúgy csak a fő trendek ismertetésére kerül sor, melyek várhatóan nem fognak a következő években megfordulni.

A könyv elsődleges célja a ma hatályos magyar pénzügyi szabályozás bemutatása, azonban megpróbál ennél tovább menni. Az előírásokat elsősorban be kell tartani, és tartatni,

de szintén fontos lehet, hogy megértsük, miért vannak ezek a szabályok. A megértést elősegíti, ha ismerjük a történetét. Egy szigorú szabályozás lehet egy korábbi csődhullám eredménye. A törvény nem logikus felépítésére magyarázatot adhat, hogy a régi törvény, bár sok helyen módosítottak rajta, még mindig őrzi a logikáját. A múlt ismerete segít megérteni a mostani szabályozást, viszont az a hátránya, hogy olyan szabályozást is ismernünk kell, amely ma már nem hatályos. Sőt, a sok változat közül eltéveszthetjük, hogy melyik is a jelenleg aktuális. A szerzők az ilyen magyarázatokat főleg az EU-szabályozás kapcsán használják, a magyar szabályozás fejlődésében csak elvétve.

A másik módszer, hogy megértsük a szabályokat, az hogy ismerjük a célt, amit a szabályozó el akar érni. A szerzők ezeket a magyarázatokat, rendszeresen hozzáfűzik az előírásokhoz, de konkrét szabályozáselméleti kérdésekkel nem foglalkoznak. Az előírások szükségességét ezen az úton könnyű megérteni, de a konkrét számokat megjegyezni lehetetlen. Például könnyű belátni, hogy a biztonságos működéshez, mint célhoz, szükség van az intézményekre vonatkozó tőke-előírásokra. A konkrét összeg viszont lobbizás és alkuk során alakul ki, tisztán az elméletből levezethető értékekhez nincsen köze.

A könyv a címe szerint a pénzügyi piacok szabályozásáról szól. A szerzők nagyrésze viszont, a hatályos szabályozást követve, főleg szervezeti kérdéseket tárgyal. Az előírások főleg az egyes piaci szereplőkre vonatkoznak, és az adott szervezet prudenciális működését írják elő. A piaci szereplők közötti kapcsolatok szabályozása csak másodlagos a jogszabályokban és így a könyvben is.

A felügyelet szükségességét kétféleképpen szokták indokolni. Az első érv a fogyasztóvédelem, azon belül is az információs aszimmetria. Egy kis megtakarítással rendelkező magánszemélytől nem várható el, hogy áttekintse a szervezetek működését, ezért az állam nézi meg helyette, hogy biztonságos-e az adott szervezet. A második érv, hogy egy pénzügyi intézmény csődje olyan hullámot indíthat el, mely átterjedhet a gazdaság többi részére, és ott is károkat okoz. Ez illetve hasonló indoklás több helyen is szerepel a könyvben.

Saját véleményem szerint a kis tőkével rendelkező ügyfelek védelme megoldható betétbiztosítással, illetve hasonló intézmény bevezetésével a többi szektorban. A nagy, illetve a professzionális befektetőktől pedig elvárható üzleti partnereik ellenőrzése. Az erőteljes állami szabályozás csökkenti az egyes intézmények, így az egész rendszer kockázatát. Viszont az állam által előírt biztonság csökkenti a piaci szereplők ösztönzését a partnereik átvizsgálására illetve, hogy maguk is áttekinthetően működjenek. Az állami ellenőrzés így a magán ellenőrzést

szorítja vissza. Vannak olyan piacok, ahol az ügyletek gyorsan követik egymást, a szereplők megbízhatósága gyorsan romolhat, és emiatt technikailag nem lehet a minősítéseket elvégezni. Ilyen esetekben, mint például a tőzsde és a bankközi piac, szükséges lehet valamilyen központi eszközökkel biztosítani az ügyletek biztonságát. Viszont a többi esetben vissza lehetne szorítani a szabályozást. Tehát elvárható lenne, hogy az állam helyett a piaci szereplők ellenőrizzék egymást. Így az államnak nem az egyes intézmények csődjét kellene megakadályoznia, hanem csak a csőd továbbterjedését. Ehhez pedig a szereplők egymás közötti kapcsolatait kellene szabályozni.

A hatályos magyar szabályozás és így a könyv szemlélete is, még mindig szervezet alapú. Az összevont felügyelet létrejötte elméletileg lehetőséget ad arra, hogy ne szervezeti, hanem tevékenységi alapon történjen az ellenőrzés. A szabályozás viszont a legtöbb esetben még mindig előírja, hogy a pénzügyi tevékenységeket csak az erre kijelölt szervezetek végezhetik, amik viszont ezt csak kizárólagosan tehetik. Ezzel a szabályozás megmaradt a szervezeti szemléletben. Az előbbi állítás alól egyre több a kivétel, de még mindig érezhető, hogy a PSZÁF nem egy új szervezet, hanem a régi szakfelügyeleteket vonták össze.

A könyv kiegyensúlyozottan mutatja be a pénzvilág piacait. Kis aránytalanság érzékelhető a bankok javára, két külön fejezet is szól róluk, és a PSZÁF-os rész is főleg a bankokkal foglalkozik. A kiemelt szerepük a könyvben tükrözi a gazdasági életben és a szabályozásban meglevő fontosságukat.

A könyv szorosan követi a lényeges törvények, illetve a meghatározó piaci szegmensek felépítését. Véleményem szerint célszerű lett volna a könyvben még egy, kisebb léptékű fejezetet írni, amely a „kimaradt” kisebb szervezetekkel foglalkozik. Az OBA, Központi Hitelinformációs Rendszer (korábban BAR) és bankközi piac így csak említésre kerültek.

.

További érdekes kérdés lenne annak az elemzése, hogy a PSZÁF hogyan jár el, amikor van mérlegelési lehetősége az egyes esetek megítélésénél. A szabályok a legtöbb esetben előírják, hogy mit kell a felügyeletnek tennie, így néhány kérdésben nagyon sok tényezőt kell figyelembe vennie. Az ilyen problémákat nem lehet előre írásban megoldani. Az évek során derül ki, hogy a probléma ténylegesen jelentkezik-e a gyakorlatban, igényel-e pontosabb állami szabályozást, stb. Ilyen kérdés lehet, hogy hogyan ítéli meg a PSZÁF, hogy egy tulajdonos veszélyezteti-e a felügyelt szerv prudens működését? A felügyelet részéről kialakított „szokások” ismertetése hiányzik a könyvből. Ez nyilván néhány év múlva, a könyv újraírása

során, bizonyára felmerül a szerzők részéről, így célszerű néhány esettanulmánnyal is tovább erősíteni a kiadvány kézikönyv jellegét és ezzel növelni a gyakorlati használhatóságát.

A szerzők a kitűzött céljukat elérték. A hatályos magyar pénzügyi szabályozás érthetően, átfogóan bemutatásra került. A könyv folyamatosan olvasva áttekintést ad az előírásokról. Kikereshetőek belőle a pontos szabályok, vagy jogszabályi hivatkozások.

Közgazdászok, jogászok részére szakkönyvként, egyetemi hallgatók részére tananyagként ajánlható, de haszonnal forgathatják a szakkönyvet a befektetési piacokon, könyvvizsgáló intézményeknél és ügyvédi irodáknál dolgozó szakemberek is.

Tóth J. Zoltán

A halálbüntetés az ókori Keleten

A halálbüntetés az ókori államok legtöbbjében ún. „rendes büntetés” („*poena ordinaria*”) volt, vagyis azt jogellenes cselekedetek széles körében alkalmazták: az életellenes bűncselekményeken kívül tipikusan a vagyon elleni bűncselekményeket, az uralkodó érdekei elleni bűncselekményeket, a nemi és az erkölcsi jellegű bűntetteket, a vallás elleni bűncselekményeket és az okkultizmus bizonyos formáit általában véve mindenütt halállal büntették, mégpedig válogatottan kegyetlen módokon. Ezenkívül közös sajátosságuk az ókori jogrendszereknek, hogy a vallási és a világi szabályok még nem voltak egyértelműen elválasztva egymástól: a „világi” szabályok megsértésének gyakran voltak vallási szankciói; de ez fordítva is igaz volt: a vallási parancsok megszegésének is léteztek jogi következményei (természetesen a vallási „büntetések” mellett). Ezenkívül a magánjog és a büntetőjog szétválasztása is kezdetleges volt: sok, ma a magánjog körébe tartozónak tekintett magatartást szankcionáltak mai értelemben vett „büntetőjogi” eszközökkel, így az „öröklési jogi”, „családi jogi” vagy „kötelmi jogi” szabályok megsértését gyakran büntették különböző testi és megszégyenítő büntetésekkel, jobb esetben pénzbüntetéssel. A büntető jellegű ókori normákra egységesen jellemző továbbá (a halálbüntetés gyakori alkalmazása mellett) a *tálió* és a tükörbüntetések elvének érvényesítése,[1] az egyéb testi büntetések preferálása, az istenítéletek alkalmazása (ez alól az egyik nagy kivétel a Kínai Birodalom) és a börtönbüntetés hiánya vagy korlátozott mértékű igénybe vétele. Ez utóbbi egyébként azzal magyarázható, hogy az ókori jog az emberek életének minden egyes szegmensét részletesen szabályozta, gyakori volt még a szabadok körében is a tényleges személyi függőség, és az uralkodók is nem ritkán saját személyes tulajdonukként rendelkeztek az emberekkel, ilyen körülmények között pedig a szabadság viszonylagos volt, ezért az nem számított értéknek, megvonása tehát nem jelentett valódi hátrányt, annak nem volt valódi büntetés jellege.

A különböző bűncselekmények megtorlására a legtöbb ókori és kora középkori jog legsúlyosabb büntetésként tehát az elkövető halálát rendelte el, bár az alkalmazás mértéke természetesen jogrendszerenként (és azon belül is korszakonként) változott. Például míg a Drakón előtti Athénban elsősorban a

[1] A *tálió* elvének alkalmazása esetében ugyanolyan sérelmet kell okozni az elkövetőnek, mint amilyen sérelmet ő okozott az áldozatának; míg a tükörbüntetés azon testrészre vonatkozik, amellyel a tettes a cselekményt megvalósította. (Egy egyszerű példa a kétfajta elv megkülönböztetésére: ha valaki egy másik személyt oly módon üt meg, hogy a bántalmazás következtében kifolyik a szeme, akkor a *tálió* elve szerint a bántalmazót is meg kell vakítani (ld.: “szemet szemért …”), a tükörbüntetés elve alapján viszont azt a testrészét kell megbüntetni, amellyel a sérelmet okozta, vagyis példánkban a kezét kell levágni.)

magánbosszú érvényesült, azaz szinte minden bűncselekményt (ideértve a gyilkosságot is) a sértett fél családjának volt joga megtorolni,[2] és csak az államot direkt módon fenyegető bűntetteket (például a hazaárulást vagy az ellenség támogatását) szankcionálta közvetlenül a közösség, addig Drakón i. e. 621-ben szinte minden bűncselekményre állami megtorlásként halálbüntetést írt elő, Szolón pedig e szankció alkalmazási körét i. e. 594-ben a társadalmi nyugtalanság megfékezése érdekében a gyilkosságra és a hazaárulásra korlátozta. Az athéni végrehajtási mód perverz furcsasága volt egyébként, hogy az elítélt maga kellett, hogy kiigya a méregpoharat; ez tehát inkább öngyilkosságra kötelezés volt, mintsem a szó hagyományos értelmében vett kivégzés.[3] Történeti feljegyzések szerint szintén a halálbüntetés volt a legfőbb szankció Egyiptomban, az Asszír Birodalomban, Babilonban, Kínában, Indiában, Izraelben és Júdában, a Római Birodalomban, Arábiában és Perzsiában is.

A Szászánida-kori Perzsiában[4] például *margarzán*, azaz halálos bűnnek minősült a gyilkosság, az útonállás, a házasságtörés, a megrontás,[5] a szodómia, az ártó varázslás, zoroasztriánus rabszolga hitetlennek való eladása,[6] ha a nő egy bizonyos életkorig nem ment férjhez, ha a feleség nem teljesítette hitvesi vagy a fiú fiúi kötelességeit, ha az apa megtagadta a fiát, ha a gyám a hatalmával visszaélt és a gyámoltat szándékosan megkárosította, valamint a vallási vétkek. Ez utóbbi csoport rengeteg konkrét magatartást ölelt fel: a legsúlyosabbnak tartott hitehagyás, vagyis a zoroasztriánus vallásról egy másik (tipikusan a muszlim) vallásra való áttérés mellett idetartoztak mindazok a cselekmények is, amelyek valamilyen módon „tisztátalanságot" eredményeztek, például a „kutya által nem látott"[7] holttest megérintése vagy (akár eszközökkel történő) megmozdítása, a

[2] Ebben az esetben az állami közreműködés pusztán a tárgyalás levezénylésére korlátozódott. Ez annyit jelentett, hogy a sértett fél vagy családja kérésére indult meg az eljárás, majd a bíróság előtt megtörtént a bizonyítás, és amennyiben a vádlottat az állami bíróság bűnösnek találta, átadta őt a sértett fél családjának. A bosszú végrehajtása tehát a magánfelek kezében maradt, és a bosszúról való lemondás (akár pénzbeli kompenzáció ellenében, akár a nélkül) is kizárólag az ő döntésükön (megegyezésükön) múlott. Az i. e. VIII-VII. században tehát az állami büntető hatalom kizárólagossága még nem alakult ki Athénban.

[3] Szemléletesen írja le e végrehajtási mód menetét Platón: Szókratész halála c. művében.

[4] Perzsia vagy Irán ókori története négy szakaszra osztható: az Akhaimenida Birodalomra (i. e. 559-333), a Szeleukida Birodalomra vagy más néven a hellenizmus korára (i. e. 301-164), a párthusok uralmára (kb. i. e. 250–i. sz. 224) és a Szászánida Birodalomra (i. sz. 224-643). Ezek közül csak ez utóbbiból rendelkezünk írott jogforrásokkal, bár valószínű, hogy a korábbi korszakokban is hasonló jellegű büntetőjogi rendelkezések érvényesültek.

[5] A (jobb kifejezés híján) általam „megrontásnak" nevezett bűncselekmény azt jelentette, hogy egy férfi házasságot ígérve közösült egy felnőtt (12. életévét betöltött) nővel, ezzel elhálással házasságot kötve vele, de a házassági ajándékot, ami pedig a házasság törvényi előfeltétele, utóbb mégsem adta ki. Ez pedig két okból is elítélendő volt: egyrészt elvette valakinek a szüzességét, anélkül, hogy nőül vette volna, így őt más férfi valószínűleg már soha többé nem akarta feleségül venni, másrészt anélkül közösült egy nővel, hogy arra ténylegesen joga lett volna (hiszen utóbb a férfi hibájából a házasság mégsem jött létre), ez a házasságon kívüli nemi kapcsolat pedig paráználkodásnak minősült.

[6] E cselekmény már önmagában is bűn, de a tiltás túlmutat magán a magatartáson: ebben az esetben ugyanis fennáll annak a veszélye, hogy a rabszolgára új ura a saját vallását kényszeríti rá. Ekkor a perzsa jog szerint mind az eladónak, mind a vevőnek vállalnia kell a felelősséget minden olyan bűncselekményért, amelyet az áttért rabszolga követ el, és mivel a hitehagyás önmagában is halálos bűn, ezért a felek a zoroasztriánus rabszolga eladásával, illetve megvételével önmagában is *margarzánok*, azaz „halálra méltók".

[7] Az, hogy a holttestet „meg kellett mutatni a kutyának", eredetileg arra szolgált, hogy a halál beálltában bizonyosak lehessenek, mivel a kutya az emberénél finomabb érzékszervekkel rendelkezik, ezért jobban képes

holttesthez tűz érintése, a holttest vízbe dobása vagy a folyóban meglátott holttest ki nem húzása.[8] A végrehajtási mód a lefejezés volt, amelyet a *rad* bírósága szabott ki. A *radnak* mérlegelési joga nem volt; ha a bűn bebizonyosodott, az előírt büntetés alól menekülni nem lehetett.[9] A valódi büntetésnek azonban nem a világi szankció minősült, hanem az, hogy aki *margarzán* bűnt követett el, annak lelke a pokolba került. Ezt elkerülendő, a bűnt megbánással és a földi büntetés elviselésével (a halálos ítéletbe való belenyugvással) jóvá lehetett tenni, de aki két vagy több ilyen bűncselekményt követett el, az nem menekülhetett a pokoltól, mert „...az embert ... csak egy alkalommal lehet lefejezni."[10]

Azon ókori jogrendszerek közül, amelyekből egyáltalán írott források maradtak ránk, a következőkben a mezopotámiai törvénykönyvekkel és ezeken belül is különösen Hammurapi törvényeivel, az ind jogot híven reprezentáló Manu törvényeivel, valamint az ókori és kora középkori császári-birodalmi kínai joggal foglalkozom. A továbbiakban a kronológiától eltekintve ebben a sorrendben ismertetem e jogrendszerek halálbüntetésre vonatkozó szabályait, részben azért, mert a kronológiai rend amúgy is csak viszonylagos (mind a mezopotámiai, mind az indiai, mind a kínai jog ezer évnél is hosszabb /esetenként több ezer éves/ időszakot fog át, ezért e jogrendszerek fejlődése időben részben egymást átfedi), másrészt pedig azért is, mert logikailag így ésszerűbb.

A babiloni jog – Hammurapi törvényei

Mezopotámia már az Óbabiloni Birodalom Hammurapi (i. e. 1792-1750) általi megalapítása előtt is igen fejlett gazdasággal, kultúrával és társadalmi élettel rendelkezett, így az ezeket szabályozó jog is már viszonylag fejlettnek volt mondható. Már az egymástól elszigetelt sumér városállamok is bírtak ahhoz hasonló jogszabálygyűjteményekkel, mint amilyet Hammurapi is összeállíttatott, ám ezek nem, vagy csak rendkívül töredékesen maradtak ránk, tartalmukra pedig jórészt csak későbbi írásos feljegyzések beszámolóiból következtethetünk. Az első ilyen, általunk ismert törvénykönyv Lagas királyának, Urgakinának a törvénytára volt i. e. 2350 körül. Ennek tartalma közvetlenül nem ismert, valószínű azonban, hogy – legalábbis részben – mintául szolgálhatott a későbbi

megkülönböztetni az élőt a holttól. Azt azonban, hogy a kutya pontosan hogyan jelezte azt, hogy a test halott, nem tudjuk.

[8] Ezek azért minősültek bűnnek, mert a holttest tisztátalan, a tűz és a víz pedig szent, éltető elemek, amelyek tisztaságát (az isteni haragot elkerülendő) mindenképpen meg kell őrizni.

[9] Ez a büntetés természetesen nemcsak (sőt nem elsősorban) halál lehetett, hanem pénzbüntetés is, amelyet az enyhébb vallási bűntettekért szabtak ki, de ismerte a perzsa jog a testi és megszégyenítő büntetéseket, sőt (testi sértések esetén) a vérdíj intézményét is.

[10] Dezső Csaba: Az ókori Irán. In: Jany János (szerk.): Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 46. o.

hasonló gyűjtemények számára, ezért annak alapvető jellemzőire következtetni lehet. Ennek alapján (és a kor szokásait ismerve) bizonyosnak tekinthető, hogy a bűncselekmények két legfontosabb szankciója a halálbüntetés, illetve a pénzbüntetés volt, valószínűleg azonban már ekkor ismerték a száműzetést és a rabszolgaságba taszítást is. Két bűncselekményről biztosan tudjuk, hogy Urgakina halállal rendelte büntetni: ez pedig a rablás és a nő részéről elkövetett házasságtörés volt: őket egy későbbi irat szerint olyan kövekkel kellett halálra kövezni, amelyre felírták bűneiket. A következő sumér törvénykönyv Ur városából származik és i. e. 2050 körül keletkezett. Ez Ur-Nammu törvénykönyve, amelyből csak öt rendelkezést ismerünk: ezek közül három testi sértések különböző fajtáira (csonttörés, láb- és orrlevágás) változó mértékű pénzbüntetéseket ír elő, a másik kettő pedig a rabszolga törvény szerinti urának való visszaadásáról, illetve a vízpróba általi istenítélet végrehajtási módjáról rendelkezik, valószínűleg azonban ez a gyűjtemény is ismerte a halálbüntetés, a száműzés és a rabszolgává tétel szankcióit. Ugyanez mondható el Isin királyának, Lipit-Istarnak az i. e. XX. század közepéről származó törvénykönyvéről, illetve az i. e. XX. vagy XIX. században keletkezett esnunnai törvényekről is. Ez utóbbiak 1945-ben és 1949-ben kerültek elő egy ásatás során, és ez a két felfedezett tábla két konkrét bűntett esetében írja elő a halálbüntetést, nevezetesen az éjszaka tetten ért tolvajra és a házasságtörő nőre vonatkozóan.

E törvények mellett azonban rengeteg (több száz) bírósági jegyzőkönyvi tábla (*ditilla*) is fennmaradt, amelyekből sok értékes információhoz juthatunk az Óbabiloni Birodalom kora előtti városállami jogok jellegzetességeiről. Ilyen például az, hogy az igazságszolgáltatás és a kultikus tevékenység nem különült el egymástól; mivel a bűntettek nagyrészt egyben vallási vétkek is voltak, ezért az ítélkezést az *ensi* (a város főpapja és egyben kormányzója) felügyelte, magát az eseti jogszolgáltatást pedig az *abuddában* (bírói iskolában) kiképzett, ám ettől eltekintve laikus bírák (mai szóhasználattal: esküdtbírák) végezték. Az *abudda* templomi intézmény volt, ahol a leendő bírókat papok tanították, sőt maga az ítélkezés is szakrális helyen, a templomban volt. A halálbüntetés ebben az időben (is) rendes büntetésnek számított, amit gyilkosságra, vallás elleni vétkekre, az állammal és a templommal szembeni bűntettekre és rabszolgák által elkövetett cselekményekre szabtak ki, de természetesen városállamról városállamra egyéb bűnöket is ezzel toroltak meg. A büntetés céljának az elrettentést, a félelem keltését tartották, amely hozzájárul a kezdetleges államiság meszilárdításához és az uralkodó hatalmának fenntartásához, ezáltal pedig a társadalom együttmaradáshoz és fejlődéséhez.

Ami azonban az ókori Mezopotámia jogát mégiscsak a leginkább jellemzi, és amelyből erre nézve a legtöbb információt megismerhetjük, az Hammurapi törvénykönyve. A mitológia szerint Hammurapi, Babilónia királya a főistentől, Marduktól megkapta az „igazság pálcáját”, mellyel szert tett a törvényalkotó és a bírói hatalomra. E hatalmával élve megalkotta máig is híres törvénykönyvét, melyet dioritoszlopokra vésetett, és ezeket a birodalom nagyobb városainak

templomaiban, valamint Marduk babiloni főtemplomában állíttatta fel, hogy minden szabad ember láthassa és olvashassa azokat a szabályokat, amik rá vonatkoznak.[11] Ez a gyűjtemény azonban – közkeletű nevével ellentétben – valószínűleg csak kis részben tartalmazott valódi törvényeket, vagyis tudatos jogalkotással létrehozott, előre lefektetett absztrakt jogi normákat, ehelyett nagyrészt az addigi szokásjogi szabályokat foglalta össze, illetve az ezen szokásjogi szabályokon alapuló, konkrét ügyeket eldöntő bírói ítéleteket tartalmazott, e normák tehát meglehetősen kazuisztikus jellegűek. Magát a törvénykönyvet – az általános tévhiedelemmel szemben – döntően nem büntetőjogi, hanem magánjogi (és kisebb részben közigazgatási) jellegű szabályok alkotják, melyek a különböző, a társadalom szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró foglalkozásoktól (katona, hajós, orvos, építőmester, földmunkás, béres, marhapásztor) kezdve az adásvételen, bérleten, pénzkölcsönön, letéten, megbízáson, kamaton és zálogon keresztül a személyállapotig, házasságig, válásig, örökbe fogadásig, öröklésig és kitagadásig az életviszonyok számos fontos szegmensére kiterjednek. A büntetőjogi jellegű szabályok a ránk maradt 282 paragrafusnak mindössze harmadát-negyedét teszik ki;[12] ezek egy jó része egy meghatározott jogellenes cselekményre csupán pénzbüntetést ír elő, 48 bűncselekménynek viszont komoly szankciói vannak. Ezek közül Hammurapi testi büntetéssel 14, míg halálbüntetéssel 34 bűntettet sújtott.

Jogtörténeti jelentőségére tekintettel a testi büntetések közül kiemelkedik a *tálió* vagy más szóval *forbát*[13] elvének és az ún. tükörbüntetéseknek az alkalmazása, amelyek nemcsak a mezopotámiai, hanem az általunk eddig ismert valamennyi jogrendszer közül itt jelentek meg elsőként, és amelyek a zsidó, az iszlám és a római jogra való hatásukon keresztül az egész világ további jogfejlődését alapjaiban meghatározták.[14] Ennek ellenére magában a Törvénykönyvben a *tálió* elve mindössze három paragrafusban jelenik meg, amelyek a szem elpusztítását, a csonttörést és a fog kiütését rendelték hasonló sérelem okozásával büntetni: „Ha egy *awélum* („szabad ember”) *awélum* fiának szemét elpusztította: pusztítsák el az ő szemét.” [196. szakasz]; „Ha *awélum* csontját törte el: törjék el az ő csontját.” [197. szakasz]; „Ha *awélum* vele

[11] Ezen kőoszlopok közül egy maradt ránk, melyet francia régészek tártak fel 1901-ben, és amely ma a párizsi Louvre-ban látható. E kőoszlop 2,2 méter magas, és ebbe vésték ékírással, akkád nyelven Hammurapi király törvényeit.

[12] A pontos arány megadása azért nem lehetséges, mert néhány szabály esetében a büntető és a magánjog egymással keveredik, előfordul ugyanis, hogy bizonyos, kereskedelmet vagy öröklést szabályozó paragrafusoknak büntetőjogi jellegű szankciói vannak.

[13] A *tálió* és a *forbát* szinonimák: mindkettő viszonzást, megtorlást jelent. A „*talio*” és a „*forbat*” is latin eredetű szó, a büntetőjogi büntetésekre alkalmazott jelentése pedig: a bűnös által okozott baj, rosszcselekedet ugyanazon rosszcselekedettel való viszonzása a bűnössel szemben.

[14] Bár a *tálió* elve Hammurapinál jelent meg elsőként, és ez a törvénykönyv mind a szemet elpusztító, mind a fogat kiütő személy azonos módon történő megbüntetéséről szól, ezen elv leghíresebb megfogalmazása („szemet szemért, fogat fogért”) mégsem innen, hanem a Bibliából ered: „Szemet szemért, fogat fogért, kezet kézért, lábat lábért, égetést égetésért, sebet sebért, kéket kékért.” [2 Móz. 21, 24.25.]

egyenrangú *awélum* fogát ütötte ki: üssék ki az ő fogát." [200. szakasz].[15] A *táliótól* meg kell különböztetni a tükörbüntetéseket, amelyek esetében szankcióként nem azt a testrészt kell elpusztítani, *amelynek* sérelmét az elkövető okozta, hanem azt, *amellyel* a bűncselekményt elkövette.[16] Ilyen jellegű büntetést Hammurapi öt esetben ír elő: egyrészt ha valaki megtagadja (nevelő)apját vagy (nevelő)anyját, nyelvét ki kell vágni;[17] másrészt ha valaki megüti apját,[18] ha az orvos műtét közben valakinek a halálát okozza vagy szemét elpusztítja,[19] ha egy borbély a rabszolgáról ura tudta nélkül a rabszolgajelet eltávolítja,[20] valamint ha a földmunkás a rá bízott vetőmagot vagy takarmányt ellopja,[21] az ilyenek kezét le kell vágni. Ezeken kívül Hammurapi még hat esetben ír elő testi büntetéseket: ha valaki nevelőszüleit megtagadva vér szerinti apjához költözik, szemét ki kell vájni;[22] ha egy szoptatós dajkára bízott gyermek meghal, és ő azt egy másik csecsemővel helyettesíti, mellét le kell vágni;[23] ha egy szabad egy magasabb rangú személyt arcon ütött, meg kell korbácsolni;[24] ha egy rabszolga egy szabadot arcul csapott, fülét le kell vágni;[25] ha egy földmunkás úgy vállalta el egy föld bér fejében történő megművelését, hogy arra nem képes,[26] marhákkal kell őt a szántóföldön végigvonszoltatni;[27] végül ha egy rabszolga urát megtagadja, fülét le kell vágni.[28] [29]

---

[15] **A Hammurapi törvényeiből vett idézetek Dávid Antal fordításai. In: Harmatta János (szerk.): Ókori keleti történeti chrestomathia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986**

[16] Egy egyszerű példa a kétfajta elv megkülönböztetésére: ha valaki egy másik személyt oly módon üt meg, hogy a bántalmazás következtében kifolyik a szeme, akkor a *tálió* elve szerint a bántalmazót is meg kell vakítani, a tükörbüntetés elve alapján viszont azt a testrészét kell megbüntetni, amellyel a sérelmet okozta, vagyis példánkban a kezét kell levágni.

[17] „Ha *girseqúm* fia vagy akár *zikrum* fia nevelőapjának vagy nevelőanyjának azt mondja: <<Te egyáltalán nem vagy apám>>, <<Te egyáltalán nem vagy anyám>>: nyelvét vágják ki." [192. szakasz]

[18] „Ha egy fiú apját megütötte: kezét vágják le." [195. szakasz]

[19] „Ha az orvos *awélum*-on bronzkésével nehéz sebet ejtvén, az *awélum* halálát okozta, vagy pedig egy *awélum* szemtályogát bronzkésével megnyitván, az *awélum* szemét elpusztította: kezét vágják le." [218. szakasz]

[20] „Ha egy borbély a rabszolga gazdája [tudta] nélkül a rabszolgajelet úgy levágta, hogy [a rabszolga] kinyomozhatatlanná válik: ennek a borbélynak kezét vágják le." [226. szakasz]

[21] „Ha egy *awélum* földje felügyeletére egy *awélum*-ot bérelvén, takarmányt bízott rá, szarvasmarhát adott a gondjaira, és földje megművelésére szerződtette őt, ha ez az *awélum* a vetőmagot és takarmányt ellopván, [azt] kezén találják: keze fejét vágják le." [253. szakasz]

[22] „Ha *girseqúm* fia vagy *zikrum* fia megtudakolván [nemző] apja házát s nevelőapját vagy nevelőanyját meggyűlölvén [nemző]apja házába költözik: szemét vájják ki." [193. szakasz]

[23] „Ha egy *awélum* fiát szoptatós dajkának adván, ez a fiú a szoptatós dajka kezén meghalt, s a szoptatós dajka [a fiú] apja és anyja [tudta] nélkül más fiút szerződtetett: bizonyítsanak rá [a dajkára], és mert [a meghalt fiú] apja és anyja [tudta] nélkül más fiút szerződtetett, mellét vágják le." [194. szakasz]

[24] „Ha egy *awélum* nála rangosabb *awélum* arcát megütöttet: a nyilvánosság előtt hatvanat vágjanak rá ökörbőr korbáccsal." [202. szakasz]

[25] „Ha egy *awélum* rabszolgája *awélum* fiának arcát megütötte: [a rabszolga] fülét vágják le." [205. szakasz]

[26] Ez azért számított bűnnek, mert a mezőgazdasági művelésre alkalmas földterületek korlátozott számban álltak rendelkezésre, ezért a parlagon hagyott föld nemcsak a tulajdonosnak, hanem az államnak és az egész társadalomnak is károkat okozott, már csak azért is, mert a meg nem termelt gabonából adót szedni sem lehetett.

[27] „Ha kötelezettségének megfelelni nem képes: szarvasmarhákkal vonszoltassák őt végig ugyane szántóföldön." [256. szakasz]

[28] „Ha egy rabszolga gazdájának ezt mondta: <<Te nem vagy az én gazdám>>: gazdája rábizonyítván, hogy az ő rabszolgája, [a rabszolgának] vágja le a fülét." [282. szakasz]

[29] Látható tehát, hogy a *tálió*, a tükörbüntetések és az egyéb testi büntetések összesen kilencféle szankciót jelentettek: ezek közül a kézlevágás volt a legtöbb, összesen négy jogellenes magatartás (195., 218., 226 és 253. szakasz) megtorlása; a szemkivájást és a füllevágást két-két cselekményre (193. és 196., illetve 205. és 282.

Ami a halálbüntetést illeti, azt különböző formákban 34 cselekményre írja elő a Törvénykönyv; a leggyakrabban (nyolc esetben) tulajdon elleni, illetve (hat esetben) nemi bűncselekményekre rendeli ezt a szankciót kiszabni. A vagyon elleni bűncselekmények közül két szakasz (a 8.[30] és 25.) kifejezetten a lopást, négy (a 6., 7., 9. és 10.) a lopást és az orgazdaságot,[31] egy (a 21.) a betörést,[32] egy másik (a 22.) pedig a rablást[33] szankcionálja. Ezek közül a 25. szakasz egy speciális helyzetre speciális, *tálió*-szerű büntetést ír elő, amikor kijelenti, hogy „ha egy *awélum* házában tűz üt ki, egy *awélum*, aki oltásra jött, a ház gazdájának holmijára vetette szemét, és a ház gazdájának holmiját elvette magának: ez az *awélum* ugyanebbe a tűzbe vettessék."[34] Emellett fejlett jogérzékről, illetve a realitások ismeretéről tesz tanúbizonyságot a 9. és 10. szakasz is, amelyek előírják, hogy ha két fél között vita támad, hogy egy adott dolog kié, akkor mindkettőnek tanúkat kell előállítania, akik bizonyítják, hogy az, akinél a dolog most van, szabályszerű adásvételi szerződés útján jutott annak a birtokába, illetve hogy az, aki a dolgot magáénak vallja, csakugyan birtokolta azt. Ha mindketten igazolni tudják állításukat, akkor a Törvénykönyv szerint a tolvaj (vagy legalábbis az orgazda) nem lehet más, csak az a személy, akitől a jelenlegi birtokos azt megvásárolta;[35] ha pedig a mostani birtokos nem tudja az adásvételről szóló okirattal és az azt hitelesítő szerződési tanúkkal igazolni, hogy azt csakugyan jogszerűen vette, akkor bizonyára ő a tolvaj (vagy legalábbis az orgazda). (Ha a dolgot magáénak valló nem tud olyan tanúkat előhozni, akik bizonyítják, hogy az adott értéktárgy tényleg az övé, akkor ő hamis vádban lesz bűnös.) E szabályok

szakasz) rendelte Hammurapi alkalmazni; végül egy-egy büntetendő cselekedet szankciója volt a nyelvkivágás (192. szakasz), a mell-levágás (194. szakasz), a csonttörés (197. szakasz), a fogkiütés (200. szakasz), a nyilvános megkorbácsolás (202. szakasz) és a marhákkal vonszoltatás (256. szakasz).

[30] „Ha egy *awélum* akár szarvasmarhát, akár juhot, akár szamarat, akár disznót vagy akár hajót lopott, ha az az istené, ha az a Palotáé: harmincszorosan adja vissza; ha az *muskénum*-é, tízszeresen térítse vissza; ha a tolvajnak adnivalója nincs: ölessék meg." [8. szakasz] „Ha egy *awélum* akár ezüstöt, akár aranyat, akár rabszolgát, akár rabszolganőt, akár szarvasmarhát, akár juhot, akár szamarat vagy akár bármi néven nevezhető dolgot *awélum* fiának vagy *awélum* rabszolgájának kezéből tanúk vagy szerződés nélkül megvásárolt, vagy akár megőrzésre átvett: az illető *awélum* tolvaj, ölessék meg." [7. szakasz] „Ha egy *awélum*, akinek holmija eltűnt, eltűnt holmiját egy *awélum* kezében fogja el, és ez az *awélum*, akinek az eltűnt holmi a kezében elfogatott, azt állítja: <<Hiszen eladó adta el nekem, hiszen tanúk előtt vásároltam>>, és az eltűnt holmi gazdája is azt állítja: <<Eltűnt holmimat ismerő tanúkat fogok előállítani>>, és a vásárló az eladót, aki [a holmit] eladta neki, valamint a tanúkat, akik előtt vásárolt, [valóban] előállította, az eltűnt holmi gazdája pedig eltűnt holmiját ismerő tanúkat állított elő, a bírák ezek kijelentéseit vizsgálják meg, s aztán a tanúk, akik előtt a vásárlás történt, nemkülönben az eltűnt holmit ismerő tanúk is tudomásukat az isten előtt jelentsék ki: ez esetben az eladó a tolvaj; ölessék meg; az eltűnt holmi gazdája eltűnt holmiját vegye vissza, a vásárló az eladó házából a pénzt, amelyet lefizetett, vegye vissza." [9. szakasz] „Ha a vásárló az eladót, aki [a holmit] eladta neki, valamint a tanúkat, akik előtt vásárolt, nem állítja elő, az eltűnt holmi gazdája pedig eltűnt holmiját ismerő tanúkat állít elő: a vásárló a tolvaj; ölessék meg, s az eltűnt holmi gazdája eltűnt holmiját vegye vissza." [10. szakasz]

[31] Ha egy *awélum* az isten vagy a palota tulajdonát ellopta: ez az *awélum* ölessék meg; ugyanúgy: az, aki a lopott holmit kezéből átvette, ölessék meg." [6. szakasz]

[32] „Ha egy *awélum* egy házon rést nyitott: e rés előtt öljék őt meg, és hantolják el."

[33] Ha egy *awélum* rablást követvén el, elfogatott: ez az *awélum* ölessék meg."

[34] A római jog – mint majd látni fogjuk – kísértetiesen hasonló büntetést írt elő, csak éppen nem a tolvaj, hanem a gyújtogató vonatkozásában.

[35] Természetesen az eladó szintén igazolhatja, hogy ő a dolgot jogszerűen valaki mástól vásárolta, és ez utóbbi ugyanígy, egészen addig, amíg el nem jutunk addig a személyig, aki ilyen jogszerű ügyletet már nem tud bizonyítani, vagyis (vélelmezhetően) magáig a tolvajig.

jelentősége túlmutat önmagukon, ugyanis ezen rendelkezések léte azt is bizonyítja, hogy az Óbabiloni Birodalomban már igen fejlett szerződési jogi kultúra és általánosan elterjedt írásbeliség volt; minden magánjogi ügyletet szerződésbe kellett foglalni, és ha ilyen írásos bizonyíték az ügylet megtörténtéről, valamint a szerződés megkötésénél közreműködő tanú nem volt, akkor vélelmezni kellett, hogy ilyen kontraktus a felek között egyáltalán nem is létezett.

A hat szexuális bűntett közül kettő (a 129. és 133. szakasz) a házasságtörésre, kettő (a 155. és 157.) a vérfertőzésre, egy (a 130.) a nemi erőszakra, egy (a 143.) pedig a házastársi kötelezettség elmulasztására vonatkozik. Ezek szerint ha egy férfi egy házas nővel paráználkodik, akkor mindkettejüket vízbe kell fojtani, feltéve, hogy a megcsalt férj ezt kívánja;[36] ugyanezt kell tenni azzal a nővel, aki hadifogságban levő urát elhagyta, noha a férjnek még volt elég vagyona, amiből a nő meg tudott volna élni,[37] és azzal az apával is, aki saját menyével paráználkodik;[38] ellenben ha egy férfi az anyjával paráználkodik, el kell őket égetni;[39] ha valaki egy eljegyzett leányt megerőszakol,[40] a férfit meg kell ölni;[41] ha pedig egy nő elhanyagolta férjét és nem teljesítette hitvesi kötelezettségeit, őt szintén vízbe kell fojtani.[42] A nemi bűncselekmények mellett súlyos bűnnek számított a rabszolga megszöktetése és az ezzel kapcsolatos összes egyéb deliktum is, hiszen a termelés tetemes részben a rabszolgamunkán nyugodott (olyannyira, hogy nemcsak a magánszemélyeknek, hanem az államnak és az egyháznak is voltak rabszolgái). Hammurapi ezzel kapcsolatban négy konkrét magatartást nyilvánított halállal büntetendőnek: magának a rabszolgának a megszöktetését (15. szakasz),[43] annak elrejtését (16. szakasz)[44] és jogosulatlan (gazdája tudta nélküli) magánál tartását (19. szakasz),[45] valamint a rabszolgajel borbéllyal való, a gazda tudta nélküli levágatását (227.

[36] „Ha egy *awélum* felesége más férfival fektében éretett: megkötözve vessék őket a vízbe. Ha az asszony ura életben hagyja feleségét, a király is életben fogja hagyni [szolgáját].” [129. szakasz]

[37] „Ha egy *awélum* hadifogságba esvén házában van ennivaló: [fel]esége, [míg fér]je [távol va]n, [test]ét [őriz]ze meg, és [másnak házá]ba [ne költöz]zék be. Ha az illető nő [tes]tét nem őrizte meg, hanem másnak házába költözött be: erre a nőre bizonyítsanak rá, s azután vessék őt a vízbe.” [133. szakasz]

[38] „Ha egy *awélum*, fia számára menyasszonyt választván, fia [a nőt] megismerte, utóbb pedig ő maga [az *awélum*] feküdt [a nő] ölébe, és így rajtakapattak: az illető *awélum*-ot kötözzék meg, és a vízbe vessék őt.” [155. szakasz]

[39] „Ha egy *awélum* atyja [halála] után anyja ölébe feküdt: mindkettejüket égessék el.” [157. szakasz]

[40] Az „eljegyzett leányt” azért védi jobban a törvény, mint a hajadont, mert Babilóniában a lányt ugyanúgy adásvétel útján vásárolták meg annak addigi kvázi tulajdonosától, az apjától, mint bármely vagyontárgyat; ha viszont a lány nem volt szűz, maga az adásvétel is meghiúsult, mert a leendő férj ilyenkor visszalépett az ügylettől.

[41] „Ha egy *awélum* egy *awélum* feleségén, aki férjét még nem ismervén, atyja házában lakik, erőszakot tett, és a nő ölében fekve érték őt, ez az *awélum* ölessék meg, a nő pedig mentessék fel.” [130. szakasz]

[42] „Ha [a nő] nem volt gondos, eljárogatott, házát szétszórta, és férjét megkevesbítette: ezt az asszonyt vessék vízbe.” [143. szakasz]

[43] „Ha egy *awélum* akár a palota rabszolgáját, akár a palota rabszolganőjét, akár *muskénum* rabszolgáját, akár *muskénum* rabszolganőjét a városkapun kivezette: ölessék meg.”

[44] „Ha egy *awélum* a szökött rabszolgát vagy rabszolganőt, amelyik a palotáé vagy *muskénum*-é, házában rejtegetvén a *nágirum* („felügyelő, helytartó”) kihirdetésére nem vezette elő: e ház gazdája ölessék meg.”

[45] „Ha ezt a rabszolgát házában magánál tartotta, s utóbb a rabszolga az ő birtokában találtatott, ez az *awélum* ölessék meg.”

szakasz),[46] amely utóbbi cselekmény alkalmas volt arra, hogy a rabszolga beazonosíthatatlanná váljon, és így kibújjon urával szembeni kötelezettségei teljesítése alól.

Természetesen a gyilkosság szintén halállal volt büntetendő, bár magáról az előre kitervelt, szándékos emberölésről – feltehetőleg a büntetés nyilvánvaló és mindenki által közismert volta miatt – a Törvénykönyv csak áttételesen szól, a bérgyilkosság kapcsán (amikor is a férjét megölető asszonyt szintén halálra kellett ítélni);[47] emellett azonban Hammurapi kifejezetten rendelkezik a halált okozó testi sértésről és a gondatlanságból elkövetett emberölésről, e törvényhelyekben pedig a tálió elvéhez való sajátos, a végletekig eltúlzott ragaszkodás figyelhető meg. Ez abban nyilvánul meg, hogy ha valaki nem egy teljes jogú (önjogú) szabad személyt (vagyis egy *awélumot*), hanem annak lányát (és – a kevesebbről a többre való következtetés maximájának felhasználásával – valószínűleg fiát is) úgy üti meg, hogy annak halálát okozza, akkor nem az elkövetőt magát, hanem annak lányát (fiát) kell halálra ítélni.[48] Ugyanez a helyzet a gondatlan emberölés esetében: ha egy építőmester hanyagságból úgy építi fel egy szabad személy házát, hogy az összedől, és ezzel annak fia halálát okozza, akkor az építőmester fiát kell kivégezni.[49] (Ha azonban a ház magát az *awélumot* temeti maga alá és öli meg, akkor már az építőmester a saját életével felel.)[50]

Halállal kellett büntetni továbbá a hamis vádat (rágalmazást), illetve a hamis tanúzást, amennyiben az illető egy másik, vele azonos jogállású személyt olyan bűncselekménnyel vádolt meg, amely, ha igaznak bizonyult volna, halálbüntetést vont volna maga után.[51] Ez is a *tálió* elvének egyfajta alkalmazása, mely azonban nemcsak itt, hanem a többi ókori jogrendszerben is megjelenik; és nemcsak azokban, amelyek Hammurapi törvényeire épülnek, illetve – legalábbis részben – abból eredeztethetők (például a zsidó és az arab jogban), hanem a babilóniai jogfejlődéstől független jogrendszerekben (például az ind és a kínai jogban) is. Szintén halálbüntetés járt a hadi kötelezettséggel kapcsolatos bűntettekért, vagyis azért, ha egy katona a hadba vonulási kötelezettségének nem

---

[46] „Ha egy *awélum* kényszerítette a borbélyt, s az a rabszolgajelet úgy levágta, hogy [a rabszolga] kinyomozhatatlanná válik: az illető *awélum*-ot öljék meg, és kapuja előtt akasszák fel, a borbély pedig esküdjék meg: <<Tudva nem vágtam le>>, s ez alapon mentessék fel."

[47] „Ha egy *awélum* felesége más férfi miatt férjét megölette: ezt az asszonyt húzzák karóba." [153. szakasz]

[48] „Ha ez a nő meghalt, [a megütő] leányát öljék meg." [210. szakasz]

[49] Hasonló rendelkezéssel találkozhatunk a 116. szakaszban is, ahol a családfő által adósrabszolgaságba adott fiú megölése esetén nem az őt megölő ideiglenes urát, hanem annak fiát kell kivégezni.

[50] „Ha egy építőmester egy *awélum*-nak házat épített, de munkáját nem készítette el szilárdul, úgy, hogy a ház, amelyet épített, összedőlt, s a ház gazdáját megölte: az illető építőmester ölessék meg." [229. szakasz] „Ha a ház gazdájának fiát ölte meg: az illető építőmester fiát öljék meg." [230. szakasz]

[51] „Ha *awélum awélum*-ot bevádolván, gyilkosság vádját emelte ellene, de rá nem bizonyította: vádlója ölessék meg." [1. szakasz] „Ha *awélum* varázslás vádját emelte *awélum* ellen, de rá nem bizonyította: az, aki ellen a varázslás vádja emeltetett, folyam[próbá]ra menjen, s a folyóba merüljön, és ha a folyó elragadta őt: vádlója vegye birtokba házát; ha pedig ezt az *awélum*-ot a folyó tisztázta, úgy, hogy épen maradt: az, aki ellene a varázslás vádját emelte, ölessék meg, aki pedig a folyóba merült, vádlója házát vegye [birtokba]." [2. szakasz] „Ha egy *awélum* ítélkezés alkalmával bűntett ügyében való tanúskodás céljából megjelenvén, megtett kijelentéseit nem bizonyította: ha ez az ügy főbenjáró ügy: az illető *awélum* ölessék meg." [3. szakasz] „Ha az eltűnt holmi gazdája eltűnt holmiját ismerő tanúkat nem állít elő: gonosztevő, s mivel rágalmat hozott forgalomba, ölessék meg." [11. szakasz]

tett eleget, hanem mást küldött maga helyett;[52] ha a toborzótiszt olyan személyt szerződtetett katonának, aki arra alkalmatlan volt, avagy elfogadta azt, hogy az arra kötelezett katona másvalakit küldjön saját maga helyett;[53] illetve ha a toborzótiszt a katonával szemben egyéb visszaéléseket követett el.[54] Halálbüntetés járt végül egy szabad ember fiának elrablásáért (pontosabban annak rabszolgasorba taszításáért),[55] az adósrabszolga[56] megöléséért,[57] a csalásért vagy hamis mérésért,[58] a feljelentési kötelezettség elmulasztásáért (aki ugyanis bármilyen bűncselekményről tudomást szerzett, azt jelentenie kellett a hatóságnak),[59] valamint halálra kellett ítélni azt a papnőt is, aki erkölcsileg elítélendő dolgot tett és ezáltal tisztátalanná vált.[60]

[52] „Ha egy *rédúm* vagy akár egy *báirum* (különböző fegyvernemű katonák), akinek a király útjára menetele elrendeltetett, nem ment el, vagy akár béren fogadottat bérelvén, maga helyett küldte el: akár *rédúm* vagy akár *báirum* az illető, ölessék meg, és akit béren fogadott, az vegye át házát.” [26. szakasz]

[53] „Ha akár *dékúm* (toborzótiszt) vagy akár *labattúm* (altiszt, a *dékúm* alárendeltje) alkalmatlan katonát felvett, vagy akár a király útjára béren fogadott helyettest elfogadott és kiküldött: az illető *dékúm* vagy akár *labattúm* ölessék meg.” [33. szakasz]

[54] „Ha akár *dékúm*, akár *labattúm* egy *rédúm* tulajdonát elvette, egy *rédúm*-ot megkárosított, egy *rédúm*-ot bérbe adott, egy *rédúm*-ot per alkalmával hatalmasnak kiszolgáltatott, a juttatást, amelyet a király egy *rédúm*-nak adott, elvette: az illető *dékúm* vagy *labattúm* ölessék meg.” [34. szakasz]

[55] „Ha egy *awélum* egy *awélum* kiskorú fiát ellopta: ölesék meg.” [14. szakasz]

[56] A rabszolgaságnak az Óbabiloni Birodalomban (keletkezésétől függően) négy fajtája volt: rabszolgává lehetett válni rabszolga apától való születéssel (szabad férfi és rabszolga nő gyermekét azonban törvényesíteni lehetett); hadifogságba eséssel; bűncselekmény elkövetésével (ilyenkor a bűntettet elkövető vagy áldozatát, illetve annak családját, vagy az államot magát kényszerült meghatározott ideig szolgálni); és az adósság meg nem fizetésével (amely utóbbi – lévén, hogy a magán- és a büntetőjog még nem különült el teljesen egymástól, hiszen sok magánjogi jogsértésnek büntetőjogi jellegű szankciója volt – az előbbi esettel rokonítható). Az adósrabszolga a többi rabszolgához képest privilegizált helyzetben volt, mivel csak bizonyos ideig, főszabály szerint három évig tartozott urának szolgálni, a negyedik évben fel kellett őt szabadítani. Ezenkívül voltak jogai is, nem pusztán dologként kezelték őket; ezek közé tartozott az is, hogy nem lehetett őket megölni.

[57] „Ha a zálog elzálogolója házában ütlegelés vagy rossz bánásmód következtében halt meg: a zálog gazdája kereskedőjére bizonyítson rá, s ez esetben ha [a zálog] *awélum* fia [volt], [a kereskedő] fiát öljék meg; ha [az illető] *awélum* rabszolgája [volt], 1/3 *manúm* ezüstöt fizessen, s ezenkívül minden néven nevezendő dologban, amit csak adott, vesztes legyen.” [116. szakasz]

[58] „Ha egy kocsmárosnő a sör ára fejében gabonát nem fogadott el, ellenben nagy súlyban pénzt fogadott el, s ezenfelül a sör árát a gabona árára csökkentette: erre a kocsmárosnőre bizonyítsanak rá, s azután vessék őt vízbe.” [108. szakasz] A „kocsmárosnő” és a „sör” természetesen csak példák; mint ahogy Hammurapi sok egyéb törvényhelyében sem feltétlenül csak az ott megnevezett konkrét dolgokra vonatkozik az adott rendelkezés, úgy az itt megnevezett szituáció is csak egy minta, amelyet valószínűleg mindenféle egyéb csalásra vagy szándékos becsapásra is érteni és alkalmazni kellett.

[59] „Ha egy kocsmárosnő, gonosztevők szervezkedvén házában, ezeket a gonosztevőket le nem tartóztatta, és a palotához nem kísérte be: ez a kocsmárosnő ölessék meg.” [109. szakasz] Az előbbi esethez hasonlóan a „kocsmárosnő” csak egy példa; a szöveg valószínűleg egy konkrét eset kapcsán meghozott ítélet alapján keletkezett.

[60] „Ha egy *nadítum* [vagy] *entum* papnő, aki nem lakik kolostorban, kocsmát nyitott, vagy pedig sörért kocsmába belépett: az ilyen nőszemélyt égessék meg.” [110. szakasz]

A kínai jog

A kínai fejedelemségek és az azok egyesítésével létrejövő kínai császárság büntetőjogáról már az időszámításunk előtti időkből több írásos forrással rendelkezünk. E források elsősorban irodalmi művek, és csak másodsorban kifejezetten jogi szövegek; ezekből is levonható azonban az a következtetés, miszerint a kínai jog széles körben ismerte és alkalmazta a halálbüntetést. Az egységes kínai állam kialakulása előtt, az ún. Zhou-korból (kb. i. e. XI-III. század) származik a Dalok könyve (*Shijing*), az Írások könyve (*Shujing*), a Törvények könyve (*Fajing*), a Zhou-ház szertartásai (*Zhouli*) című alkotás, valamint ebből a korszakból, az i. e. IV. századból valók Shang Yang részlegesen ránk maradt törvényei. Az egyesítés korából, vagyis a Qin (Csin) dinasztia korából (i. e. 221-206) szintén értékes forrásokkal rendelkezünk: ezek az ún. *shuihudi* iratok,[61] amelyek Qin állam törvényeinek egy részét tartalmazzák. A Qin-beli törvények eszmeiségükben és valószínűleg részletszabályaikban is Shang Yang törvényein, illetve a legizmus filozófiáján alapulnak, amelyeket Qin korábbi uralkodója, a többi kínai fejedelemséget leigázó és a birodalmat egyesítő Qin Shi Huangdi[62] terjesztett ki az egész birodalomra. Mivel Kínában a hagyománytisztelet igen fontos értéknek számít, ezért e törvények a későbbi korokban is csaknem változatlan formában tovább éltek, egészen a császárság 1911-es bukásáig, jó okunk van tehát feltételezni, hogy azok a kínai történelem döntő részében hatályos szabályoknak minősültek. Nem véletlen tehát, hogy a Han-korból (i. e. 206–i. sz. 220) vagy a Tang-korszakból (i. sz. 618-907) ránk maradt törvények is hasonló rendelkezéseket tartalmaznak.

E rendelkezések közös jellemzője, hogy azok kiemelt szerepet tulajdonítanak az állami hatalomnak, ezért a közösségi (állami) érdekeket az egyéni érdekek elébe helyezik. A közigazgatás működése igen aprólékosan kimódolt, az adók beszedése, a kereskedelem ellenőrzése és az igazságszolgáltatás részletesen szabályozott. Ugyanez igaz a bűnök és büntetések rendszerére is: minden lehetséges büntetendő magatartás egyesével meg van nevezve, az enyhítő és súlyosító körülmények részletesen fel vannak sorolva, mérlegelésre, „kreatív” szabályalkalmazásra nincs lehetőség. További jellemzője az ókori kínai jognak, hogy (a fentiek értelmében) a közigazgatási és a büntetőjogi szabályok nem válnak el egymástól (tartalmukban és szervezetileg is összefonódnak: a bíráskodást és az adószedést ugyanaz a hivatalnok intézi); a magánjog háttérbe szorul, ezért a központi kormányzat annak szabályozását a helyi közösségekre és a szokásokra hagyja; nincsenek istenítéletek, a bíráskodás rendkívül racionális; a bizonyítási eszközök közül kiemelt szerepet játszanak az

[61] A *shuihudi* leleteket, több mint 1100 teleírt bambusztekercset 1975-ben találták meg a Hubei tartományi Shuihudinál egy sírban, amely valószínűleg egy kishivatalnoké lehetett, és a tekercsek ezért feltehetőleg azokat a törvényeket és előírásokat tartalmazták, amelyekkel ez a hivatalnok az életében foglalkozhatott, és amelyekre ezért feltehetőleg a túlvilágon ellátandó munkája során is szüksége lehetett.

[62] „Qin (azaz Kína) első császára”, rövidítve Qin Shihuang; eredetei neve Ying Zheng volt.

írott dokumentumok, a tárgyi bizonyítékok és a tanúk, de ezek hiányában a felek esküje is elfogadható; végül büntető ügyekben szükség van a vádlott beismerő vallomására, ezért a kínvallatás megengedett (de csak akkor, ha egyéb bizonyítékok már a vádlott ellen szólnak).

Ami a büntetéseket illeti, azok nyolcfélék lehettek: halálbüntetés, testi és megszégyenítő büntetések (az orr, a láb és a nemi szerv levágása, bambuszcsíkkal való botozás, megbélyegzés az arcon vagy a homlokon, a haj és a szakáll leborotválása), száműzés,[63] rabszolgává tétel, kényszermunka,[64] pénzbüntetés, a hivatalnok elmozdítása hivatalából és/vagy a nemesi rangtól (*jue*) történő megfosztás,[65] valamint megrovás (*sui*). A halálbüntetésnek több fajtája van: a leggyakoribb ezek közül a „lefejezés a piacon" (*qi shi*) büntetése, amelynek – a korra jellemző módon – elrettentő erőt tulajdonítottak, ezenkívül létezett a „sima" lefejezés (*lu*), a derékban kettévágás (*yao zhan*), az élve eltemetés (*keng, sheng mai*), a darabokra vágás (*zhe*), a kocsikkal széttépés (*che lie*), a bordák kitépése (*chou xie*), az üstben megfőzés (*huo peng*), a vízbe fojtás (*sha shui zhong*), valamint a „lefejezés és a fej felfüggesztése egy póznára" büntetése (*xiao shou*). Volt továbbá két speciális büntetési fajta is: az ún. „öt büntetés" (*wu xing*) és kollektív büntetésként a „nemzetség kiirtása harmadíziglen" (*yi san zu*).[66] Az előbbi – ahogy a neve is mutatja – öt büntetést foglalt magába: az arc vagy homlok megbélyegzését (tetoválását), az orr levágását, a láb levágását, a kasztrációt[67] és a halálbüntetést. Nem tudjuk biztosan, de valószínűleg ezek nem önálló büntetések voltak, hanem egyetlen szankciót jelentettek, így a *wu xing* kapcsán egyfajta minősített, kínzással egybekötött halálbüntetéssel állunk szemben. Ami pedig a y*i san zu*-t illeti, azt az uralkodóval szembeni bűncselekmények

[63] A száműzetés büntetése kínai formájának érdekessége, hogy az nem külföldre, hanem a Birodalom egy távoli területére történt; a távolság a bűncselekmény súlyától függött, lehetett 2 000, 2 500 vagy 3 000 *lí* (egy *lí* körülbelül 415 méternek felel meg).

[64] A kényszermunkának is több fajtája volt: a legsúlyosabb férfiak esetében a falépítés (*chengdan*), nők esetében pedig a gabonaőrlés (*chong*) volt, amely öt évig tartott. Eggyel enyhébb fokozatot jelentett a rőzsegyűjtés (*guixin*), illetve rizsrostálás (*baican*), amelyek 3 évig tartottak; ezt követte a közrabszolgává (*lichen*) vagy közrabszolganővé (*liqie*) tétel, amely szolgálat szintén három évet vett el az arra ítélt életéből; ez utóbbiak pontos tartalma azonban nem ismert. Végül negyedik fokozatként létezett a két évig tartó *sikou* („őr") és ötödik fokozatként az egyéves tartamú *hou* („vigyázó"), ám konkrétan e büntetések mibenlétét sem ismerjük.

[65] A hivatali cím és a nemesi rang Kínában elvileg különálló kategóriákat jelentett; míg a hivatalokat az arra egyfajta versenyvizsga keretében kiválasztott, legrátermettebb emberek töltötték be, addig a nemesi címeket főszabály szerint katonai hőstettekkel (egészen pontosan ellenséges fejek levágásával) lehetett kiérdemelni, bár természetesen az uralkodónak tett különböző egyéb szolgálatok is alkalmassá tehettek valakit ilyen rangok megszerzésére. Mindez azt is jelentette, hogy azok egymástól függetlenek voltak; a hivatali pozícióból való eltávolítás nem vonta maga után a nemesség elvesztését, míg a rangtól szintén meg lehetett valakit fosztani önálló büntetésként is, sőt a rangról való (ideiglenes vagy végleges) lemondás felajánlásával a közeli rokonok által elkövetett enyhébb bűncselekmények büntetését is meg lehetett váltani.

[66] Ezenkívül említést kell tennünk még a halálbüntetés egy (szó szerint) „legendás" fajtájáról, a *ling chi* („ezer vágás halála" vagy „hosszadalmas halál") büntetéséről. Eszerint a hóhér apró vágások sokasával addig darabolta volna az elítélt különböző testrészeit, amíg az bele nem hal. Valószínűleg azonban ez csak egy, európai utazók által terjesztett romantikus elképzelés, amelyet ha tényleg alkalmaztak is Kínában, az nem lehetett több néhány vágásnál.

[67] Nőknél a kasztráció megfelelője az „elzárás a palotában" elnevezésű büntetés volt, amely valószínűleg ugyancsak valamilyen nemiszerv-csonkító szankció lehetett, mivel a „*gong*" szó a kínai nyelvben nemcsak palotát, hanem női hüvelyt is jelent.

elkövetőivel szemben szabták ki, az ilyen tetteket ugyanis olyan fokban veszélyesnek ítélték és annyira elítélendőnek tartották, hogy a gonoszt „gyökerestől” ki akarták irtani. (Erre a sorsra jutott i. e. 208-ban például Qin Shi Huangdi főminisztere, a legista filozófus Li Si és családja is.) Megint csak nem tudjuk pontosan, hogy az elkövető mely hozzátartozóit kellett még a tettesen kívül kivégezni, de valószínűleg szüleiről, testvéreiről, feleségéről és gyerekeiről lehetett szó. Az is elképzelhető, hogy a gyerekek közül csak a nagykorúakra vonatkozott ez a büntetés, mivel a serdülőkort még el nem értektől nem volt elvárható, hogy a bűncselekmény tervezéséről tudomást szerezzenek és attól a leendő elkövetőt eltántorítsák. Az viszont szinte biztos, hogy egyéb hátrányok a család többi tagját (nagyszülőket, unokákat, nagynéniket, nagybácsikat stb.) is érték, például vagyonukat elkobozták és/vagy száműzetésbe kellett vonulniuk.

A kollektív felelősségre nem ez az egyetlen példa Kínában: a már említett Qin Shi Huangdi császár például a birodalom területét körzetekre, a körzeteket járásokra, a járásokat pedig ötcsaládos egységekre (*baojia*) osztotta. Ez utóbbiak legfőbb funkciója az volt, hogy a család és a családtagok iránt érzett szolidaritás érzését felhasználva megelőzze a bűncselekmények elkövetését. Ha ugyanis valaki bűntettet követett el, nemcsak őt magát, hanem az öt család minden tagját megbüntették azért, mert habár valószínűleg tudtak a tervezgetett bűntettről, mégsem jelentették azt fel. Ennek következtében aki nem akarta, hogy saját maga miatt családtagjai is szenvedjenek, az nem adta bűnözésre a fejét, hátránya viszont az lett, hogy az egymással rossz viszonyban álló családok tagjai elkezdték egymást feljelentgetni akkor is, ha a másik semmilyen bűncselekményt nem tervezett. Ezért a Qin-, majd a Han-korszak után, a legizmus ideológiájának térvesztésével visszatértek az eredeti konfuciánus elvekhez és az egyéni felelősségen alapuló büntetési rendszerhez, sőt a magánbosszút is újra engedélyezték, illetve bizonyos esetekben egyenesen kötelezővé tették.[68]

Mint említettük, a bűnök és büntetések rendszere részletesen szabályozva volt, és a törvény által előzetesen meghatározott büntetési tételektől nem lehetett eltekinteni. Ez azonban nem jelentette azt, hogy ugyanaz a bűncselekmény minden elkövető esetében pontosan ugyanazt a büntetést vonta volna maga után, mivel a jog előre meghatározta azt a személyi kört is, amely enyhébb vagy súlyosabb elbírálásban kellett, hogy részesüljön. Így például minél magasabb szinten állt valaki a hivatali hierarchiában vagy minél nagyobb nemesi címmel rendelkezett, annál enyhébb volt a büntetése (egyes kisebb vétségek büntetését pedig pénzzel vagy a rangról való lemondással meg is válthatta), míg például a rabszolgák esetében az általánosnál súlyosabb büntetési tételek érvényesültek. Ez azonban a kiszámíthatóságot és a „jogbiztonságot” nem sértette, mert mindez előre rögzítve volt, így mindenki pontosan ismerte a rá és a másokra vonatkozó

[68] Ez volt a helyzet például akkor, ha egy megölt férfinak nagykorú fia volt; ekkor a fiúnak törvény által előírt kötelessége volt a gyilkost saját magának megbüntetni, az állam által előírt halálbüntetést vele szemben végrehajtani, vagyis bosszút állni rajta. Nem lehet azonban elégszer hangsúlyozni, hogy ez nem önkényes megtorlás volt, mint Európában, hanem törvényi felhatalmazáson (sőt előíráson) alapuló, legitim aktus.

szabályokat. Voltak azonban bizonyos bűncselekmények, amelyeket annyira elítélendőnek tartottak, hogy azok megvalósítása esetén a halálbüntetést nem lehetett elkerülni: ez volt „az utálat tíz tárgya”. Idetartoztak az állam és a császár személye elleni bűncselekmények, a vallással szembeni bűntettek, egyes szexuális deliktumok (például vérfertőzés) vagy a szülők megölése. Mindezeket ugyanis úgy tekintették, mint amelyek vagy az állam alapjait ássák alá, vagy az isteni világrendet[69] bontják meg, és amelyeket ezért eltűrni és megtorlatlanul hagyni nem lehet. További jellemzője volt a kínai büntetőjognak, hogy a büntetés meghatározásakor nemcsak az elkövető, hanem az áldozat személyét is figyelembe vette; megkülönböztette a szándékos és a gondatlan elkövetési magatartást és ez utóbbit enyhébben büntette; a felbujtót ugyanúgy büntetni rendelte, mint a tettest. Ezenkívül egyes bűncselekményeknél (például a rablásnál) a csoportos elkövetés súlyosabb büntetést vont maga után, lehetőség volt viszont közkegyelemre, amivel a császárok rendszeresen éltek is. A büntetés célja a megsértett egyensúly, a bűn által felborult világrend eszmei visszaállítása volt, ami a bűnnel arányos (bár igen súlyos, gyakran kegyetlen) büntetésekkel volt megvalósítható. A halálbüntetés – csakúgy, mint a legtöbb ókori jogrendszerben – rendes büntetés volt, amelyet bűncselekmények széles (bár korszakonként eltérő mértékű) körére alkalmaztak, többek között az utálat tíz tárgyára, a szülők bántalmazására, az állami tulajdon szándékos rongálására vagy állami javak ellopására, illetve a hamis vádra akkor, ha a bevádolt halálbüntetést kaphatott volna, ha a vád igaznak bizonyul. A halálos ítéleteket egyébként mindig fel kellett küldeni a császárhoz jóváhagyás végett, anélkül tehát senkit nem lehetett kivégezni, hogy az uralkodó (illetve rendszerint annak egy erre szolgáló hivatala) abba bele ne egyezett volna.

A kínai jog (legalábbis a közigazgatási és a vele egybefonódott büntetőjog) tehát igen fejlett volt, részletes előírásokat tartalmazott a büntetendő magatartások meghatározására nézve, és az előre rögzítettség alapján alkalmas volt arra, hogy a kínai filozófia és a kínai társadalom által igen nagyra értékelt elveket, a kiszámíthatóságot és az előre láthatóságot biztosítsa. Valószínűleg a Kínai Birodalom volt az ókori jogrendszerek közül az az állam, ahol a törvények uralma (azok minden kegyetlensége dacára is) a lehető legteljesebben megvalósult.

[69] Az isteni világrend, a *yin* és *yang* harmóniája, a természet egyensúlya a konfucianizmus számára alapvető fontosságú dolgok, melyek az emberek földi ügyei felett állnak, és amelyeket emiatt nem szabad megbolygatni. Ebben annyira hittek, hogy még a kivégzéseket is csak ősszel és télen lehetett végrehajtani, vagyis a hanyatlás és a halál évszakaiban; ha nem így tettek volna, hitük szerint felborult volna a világ egyensúlya. (A kivégzésre várókat egyébként tömlöcökben tartották fogva; ezeket azonban helytelen lenne börtönöknek nevezni, mivel itt az ítéletre és a kivégzésre várókat nem büntetésként őrizték, ezek a tömlöcök tehát pusztán a szökés megakadályozására szolgáltak.)

Az ind jog – Manu törvényei

Manu törvénykönyve az ókor egyik leghíresebb jogszabálygyűjteménye, ugyanakkor a hindu vallás megismerésének az egyik legjelentősebb forrása is egyben, mely a világi előírásokon kívül nagyobb részben a brahmanizmus, kisebb részben a hinduizmus főbb vallási parancsait is tartalmazza.[70] Keletkezésének idejére vonatkozóan nincsenek pontos információink; maga a mű feltehetőleg valamikor az i. e. II. századtól az i. sz. II. századig terjedő időszakban jött létre. Ez azonban nem jelenti azt, hogy maguk a szabályok is ugyanekkor keletkeztek volna, azok valószínűleg jóval régebbiek; kialakulásuk egészen a *védikus* korig (az i. e. III. évezredig) nyúlik vissza. A Manu törvénykönyvében található előírások tehát egy folyamatos, mintegy két-két és fél évezredes fejlődés termékei, amelyeknek pusztán az írásba foglalása (illetve talán azok kiegészítése és rendszerezése) történt a fenti időintervallumban.

Maga a törvénykönyv azonban kezdetben egyáltalán nem volt az összes hindura kötelező, általános érvényű gyűjtemény, sőt a saját korában még csak egyedinek sem volt mondható. Ebben az időben (az európai időszámítás kezdete körül) ugyanis számos *véda*iskola létezett, amelyek a legfelső kasztba, a papi kasztba tartozó *bráhmanok* vallási képzését látták el az ősi szent vallási iratok, a *védák* alapján, és amelyek ezen tanítás megkönnyítésére összefoglalták a *védák* vallási előírásait, az ítélkezésük során azokat értelmező és magyarázó tudós *bráhmanok* mint bírók által hozott eseti döntéseket, illetve a kialakult és általánosan bevett szokásokat. Manu törvénykönyve nem volt más, mint az egyik ilyen *véda*iskolának, a *manaváknak* oktatási célokat szolgáló gyűjteménye, amely mellett rengeteg más törvénygyűjtemény is létezett. Ami miatt mégis különös jelentőségre tett szert, az egyrészt az, hogy mind tartalmi teljességében, mind rendszerezettségében, mind irodalmi értékében (ld. később) kiemelkedett a többi közül, másrészt pedig az, hogy ezek következtében ezt mint a hindu vallás hiteles forrását kezdték használni, és az idők során az egyszerű hinduk úgy tekintettek rá, mint a vallási előírások autentikus lelőhelyére. Nem véletlen, hogy a hindu jog a középkorban és az újkorban Manu törvényeire épült, és hogy bizonyos jogi szabályai még a XX. században, az indiai angol gyarmati uralom idején is (formálisan is) hatályban voltak, India elmaradott vidéki területeinek szokásjoga (amely sokszor fontosabb, és erőteljesebben érvényesül, mint a hivatalosan érvényben levő állami jog) pedig még ma, a XXI. században is döntően ezen a törvénykönyvön alapul.

Manu törvénykönyve, a *Manava dharmasásztra* tehát eredetileg pusztán egy *véda*iskola belső használatra szánt parancsgyűjteménye volt, hatálya ezért a tanítványokon túlra nem is terjedt ki. Az általánosan elterjedt tévhittel ellentétben az iskola nem a mitológiai Manuról, Brahma isten fiáról kapta a nevét, hanem

[70] Sőt mennyiségileg ez utóbbi jellegű előírások vannak többségben.

alapítójáról, egy Manu nevű emberről. Manu tehát valóságos, élő személy volt, és a törvénykönyv összeállítása feltehetőleg már az ő idején megkezdődött (és talán be is fejeződött). Ez az összefoglaló mű volt a *Manava dharmaszútra,* melyben a „*dharma*" szó (amely Dharmának, az Igazság istennőjének nevéből vált köznévvé) egyszerre jelent „igazságot", „jogot", illetve „törvényt", a „*szútra*" szó pedig a mű prózai formájára utal. Ezt a prózai művet alakították át később (az i. e. II. és az i. sz. II. század közötti időintervallumban) verses formájúvá (fennmaradását is részben ezen irodalmi értékének köszönheti – ld. fent); ez a lírikus törvénygyűjtemény lett a *Manava dharmasásztra* (ahol a „*sásztra*" szó a verses formát jelenti). Manu törvényei kizárólag ebben a formában maradtak ránk; a *szútra* (az eredeti forrás, amely a *sásztra* előtt, vagyis az i.e. II. századnál korábban kellett, hogy keletkezzen – feltehetőleg valamikor az i. e. 600. és az i. e. 200. év között jött létre) elveszett. Éppen ezért nem tudhatjuk biztosan, de a szöveg logikai ellentmondásaiból gyaníthatjuk, hogy az eredeti törvényekhez képest a *sásztrában* több olyan utólagos betoldás és kiegészítés is szerepel, amely a *szútrában* még nem volt benne.

Manu törvénykönyve egy diffúz tartalmú mű, melynek 12 fejezetében keverednek a vallási előírások, a hétköznapi szokások és a jogi normák; ám ez utóbbiak nagy többsége (részben vallási jellegű szankcióik ellenére) mégis viszonylag jól elkülönül az egyéb fajtájú leírásoktól és rendelkezésektől. Tévhit, hogy ez a törvénykönyv (pontosabban annak jogi része) az ókor „legvéresebb" jogi kódexe lett volna. Az igaz, hogy sok bűncselekményre írt elő halálbüntetést, és az is, hogy ezeknek változatos és meglehetősen brutális formáit ismerte, azonban e törvények semmivel nem voltak kegyetlenebbek, mint az ókor más országainak és népeinek büntető jogszabályai. Akár az írásba foglalt jogszabályokat, akár pedig a különböző népek szokásait nézzük, azt kell, hogy mondjuk, hogy ezek kegyetlenségükben semmivel sem maradtak el Manu törvényei mögött, sőt ezek közül jó néhány brutalitásában meg is előzte azt. Ez abból is látható, hogy Manu törvényei – sok más ókori törvénykönyvvel ellentétben – a különböző bűncselekményekre nem halálbüntetést írtak elő (azt csak néhány, az akkori társadalom és a *bráhman* vallás által különösen súlyosnak tartott bűncselekmény esetében alkalmazták – bár ekkor kétségkívül kegyetlen végrehajtási módokkal találkozunk), hanem pénzbüntetést. *Bráhmanokkal* szemben pedig (bármilyen bűncselekményt követtek is el) egyáltalán nem lehetett halálbüntetést kiszabni; őket legfeljebb (vagyonuk elkobzása mellett vagy a nélkül) száműzni lehetett.

Manu törvénykönyve azonban természetesen elsősorban nem a fentiek miatt tekinthető – a kor viszonyaihoz képest – fejlett jogi kódexnek, hanem legfőképpen azért, mert szabályai többé-kevésbé már rendszerezettek. Manu például különbséget tesz a büntetőjog és a polgári jog között, ez utóbbin belül pedig elkülönülten foglalkozik a családokra és a házasságra, illetve az örökösödés módjára és mértékére vonatkozó szabályokkal (azaz ismeri a családi jogot és az öröklési jogot), emellett pedig tartalmaz a közigazgatás szervezeti felépítésére, az

adókra és a vámokra, illetve a mértékekre vonatkozó rendelkezéseket is (megtalálhatóak tehát benne többek között a közigazgatási jog és a pénzügyi jog csírái is). Ezenkívül a büntető és a polgári jog esetében eljárási és végrehajtási szabályokkal is találkozhatunk, ezek azonban nem különülnek el az anyagi jogi rendelkezésektől, hanem azoknak szerves részét képezik. Másodsorban pedig azért tekinthetők Manu törvényei viszonylag fejletteknek, mert a ma létező jogintézmények közül igen sok már ebben a törvénykönyvben megtalálható.[71]

[71] Az eljárási szabályok közül különösen is részletesen foglakozik a Törvénykönyv a tanúzásra vonatkozó rendelkezésekkel. Ennek keretében többek között előírja mind a megjelenési, mind az igazmondási kötelezettséget, rendelkezik a tanúk meghallgatásának módjáról, a tanúbizonyítást kizáró okokról (ezek elsősorban fizikai okok, de Manu már ismeri az elfogultságot is mint kizáró okot), a tanúk számáról, a tanúvallomás mint bizonyíték bíró általi mérlegeléséről, az igazmondási kötelezettségre és a hamis tanúzás következményeire való figyelmeztetésről. Az egyéb eljárási szabályok körében rendelkezik Manu a bírói tisztség betöltésének feltételeiről (például bíró csak *bráhman*, illetve maga a király lehet), a törvényszék megalakulásáról, az ítélkezés alapjául felhasználható jogforrásokról (idetartoznak a *védák* mellett például az egyes országrészek és kasztok szokásai vagy a különböző testületek sajátos szabályai), a bíró kötelezettségeiről (a bíró legyen pártatlan, igazságos és lelkiismeretes) és a tárgyalás menetére vonatkozó szabályokról, illetve tételesen felsorolja a perek alapjául szolgáló (egyébként már az anyagi jog körébe tartozó) egyes jogcímeket. Az anyagi jogi jogintézmények közül kiemelkedő fontosságot tulajdonít a Törvénykönyv a családi jogi és az öröklési jogi normáknak. Az előbbiek körében a két legfontosabb szabály az, hogy a nők mindig valamely férfi hatalma alatt állnak (felettük apjuk, férjük vagy gyermekeik gyámkodnak), illetve hogy a gyermek mindig a férjé, mivel a házasságban a férfi a fontosabb fél. Ezenkívül a IX. fejezet 46. pontja kimondja a válás tilalmát („sem eladás, sem pedig elhagyás által nem választható el a feleség a férjétől"), azonban a férfi bizonyos esetekben (kivételesen) mégis elhagyhatja a nőt; a 29. cím pedig a leány férjhez adására vonatkozóan tartalmaz rendelkezéseket (például hogy a leendő férjnek a lány apja részére egy bizonyos pénzösszeget, ún. „vődíjat" kell fizetnie). A legérdekesebb családi jogi jogintézmény azonban kétségtelenül a *niyoga*, amely magyarul „nemzőhelyettesítést" jelent, tartalmilag pedig nem más, mint a mózesi törvényekből ismert *levirátus* (sógorházasság) intézménye. Eszerint ha a férjnek nincs a feleségétől törvényes fiúgyermeke, akkor az illető halála után annak testvére (tehát a feleség sógora), ha pedig a volt férjnek fivére sincs, akkor a más házasságából származó fiúgyermeke nemzhet a volt férj utódának biztosítása céljából egyetlen (de csak egyetlen) fiút. Kivételesen azonban, ha a nemzőképtelenség egyértelműen megállapítható, akkor a *niyoga* gyakorlására már a férj életében (!) lehetőség van. A *niyoga* intézményéhez tartozik továbbá az a szabály is, hogy ha a vőlegény (aki már szóban eljegyzett egy leányt) még a törvényes házasságkötés előtt meghal, akkor ezt a leányt az elhunyt vőlegény fivére kell, hogy feleségül vegye. Különös figyelmet érdemel az öröklési jogi jogintézmények szabályozása is, amely a kor viszonyaihoz képest igen fejlett és részletes, különböző rendelkezések vonatkoznak például az apa és az anya vagyonára, a lemenők és a más rokonok általi öröklésre, a leány öröklésére vagy a helyettes örökösökre. Ezeken túl Manu törvényei ismerik az osztályra bocsátást, az ági vagyont, a hagyományt, illetve az öröklésből való kiesés különböző okait, köztük az érdemtelenséget, a kitagadást és az öröklésről való lemondást. Biztosítja a Törvénykönyv az örökbe fogadott fiúnak is az örökléshez való jogát, rendelkezik továbbá arról, hogy örökösök hiányában a király örököl; nagy fogyatékossága azonban, hogy a végrendeleti öröklést egyáltalában nem ismeri. Hasonló fejlettségről árulkodnak a polgári jog egyéb szabályai is, hiszen nagyon sok ma is létező jogintézmény már Manunál megtalálható volt. A teljesség igénye nélkül: szabályozta a Törvénykönyv például az adásvételt, a letétet, a nem tulajdonostól való tulajdonszerzést, a szerződésszegést (köztük az adósság és a munkabér meg nem fizetését külön is), a szomszédjogi vitákat („határpereket"), a játékból vagy fogadásból eredő követeléseket vagy a kincslelet jogi helyzetét. Ismerte a kölcsönügyletet, a saját tulajdon visszaszerzése érdekében pedig megengedte a jogos önhatalmat. Ismerte mind a kamat és a kamatláb, mind pedig a kamatos kamat („kerék-kamat") és az uzsora fogalmát; előbbi vonatkozásában – a hitelező kasztjától függően eltérő mértékben – maximálta a jogszerűen kiköthető kamat mértékét, a kamatos kamatot és az uzsorát pedig tiltotta. Rendelkezett a jogügyletek érvénytelenségének (semmisségének) különböző okairól: így érvénytelen Manu szerint az a szerződés, amelyet arra nem alkalmas személy kötött, amely a törvényekkel, a vallással vagy a szokásokkal ellenkezik, amelyet erőszak hatására kötöttek meg; érvénytelen továbbá a színlelt szerződés. Ismerte Manu a szerződési biztosítékokat, például a zálogot és a kezességet is (de csak a kézizálogot és a készfizető kezességet, az egyéb formákat még nem). Rendelkezett a Törvénykönyv arról, hogy a zálog és a kamat kizárja egymást (ez talán még a mai jogrendszerekben megtalálhatónál is fejlettebb szabály volt), kimondta továbbá azt, hogy az adósságot részletfizetéssel is lehet törleszteni, illetve hogy a pervesztes az adósság lerovásán túl még (az állam javára) bírságot is kell, hogy fizessen. (Ez utóbbi célja feltehetőleg az eljárással kapcsolatos költségek biztosítása volt, e jogintézmény tehát a mai eljárási illetékekkel áll rokonságban.) Ismerte továbbá Manu az elbirtoklás intézményét,

Ami a büntetőjogot illeti, az Manunál – mint említettük – nem volt „véresebb”, mint a többi ókori ország törvényei és szokásai, és sok bűncselekményre csak pénzbüntetés (illetve száműzetés) kiszabását rendelte el, de „természetesen” széles körben szabályozta a halálbüntetést is, sőt azt több esetben kizárólagos szankcióként írta elő (gyakran még magánjogi jellegű jogsértések esetén is), illetve annak különböző (általában igen kegyetlen) végrehajtási módjait ismerte. Ezenkívül ha valaki a vele szemben kiszabott pénzbüntetést nem tudta megfizetni, azt szintén ki kellett végezni; végül pedig a testi és megszégyenítő büntetéseknek úgyszintén változatos módozatait szabályozta.

Manu törvényeinek a kifejezetten a jogi szabályokról szóló VIII. és IX. fejezetén kívül “A király kötelességei” címet viselő VII. fejezete, illetve a halálos főbűnöket (*mahapataka*) felsoroló, “Adakozás. Bűnbocsánat. Vezeklés.” című XI. fejezete is tartalmaz büntetőjogi jellegű rendelkezéseket (bár ez utóbbi inkább csak a főbűnöket elkövető személyek vallási bűnhődéséről szól).[72] A VII. fejezetben Manu a király legfőbb kötelességévé a büntetést teszi: mivel a büntetés kormányozza az egész világot és az tartja féken a gonoszokat, ezért a király elsődleges feladata az, hogy „igazságosan büntesse meg azokat, akik igazságtalanul cselekszenek”.[73] A király nem más, mint maga a Büntetés; ez pedig „helyesen alkalmazva boldoggá teszi … az egész emberiséget”.[74] „Ha [ugyanis] a király nem büntetné szüntelenül azokat, akik reászolgálnak, akkor akárcsak a

---

mégpedig ugyanolyan tartalommal, mint amivel az ma is bír (sőt még az elbirtoklási időt is éppen tíz évben állapította meg /!/); a szívességből engedett használat jogát; a haszonkölcsönt; a bizományt; a kötelem alól valamely külső, elháríthatatlan ok következtében való mentesülést (*vis maior*); illetve az olyan adósságot, amelynek megfizetését nem lehet bírói úton követelni (*naturalis obligatio* – idetartoztak például a játékból vagy fogadásból eredő követelések, illetve az ún. „kocsmahitel”). Szabályozta a Törvénykönyv a letétet (bár itt még keveredtek egymással a mai értelemben vett letét és a felelős őrzés szabályai) és az ajándékozást is (e körben pedig már lehetőséget biztosított az ajándék visszakövetelésére is az ajándékozás alapjául szolgáló feltétel meghiúsulása esetén). Rendelkezett munkajogi jellegű szabályokról (amelyekbe szintén keveredtek egyéb /részben vállalkozási, részben megbízási szerződésekre jellemző/ elemek), szabályozta továbbá a szerződésszegés következményeit is. Összességében tehát Manu törvényeinek polgári jogi része a kor viszonyaihoz képest igen fejlettnek volt mondható, hiszen a mai jogrendszerekre jellemző szabályoknak egy meglehetősen nagy része már e törvénykönyvben fellelhető volt.

[72] A négy halálos főbűn: egy *bráhman* megölése; egy bizonyos fajta szeszes ital („*sura*”) fogyasztása; a *guru* feleségével elkövetett házasságtörés; lopás egy *bráhmantól*. Az ilyen bűnöket (illetve azok egy részét) ki lehet engesztelni; ekkor az elkövető megtisztul a bűntől, és nem kerül (legalábbis ezen bűn miatt) a pokolba, illetve nem egy alacsonyabb rendű életformában születik újjá. Az engesztelés elvégzése (a vallási megtisztulás) azonban gyakran maga is halálos következménnyel jár. Ha például egy *bráhman* egy másik *bráhmantól* aranyat lopott, úgy tisztulhat meg, ha a király a saját botjával agyonüti őt. Aki *guruja* feleségével szeretkezett, annak vagy le kell vágnia a saját ivarszervét, majd el kell indulnia délnyugati irányban, és addig kell mennie, amíg holtan össze nem esik, vagy bűnének bevallása után önként izzó vaságyra kell feküdnie. A szándékos *bráhman*ölést nem lehet kiengesztelni, a vétlent viszont igen, mégpedig úgy, hogy az ilyen embernek 12 évig az erdőben kell élnie és koldulnia kell. A *bráhmanok* szeszes italt egyáltalán nem ihatnak, a többi kaszthoz tartozók pedig csak bizonyos fajtákat; aki ezt a tilalmat megszegi, az addig kell, hogy forró pálinkát, tehénvizeletet, vizet, tejet vagy vajat igyon, amíg bele nem hal. A többi, nem halálos bűnöket is ki lehet engesztelni, ennek legfőbb módja a *védák* folyamatos tanulmányozása, illetve egy *bráhman* vagy egy tehén életének megmentése. Aki ugyanis megmenti egy *bráhman* vagy egy tehén életét, vagy saját életét áldozza azokért, az minden bűntől (még a halálos bűnöktől is) megszabadul. **A magyar nyelvű idézetek Büchler Pál fordításai (Manu törvényei. Ford.: Büchler Pál. Kolozsvár-Budapest, 1915.)**

[73] Büchler 90. o.

[74] Uo.

nyárson a halat, úgy sütnék meg az erősebbek a gyengéket. … Az egész világot a büntetés tartja féken… A merre a … Büntetés jár és elpusztítja a gonoszokat, ott az emberek békében élnek…”[75]

Manu szerint tehát a büntetésnek „igazságosnak” kell lennie. Ez azt jelenti, hogy a bírónak (vagy a királynak) a büntetést az elkövetett bűn nagyságához kell igazítania (arányosság elve);[76] figyelembe kell vennie azt, hogy első bűntényesről vagy visszaesőről van-e szó;[77] a büntetés kiszabása során értékelnie kell a bűncselekmény célját (a célzatot) és az idő múlását (ez utóbbit mint enyhítő körülményt);[78] továbbá figyelembe kell vennie és érvényesítenie kell a büntetés célját. A büntetés célja részben az elrettentés,[79] részben pedig a prevenció[80] (mégpedig elsősorban a speciális prevenció, tehát főként annak megakadályozása, hogy maga az elkövető újabb bűncselekményt valósíthasson meg – a halálbüntetés és a testi büntetések léte jórészt ezt a célt szolgálja).

A Törvénykönyv a büntetések négy fajtáját ismeri: a pénzbüntetést („pénzbírságot”), a száműzetést, a szabadságvesztést és a testi büntetéseket. Ezek közül a szabadságvesztés a legkevésbé tipikus; bár a Törvénykönyv megemlíti ezt a fajta szankciót,[81] ám egyetlen konkrét bűncselekmény esetében sem írja elő. Joggal feltételezhető tehát, hogy a szabadságvesztés kivételes büntetési nem volt – ahogyan a többi ókori (és középkori) állam döntő többségében is. Ezzel szemben a leggyakrabban alkalmazott büntetések a „testi büntetések”. E kategóriába tartoztak Manunál a mai értelemben felfogott testi büntetéseken (azaz a testcsonkításon és a megbélyegzésen) kívül a megszégyenítő büntetések (például fej leborotválása, pellengérre állítás) és maga a halálbüntetés is. Ez utóbbi néha önállóan, néha pedig testi büntetésként került szabályozásra, vagyis bizonyos bűncselekményeknek kizárólagos, más bűncselekményeknek pedig alternatív szankciója volt.[82]

---

[75] Uo.

[76] „… tekintetbe véve a [vétkes] képességét s a bűn nagyságát, úgy szabja ki [a bíró] a büntetést a büntetendőkre.” (M. VIII. 126.) „… olyan büntetést szabjon a király, amely a [bűnös] vagyonával és vétkességével arányos.” (M. IX. 262.)

[77] „Először [enyhe] szóval büntessen; ezután szigorú szóval, harmadik esetben anyagi bírsággal, ezután pedig testi büntetéssel.” (M. VIII. 129.)

[78] „… A király mérlegelje az időt és a célt, s úgy szabja meg a büntetést.” (M. VIII. 324.) „Azt, aki földművelési eszközöket, fegyvereket, [kész] orvosságokat lop, [a fejedelem] úgy részesítse büntetésben, hogy kideríti [a lopás vagy használat] idejét és [a lopott holmi] célját.” (M. IX. 293.)

[79] „Ha pedig valaki, aki nem tartozik a felső kasztokhoz, készakarva [testi] sértést követ el egy bráhman ellen, azt a fejedelem fenyítse meg különféle testi büntetések módjaival, még pedig olyanokkal, melyek irtózatot keltenek.” (M. IX. 248.) „Mert hát bizony büntetés nélkül nem lehet a földön titokban bújkáló gonoszlelkű tolvajoknak gaztetteit lehetetlenné tenni.” (M. IX. 263.)

[80] „Aszerint, hogy melyik tagjával követ el valaki lopást az emberek közt, annak az embernek éppen azt a tagját vegye el a fejedelem azon célból, hogy [ama bűnt] megakadályozza.” (M. VIII. 334.)

[81] „A gonosz embert háromféle eljárással fékezze meg [a király] teljes erejéből: bezárással, bilincsekbe veréssel és különféle testi büntetéssel.” (M. VIII. 310.)

[82] A Törvénykönyv terminológiai rendezetlensége erre vezethető vissza: általában ahol „halálbüntetésről” (vagy annak egy bizonyos végrehajtási módjáról) van szó, ott a halálbüntetés szó szerint értendő, ahol pedig Manu „testi büntetést” ír elő, ott a bírónak (a körülmények mérlegelése alapján) lehetősége van mind a mai értelemben vett testi (azaz testcsonkító és/vagy megszégyenítő) büntetést, mind pedig halálbüntetést kiszabni.

A pénzbüntetés (pénzbírság) az egyik leggyakrabban előforduló szankció Manu törvénykönyvében; mind a polgári jogi jellegű jogsértések nagy része (például a hamis tanúzás[83] legtöbb esete vagy a különböző típusú szerződésszegések döntő hányada), mind az enyhébb megítélés alá eső bűncselekmények (például kisebb értékű lopás, rongálás, kuruzslás, köztisztasági szabályok megsértése) e szankcióval vannak fenyegetve. A száműzetést egyrészt akkor kell alkalmazni (vagyonelkobzással vagy a nélkül), ha valaki az előbbieknél nagyobb súlyú bűncselekményt, illetve egy adott kisebb súlyú bűncselekményt egy alsóbb kasztú követ el, másrészt akkor, ha egy, egyébként halálbüntetéssel fenyegetett bűntettet egy *bráhman* követ el (hiszen őt – személyi sérthetetlensége okán – nem lehetett sem /mai értelemben vett/ testi, sem /egyetlen kivétellel/[84] megszégyenítő, sem pedig halálbüntetéssel sújtani).

Kisebb részben alkalmazásának gyakorisága, nagyobb részben azonban súlyossága miatt (hiszen a gyakori alkalmazás a pénzbüntetésre még inkább igaz) a legfontosabb szankció Manu törvénykönyvében a testi büntetés volt. Mint említettük, Manunál a „testi büntetések" fogalomkörébe nemcsak a megcsonkítások és a megbélyegzések tartoztak, hanem a megszégyenítő büntetések és maga a halálbüntetés is. A középkortól kezdve általánosan elterjedt terminológia alapján azonban mi most kettéválasztjuk a „testi büntetéseket", mégpedig egyrészt a ma használatos (szó szerinti) értelemben felfogott testi (és megszégyenítő) büntetésekre, másrészt a halálbüntetésre (vagyis azon szankciókra, amelyek kifejezetten halálbüntetést írnak elő, valamint amelyek a „testi büntetés" körében a szó szerint felfogott testi büntetésen túl /a helyett vagy a mellett/ a halálra ítélést /mint a „testi büntetés" egy súlyosbított formáját/ *is* lehetővé teszik).

A testi büntetések főbb fajtáit a VIII. fejezet 124-125. pontja tartalmazza: „Tíz helyét a büntetésnek nevezte meg Manu …: az ivarszervet, a hasat, a nyelvet, a két kezet, a két lábat ötödik helyen, továbbá a szemet, az orrot, meg a két fület, a vagyont, úgyszintén az egész testet."[85] Manu tehát sajátos módon az egész

---

[83] A tanúzásra vonatkozó szabályok (például az igazmondási kötelezettség) megsértése még nem büntetőjogi, hanem magánjogi jellegű jogsértés volt.

[84] „A megborotválás [a fejen] van rendelve a *bráhman* részére halállal végződő büntetés helyett …" (M. VIII. 379.)

[85] Manu törvénykönyve azonban e testrészek megbüntetésén túl egyéb testi büntetéseket is ismert. Megbélyegzés járt például azért, ha egy *súdra* ugyanarra az ülésre kívánt ülni, ahol már egy magasabb kasztú ült, ha valaki másnak a feleségével házasságtörést követett el (már amennyiben nem járt érte eleve halálbüntetés), vagy azért is, ha valaki megölt egy *bráhmant*, lopott, szeszes italt ivott, vagy *gurujának* (atyjának vagy tanítójának) feleségével hált (bár ezen esetekben a megbélyegzés rendszerint csak megelőzte, és nem helyettesítette a halálbüntetést). Annak a *súdrának*, aki egy felsőbb kaszthoz tartozó személyt szidalmazott, ki kellett vágni a nyelvét; ha egy *súdra* egy *bráhmant* durva módon gyalázott, egy tíz ujjnyi hosszú izzó vasszeget kellett a szájába szúrni; ha pedig ki merte oktatni a *bráhman* papot vallási kötelességeiről, forró olajat kellett a szájába és a fülébe önteni. Két ujját kellett levágni annak a férfinak, aki erőszakot követett el egy leányon (vagy a halálbüntetés helyett, vagy pusztán annak végrehajtása előtt); azt a leányt, aki megrontott egy másik leányt, meg kellett vesszőzni; ha pedig egy asszony rontott meg egy leányt, akkor két ujját le kellett vágni, fejét meg kellett borotválni, és szamárháton végig kellett őt vinni így a városon. Ismerte a Törvénykönyv a pellengér-szerű megszégyenítő büntetéseket is (ezeket „börtönöknek" nevezve el), ám ilyen büntetést egyetlen konkrét bűncselekmény szankciójaként sem írt elő. A VIII. fejezet 125. pontjában felsorolt „hagyományos" testi büntetés járt továbbá a feleség, a fiú, a rabszolga, a tanítvány vagy az édes fivér túlzott mértékű(!) megfenyítéséért, a kisebb értékre elkövetett tolvajlásért, tehenek vagy más

vagyonra kiterjedő pénzbüntetést is a testi büntetések közé sorolta (valószínűleg azért, mert akitől mindenét elvették, az testileg is nyomorogni /éhezni, fázni, szenvedni/ kényszerült), illetve – ahogy arról már többször szó volt – idesorolta az egész testet érintő büntetést, azaz a halálbüntetést is. A testi büntetések körében Manunál – a legtöbb ókori (és középkori) ország jogrendszerével ellentétben – nem a *tálió*, hanem a tükörbüntetések elve érvényesült, vagyis a Törvénykönyv nem azon testrész megbüntetését rendelte el, amely testrésznek az elkövető a sérelmét okozta, hanem azét, *amellyel* a bűncselekményt elkövette: „Amelyik tagjával éppen megsérti az alsó kaszthoz tartozó ember a legmagasabb kaszthoz tartozókat, ugyanaz a tagja levágandó; ez Manu rendelése." (M. VIII. 279.)[86] Illetve: „Aszerint, hogy melyik tagjával követ el valaki lopást az emberek közt, annak az embernek éppen azt a tagját vegye el a fejedelem…" (M. VIII. 334.)

Ami konkrétan a halálbüntetést illeti, annak Manu többféle végrehajtási módját ismerte. Ezek közé tartozott például a karóba húzás, a vízbe fojtás, a száraz fűből rakott tűzben való megégetés, az elefántokkal agyontapostatás, a kutyákkal szétszaggatás, az izzó vaságyon elégetés vagy az „egyszerű" lefejezés. Már néhány, mai felfogásunk szerint magánjogi jellegű jogsértésért is halálbüntetés járt.[87] Halálra kellett ítélni a sikkasztót[88] és a csalót,[89] továbbá azt a tolvajt is, aki gabonából, avagy aranyból, ezüstből, drága ruhákból és más efféle értéktárgyakból egy bizonyos mennyiségnél többet lop, illetve aki drágakövet lop vagy embert rabol.[90] Halál járt a házasságtörés (22. cím) főbenjáró eseteiért is. Ezek közé tartozott már az is, ha egy idegen ember másnak a feleségét egy falun kívüli helyen (például erdőben) megszólította, ha valaki más feleségének ajándékot adott, ékszerét vagy ruháját megérintette,[91] ezekben az esetekben ugyanis a férfi részéről a házasságtörési szándékot vélelmezni kellett. A házasságtörés *tényleges* megtörténtét pedig *mindkét fél* részéről akkor is vélelmezni kellett, ha egy férfit másnak a feleségével egy fekvőhelyen találtak, illetve ha a férfi a nőt vagy a nő a férfit „meg nem engedett helyen" érintette meg.[92] Annak a nem *bráhman* férfinak is halál járt, aki ugyan nem követett el

állatok ellopásáért és a meddő tehén orrcimpáinak átfúrásáért, szerencsejátékok űzéséért, a *bráhman súdra* általi bántalmazásáért,[85] a tolvajok szerszámainak elrejtéséért, bizonyos vallási kötelezettségek durva megsértéséért, illetve romlott vetőmag árusításáért, a mások által elvetett vetőmag felszedéséért és a határjelzők elrontásáért.

[86] Ezt a szabályt Manu a továbbiakban részletezi és egyértelművé teszi: "Ha valaki a kezét emeli fel, vagy egy botot, az megérdemli, hogy a kezét levágják; ha valaki a lábával rúg haragjában, az megérdemli, hogy a lábát levágják." (M. VIII. 2801.) "Hogyha [az alsóbbrendű] megvetésből leköpi [a magasabb rangút], a király vágassa le annak mind a két ajakát; ha levizeli, a tagját; ha szelet ereszt reá, a végbelét; ha a hajánál fogva rángatja, habozás nélkül vágassa le mindkét kezét; úgyszintén ha a lábánál, a szakállánál, vagy a nyakánál, vagy a heréjénél fogva." (M. VIII. 282-283.)

[87] Halál járt például azoknak, aki az özvegyek tulajdonát elvették (M. VIII. 29.), vagy akik a náluk elhelyezett letétet nem adták vissza (M. VIII. 191.).

[88] „Az elveszett, de őrizetébe átvett tulajdont bízza alkalmas emberek gondjára; akiket pedig azután lopáson kap rajta, azokat elefánttal tapostassa agyon." (M. VIII. 34.)

[89] „Az az ember pedig, aki hamis ürügy alatt veszi magához másnak a tulajdonát, a [bűn-]társával együtt a testi büntetés különböző fajaival nyilvánosan [megkínzandó, sőt még] ki [is] végzendő." (M. VIII. 193.)

[90] M. VIII. 320., 321. és 323.

[91] M. VIII. 356-357.

[92] M. VIII. 357-358.

házasságtörést, de egy *bráhman* kaszthoz tartozó leánnyal közösült,[93] illetve annak a *súdra* férfinak is, aki *vájsa*, *ksatrija* vagy *bráhman* asszonnyal (például özveggyel) szeretkezett.[94] A kasztkeveredésnek tehát (amennyiben a férfi volt az alacsonyabb, a nő pedig a magasabb kasztú) minden formáját tiltotta Manu, és halállal rendelte azt büntetni.[95] Kegyetlen végrehajtási módot rendelt a Törvénykönyv mindazok számára, akik bármilyen *tényleges* házasságtörést követtek el, erről tanúskodik a VIII. fejezet 371-372. pontja: „Amelyik pedig megcsalja a férjét … azt kutyákkal [szakíttassa szét és] falassa fel a király egy olyan helyen, melyet sokan látogatnak; a férfi-bűnöst pedig égesse meg izzó vaságyon; és [a hóhérok] folyton helyezzenek alája fahasábokat; ott égjen meg a gonosztevő.”[96]

Mérlegelés nélkül halálra kellett ítélni a Törvénykönyv értelmében azokat, aki „hivatali bűncselekményeket” követtek el. Ilyennek minősült a királyi rendeletek hamisítása, a király főemberei közt egyenetlenség szítása, asszonyok, gyermekek vagy *bráhman*-papok megölése, illetve a hazaárulás.[97] Halállal kellett büntetni azt a katonát is, aki rablótámadás esetén nem avatkozott közbe és nem nyújtott segítséget a bajba jutottaknak;[98] azt, aki a királytól lopott;[99] aki betört egy királyi raktárba, katonai szertárba vagy templomi kincstárba, avagy királyi elefántokat, lovakat vagy kocsikat lopott;[100] aki ellenszegült a király parancsának vagy a király ellenségeit ellene bujtogatta;[101] aki valamely tó vizét (a nyári szárazság idején) lefolyatta;[102] illetve „minden gaz közül a legártalmasabbat”, azt, aki aranyat hamisított.[103] Ez utóbbi azért volt különösen kiemelt súlyú bűncselekmény, mert ha a pénzhamisító nagy mennyiségű hamis pénzt hozott volna forgalomba, azzal tönkretehette volna a kereskedelmet, alapjaiban megingathatta volna az általános csereeszközbe vetett bizalmat, ezzel pedig alááshatta volna az (egyébként virágzó) gazdaság egészének működését, ami végső soron a társadalom összeomlásához (például felkelésekhez, lázadásokhoz) is vezethetett volna.

E bűncselekményeken (lopás, csalás, sikkasztás, pénzhamisítás stb.) kívül a Törvénykönyv már ismerte (külön nevesítette és szabályozta) a betöréses

---

[93] M. VIII. 366.
[94] M. VIII. 374. és 377.
[95] Ld. még: M. VIII. 382.!
[96] Természetesen mindez a *bráhmanokra* nem vonatkozott; ilyen esetben legfeljebb a fejüket lehetett megborotválni, vagy száműzni lehetett őket. (M. VIII. 379-380.)
[97] M. IX. 232.
[98] M. IX. 272.
[99] M. IX. 275.
[100] M. IX. 280.
[101] M. IX. 275.
[102] M. IX. 279.
[103] M. IX. 292.

lopást,[104] a zsebtolvajlást,[105] illetve a bűnpártolást és az orgazdaságot[106] (valamennyire halálbüntetést írva elő), megkülönböztette egymástól a lopást és a rablást,[107] ismerte a jogos védelem („önvédelem") fogalmát és ebben a helyzetben még egy *bráhman* megölését is jogszerűnek ismerte el,[108] nem tartotta bűncselekménynek (lopásnak) azt, ha valaki egy senki tulajdonában nem álló dolgot vett magához (uratlan dolog birtokba vétele),[109] továbbá a bűncselekmények felderítése és a bűnözők elfogása céljából lehetővé tette *agent provocateur*-ök alkalmazását is.[110] A szankcióknak mai szemmel nézve kegyetlen mivoltától és a kasztok közötti vallási alapú jogegyenlőtlenségtől[111] eltekintve tehát a büntetőjog fejlettnek volt mondható, hiszen a ma is létező jogintézmények, fogalmi elhatárolások és büntetőjogi elvek egy része (a büntetés céljának értékelése, a proporcionalitás elve, az ártatlanság vélelme,[112] a lopás és a rablás megkülönböztetése, a különböző bűncselekmények viszonylag kifinomult elhatárolása, az „önvédelem" mint jogellenességet kizáró ok elismerése stb.) már Manu törvénykönyvében megtalálható volt.

---

[104] „Amely tolvajok pedig falat törnek át és éjnek idején követnek el lopást, azoknak a király vágassa le mindkét kezüket és azután húzassa őket hegyes karóba." (M. IX. 276.)

[105] „A zsebtolvajnak pedig vágassa le a két ujját az első elítélés alkalmával, a másodiknál az [egyik] kezét és [egyik] lábát, a harmadiknál pedig méltó [a tolvaj] a halálra." (M. IX. 277.)

[106] „Akik tüzet adnak [a tolvajnak], akik eledelt adnak, úgyszintén akik a fegyvereit elrejtve tartják s akik a lopott holmi orgazdái: azokat pusztítsa el a fejedelem éppen úgy, mint a tolvajokat." (M. IX. 278.)

[107] „Az a tett, melyet valaki [ezen tárgyakra nézve a tulajdonos] jelenlétében erőszakosan követett el, legyen rablás; amelyet a távollétében [követett el], legyen lopás …" (M. VIII. 332.)

[108] „… önvédelemből … aki az igazság alapján öl, az nem követ el bűnt. Legyen az akár [valakinek] a tanítója, akár gyermek vagy öreg ember, akár pedig *bráhman*, bármekkora tudós is [az illető], ha gyilkosság céljából közeledik [valakihez], azt megölheti [a megtámadott] habozás nélkül. A gyilkolni akaró megölése által nem háramlik a megölőre semmiféle bűn … mert [ilyenkor csak] erőszak veri vissza az erőszakot." (M. VIII. 349-351.)

[109] „Erdei fákról gyökeret, vagy gyümölcsöt [venni], úgyszintén tűzgyújtáshoz való fát, valamint füvet tehenek etetéséhez: erről Manu azt mondotta, hogy nem lopás." (M. VIII. 339.)

[110] „Olyan ügyes [kémekkel], kik azelőtt [maguk is] tolvajok voltak, s akik [azután] ezeknek a társai lettek és követték őket, s akik jól ismerik a különféle fogásaikat: kutassa ki [a király a tolvajokat] és ösztönözze őket [a bűnre]. (M. IX. 267.)

[111] Az ókori Indiában (mint az ókori államok mindegyikében) nyílt jogegyenlőtlenség uralkodott. E jogegyenlőtlenséget azonban akkor teljesen természetesnek, mondhatni az élet velejárójának tartották, Indiában nem kis részben éppen azért, mert a vallás szabályai ezt írták elő. A vallást akkoriban megkérdőjelezni nem lehetett, így általában maguk az alávetettek is elfogadták a számukra hátrányos előírásokat. A vallási alapú nyílt jogegyenlőtlenség Manu törvénykönyvében leginkább abban mutatkozott meg, hogy a *bráhman* kaszthoz tartozókat – bármit is követtek el – sem halálbüntetéssel, sem testi büntetéssel nem lehetett sújtani, legfeljebb (megszégyenítő büntetésként) a fejüket lehetett megborotválni, továbbá száműzni lehetett őket, illetve pénzbüntetésre (esetleg teljes vagyonuk elkobzására) lehetett őket ítélni. (Ld.: M. VIII. 125. és 379-380.!)

[112] „Ne ítélje el az igazságos király a tolvajt [halálra], ha nincs nála a lopott holmi; de ha nála van a lopott holmi és a [lopásnál használt] szerszámok, akkor ítélje halálra habozás nélkül." (M. IX. 270.)

Felhasznált irodalom

1. Bakóczi Antal: Az emberölés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984
2. Csemegi Károly művei. Franklin-Társulat, Budapest, 1904
3. Dezső Csaba: Az ókori Irán. In: Jany János (szerk.): Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 9-48. o.
4. Doleschall Alfréd: Halálbüntetés. In: Márkus Rezső (szerk.): Magyar Jogi Lexikon, III. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1900
5. Finkey Ferenc: Büntetéstani problémák. Budapest, 1933
6. Firon András: Káinbélyeg. Nyugdíjazzuk-e végleg a hóhért? Panoráma Kiadó, Budapest, 1991
7. Gönczi Katalin – Horváth Pál – Stipta István – Zlinszky János: Egyetemes jogtörténet. Nemzeti Tankönyvkadó, Budapest, 1997
8. Harmatta János (szerk.): Ókori keleti történeti chrestomathia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986
9. Hatvani Tamás – Géczi Zoltán: Kínzások és kivégzések története. Vagabund Kiadó, Kecskemét, 2002
10. Innes, Brian: A kínzás és kínvallatás története. Canissa Kiadó, Nagykanizsa, 2001
11. Jany János: Az ókori India. In: Jany János (szerk.): Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 49-98. o.
12. Lyons, Lewis: A büntetés története. Magyar Könyvklub, Budapest, 2005
13. Manu törvényei. (Szanszkritból ford.: Büchler Pál). Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadványai, VI. füzet. Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár, 1915
14. Nemere István: A kivégzések története. Alexandra Kiadó
15. Salát Gergely: A kínai *Qin* állam törvényei. In: Jany János (szerk.): Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003, 99-140. o.
16. Salát Gergely: Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a *shuihudi* leletek alapján. Balassi Kiadó, Budapest, 2003
17. Szathmáry Béla: A zsidó jog alapjai. Századvég – LUX, Budapest, 2003
18. Szemere Bertalan: A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről. Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1990

19. Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés az ókorban. Jogelméleti Szemle, 2004/4. szám
20. Tóth J. Zoltán: Az abolicionizmus mint világtendencia. Themis, 2005. december, 138-146. o.

Tóth J. Zoltán
The Present Status of Capital Punishment

Present day there is a dominant tendency existing across the world in the field of penal law: abolitionism. Abolitionists aimed and aim at the cessation of the practice of capital punishment, and thanks to them more and more countries cancel this sanction from their criminal justice system. Hitherto 88 states have abolished the death penalty, and 109 have not, but of these latter states 11 maintain it only for extraordinary crimes (e.g. treason or other crimes against the state, war crimes, crimes against humanity, military and wartime offenses etc.) and other 29 can be regarded as *de facto* abolitionist states which means that nobody has been executed in these jurisdictions at least for ten years.[1] However, there are 69, mainly African and Asian countries which still can execute their citizens if they commit serious ordinary crimes, whilst abolitionism affected mostly in Europe, Oceania (including Australia) and America.

In Europe there are only four states in which the death penalty has not been superseded, nevertheless, Latvia and Albania reserved it only for *extra ordinem* crimes, namely, criminal offenses committed during times of war or domestic emergency, and it still remained in force altogether in the Russian Federation and Belarus. In addition, of these two countries Russia is abolitionist in practice, because President Boris Yeltsin declared a moratorium in 1996, and since then there has been only one exceptional execution in Chechnya in 1999. The only state in the European continent that actually uses capital punishment not only for uncommon offenses but for ”simple” murders as well is Belarus, although even it amended the Criminal Code in 2005 with a provision declaring the temporariness and exceptionality of capital punishment.

In America 22 states[2] maintain the death penalty and 14 have totally abolished it. In the North American subcontinent Canada annulled capital punishment in 1976 for common crimes and in 1998 for uncommon offenses. Of the Caribbean and Central American states Costa Rica has already abolished it in 1877, followed by Panama in 1903, Honduras in 1956, the Dominican Republic in 1966, Nicaragua

[1] Source: Amnesty International: http://web.amnesty.org/pages/deathpenalty-countries-eng.

[2] These are Antigua and Barbuda, Argentina, the Bahamas, Barbados, Belize, Bolivia, Brazil, Chile, Cuba, Dominica, El Salvador, Grenada, Guatemala, Guyana, Jamaica, Peru, Saint Kitts and Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent and the Grenadines, Suriname, Trinidad and Tobago and the United States (of which more anon). However, in Belize, Grenada, Guyana and Suriname this sanction is not used in practice, while in Argentina, Bolivia, Brazil, Chile, El Salvador and Peru it is in effect only for extraordinary crimes.

in 1979, Haiti in 1987, Bermuda in 2000 and Mexico in 2005.[3] In South America Venezuela in 1863, Ecuador in 1906, Uruguay in 1907,[4] Colombia in 1910 and Paraguay in 1992 terminated all their death penalty laws, moreover, all of them prohibited the use of this sanction in their constitutions. In Oceania all of the 14 independent states have abolished this punishment either in law or in practice. Ten countries (the Solomon Islands and Tuvalu in 1978, Kiribati in 1979, Vanuatu in 1980, Australia in 1985,[5] the Marshall Islands and Micronesia in 1986, New Zealand in 1989, Palau in 1994 and Samoa in 2004) have totally liquidated it, and four other states (Nauru, Papua New Guinea, Fiji and Tonga) ceased it *de facto*.[6] The most countries which retain this penalty even recently are in Africa and Asia. Hitherto not more than thirteen African and five Asian states abolished it for every crime: Cape Verde, Mozambique, Namibia, São Tomé and Príncipe, Angola, Guinea-Bissau, Seychelles, Djibouti, Mauritius, the Republic of South Africa, Ivory Coast, Senegal, Liberia; Cambodia, Nepal, Turkmenistan, Bhutan and the Philippines.[7]

According to the Amnesty International estimation, last year, in 2005 at least 5 186 people received a death sentence and a minimum of 2 148 executions were carried out. Most of them (1 770) were realized in China, followed by Iran (94) Saudi Arabia (86) and, interestingly, the United States (60). Since the USA is not simply one of those democratic countries which still maintain the capital punishment for certain crimes, but it is the most important as well; since in America the death penalty is frequently imposed and carried out; and because there are a whale of executions in every year in the United States; therefore all the problems and doubts of the death penalty can be fairly demonstrated by the example of this country. Hereinafter I will examine the present state of this legal institution in the USA, particularly considering the issues of the executional methods, the discrimination, the crimes punishable by death, the innocence and the financial aspects.

As for the present state of capital punishment in the United States, it has been imposed and carried out more and more often since the reinstatement with *Gregg*[8] in 1976. In these 30 years more than 1000 executions were realized; only in 2005

---

[3] The former six states declared this sanction unconstitutional, the latter two, however, ceased it by statutes of Parliament.

[4] For the first time Uruguay had already abolished capital punishment in 1807 for common offenses, but after then it was re-introduced.

[5] The abolition of the death penalty happened in the different states in different years: Queensland ceased it in 1922, Tasmania in 1968, the Commonwealth (for the federal crimes) and the Northern Territory in 1973, Victoria in 1975, South Australia in 1976, the Australian Capital Territory in 1983, Western Australia in 1984 and New South Wales in 1985.

[6] In Nauru this sanction was never in force, while in Papua New Guinea the last execution was carried out in 1950, in Fiji in 1964 and in Tonga in 1982.

[7] The Philippines is so far the last country that abolished capital punishment: this happened in June of 2006.

[8] *Gregg v. Georgia* (428 U.S. 153), *Jurek v. Texas* (428 U.S. 262), and *Proffitt v. Florida* (428 U.S. 242), collectively referred to as *Gregg v. Georgia* 428 U.S. 153 (1976)

60 were performed. While the number of executions actually realized until 1999 and that of the death row prisoners until 2000 continuously increased, the number of murders and nonnegligent manslaughters was floating during the same period. In 1976 there were 420 persons under sentence of death and there was only one execution, while the number of death row prisoners has been increasing to 3 601 by the year of 2000 and the executions virtually performed have been rising to 98 by 1999. In these decades the number of crimes resulting in someone's death was fluctuating. In 1976 this number was 18 780, in 1980 it was 23 040. After then it reached the next nadir in 1984 by 18 692 and the following zenith eventuated in 1991 by 24 703 life-taking offenses. This number has sunk to 15 522 by 1999 and since then it can be asserted to be stable. Moreover if we add that in the number of executions a persistent decline can be seen since 1930 until 1967, and then a moratorium came on carrying out of death penalties, followed by the reinstating and permeation of imposing and administering of capital punishments, while the number of capital offenses sometimes grew, sometimes dropped, it can be stated that the changing of the latter data is unrelated to the changing of the former ones.[9] This means at the same time that there is no statistical evidence for the existence of the deterrent effect of capital punishment in virtue of the capital offender and the execution database of the United States of America.

As regards, in addition, the methods of execution used in deed in the states of the USA, these are administered nowadays chiefly by lethal injection; the last shooting was that of John Albert Taylor, a 36-year-old white male, on 27th January, 1996 in Utah;[10] the last hanging was that of Bill Bailey, a 49-year-old white man, two days before John Albert Taylor's shooting, that is, on 25th January, 1996 in Delaware;[11] the last execution carried out in a gas chamber was realized on a Walter LaGrand, a 37-year-old foreigner, on 3rd March, 1999 in Arizona; and the last execution by electric chair was that of Brandon Hedrick, a 27-year-old white male, amazingly very recently, on 20th July, 2006 in Virginia. Otherwise, since the restoration of capital punishment up to now, punctually until 24th August, 2006, there were altogether 1042 executions and of these executions 873 were carried out by lethal injection, 153 by electrocution,[12] 11 by asphyxiation, 3 by hanging and 2 by firing squad; and the most executions, exactly 374, were performed, by the way, in Texas.[13] 3 executions were under federal

---

[9] Source: U.S. Department of Justice, Federal Bureau of Investigation, *Crime in the United States, 2004* (Washington, DC: USGPO, 2005). See in: http://www.albany.edu/sourcebook/pdf/t6792004.pdf.

[10] The next to last execution by firing squad was also in Utah in 1977, when the above-mentioned volunteer death row prisoner, Gary Mark Gilmore was executed. (Interestingly, John Albert Taylor was also a volunteer.) Anyway, since the restoration of death penalty there were only these two executions in the United States which were carried out by shooting, and both of them were performed in Utah and based on free option.

[11] Since 1976 there were only three inmates to be executed by hanging: Westley Allan Dodd (executed on 5th January, 1993 in Washington), Charles Campbell (executed on 27th May, 1994 also in Washington) and Bill Bailey (executed on 25th January, 1996 in Delaware).

[12] This means that of the 1042 executions 1026 were carried out either by lethal injection or by electric chair.

[13] The "second-placed" in this list is Virginia with 97 executions, and the "third-placed" is Oklahoma with 81.

jurisdiction,[14] 22 executed were juveniles at the time of their crimes and 123 were volunteers. The oldest man was a John Nixon, who was 77 years old when his execution was administered. 57.10 % (595) of the executed persons were white, 33.97 % (354) were black and 8.93 % (93) were other.[15] Curiously, only 11 person (1.08 %) to be executed were female,[16] albeit one-seventh of the capital crimes in the United States are committed by women. The murderers to be sentenced to death, anyway, kill typically white people: of the 1042 person 835 (80.1 %) were executed because of killing white men or women.[17]

At the present time, otherwise, there are 36 states[18] in which capital punishment is maintained.[19] In these states the only, or at least the main, executional method is lethal injection. 35 states authorize this mean as a way of administering death penalty (18 of them regulate it as the only method,[20] 8, 4, 3 and 3 of them have besides it electrocution,[21] asphyxiation,[22] hanging[23] and shooting[24]),[25] [26] and Nebraska is the only state in which the executions are carried out not by lethal injection but only by electric chair.[27]

Now concerning the death row prisoners, a mild decline can be seen in the past few years. At present, precisely at the end of the year of 2005, there were only 3 373 inmates on death row,[28] while this number in 2000 was yet 3 601. The average time on death row is more than 10 years, but there are prisoners who have to wait decades until the execution or (and it also frequently occurs) until their natural death. That is true that a lot of time is needed for controlling the correctness and justness of death verdict, and is also needed to provide

[14] One of them was that of Timothy McVeigh, the Oklahoma bomber, who had killed 168 person.
[15] Asian, Latino, Native American or unknown.
[16] Two of them, namely Wanda Jean Allen (executed on 11th January, 2001 in Oklahoma) and Francis Newton (executed on 14th September, 2005 in Texas) were black.
[17] 18 of them had not only white, but non-white victim(s) as well.
[18] On 24th June, 2004 the New York Supreme Court and on 17th December, 2004 the Kansas Supreme Court held capital punishment statutes unconstitutional. (Hence in these two states the death penalty exist formally, but not, leastways at present, *de facto*. Therefore if New York and Kansas is reckoned in the death penalty states, the sum of them will actually be 38.) In addition, the New Jersey Congress on 11th January, 2006 declared a one-year moratorium on executions.
[19] Of them New Hampshire is a so-called "*de facto* abolitionist state" that means that in New Hampshire there have never been so far imposed or carried out any death penalties.
[20] Colorado, Connecticut, Georgia, Illinois, Indiana, Louisiana, Maryland, Mississippi, Montana, Nevada, New Jersey, New Mexico, North Carolina, Ohio, Oregon, Pennsylvania, South Dakota, Texas.
[21] Alabama, Arkansas, Florida, Kentucky, Oklahoma, South Carolina, Tennessee, Virginia.
[22] Arizona, California, Missouri, Wyoming.
[23] Delaware, New Hampshire (see footnote 19.) and Washington.
[24] Idaho, Oklahoma, Utah.
[25] This, in the aggregate, is 36; it can be because in Oklahoma there are, besides lethal injection, both electrocution and firing squad as well.
[26] The cause of having several executional methods is, typically, either that the state provide for the right for the condemned to choose from them or that the state authorizes the second method if the first one would have ever been held unconstitutional. (But, of course, there are other reasons, too.)
[27] So there are 9 states to regulate the electrocution as a way of the executions.
[28] Now, in August of 2006 this number is 3 370.

opportunities for the defendant for submitting to clemency plea, applying for commutation of the death sentence or petitioning a *habeas corpus* writ, but, at the same time, the lengthy period on death row which must be spent by the inmate in a small cell, separating from the other people, can cause very serious and irreparable psychological damages. Even if a prisoner could be released from death row, he would never be able to get over those years that he spent in the jail awaiting for the execution. (At present time, by the way, California has the largest death row population with 652 inmates, followed by Texas and Florida.)[29] Of these persons 1527 (45.3 %) are white, 1411 (41.9 %) are black and 432 (12.8 %) are of some other race.

If we, on the grounds of these data, want to examine whether there is discrimination against non-white defendants in the course of imposing capital punishment, we have to review the statistics on the races of perpetrators of capital crimes, too.[30] As for it, in, for example, 2002 there were 7005 murders and nonnegligent manslaughters that involved a single victim and a single offender. Of these 7005 perpetrators 3 386 (48.4 %) were black, 3 309 (47.2 %) were white, 180 were of other races and 130 were unknown. It can be seen, that the ratio of black offenders of life-threatening crimes (48.4 %) is higher than the ratio of black death row prisoners (41.9 %) and the proportion of the executed black persons since 1976 (34,0 %). In addition, it can also be seen that the ratio of the similar crimes of white abettors (47.2 %) is about the same as the proportion of the white death row inmates (45.3 %) and that the proportion thereof is lower than the ratio of those whites executed since 1976 (57.1 %). In other words, there is not any systematical discrimination against colored people, because the probability of a death sentence is more feasible in that case where the offender is a white person and, on the contrary, the death verdict is less plausible if the defendant is a colored person.

Concerning, furthermore, the victim-offender relationship, we can also conclude that the American legal system, leastways in capital cases, is not racially biased. A white capital offender, namely, has typically white victims, and a black criminal, however, murders another black persons. The victims of murders and nonnegligent manslaughters committed by white criminals are mostly whites (the 3 309 white offenders had 3 000 white victims /90.7 %/ and only 227 black ones/6.9 %/)[31] and, inversely, the victims thereof perpetrated by colored people are, chiefly, also blacks (the 3 386 black abettors killed 2 853 another black

[29] In Texas there are 404 persons on death row, and in Florida there are 392.
[30] The source of subsequent statistical data is the U.S. Department of Justice, Federal Bureau of Investigation, *Crime in the United States, 2002* (Washington, DC: USGPO, 2003), p. 22., Table 2.8. (Murders and nonnegligent manslaughters known to police by race and sex of victim and offender, United States, 2002). In: (http://www.fbi.gov/ucr/cius_02/xl/02tbl2-8.xls)
[31] 82 were other or unknown.

persons /84.3 %/ and only 483 white ones /14.3 %/).[32] Consequently, we can assert that these statistical data show that, at least at present, there is no institutional discrimination against non-white people in the American criminal justice system in capital cases.[33]

In the third part of this paper, let us have a peep at the crimes punishable by death, the issue of the innocence and the economic matters. As for the first one, all the states that authorize capital punishment regulate it for only life-threatening crimes[34] what means that in absence of lethal consequences imposing this kind of sanction is legally forbidden. This is not the case in federal jurisdiction: death penalty is applicable for such federal crimes as, for example, espionage,[35] treason,[36] trafficking in large quantities of drugs,[37] or "attempting, authorizing or advising the killing of any officer, juror or witness in cases involving a Continuing Criminal Enterprise, regardless of whether such killing actually occurs".[38]

As for the second theme, we must profess that there is a great danger in association with capital cases, that is, the hazard of "*Justizmord*".[39] "To err is human" and this statement is true for everybody without exception. Even a judge can be in error, and if this is the case, an innocent person should be put to death, moreover by the state itself what is impermissible in a civilized society. Though even in case of incarceration it is impossible to give back for the convict those years spent in a prison, but at least from the time of release can he or she continue his or her life. In this respect the death penalty is an odd sanction since after the execution there cannot be any chance for reparations; that is why the risk of a false death sentence is the greatest danger that can be imaginable at all.

Now we have a lot of evidences (mainly DNA patterns) that innocent persons were convicted of capital crimes and sentenced to death, whilst the real abettors were at large. In virtue of these proofs, since 1973 123 inmates were freed from their death cells and exonerated with apparent evidence of their innocence. Nevertheless, abolitionists are sure that there were far more false convictions than

---

[32] 51 victims of black perpetrators were other or unknown.
[33] We can draw, by the way, the same conclusion from the 2003 and 2004 statistical tables. In 2003, for example, of the 11 169 known murder offenders 5 729 were blacks (51.3 %) and 5 132 were whites (45.9 %), and in 2004 of the 11 218 known murderers 5 608 were blacks (50.0 %) and 5 339 were whites (47.6 %). (Source: U.S. Department of Justice, Federal Bureau of Investigation, *Crime in the United States, 2003*, Table 2.6. (Murder Offenders by Age, Sex and Race, 2003) (http://www.fbi.gov/filelink.html?file=/ucr/cius_03/xl/03tbl2-6.xls) and U.S. Department of Justice, Federal Bureau of Investigation, *Crime in the United States, 2004*, Table 2.5. (Murder Offenders by Age, Sex and Race, 2004) (http://www.fbi.gov/ucr/cius_04/documents/CIUS_2004_Section2.pdf)
[34] Capital murder, first-degree murder, aggravated murder, intentional murder, criminal homicide or other violent crimes resulting in death.
[35] 18 U.S.C. 794
[36] 18 U.S.C. 2381
[37] 18 U.S.C. 3591(b)
[38] 8 U.S.C. 3591(b)(2)
[39] "*Justizmord*" occurs if somebody is sentenced to death by mistake.

123, but the other ones will never be turn out because the authorities are disinterested in bringing to light their former flaws. Though retentionists or revivalists claim that in modern times, because of the developed evidentiary means, the rigorous evidentiary rules and the strict procedural safeguards, *Justizmord* could not happen, we cannot be clearly sure of it. Especially in the United States where there is a huge pressure on the police and the prosecution can occur a fatal error when, particularly in case of a brutal murder, because of the expectation of the public for a quick achievement the police try to arrest someone and prosecutors try to bring him to court even if the evidences are unsatisfactory. And as the judges, at least in the states, are elected just like Congress representatives, that means, that they must stand the public demands or else they would not be re-elected in the next local elections, they will make efforts to condemn the defendant or to have him convicted by the jury.

However, not only a judge or a prosecutor can err but the witnesses and the experts as well. For example in the 80's the courts in Texas regularly asked for a James Grigson to hand down a mental health expert opinion, albeit the American Psychiatric Association considered him incompetent to act as an expert in forensic medicine. It also frequently occurs that the prosecution offers a plea bargain for other criminals being kept confined in a common cell with a capital defendant in order that they should give evidence against him. If the plea bargain contains the possibility of parole in for their testimony it is common that they lie so as to be freed from the jail. It can also happen that the advocate is incapable of efficiently defending the accused. It has already several times eventuated that an assigned counsel was so uninterested in the suit that he was sleeping like a top during all the trial. Finally, the jurors also can be so biased that they are unable to bring in an impartial verdict. In such circumstances, therefore, it is no wonder that in the United States so many wrongful convictions have happened and, presumably, even at the present time happen.

And, last but not least, as for the financial facts about the capital punishment we can assert that the existence of death penalty in a criminal justice system induces higher costs than this kind of sanction would not exist in the state at all. This is because those criminal procedures where even the most severe sanction can be applied need more and superior procedural guarantees, even in those capital cases (and in many instances this is the case) where the defendant eventually will not be sentenced to death. This means that a *particular* capital case ending with a death sentence is, generally, cheaper than the same case ending with an incarceration for life, but maintaining a *system* in which the death verdict is a real potential is costlier than administering a criminal justice system without the possibility of death. At first glance this is surprising, but, taking the measure of it, it is admittable.

For example in a capital case more trial days are needed, more witnesses and more experts need to be called in evidence or the same witness needs to be heard more times than in other cases. Appeals and extraordinary remedies are almost certain and the courts of first instance have to re-trial these cases more often if the sentence is death. Furthermore, the detention of a death row inmate is more expensive than the restraint of a ”simple” prisoner, moreover the time that has to be spent in the jail awaiting for the execution is frequently hardly less than the term of a life imprisonment. Finally, postconviction acquittals are more common in capital cases than in other ones and in these instances the state has to pay a great amount of money as compensation for the ex-defendant. Even prior to the trial a lot of costs emerge. In this period of the criminal process the defense counsel has to seek and find the circumstances that can be utilized in favour of the accused. These investigation expenditures on the one hand include the costs of the visiting at the family members, neighbours, former teachers and collaborators of the defendant in order that they would attest to the offender’s good features as witnesses and on the other hand these contain the costs of the psychiatrists, psychologists or other mental health experts mandated by the lawyer to certify mitigating factors that could reason the deed of the crime (e.g. orphanage, child sexual abuse, parental maltreatment etc.).

The trial itself is also considerably costly. It begins with the so-called ”*voir dire*”, that is, the selection of the would-be jurors. This process in a capital case is much more complicated than in a noncapital one because the winnowing is more thorough, the defense counsel and the prosecutor challenge[40] the potential members of the jury more frequently and the questioning is held not jointly (like in other cases) but individually. During the trial the hearings of the witnesses and the experts are also more exhaustive and are needed to be repeated more often. In addition the capital trial includes two periods: the guilt phase and the penalty phase and in both of them there is collecting evidence. Finally, the automatic appeal process makes a capital case lengthier and hence more expensive as compared with a noncapital one.

Verifying those mentioned above there are a lot of surveys which prove that if the prosecution suggests other sentence than death the procedure will pass off faster and it will be cheaper than if the motion were a death sentence. For example according to the Sacramento Bee newspaper California had one billion dollars expenditure between 1993-1997 in connection with death penalty, albeit in these years there were only two executions. In Florida the executions actually carried out cost 24 million dollars on the average.[41] According to the New York State

[40] There are an unlimited number of possibilities for dismissing a prospective juror for a certain motivated reason, for example because he or she is racially biased, (*challenge for cause*) and a limited number of opportunities for disqualifying him or her without special reason (*peremptory challenge*).

[41] See: Pap, András László: Pénz, politika, jogbiztonság – halálbüntetés az Egyesült Államokban. (Money, Politics and Legal Certainty – Capital Punishment in the United States). In: Belügyi Szemle, 6/2001., pp. 77-78.

Defender's Association a capital case would cost about one and a half million dollars if the capital punishment were re-introduced which amount is twice greater than the cost of a present noncapital murder case.[42] Or the Palm Beach Post estimated that the expenditures of the Florida death penalty system exceeded over 50 million dollars per year the costs of sentencing every capital offender to life without parole.[43] In brief it can be claimed that a system of capital punishment is obviously much more expensive than a system of life imprisonment.

Summing up what has been said so far we can set out that the use of capital punishment, as compared with other developed democracies to authorize death penalty, is very frequent in the United States. Unfortunately, in America not only the instance can occur that an innocent person is sentenced to death and executed, but the suffering and pain felt by the convicted during the execution is fairly often as well. In the past few decades the Supreme Court has made great efforts to humanize the practice of capital punishment, for example it has declared the execution of the mentally ill (in *Ford v. Wainwright* in 1986),[44] the mentally disabled (in *Atkins v. Virginia* in 2002)[45] and the juvenile offenders (in *Roper v. Simmons* in 2005)[46] unconstitutional, but, apparently, much yet remains to be done. Hopefully, the criminal justice system in the United States of America will be perceivably more humane, decent and impartial in the near future than it is at the present time, and then the USA can join those countries which have even at present a humanized legal system.

[42] See: Paternoster, Raymond: Capital Punishment in America. Lexington Books, New York, 1991, p. 201.
[43] http://www.deathpenaltyinfo.org/FactSheet.pdf
[44] *Ford v. Wainwright*, 477 U.S. 399 (1986)
[45] *Atkins v. Virginia* 536 U.S. 304 (2002)
[46] *Roper v. Simmons* 543 U.S. 551 (2005)